MAGYAR

TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

SZALAY LÁSZLÓ.

ELSŐ KÖTET:

KEMÉNY JÁNOS ÖNÉLETIRÁSA.

PEST, 1856.

HECKENAST GUSZTÁV.

Gb. 1139/1

KEMÉNY JÁNOS

ERDÉLYI FEJEDELEM

ÖNÉLETIRÁSA.

KIADTA

SZALAY LÁSZLÓ.

(U. 142)

PEST, 1856.

HECKENAST GUSZTÁV.

REGIAE HUNGARICAE SCIENT. UNIVERSITATIS

Történelmi kútfőink kiadása által előmozdítani a nemzet multjának ismeretét, — e czélhoz kivántam jelen gyüjteményemmel járulni. Korszerüségét azon körülmény is igazolja, hogy nagyobb-kisebb mértékben hasonlatos vállalat egy év óta három indítatott meg. Ha az olvasó közönség oly tanuságosoknak fogja találni történelmi emlékirataink, a mily hasznosnak, szükségesnek véli közzétételöket az irói kör : akkor nem leszen ok attól tartanunk, hogy ama három vállalat közül, melyekhez most negyedikül csatlakozik az enyim, egyik vagy másik időnek előtte megakadjon folyamatában. Anyag szükéből legalább ez nem történendik meg : köz- és magán-levéltáraink, köz- és magán-könyvtáraink külön mindenik számára bőséges kincsekkel kinálkoznak.

Mennyiben, mint például e gyüjtemény, csak magyar nyelven szerkesztett iratokra szorítkozik a vállalat, vagy mennyiben főleg ilyesekre van szemügygyel : annyiban még nyelvészeti érdek is járul a történelmihez. Engem ugyan kivált az utóbbi birt reá, hogy e munkát megindítsam, de mások szemében a másik birván elsőséggel, szükségesnek láttam nyelvészeti és irályi szempontból is lehető legnagyobb hűséggel járnom el a

reánk maradt emlékek kibocsátása körül. E nézet mindazáltal nem akadályozott, a kor s az iró orthographiájától eltérve, a jelenleg divatozónak alkalmazásával, egy részről ‚a szerint irnom le a hangokat mikép azokat a régi iró ejtetni kivánta', s más részről, ‚tekintetbe vevén a régi irásmódnak gyakori szabatosság-hiányát és ingadozásait, tartozkodónak lennem a maitól eltérő kiejtés és olvasásmód elfogadásában'. Ellenkező eljárás szükségkép gátolná régiebb történelmi emlékeink általánosabb elterjedését, sőt hibás fogalmat is adna az iró nyelvkezeléséről, mert tapasztalásból tudom, hogy műveltebb olvasóink közül is számosan nem képesek a régi irásmód burka alatt a szerző nyelvjárását, kiejtését felismerni, sőt épen eltévesztetnek általa.

Kemény János önéletirását, mely a jelen gyűjtemény első kötetének tárgyát teszi, Rumy Károly már ezelőtt harmincz évvel bocsátotta közre: „Monumenta Hungarica, azaz: magyar emlékezetes irások" czímű munkájának második és harmadik kötetében, de ő gyarló másolatot ezer és ezer hibával nyomatott le. Nekem a szerencse jutott, a fejdelem saját eredeti kéziratából bocsáthatnom közre történeti irodalmunk e nagybecsü müvét. Mult évi augusztus 17-én Vass József kolosvári tanárt és lyceumi könyvtárnokot levél által megkerestem: ügyekeznék magát az authobiographia eredeti példányát kiadás végett Erdélyből hozzám felküldhetni; s a lelkes férfiú oct. 15-én gr. Kemény Sámuelnek a fejdelmi iró ivadékának nevében, hozzám inditotta az ereklyét. Fogadják érte mindketten, a nemes gróf s a tudós tanár hazafiúi köszönetemet.

A kézirat kis ívrétü papiroson 320 lapból állott eredetileg, a szerző felvetése szerint; de a 12-dik lap

után hibásan még egy második 12 következvén, 100 és 101 számot azonegy lap viselvén, 111 és 112-t is azonképen, a 268-dik lapról tévedésből átszökkenés történvén a 279-dikre, s végre 285 és 286 szintén egy lapra esvén : hibásnak mutatkozik a felebbi lapöszlet. Az idő erősen dúlt a fejdelem hagyományán, a porhanyókká vált levélszélek sok helytt letöredeztek, s a nedvesség kivált a végleveleket majdnem olvashatlanokká tette. De kártékony kéz vagy talán csak az ívek ernyedt összefüzése még érzékenyebb sebet ejtett rajta : a 207—255 lapnyi köz (kiadásomban 306—403 ll. e szókig : szép szóra vevén az fejedelem) kiszaggattatott vagy kihullott belőle. Szerencsére a kézirati másolatokban semmi nyoma e hézagnak, miből azt kell következtetni, hogy az eredeti csak az ujabb időben vált hézagossá, midőn e másolatok már léteztek, vagy hogy ezek nagyobb részt korán vett másolatok párjai. Az általam ismertek közül a legrégiebb, „melyet — mint czímlapján olvasható — valóságos originálisából így transsumált urához való kedve-kerestiből méltóságos L. B. gyerőmonostori Kemény László úr ő nagysága hív amanuensise Hanvai Sándor László," a mult század közepe táján készülhetett, s jelenleg a magyar academia tulajdona. Kívüle ama hézag pótlására még négy kézirati példányt használtam, de melyekről némi bizonyossággal állíthatni, hogy nem az eredeti hanem másolat után készültek, — azon hármat, t. i. mik a nemzeti muzeumban őriztetnek, s egy negyediket, melyet gróf Lázár Miklós hazafiúi készséggel juttatott kezemhez.

Kemény művének történelmi becse általánosan el van ismerve; az mély pillanatot vettet az olvasóval a magyar nép életének szenvedelmesen felzaklatott árjaiba

a tizenhetedik század első felében : a műnek hőse köztök, bennök', pillanatokra felettök áll. De értékes az mint irodalmi mű is. Pázmány és Eszterházy hatalmas prózájok viszhangzik helylyel-közzel belőle. Egykoru krónikások irva hagyták, hogy Kemény, úgy is mint szónok, párját kereste a két magyar hazában : incisumokkal elhalmozott, s e miatt irásban olykor-olykor nehézkesnek mutatkozó, néha fel-felbomló szófüzése is bizonyságot teszen a hagyomány mellett. E tekintetben minél egyszerűebb, de rhetori lélekzéshez alkalmazott irási jelzés által ügyekeztem előmozdítani az érthetőséget; hasonló czélzattal, s az iró példájára, ki A. B. C. D.-vel jelelte meg kezdetben dolgozatának ízről ízre fejlődését, de ki utóbb megfeledkezett e rendszerről, harminczegy fejezetre osztottam a szerző kéziratában megszakadás nélkül folyó munkát.

A toldalék okmányai közül a három első már megjelent nyomtatásban, s általam e helytt csak a másolók egyes hibái javíttatak ki; a Bánffi Dénesnek adott utasítás Szilágyi Sándor úr szíves közléséből első ízben most lát világot.

Budán, 1856. június 9-én.

Sz. L.

Ez boldogtalansággal teljes világra származásomnak, abban töltött nyomoruságos életemnek, és annak nehéz folyása alatt forgott némely nevezetes dolgoknak, tatár rabságában lételemnek sanyaru alkalmatosságában lött szomoru, de igazságos leirása, kedves atyámfiainak és gyermekim-

nek emlékezetül hagyásra, melyben jünek be némely én értem avagy idöm elött történt, de valóságos relatiókból tanult holmi dolgok is.

1657. 1658.

Nemzetemnek eredeti és genealogiámnak leirása mostan nem derekasb czélom, nem is lehetne, mostani állapotomban ahoz szükséges leveleimtől elrekesztetett levén; annak idejében ha úgy fog kevántatni s tetszeni, és Istentől is engedtetni, rendes formában kelletnék meglenni, kiszedegettetvén az régi levelekből. Mostan legyen elég ez rövidségben foglalása, hogy neve dicsírtessék Istennek érette, nem utolsó, sem aljas, hanem böcsületes familiából lött legyen eredeti s mind pedig ágazatja nemzetemnek.

Mert az atyámról, Kemény Boldizsárról, az Kemény familiának eredeti lött az Scythiából kijütt régi magyarok közzül, truncus levén az akkori vad humor és nevezetek szerént egy Nikola nevü nevezetes ember, vezetékneve egyéb nem tanáltatik, kitől való maradék szamosfalvi mostani Mikola Zsigmond, Jánosnak fia; nagy főemberek s urak is voltak közzülök.

Ez Nikolának egyik fia volt Gyerő, ez is vezetéknév nélkül; ennek gyermeki Gyerő fiainak mondatván, ragadt reájok az mostani név, ugymint : Gyerőfi, mely vezetéknévre változván, azután az keresztnevek adattak hozzá; kikből való mostan Gyerőfi György, gyerővásárhelyi Gyerőfi János maradéka. Ezekből is nagy főemberek s urak származtak.

Másik fia Nikolának volt Kabós. Ezeknek maradékiban vadnak mostan is Gyerőmonostoron jó nemes emberek, Kalotaszegben ragadván hozzá az keresztnév : Kristóf, Pál és többek.

Harmadik fia volt Radó. Ebből is böcsületes emberek származtanak, keresztnevek járulva : Pál, Péter s többek. De már fiu ágon Kristófon deficiáltanak.

Negyedik fia Nikolának volt Kemény, kinek nevével termete és természeti is egyezett. Igen kemény ember volt. Kinek fia esmét Kemény, de igen hires vitéz ember is volt, mely virtusáért az Kemény névhez ragadott az Vitéz név is; ez hivatott Kemény Vitéznek. Kinek fiai levén, az mostani magyar keresztnevek adattak nekik, már akkor tisztulván is az vadságból eleink; és hivattatni kezdettek: Kemény Vitéz István, György és többek, Péterig. Ez Kemény familiából volt amaz vitéz és hü Kemény Simon, kinek Hunyadi János vajda mellett lött emlékezetes cselekedeti és di-

csíretes halála megiratott Bonfinius históriájában is.

Az fenn közelb említett Péternek maradékin ágazott el az Vitéz név, mely egyik fián maradván, abból származtak az bikalyi Vitézek, kikből való mostani Vitéz Gábor. Másik fián Péternek maradott az Kemény név.

(Ezek közzül mostan az Kemények közzül én, Nikolák közzül Zsigmond, Vitézek közzül Gábor, fejedelmünk s hazánk mellett mostan szenvedünk sanyarú rabságot. Vadnak ide az Kabósokban is, mint hallottam.)

Az nevezett Kemény Péternek maradéki esmét más Kemény Péterig voltak. Ez másik Péter mondatott Nagy Kemény Péternek, kinek voltak hét leányi, hatát nagy förendek vötték, hetedik honn aggván, pápistává és apáczává lött nyavalyás. (Hihető, nem igen képes személy lehetett, és desperatio fecit monialem.)

Ezek közzül vötte egyiket*) Haller**), kitől származtak mostan életben levő Haller Gábor, Pál, János, István fiai és többen is, Péternek fiai is, sat.

Másikát Erdélyi Bertalan (ez nevezetes Erdélyi familia Istvánon deficiála, ki is nagy úrember

*) Más kéztől : ‚Kemény Katát'.

**) A felebbi kéztől : ‚Péter, szebeni királybiró, kinek fia Gábor'.

vala, kinek özvegyét vevé gróf Csáki István, és igen sok kencscsel kivivé Szepesvárában). Ez említett Bertalan vötte volt Kemény Péternek másik leányát, Kemény Katát. Ennek az Bertalannak Katától való leányát vötte Gerendi János (ez Gerendi familia nevezetes volt, deficiála Mártonon és Istvánon in virili; Istvánnak is felesége Veres familiából való atyánkfia volt, közel való, kinek leányát vötte vala Dániel János, kitől életben vadnak fiak sat.). Gerendi Jánosnak leányát, Kemény Kata unokáját vötte Rákóczi Zsigmond akkor gubernátor, azután erdélyi fejedelem; kinek az megnevezett asszonytól való fiai: öregbik György, (ifiabbik is György, Ferencz, mind fejedelmek,) Pál és második Zsigmond. Az öregbik Zsigmond fiai meghalván, Zsigmond deficiált; Pálnak fia László, Györgynek az öregnek fia Zsigmond deficiála; ifiabb Györgynek fia Ferencz még él.

Ezen Kemény Péter leányitól vadnak az országnak eleiből álló sok böcsületes rendek, kiket nem is tudok mind magam is : Apafi, Koncz, Torma, Toroczkai familiák s többek is.

Az atyámnak, Kemény Boldizsárnak anyja volt Sarmasági Anna. Ez Sarmasági familia is nevezetes volt Erdélyben, kinek anyja, Zólyomi Kata az hires Zólyomi familiából; kikkel való vérségünk levén, Zólyomi Dávid életében lött is

valami excontentatiója az atyámnak mint leányágnak, némely jószágokbeli praetensiojért. Katának anyja volt Homonnai Borbála, az nagy Homonnai Drugyet Simonnak leánya. Ezekhez való vérségünket megmutatják az perfolyta levelek és sententia, midőn az egész homonnai jószágban az quartalitium adjudicáltatott. De az feljebb említett Sarmasági genealogia vitethetik fel az levelek tartása szerént az nagy Szopolyai János királyra.

Édes anyám volt Tornyi Zsófia, kinek atyja, Tornyi Tamás, Gyulában lakott, igen hires vitéz, s nagy főember volt. Első halálos kopiatörése, bajt-viadalja, akkor Aradban lakott Deli Huszajn hires törökkel tizennyolcz esztendős korában szerencsésen volt; azután is sok jeles dolgai. Onnan hivattatott be Erdélyben lugasi és karánsebesi bánságra, adván melléje az pusztakamarási, magyargáldi akkori időben szép jószágokat nehány falubeliekkel.

Az anyámnak anyja volt Toldi Petronella, Istvánnal egy volt, kiből való az hires Toldi familia, kik közzül való volt amaz nagyerejü híres vitéz Toldi Miklós. Ezenből ágazott az méltóságos iktári Bethlen familia, kiből amaz halhatatlan emlékezetet érdemlő Bethlen Gábor fejedelem; öcscse is István fejedelemséget viselt. Másik István, ez öregbiknek fia, váradi kapitán, hajdu-

ság generálisa, hires vitéz, eszes, gróf ifiu; öcscse Péter : deficiálának már mind ezek in virili. Leányágon vadnak Rhédei Ferenczné és Tököli Istvánné, közel való atyánkfiai.

Az ruszkai Kornis familia is ezen ágazatból, kiből Zsigmond, hires vitéz úr, nem régen halameg; exstál még azonból Ferencz, ez mostani sanyaruságban vitéz úr-rabtársom, és gyermeki, kiket Isten szerencsésen neveljen. Ezenből az Pázmány, Bercsényi, váradi Körösi István, Erdélyben Szentpáli familiák is.

Gyermeki az atyámnak voltak első feleségétől Lázár Annától, ki az székelységen nevezetes familiából való volt, Kemény Péter és Anna. Pétert, az bátyámat, Báthori Gábor fejedelem idejében adta volt Bethlen Gábor udvarában, ki akkor generálisa és udvari kapitánya is volt. De Báthori Gábor insolentiája és fondorló hamis emberek miatt halálára való igyekezetit és ártalmas practicáit megértvén az fejedelemnek, el kelletett volt szaladni, és török közzé futni Bethlen Gábornak, feleségét Déva várában hagyván; az bátyámat is ott hadta. Dévát obsideáltatván az fejedelem, gyermeki állapotjában is azon bátyám, ki akkor csak inasa volt, kicsatázván többekkel együtt, vitézül emberkedett, és még akkor jó hírt nevet kapott. Megjüvén Bethlen Gábor, lött étekfogójává, azután főember szolgájává; és mi-

dön Bethlen Gábor romai császár Ferdinandus secundus ellen hadakozott első expeditiójakor, Köpcsénnél való harczon, mely az Duna mellett van Pozsonon túl, megsebesedett, jobb karja általlötetvén puskával; abból azért meggyógyult. Azután Hamburgot*) (mely is az Duna mellett van, igen erös vár, és várasa is) midön ostromoltatná az fejedelem, és az gyalogság nem állhatván, az ostromból visszaveretett volna, — mely dologban árultatás is forgott, mert faloknak, bástyáknak megromlása nekül, fényes nappal csak lajtorjákkal akarván meghágatni, igen sok emberbeli kárral gyalázatos repulsát szenvedtenek, ilyen okból: Mert magyarországi az tájéki emberek tractáltak azon vár és várasbeliekkel; noha Pécsi Simon is, ki akkor Bethlen Gábornak fő cancelláriusa, egyébiránt csaknem factotumja (ez okos, jó deák, tanácsos, fő zsidó ember, de nemcsak unitárius, hanem ugyan zsidó tévelygésbeli ember vala, kit azután megint ujult suspicióért megfogatván Bethlen Gábor, sok esztendökig Kövárban fogva tartaték) jelen volt, s azt hitették az fejedelemmel, hogy csak ne látassanak minden fegyvermutatás nekül az deditióra menni, mihelt aggressio leszen, megadják; ezt egészlen elhitetvén, azonban az kikre bizatott dolog volt, lajtrákat is oly rövi-

*) Értsd : Haimburgot.

deket csinálván, hogy két ölnyire is nem érné fel az várfokot : így megcsalatának.

Az említett Pécsi Simon azért egyik ez alkalmatosságban botolván, azután az cseh király Fridericus segitségére küldötte volt Kornis Zsigmondot, Bornemisza Jánost az fejedelem; s megnehezedvén az király dolga, ujabb segitséggel Pécsi Simont is elküldötte, ki azzal vádoltatott, hogy studio procrastinálta volna, és nem érkezett volna az harczra; azonban Fridericusnak is maga generálisa levén árulója, Prágánál megvereték, melyből soha talpra sem állhata; az Kornissal levő magyarokban is veszvén, az többi visszaszaladtak elől nem messze találván Pécsit. Kihez harmadik suspicio járult, hogy Ferdinandussal való tractátusra levén ablegáltatva, ott igen infeliciter és oda faveálva procedált; megvilágosodott pedig, hogy császártól negyvenezer tallér gratiát vött volt. Ezek mind accedálván ez fundamentumhoz, hogy felette igen magát elhitt, és másokat, söt már magát is az fejedelmet contemnálván, és magának tulajdonitván, mintha az fejedelem nála nekül semmire habilis nem volna, az virtuosus fejedelem nem szenyvedhette; captiváltatván, minden javaitól priváltatott; nehány esztendők után része javaiban restituáltatott bizonyos circumscriptiókkal. Azután az judaismust publice kezdvén exerceálni, juxta regni constitutiones esmét convin-

cáltaték, legitime megfogaték, javaitól priváltaték másodszor is. 1647 convertála fogságában, és esmét szenterzsébeti jószágában restituáltaték conditiókkal; élvén nehány esztendőkig, igen vén korában meghala, fiuágon deficiála is. Ez mivel csak egy szőcs legény paraszt emberségből ment volt nagyra, igen sok özvegyeknek, árváknak megnyomoritásával, és sok nemes emberekével, és az nemesi szabadság ellen való ártalmas inventiókkal s tanácsadásokkal, melyek miatt lött sok égben-kiáltásokért, hihető, szállott reá Istennek ez itíleti.

Az említett hamburgi ostromkor az bátyám, Kemény Péter, az fejedelem személye mellé rendeltetett ember levén, parancsolta, hogy téritené az gyalogságot az ostromnak continuálására; kiben forgolódván, ellötték, bal csicsinél ment be az muskéta golyóbis, hátán ki, és azonnal megholt; az ostrom is szerencsétlenül solváltatott; testét éjjel nehezen hozták ki és temették el Pozsonban.

Az nénémet, Annát, vötte feleségül elsőbbet az buni Bethlen Farkas nagy főember, ki Bethlen Gábornak udvari főkapitánya, Küköllő vármegyének főispánya*) volt, kitől való Bethlen János, és Anna, Bánfi Kristófné, és azoknak vadnak

*) Más kéztől : ‚tanácsa, szamosujvári főkapitány'.

maradéki. Első ura elhalván, azután vötte Macskási Ferencz. Ez is udvari kapitánságot mind Bethlen Gábor s mind öregbik Rákoczi György fejedelmek idejében *), fejérvármegyei főispánságban társom vala. Deáktalan, de jeles tökéletes magyar, által ember s vitéz ember, nagy főember is vala. Löttek vala ettől is gyermeki, de elhalának; hanem Macskási Ferencznek más feleségétől való maradékok vadnak.

Az atyámnak második feleségétől, az édes anyámtól, löttek gyermeki nro. 11; kik közzül elhalván, maradtak hátrább az fiak közzül: Kemény János, Boldizsár, Péter. Az szegény öcsém Boldizsár, Kolosvármegyének főispánya, udvarhelyszéki főkapitán, ifiabb Rákóczi György fejedelemnek fölovászmestere is vala, tökéletes erkölcsü, egyébiránt jeles, nyájas, bátor ember, hatalmas vadász ember vala, kit in anno 1657, 16. febr. délyest három óra tájban homlokban lövének, csak nem messze tőlem, zambori hostátban az akkori boldogtalan lengyelországi hadakozáskor, elfelejthetetlen szomoruságomra, mint ki igen gyermeki állapotjában maradván árvájul gondviselésem alá, nem külömben mint gyermekemet tartottam, neveltem, s volt ő is hasonló engedelmességgel; kinek az Úristen adjon boldog feltá-

*) Kimaradt: ‚viselt'.

madást. Fia szegénnek nem marada, hanem egy leánkája Bornemisza Zsuzsánnától, Bornemisza Pál leányától, ki nekem együtt nevekedett, igen kedves barátom, jenei és udvari főkapitán is, mezei generális vala öregb Rákóczi György fejedelem idejében. Az megnevezett szegény öcsémnek testét kisirtetém vissza Lengyelországból öregjebb fiammal, Kemény Simonnal, Erdélyben, egyébiránt az is mostan talám velem együtt raboskodnék. Nagy keménységet mutata az fejedelem ekkor is én hozzám, nehezen bocsátván el fiamat, és csak nehány lovas késérőt is az hadakból nem nyerheték valami kevés utig. Oh hálaadatlan világ!

Második öcsém, Péter, beteges ember levén, honn hagyatott vala, ki vevé feleségül Toroczkai László leányát *), kitől eddig voltak két leányi s egy fia.

Leányi az atyámnak maradtak : egyik Erzsébet, kit elsőben vön Szalánczi János böcsületes főember, in virili deficiála; marada leánya Erzsébet, kit adánk Barcsai Ákosnak, Hunyad és Szörin vármegyék főispányának, lugasi, karánsebesi bánnak, tanács urnak, praesidensnek és tavalyi hadakozás alatt locumtenensnek, kik eddig magtalanok lőnek, ezután Isten tudója **).

*) Üres hely, melybe más kéz beléirta : ‚Klárát'.

**) Szerző a következő három sort később iktatta munkájába.

Második ura vala Basa Tamás nagy főember Háromszéken, azon székeknek kapitánya és tanács ur is; de gyermeke egy lön tőle, s meghala az is.

Másodikat, Zsófiát, vötte vala először hidvégi Nemes Bálint főember, de az meghala gyermektelenül. Azután vövé háromszéki Mikes Benedek, kitől egy fia s két leánya.

Harmadikat vötte körösdi Bethlen Ferencz, ki mindkét Rákóczi György fejedelemnek főhopmestere, tanácsa, Fejérvármegyében*) ispán társom, nevezetes nagy főember vala**).

Hugom Kemény Kata él még, úgy tudom***). Ennek fiai Bethlen Ferencztől: Farkas, Gergely, Elek; leányi: Krisztina, Kapi György †) urfinak felesége, és Éva, hajadon ekkoráig ††).

Negyedik hugomat, Petronellát, Apafi István nagy főember jedzette vala el, de jegybeli állapotjában meghala.

---

*) Más kéztől: ‚fő.'

**) Következik egy későbbi kéz által megmásitott sor, mely jelenleg ezt mondja: ‚az említett Bethlen Farkas sógorom is jeles ember vala.'

***) Ezen sorban is nyoma van némi idegen kéztől származó másitásnak.

†) Idegen kéz vakarhatta ki a ‚jeles' szót.

††) Későbbi kéztől: ‚Haller György urfinak felesége mostan.'

Nekem pedig magamnak mind fogantatásom s mind születésem háboruságos időkben löttek volt, mely alkalmatosságok szerént lött is hitván életemnek folyása. Mert hogy igazán megirjam, az atyám igen jámbor, tökéletes, de barátságos és vig természetü nyájas ember vala, s az magyari rosz szokás szerént, mihelt barátit s idegen embereket kaphatott, igen eliddogált velek, noha mindenkor az borital után betegeskedett. Radnóton is noha szorulásban voltak, de egykorban haza érkezvén, jól megivott barátival, nappal s éjtszaka, hálván több nemes emberek is házok népével azon házban; hajnal felé ébredvén az dologhoz, szegény apám nem gondolhatott több embereknek is az házban lételekkel, hanem ök tudták módját dolgoknak szegények, s én akkor fogantattam. Ragadott volt én reám is azon természet, mert az emberséges emberekkel borital közt való mulatságot én is igen szerettem elein,

igen is gyakorlottam, járulván az természethez az én idömbeli akkori affélékből való abusus is; csak hogy bezzeg én is minden sok borital után megkornyadoztam, és ha ma dánom dánom, holnap valóban bánom bánom volt.

Születtettem is ugyan háboruságos időben, Bükösön csak jobbágyunk házánál, ellenségtől elégettetvén ott való udvarházunk. Lött pedig születésem in anno 1607, az akkori időjárás szerént karácson előtt két héttel, péntek napon; és az mint fogantatásom, születésem, úgy egész eddig való életemnek is rendi, folyása csak nyomoruságos, háboruságos és nyughatatlanságos volt, mint az alább való irásokból meg fog látszani részszerént; az említett háboruságos időkről pedig ezeket emlékezetért jedzem.

Báthori István vajda lengyel királyságra vitetvén, succedált az bátyja Kristóf, quoad titulum, mindazáltal Istvántól függött s kormányoztatott; eddig az állapot jól volt. Meghalván Kristóf, succedált az fia, Zsigmond; gyermekségében, száraz dajkájul melléje rendeltetett Gálfi János, gubernátorul pedig az ország választotta Géczi Jánost, ki igen dicsíretesen is gubernált; de meghalván Báthori István, az gyermek fejedelem is nevekedvén, s melléje rosz tanácsadók férkezvén, az ifiu elme könnyen megvesztegettetett, s az fenyitéket nem kezdette felvenni, melyet

látván Géczi János, resignálta az guberniumot, Gálfi János is amoveáltatott, és így az megvesztegettetett gyermeki elmét az roszul educáltatott ifiuság követte, s azt viszont az hazának és magának is veszedelmező állapotja.

Noha pedig csak közrendbeli, annál inkább méltóságbeli megholtak felől is vagy hallgatni, avagy csak jót mondani, annál inkább irni kellene: mindazáltal valamint az jót követésre, úgy az vétkes dolgot is eltávoztatásra való példájért nem böcstelenitésekre való intentióval ha jelentem, érette meg ne itíltessem. Az szent historicusok Isten lelkének vezérléséből az mint az királyoknak dicsíretes úgy vétkes cselekedeteket is megirták: kiknek irásokhoz nem hasonlítandó ugyan semmi tekéntettel ez ilyen dolog; mindazáltal az igazat jó véggel ha illetem, talám nem vádoltathatom, csak az olvasók is olyan reverentiával olvassák, mint én irom, és az jó részét nem az vétkest usurpálják emlegetni; mert az királyok s fejedelmek is csak emberek, és nem lehetnek üresek az emberi gyarlóság s erötelenségtől.

Az nagy Báthori István lengyel király, mely igen királyi virtusokkal felékesítetett ember lött legyen, arról és hatalmas viselt dolgairól exstálnak historiák. Felesége, mivel igen vén s rút volt, kit az kiralyságért vött volt el, ahozképest

nem is szerette*), az mint az atyámtól hallottam derekasban, ki bejárója volt. Kristóf, az bátyja, jámbor életü ember volt.

Zsigmondot elhiszem jó végre ugyan, mindazáltal olaszos és egyéb idegen nemzetek conversatiojában nevelvén, az magyar humor is corrumpáltatott benne. Muzsika s egyéb hijábavalóság fogta el elméjét, mely haszontalanságokra sokat is tékozlott. Házassága is onnan feljül lött, német császár atyjafiát Mária Kristiernát vötte, azt nem igen szerette. **) Elméjében változó, állhatatlan volt, egyébiránt szép virtusok voltak volna benne, jó deák, olasz, német, eloquens, familiaris, liberalis, serény elméjü, bátor ember is volt; de az nevelök felöl hallatik, szoktatták arra is, mikor valamely gonosztevöt exequáltak, gyakran nézették vele, az végre, hogy ne lenne félelmes; de az in abusum változott; mert annyéra nem kezdette irtózni az emberhalált, hogy midön az házasság által némethez kapcsolódván, török császár portájától elszakadott volna, azt dissvadeáló jámbor fö és úri rend hazafiait, ötöt Kolosváratt, az többit magoknál házoknál, kik között maga bátyját is, kivel atyafigyermek volt, magánál sokképen virtuosusb,

*) A ‚szerette' szót késöbbi kéz irta más három helyébe.
**) Késöbbi kéz itt több szót kitörlött.

jeles, termetes, értelmes, máltai vitézek között is forgott urat, Báthori Boldizsárt is, úgy mint tizenegyig valót, tyrannusi kegyetlenséggel öletett meg, kiknek ingó javaival töltözött, és dicsekedett, hogy azokból már elég pénze lenne török ellen való hadakozásra.

Hallottam egy tréfás illusiót erről, mely noha nem igen civilis, de valósággal igaz volt. Egy Pellérdi Péter nevü jeles udvari ember hopmestere levén Báthori Zsigmondnak, és bemenvén az fejedelem az tárházban, az hopmester is vele, midőn az megöletett uraknak elhordatott kincseket mutagatná, s dicsekednék, hogy elég pénze volna már az említett hadra, és kérdené, mi tetszenék felőle Pellérdinek is, mond az tréfás udvari hopmester: Megmondhatnám ugyan tetszésemet, de felséged meg fog haragudni. Biztatván az fejedelem, hogy bizvást szólhatna, volt jelen más Ferencz doctor is, ki doctor is, de egyébiránt jó politicus, udvari, tréfás s belső ember is, nevezetes ember akkori időben, kinek sok jeles actái is voltak; vonogatván azért magát Pellérdi, igazít Ferencz doctorra, hogy mondaná sententiáját; az ilyet mondott volt az fejedelemnek: Ti, ugymond, úgy jártok, kik azt feltöttétek, mint midőn Pellérdi uram hasa üresítésére leülvén, valamely szunyog csípni kezdené; addig míg eszében venné, jól megérzené az

csipést, és dolgát végezné; csipkedhetné ugyan alsó felét Pellérdinek, de eszében vevén Pellérdi, úgy csapná tenyerével, hogy vápájában halnának alfelének az szunyogok. Ti is elkezdhetitek: de midön észre veszi török császár rajta csipkedésteket, úgy meg fog csapni, hogy vápájában haltok alfelének. Ez szókon az fejedelem csak elszégyenelvén magát, abban hadta az tractát.

Ezen doctor Ferencz volt, midön Báthori Zsigmond Havasalföldében menne haddal, és ott amaz hires tyrannus Mihály vajdával, ki egyébiránt igen vitéz fejedelem volt, mindkét Oláhországokat birta, megegyezvén, az Argyes vize mellett Bukuresten túl az Duna felöl Szinán passát az török haddal megverte, egykorban mondja Ferencz doctor bemenö utjokban, hogy tudna oly orvosságot, semmiféle fegyver, és lövöszerszám is meg nem sértené. Ezt az udvar fiai az fejedelemnek bemondván, hivattatik, s reá kérdetik; amaz tagadást nem teszen, söt affirmálja; ki felöl könnyen hiszik, mert egyébiránt sokféle tudományokkal polleált; de excipiál azzal, hogy tentás ládájával együtt Brassóban hadta legyen; melynek elhozására az fejedelem elbocsátván, Brassóból megirja: Felkereste az orvosságot, és annak receptája az, hogy legyen helyben Brassóban, és ott semminemü fegyver és lövöszerszámok akármely öregek is, Havasalföldéből meg nem sért-

hetik; mely receptát az az ars ekképen svadeálván, ő ott fogja megvárni az harcznak kimenetelit, az fejedelemnek és másoknak is azont consulálja. Az török ellen való had elsőben vött volt is ugyan valami futamodást, mert az említett helyen megvervén, az Dunán által is penetráltanak, Oroszcsikot is felverték Mihály vajdával együtt, mert szép had volt Erdélyből is, Magyarországból is, az pogány ellen való hadra sok vitéz nép takarodott; ezalatt másik rész hadával Erdélynek Borbély György egyik generális, ki híres vitéz ember, de igen köszvényes volt, annyéra hogy kocsiban hurczoltatván magát, úgy rendelte az seregeket is, megvötte Jenőt, Lippát és több sok kastélyokat is Facsáttal, Araddal együtt; de tovább menvén az dolog, és megcsalattatván az német segitségben, kivel biztattatott, kifáradott belőle, nem acceptálván az töröknek azt az oblatioját, hogy soha Erdély egyéb adót ne adna, hanem csak ezüstbeli szokott honoriumját, Havasalfölde pedig örökösen Erdélyhez és annak fejedelemségéhez kapcsoltatnék.

Kikopván azért az hadcontinuálásból az Ferencz doctor jocosoriumja szerént, az előbbi confoederatusa is Mihály vajda igen nagy ellenségevé válván, csak habzott nyavalyás fejedelem. Egyszer az fejedelemséget elcserélvén Rudolphus császárnak opolyai és ratiboriai ducatusságon, mely Szi-

leziában van, az országtól reducáltatott. Másszor esmét az öcscsének, Báthori András kardinálnak cedálta, maga Lengyelországra ment, mely Báthori Andrást Szebennél megvervén Mihály vajda, maga Moldvára akarván szaladni, az csiki havason öletett meg földnépétől, kinek fejét az vajda eleiben vivén, mint Julius császár Pompejus feje látásán, ő is olyanformán szánakozott, mondván: haj szarakul popa, szarakul popa! Ez után esmét az ország visszahítta, és Moldvából lengyelek hozván Suczvára *) s ott árestumképen tartván, Toldi István és Szentpáli János, csak háromszáz lóval menvén titkoson, és correspondeálván vele, elhozták; midőn eszekben vötték lengyel uraim, üzték, de heában. Ekkor adták volt Szentpáli Jánosnak Alamor és Csanád nevü falukat, kiket gyermekitől Rákóczi György öregbik fejedelem elvöve. (Oh ki sok esett ilyen Erdélyben. Hálaadatlan hazának háladatlan fejedelmi.) Toldi maradéki is nem maradának szárazon. Harmadszor is Goroszlónál Bástától megveretett Zsigmond, mert azelőtt ő hítta az németet s adta az országot, azután megtartani akarta megbánván, s nem lehetett, csak vesztette az ország hadát s pusztíttatta az országot; akkor is Moldvában szaladott, és török tatár segitséggel az ország

*) Szucsava.

esmét visszahozatta, vötte. Negyedszeri megindulása is volt még ezek előtt, akkor Kővárnál tartozott meg, az ott való és huszti kapitányok tanácsából, noha már az országtól elbucsuzott volt, ekkor ölette meg az öcsecsét *), visszajüvén, Boldizsárt. Ötödször és utolszor kimenvén, Prágában árestum alatt halt meg is.

Ekképen veszedelmeztette szegény hazánkat, kinek nyoma maig is keservesen látszik, az sok puszta faluhelyek, templomok, kéményekből, mert állhatatlan nyughatatlankodása miatt néha Erdélyben Székely Mojzessel (ki személyében igen vitéz és termetes, de csak parasztos ember volt, ő is fejedelemségre aspirált, több paraszt actái közt néha Toldi Istvánt az nagy hatalmas főembert futtatta konyhájára, látni ha az étel készül s. a. t.) török, tatár, Mihály vajdával oláh, lengyel, Bástával német, vallon hadak egyszersmind benn voltak. Néha Básta az Marusig, Zsigmond túl birták az országot; néhul Mihály vajda oláhnak vagy rácznak, néhul Básta németnek vagy vallonnak donátióval adták jószágostól az nemes özvegy asszonyokat; ők voltak gazdák az nemes emberek házainál, éktelenül cseleködtenek feleségekkel, gyermekkel; és ekképen veszedelmezett szegény hazánk Géczi János gubernátorságának letételétől fogva,

*) Más kéz javitásából : ‚bátyját'.

az gyermek-fejedelem ezt hozta, kivel az Isten fenyegetőzött is prófétái által. De mind ezek között is világon hallatlan hűséget viselt Erdély Báthori Zsigmondhoz; innen tanult magok káros példájokból löttek volt az országnak azok az constitutiói, hogy soha gyermek-fejedelem ne választatnék, és hogy az 1588 esztendőktől fogva abalienáltatott fiscalis jószágokról és bonumokról való collatiók invigorosak legyenek. Ezen Báthori Zsigmond idejében mind Magyarország s Erdély annyéra megrakodott volt az németséggel, hogy minden városokat, várakat és csak jó kastélyokat is mind azok manuteneáltak. Ennek idejében volt amaz emlekezetes harcz az Keresztes mezején, német haddal együtt Zsigmond is az erdélyi haddal jelen levén, ki mint forgott, van irott historiája, de ez dolog subticeáltatott, kit fejedelmi és több nagyrendü embereknek hiteles relatiojokból hallottam, melyet az akkori kassai német generál, királyképe detegált: hogy az magyarok ne busuljanak bátor annak az keresztesmezei harcznak elvesztésén, mert ha succedált volna, elvégezett dolog volt, hogy mind Magyarországban, Erdélyben tiz avagy tizenkét esztendös gyermekeken feljül való idösöket, valakik pápistákká nem lennének, mind fegyverre hánynák. Oh veszedelmes praktika!

Mindaddig azért ekképen veszedelmezett az

erdélyi állapot, és volt német iga alatt Magyarország is, miglen Isten Bocskai Istvánt támasztotta váradi kapitánságból, ki Erdélyből exstirpálta az németséget, és török segitségével, melyben Bethlen Gábor ifiu úri korában cooperált, török közzé futván, az hová az országi sok úri és förendek is confugiáltak s maradtak meg német ellen, ki Tömösváratt, ki több helyekben is; az holott is az fejedelemséget offerálták volt Bethlen Gábornak, de némely erdélyi urak, förendek közzül, többek közt egy Szilvási Boldizsár igen nevezetes ember, okos ember is impediálta, hogy ne acceptáltassék, melyért azután holtig disgrátiájában lön, noha személyében nem bántotta; mely akkori állapotban ugyan el is akarták vesztetni sicarius által, végezvén felőle maga házában háló inasával, Basa István nevüvel, mely az oda fel említett sógoromnak Basa Tamásnak bátyja volt, de lator, másik bátyja hasonló lator áruló ember vala, Basa Péter, mindenik pápista ember, de elfajultak; mert mind atyjok jámbor böcsületes ember volt, mind öcscsök az említett Tamás evangelicus jámbor ember*). Az nevezett Basa Istvánnak árultatását, és veszedelmére való factiót Basa Istvánnak inasa Páris Pál detegálta volt, kiért jó ura is vala Bethlen Gábor,

*) Más, de egykoru kéz jegyzése: ‚Nem esmerte ekkor nagyságod, mikor ezt irta; ez is olyan mint az többi.‘

Basa Istvánt pedig sok esztendőkig nem bántván, végtére anno 1623 német ellen való hadi expeditiokor edictum levén az földnek lakosinak élésen kivül egyéb javaitól megfosztatások ellen, szegény emberek köntösi tanáltatának nála, s az régi bünt az az alkalmatosság ujitván, Kéménd nevü helynél Esztergom tájékán felakasztatá. Péternek széljel való praktikája az fejedelemnek constálván, és csak contemnálván, egykorban ugyan meg is mondotta vala: szabad jüvése, menése lenne árulkodni az hol akarja; ez indulgentiával abutálván, többi közt egykor Budára szökék, és ott veték az Dunába.

Az mint azért az fenn említett helyen is jelentém, török segitségével Magyarországból is kitudta Bocskai az németséget. Ez igen jeles fejedelem volt, kevés idő alatt nagy dolgokat vitt véghez; ez állatta helybe Magyar- és Erdélyországnak mind külső s mind belső szabadságit; ez telepitette az hajdu városokat az török ellen nagy földnek bástyájaul; egyébiránt az török Ecsedig, Kállóig, Szatmárig feljárt és holdoltatott. De oh boldog Isten! mely nagy kár lött hamar halála, kevéssé élhetett, megbetegesedvén meg kellett békéleni római császárral, és Kassát az hét vármegyével megtartván contractus szerént; megholt és redeált esmét. Kátai Mihály maga hiteles cancellariusa méregetetővel vesztette

volt el, kiért ötet is hívei konczról konczra hányták, darabolták, melyet német praktikából löttnek lenni tulajdonítottak.

Ennek succedált Rákóczi Zsigmond, ki akkor gubernátor volt, ilyenképen, hogy Bocskai vevén eszében halálozó állapotját, testamentaria dispositiójában hadta és commendálta successorának Homonnai Bálintot, ki igen virtuosus ember volt, és minden derék dolgaiban Bocskainak a latere hasznosan forgolódott; de ebben vétette el utját, hogy nem csinálván más fundamentumot az regnicolák között promotiojára, fundált az Bocskai dispositioján, mely praejudicálni láttatván az ország libera electiojának, az státusok azon megháborodtanak, és noha igen köszvény miatt megnyomorodott ember volt, de mégis inkább választották Rákóczi Zsigmondot fejedelmül, ki is egyébiránt jámbor és jó fejedelem, elein egri kapitánságot vitézi jó hírrel viselt ember volt; Homonnai Bálint pedig frustraltatott, ki már meg is indult volt csak keveses magával az akkori országgyülésére az electiora; kinek pártját tartotta Bethlen Gábor is, mely miatt meg is fogattatta, vasazta s ideig tartotta is Rákóczi, azon szerént Macskási Ferenczet is, az oda fel sub litera A. említett sógoromat, ki akkor Homonnai Bálint követje volt. Nem sok idő mulva elbocsátatván Macskási, visszament

urához, Bethlen Gábor pedig adhaereált Báthori Gáborhoz, és mind az az több factionariusok, kik Homonnai pártját tartották, mert egyébiránt igen kedvellették az emberek; obstált csak az egy módban lött impingálása, s inkább is faveáltak neki mint sem Rákóczinak, és kezdették Báthori Gábort izgatni; melyet eszében vevén Rákóczi Zsigmond, és kiváltképen betegsége miatt inhabilitását, per tractatum cedálta az fejedelemséget Báthori Gábornak, azalatt az mi kincset congerálhatott, kitakarította, Báthori Gábor is cooperálván benne; Szádvárát is római császártól neki impetrálták; és ekképen Báthori Gábor eligáltatott és inauguráltatott.

Ez Báthori Gábor igen virtuosus ifiu fejedelem volt egyébiránt, de az rosz alkalmatosságok, és ártalmas conversatioju melléje magokat szinlett tanácsadók, az egyébiránt is affélékre hamar hajlandó ifiu elmét megvesztegetvén, részegeskedésre, tisztátalan életre vetemítették. Némelyek magok feleségekkel is kedveskedtek; ilyek nehányan voltak; többek között Gyaluvárát Kamuti Farkasnak is olyanért adták volt, (ugyan rusnya proverbiumba is kelvén akkori időben : Tarts fiam Kata Gyaluváráért). Más rendbeliek felfualkodtatták vitézi virtusával, elméje élességével, termetével, minthogy deli termetü ember is volt. Többek között volt egy

Imrefi János veszedelmes, de feleségejért igen kedves embere; ezt az atyám Kurvafi Jánosnak hitta, és több akkor élt, böcsületes förend hazafiai is. Az atyám nem is méltatlanul emlegette olyan módon maga részéről is, mert, mivel Bethlen Gábornak igen kedves és hiteles embere, sógorsága is volt, fiát is Kemény Pétert, az bátyámat udvarában tartotta, midön Törökországra menni kénszerítetett volna, árulta s vádolta az atyámat az említett Imrefi János az dologhoz közösnek lenni, annyéra, hogy házára akart az fejedelem imeznek tanácsából küldeni, s törvénytelenül és ártatlan megöletni; kerülte el Isten vezérléséből azzal, hogy elmenvén Bethlen Gábor, mindjárt megbódultanak az emberek, és az atyám is több föemberekkel mindjárt ment Szebenben az fejedelem mellé, akkor ott lakván; mert Szeben városát az szászoktól minden igaz ok nekül elvötte volt, csalárdul szép és látogatásnak szine*) bemenvén, azok is mint urokat minden magával bebocsátván, félni nem tudván, az várast felverette, kóboroltatta, prédáltatta és elfoglalta. Ez ilyen suspicio hozta, hogy azulta még fejedelmeket is igen kényén s magokra vigyázván bocsátják az szászok erös városokban; az magyar nemzet pedig oly igen gyülölségessé

*) Kimaradt: ‚alatt'.

és kétségessé lött közöttök, hogy noha német, oláh és egyéb nemzeteket admittálnak, czigányt is inkább megengednének, de tiszta magyart, hanemha valami onnan eredett familiából valót, de különben köztök resideálni nem engednek.

Az említett Imrefi publice nem általlotta azzal hizelkedni s dicsekedni : Ha, ugymond, volt nagy Sándor, az is jobb s virtuosusabb nem volt Báthori Gábornál; ha volt Sándornak Parmeniója, tanácsosa, nem alább való van Báthorinak is, Imrefi Jánosa. Ezen Imrefi több hasonlókkal az törököt, németet, azoknak császárokat contemnáltatták, az regnicolákkal öszvevesztették, melyből ezek következtenek : Az országban intestinum bellum támadott; Brassó az szászsággal, kik erősségekben lehettek, ellene rebellált; az Barczán Sorban vajdától, kit másképen Radulynak is hittak, megverettetett, levén correspondentiája brassaiakkal is, mely vajdával egy fakó ló kéretése és nem adása miatt veszett öszve, megadta az árát. Túl római császár részéről is az palatinus Forgács Zsigmond haddal reá jütt, az említett Sorban vajda is ujobban; Szebenben szorulván, reá szállottak, de elfutottak alóla, mert Bethlen Gábor török segitség hozásának hirét hallván, meg nem várhatta; Brassó felé, onnan az havasokon által, Havasalföldre, és onnan viszont Moldva felé akarván menni, eltévelyed-

tenek, és ott veszedelmeztek, sokan odavesztek éhség s fáradság miatt; az ki kibolyoghatott Moldvára fokadván ki, onnan Lengyelországra, s onnan Magyarországra úgy mentek. Ekkor lött amaz emlekezetes dolog, midön igen kedvesen megötte még böjtnapon is az sótalan lómáját Forgács Zsigmond. Meghálálta szépen mind töröknek s mind Bethlen Gábornak Báthori Gábor: töröknek mert havasalföldi országára reá ment*), az vajdát kiüzte, titulusát is magának usurpálta, s az országot elfoglalta, noha meg nem ülhette; Bethlen Gábornak is, mert az áruló hizelkedök tanácsából életét akarta elfogyotni, mely miatt kénszerítetett Törökországra szaladni, és mivel mind az török igen offensus, mind az hazabeliek igen disgustatusok voltak, levén állapotjok csak az hejeluja embereknek: így török segitségével, és az regnicolákkal való correspondentiából jütt be az vaskapun török haddal, másfelöl az Oláhországról az tatárság jütt be, az török előtt szerdár levén Szkender passa, tatár előtt Sahin Girai szultán fogott lenni. Az fejedelem Fejérvár tájékján és Kenyérmezején táborozván, midön az kétfelől jüvő erőt megértették, szállottak Kolosvárhoz; hátulját, valami Duna mellékéről fizetésre jütt igen jó gyalogot, az Feleknél érte az tatár; ott

*) Más, egykoru kéz jegyzéke: ‚azelőtt ment volt reá'.

veszett el Csillag Murza nevezetes tatár, az elöljáró hadnak murzája, az miatt töttek tágitást, egyébiránt sokan vesztek volna az ország hadából. Elközelítvén azért Bethlen Gábor is, az ország mind az erőt látván, mind pedig idegen levén Báthori Gáborhoz, bucsút adtak neki, s kénszerítetett kimenni Váraddá, az holott, nem sok idő mulva maga nevelt emberi, borivó hívei, vitézi, Szilasi János, Nadányi Gergely, és többek megölték, kiket azután Bethlen Gábor öletett meg.

N. B. És ekképen, az mint feljebb említém, kiváltképen ab anno 1588 Erdély mind háboruságban, veszedelmezésben forgott usque annum 1613. Ekkor választatott Bethlen Gábor, és ekkor szünt meg az háboruság, úgy hogy noha az országon kivül viseltetett hadakozások feliciter voltanak, de az haza földét ellenség lova lába nem nyomta, sem hada nem ruináltatott ez boldogtalan 1657 esztendőbeli hadakozásig. Az említett idő alatt terjedett vala híre neve az magyar nemzetnek, és birodalma is Erdélynek, kezdett vala tárházok lenni az erdélyi fejedelmeknek, épültek várak, városok, kastélyok, udvarházak, templumok, szaporodott sok jó vitézlő rend, és bővölködtek tudós tanitó és professorok; de jaj, esmét elfordítá az úr Isten az ő atyai kegyes orczáját sok bünökkel megterheltetett szegény hazánkról.

Ez Bethlen Gábor kénszerítetett volt töröknek igírni Lippát és Jenőt, melyeket, mint oda felirva van, Báthori Zsigmond idejében Borbély György recuperált volt, melyeket azután örömest megtartott volna; Jenőt pénzével, eszével, tekintetivel nehezen meg is tartotta; de Lippát csak meg kelletett adni, melylyel hitele annál inkább nevekedett. Azonban Szkender passa Lengyelországra indulván, s melléje felvevén az két oláh vajdákat is, Erdélynek és Bethlen Gábornak is parancsolt török császár, s el nem kerülhette, hanem felülvén, melléje kelletett menni, Moldvában egyezvén meg velek, Huttinig mentenek; s bizonyos dolog, Bethlen Gábornak volt correspondentiája az lengyelekkel, mint keresztény fejedelemnek, hogy ha az dolog harczra ment volna, nem ártott volna az magyarok fegyvere nekik, mindazáltal úgy esmervén hasznosbnak, Bethlen Gábor interponálta magát, és megbékéltette öket *), melylyel ujobban igen nevekedett tekinteti, hitele, és terjedett is hire neve mindenfelé.

Onnan visszatérvén, nem sokára Homonnai György német factióból, és némely erdélyi pártosoknak is izgatásából, fejedelemséget akarván keresni **), elöljáró hadait Gombos Andrással, ki

*) A felebbi kéztől : ‚ez 1617. volt.‘

**) Ugyanattól : ‚1616. volt ez‘.

noha szegény legényből álló, de törökre csatázásból igen elhiresedett vitéz ember volt, és Sármasági Zsigmonddal, s annak mostoha fiával Jósika Zsigmonddal (ez Sármasági Zsigmond úrember volt Erdélyben, birta az kövesdi jószágot, felesége után pedig és mostoha fiai Jósikák után, gerendi, branyicskai, zsidóvári, és több jószágokat is, de áruló volt, Jósikák is mind magok, s mind atyjok Jósika István, ki Báthori Zsigmond idejében cancellarius volt, az volt, és exiliumban, Szatmárt vötték is fejét) beindította, akarván csak véletlenül tanálni, midön szinte országgyülését celebráltatná Segesváratt Bethlen Gábor; de midön hire érkezett volna felöle, maga ki sem mozdulván onnan, ország hadát is felültetéssel nem fárasztván, csak az tájékon levő vármegyékbeliekkel, marus- és aranyasszékekbeli székelyekkel Kamuti Balást (ki tanács úr, Doboka vármegyének főispánya, Egren lakott, s tanult vitéz ember, tanácsos, de termetében és magaviselésében rusnya, és igen fortélyos és kegyetlen ember is vala), Cserényi Farkast (ki is tanács úr, és Belső-Szolnok vármegyének főispánya, jeles, böcsületes udvari ember, értelmes, jó deák, jó olasz,) expediálván eleikben, Désnél harczoltak meg és verték meg is az Homonnai hadát: Gombos elszaladott, Sármaságit, Jósikát elfogták. Az erdélyieknek az kegyelmes fejedelem életeknek megenge-

dett, sőt ma is birnak jószágokat az maradékok; még én is mind jószágot s mind pénzt felest adtam mind két familiának, mind atyai s mind anyai némely praetensiók miatt, melyről az levelekből láthatnak bővebben gyermekeim, noha anyjok is igen tisztátalan életü volt. Egy latrának gerendi ablakon kiugratás miatt szakadott volt nyaka; Marko vajda latorral pedig az gerendi templumban volt fertelmeskedő helyek, Marko akkor Csucson lakott. Gombost azután elfogván törökök, és portára vivén ad perpetuos carceres, az bői várban tartották, onnan Bethlen Gábor szabaditá ki; ő is holtig híven szolgálá az fejedelmet. Az említett két urak noha catholicus emberek valának, mindazáltal tanálván szablyatarsolyában confessiojáról való jedzésit Sármaságinak, az fejedelemnek praesentálták, kiben többek közt voltak ily istentelenségek is : Prodidi dominum meum clementissimum decies et septem vicibus*).

Ezekután az fejedelemségben megerősödvén Bethlen Gábor, foglalatoskodék többek között ez nevezetes dolgokban, az mennyire az hadakozások is engedték. Úgy mint : deákoknak az felsőbb academiákban küldésében, tanétatásokban, Magyarországból kész tanult, tudós predikátoroknak behozatásokban, kik között nevezetesek valának :

*) Későbbi kéz itt két sort kitörlött.

Milotai István, Keserüi János püspök-emberek; az imperiumból híres professoroknak hozatásokban, nevezet szerént : Alstedius, Piscator, Bisterfeldius, igen nevezetes tudós emberek, kik oda fel is ritkák s kedvesek valának; már szegények mind elhalának. Állatá helyben az fejérvári collegiumot, ahoz és több sok helyekhez rendelt beneficiumokkal, kikből élnek maig is az egyházi szolgák. Cselekedék sok épitéseket, többek között nevezeteseket : az fejérvári öreg templumnak és toronynak is renovatióját, csonka toronynak épitését, sok szép öreg harangok öntetését, fejérvári bástyákat és fejedelmi házakat, váradi öreg bástyát és belső várát, Fogarasnak három bástyáit és belső egyéb fejedelmi házait, ezeken kivül mennyi kastélyokat, udvarházakat épite. Állatá helyben az hazának törvényes dolgait is, az mint megmutatják az articulusok, kiváltképen az 1619 esztendőbeliek; mindazáltal amaz irtózásra való jus ligatumnak dolgát nem hozhatá helyben, mely innen vött eredetet, hogy midőn Báthori Zsigmond az oda felemlített jámbor urakat megölette volna, és azoknak jószágokat elosztogatta volna az maga kedvelt emberinek, és azon veszedelmes tanácsadóknak, azonoknak inventiojokból, hogy az ártatlan uraknak maradéki is ne kereshessék, az országgal végezteték, hogy jus ligatumban lennének azoknak kerese-

tek, melyet azután Rákoczi Sigmond felszabadított vala istenesen ; de mivel nagy emberek voltanak azoknak possessori, igen megháborodván valami intestinum periculumnak félelme miatt, esmét megkötötték ; és így ezen okból Bethlen Gábor is azt nem bolygatta meg. Szerzé azért egyben az fiscalis várakat s jószágokat, mert azokat Báthori Zsigmond és Gábor annyéra dilapidálták volt, hogy ha élt volna Báthori Gábor, nem sokára, hanemha az bátyja Zsigmond példája szerént esmét az urakat ölette s fosztatta volna meg, különben fejedelmi módon el nem élhetett volna; mely fiscale bonumoknak recuperatiojában az ország bizonyos módokat praescribált volt is. De mégis, mivel nem mindeneknek eshetett kedvek szerént, ahozképest Bethlen Gábornak aziránt való cselekedetit is sokan kárhoztatják : nem is voltak vétek nekül némely ő dolgai is, de annak még is valami palástja látatott lenni, úgy mint az szükség; mert több az végeken kivül nem maradott volt meg Fejérvárnál, Szamosujvárnál, Fogarasnál, azokhoz kihez két s kihez három faluk ökrökkel vonyatták fel az kapukat, praesidium az várakban nem levén; de azután igen exorbitálának az fejedelmek, és törvényes szinek alatt sok törvénytelenségeket is hozának be az szegény házában. Isten bocsássa nekiek, és afféléket tanácslóknak s hizelkedöknek.

Ezen közben az csehek rebellálván Ferdinandus secundus római császár, és cseh s magyar király ellen, s magoknak Fridericust választván királyoknak, mely rebelliót causált az religiónak persecutiója, és azon bántódás levén Magyarországban is, mind csehek s mind magyarországiak közzül valók invitálták Bethlen Gábort is, confugiálván az török portához is. És így török engedelmével Bethlen Gábor is anno 1619 haddal indult Ferdinandus ellen, és igen nagy progressusa is lött annyéra, hogy Magyarországnak Dunán innen levő minden helyeit kezéhez vötte, és Ausztriára is penetrált. Bécs alját is nyargalták, sőt ugyan meg is szállották, morvai hadakkal és némely slésiai rebellis herczegekkel, kevésben is múlt, megnem vötték, nem ostrommal, vagy lövéssel, hanem az városban levő nagy factiók által, mely miatt igen nagy extremitásban forgott az császár személye is, benn levén szorulva; de azonban Prágánál Fridericust megvervén, az rebellis confoederatusok confundáltattak; hát megé pedig Homonnai György lengyel hadakkal kiütvén Magyarországra, és Rákóczi György hadát megvervén, kire volt bizattatva az ide hátra való vigyázás, az fejedelmet Bécs alól revocálta. Nihilominus az országnak gyülése levén Beszterczebányán, Bethlen Gábort királynak választották; az koronát is alá hozta volt szinte Ecsedig, Kas-

sára jüvén alá maga is. Azonban Érsekujvárát Buquoy*) generál császár armádájával megszállotta, melynek segitségére elöljáróban Horvát István nevü részeges de igen vitéz embert, mezei hadainak generalisát bocsátván; azután maga is Kassáról megindult, de csak kevés haddal, mert az derék hadakat Erdélyre visszabocsátotta volt, Bornemisza Jánost is egyik kapitányát elbocsátván, azt Rimaszombatnál felverték filekiek több végbeliekkel; amott Horvát István éjjel nappal nyughatatlankodtatván az német hadat, noha nem volt legfeljebb is négy ezer embernél **), de az nehéz német had semmit nem árthatott neki, mert mikor harczolni akart volna, az magyar könnyü és csak lovas, de jó fizetett had olyankor elállott elöle, s amaz leszállván, meg rajta termett, annyéra, hogy azok elfárasztván, és azonban Bethlen Gábor menetelének söt érkezésének is hirét hallván, gyalázatoson, nagy veszedelemmel, minden artelleriáját elhagyván, kelletett Csallóközre s onnan az Dunán által Ausztriára szaladni; hatalmas nagy és szép álgyukat elnyervén az fejedelem ugyan feles számuakat, melyek maig az váradi czejkházban***) tartatnak. Ezután nem sokára ugyan ruináltatott is ujobban császárnak azon

*) Longueval-Buquoi.

**) Kimaradt: ‚több,‘ t. i. Horvátnak.

***) Zeughaus.

armadája, maga is Buquoy generál elveszvén. Esmertem én is az katonát, az ki meglötte s fejét is vötte (Csongrádi vala vezetékneve, keresztnevére nem emlékezem), nem derék harcz hanem csak ellenkezés közben lött alkalmatossággal; paripáját is esmertem az fejedelemnél, egy gesztenye szörü fakó, közép lónál kisebb valamivel, nem is apró szinte, de oly hatalmas iramó, kinél jobb, sebesebb iramó lovat nem láttam, szép testü vala.

Más rendbeli armadája is császárnak, az feljebb említett elsöbb felmenetelikor az fejedelemnek ruináltatott volt Dámpir*) generálja alatt, az ki is maga is Pozson várának ostromlása alatt veszett el fültön lötetvén; az mely drabont lötte, azt is esmertem, uraságában Rákóczi György gyalogja volt, az ki szinte akkor érkezett Pozsonhoz, midön obsidealta Dámpir, valamely részhaddal igen szükséges alkalmatosságban, mert az fejedelem Bécs tájékján volt akkor, s az Dámpir hada Dunán és mellette innen ereszkedett volt alá Pozsonhoz. Ezekután tractátusra menvén az dolog, megbékélett Bethlen Gábor császárral, de az királyi titulusnak cedálni, az koronát restituálni kellett, birodalmot az Fátráig engedtek neki éltéig, és Slesiában opoliai, ratiboriai ducatusságot

*) Dampierre.

cum titulo: annak felette az felséges név és princeps imperii titulusokkal condecoráltatott.

Ez eddig irt hadakozásokban az bátyám, kit oda fel említettem, Kemény Péter forgott, és oda is veszett; az atyám is az első expeditiójában Kassáig volt az fejedelem mellett, de onnét vissza expediálta Erdélyben, locumtenensnek constituálván, és Dóczi Andrást kezéhez adván Erdélyben hozásra, mely Dóczi András, kassai királyképe, és egyszersmind szatmári kapitány is volt, és midön Kassa várasa magát megadta, akkor az generálist Dóczit kézhez adták: elöljáróban levén Kassa alatt Rákóczi György, és ő általa levén az tracta; kit az atyám behozván, Fogarasban tartaték fogságban, de tisztességes állapottal, ugy hogy az atyám vadászni, vendégeskedni kihordozta, noha vas volt lábain; felesége is mellette lakott, de circiter esztendeig ha éle, meghala fogságban. Ezentúl való dolgokban én magam is forgottam.

Az mint azért ide feljebb nemzetem eredetit sub litera A., viszont fogantatásomnak, születésemnek is környülállásit sub litera B. jelentettem; már következik említése neveltetésemnek mely is ekképen volt.

Az természeteket visgálóknak olyan értelmek fog lenni, hogy nem csak születésével hozzon az ember jó avagy rosz erkölcsöket, és nem csak az atyák anyákról propagáltatnak azféle indulatok, hanem az tejből is inbibálja az gyermek az minemü természetü dajka tejével neveltetik; és azután az educatióval, nevelésnek módjával is jóvá vagy roszszá tétethetik. Educatio enim est altera natura. Úgy vagyon; mind atyám, anyám jámbor, tiszta életü, keresztény kegyes természetü emberek valának, dajkám mindazáltal leány volt, ha szabad úgy mondani, de talám inkább leányasszony, leány annyéban, hogy ura nem volt, asszony mert fia volt, s teje volt bövön; marusszéki székely asszony, jó énekes, jó hajdu tánczos, katonaasszony volt, kinek sok jóval voltam azután, mert midön házas gyermekes ember voltam is, élt sokáig, és gyakran megkeresett; fiát is, kivel egy tejet szoptam, drabont levén, kétszer haláltól mentettem meg, s azon kivül is sok jóval voltam neki.

Midön annyéra nevekedtem, hogy tanítatni kezdettek, akadott az apámhoz egy Martinus Albissi székely deák, ki vallásában unitarius volt, de azt simulálván Rómába is tanult, egyébiránt fő deák, de természetiben részeges és elméjében néha freneticus vala, ez volt mesterem az grammatikáig, kit is azután házas gyermekes koromban tápláltam sok jókkal, s tartottam sok ideig udvaromban is.

Ezután fejérvári scholában adatattam, az holott tudós, böcsületes, academicus mesterim voltanak, többek közt egy Gelei István, ki püspökségben hala meg. Ez pap felől nagy dicsíretes emlékezetet hallottam azután, noha ellenkező vallásu volt, amaz nagy Pázmán Péter kardináltól is. Derekasban Csulai György mostani püspök, szállásom is egy ideig akkori püspök Keserüi Jánosnál volt, azután az mesterekkel, professorokkal egy fogadott asztalom, voltam azután külön is. Ezek jól és jó erkölcsben tanítottak s neveltek, noha egyébiránt volt ez fogyatkozás, hogy az atyám valamely öreg legényt mellettem nem tartott, hanem csak magamhoz hasonló hitván inast; és az scholán kivül jót nem láthattam, tanulhattam, hanem inkább sok roszat. De az ott való lakást is és tanulást kevés ideig continuálhattam, úgy hogy tizenöt esztendőben járó koromba hadtam el az scholát, még azalatt is sok időt vesztettek

el velem haszontalanúl. Egykor fejérvári pestis miatt haza vivén, circiter fertály esztendeig vacáltam Másszor betegségem miatt, s azonban az atyám Székelységre commissáriuskodván, akkor is mulattam el fertály esztendőt, melyekhez képest nem csuda, ha jó deákká nem lehettem, hanem inkább, hogy csak ez kevés is ragadhatott reám; úgy is vagyon, hogy noha az fundamentumot vetettem ugyan fel az scholában, de azután való experientiákból tanultam többet.

Midön tizenöt esztendös volnék és járnék tizenhatban, löttem volna pedig tizenhat esztendös decembernek fogyta felé, két héttel csak karácson elött, az fejedelem Bethlen Gábor maga parancsolta az atyámnak, adjon udvarában, mert látta, hogy már az scholát is nem continuáltatta velem, s udvarnál forgottam az atyám mellett gyakrabban; ekképen nevelésem felöl kegyelmes igíretet is tevén, adtak udvarában anno 1623. 14-ta augusti, olykor midön Erdélyből másodszori, de az Kassáról löttel harmadszori hadi expeditiója lött Ferdinandus secundus ellen; ezen nap indult ki Kolosvárról az hadakkal. Én noha igen gyermek állapottal valék, mindazáltal úgy tanálá hozni valami keresetlen alkalmatosság, hogy azon napon mindjárt az fejedelem szekerének ablakjában ültem, egyébiránt csak maga és az öcscse öreg Bethlen István ültenek. Ebédet Gyaluban evék,

Kamuti Farkas vendégelvén; utána úgy megbetegedék, hogy többire halálos betegségben szekérben feküve vittük Váraddá. Én noha uj inasa voltam, mindazáltal continue szekere ablakjában voltam s legyeztem; fekvék circiter három hétig, az hadak addig helyben voltak, könnyebbülése semmi doctori orvosságokkal nem lehet vala, hatalmas forró nyavalyája levén, hanem az doctorok tilalma ellen lörét kezde sokat innya, az megindítván gyomrában az természetet, talám közel száz rendbeli széki volt míg megtisztula, s ekképen gyógyula meg. Volt is pedig olyan gyanó hogy Kamuti Farkas nem maga, mert jó ura volt, hanem felesége az akkori vendégségben adatott volna be ételben avagy italban ártalmas eszközt, és az causálta volna az nyavalyát; de bizonyoson nem tudatott

Ez udvarhoz adatásomnak is módja igen alkalmatlanul lön, mert úgy vagyon, egy Morgondai Gáspár nevü öreg legény szolgáját rendelte ugyan az atyám mellém, ki inspectorom legyen, mely azután is sok esztendeig szolgálván, fogarasi főporkolábságra promoveáltam, fiaiban magam kettőt, harmadikat Kemény Simon udvarában neveltettem s tartottam; de az nem lakhatott mellettem, csak néha néha látott. Commendált pedig az atyám singulariter egy Görög András nevü akkori fő gyalogkapitánynak, ki vitéz,

igen kemény, de erkölcsös drabont-ember vala, s részeges is, másik Páris Pál, ki is vitéz ember, udvari tréfás, de fajtalan ember vala, ki felöl oda hátrébb is van emlékezet. Ezeknek inspectiojok alá . . . . *).

Meggyógyulása után azért az fejedelemnek Váradról megindulánk az hadakkal, és az Tiszán általkelénk Löknél; az mely nap az Tisza mellé érkezénk, tréfáson járt vala Vitéz György föember atyánkfia, mert Debreczentöl is elindulánk az vizetlenség miatt egy végtében szinte Tiszáig kelletvén mennünk. Ö jó erös moldvai kék paripáján virradtig mind úgy ment, hogy két lábain az oldalnyüg rajta volt, az tudatlan lovásza úgy adta alája, le nem vévén, magának is szemei homályosok valának; panaszolkodott az utban föember társainak, hogy nem tudja, mi lelte lovát, csötöl botol alatta, ki azelött ép és jó lábos ló volt. Az végházak között azért felmenvén elöljáró mezei hadai, akkor is az feljebb is említett Horvát Istvánnal oda elö levén, midön az Fejérhegyen által feles német praesidiumot indítottak volna, hogy Nagyszombat várasát azzal muniálnák, azokra tanálván Horvát István, ellenkezéssel tartoztatta de nem ruinálhatta, mert nagyubb részént gyalog muskétás volt, azok is mindazáltal

*) Késöbbi kéz majdnem fél lapot kitörlött, fehér papirost is ragasztván a kitörlött helyre.

nem állhatván, sem mezőben az menetelt is nem continuálhatván tovább, noha már közel voltak az várashoz, egy templumhoz szorultanak, melynek kökeritése vala, ott oltalmazták magokat, az Horvát István hada körülötte csirippolt, de semmit nem tehetett neki. Meghozván hirét az fejedelemnek még az Vágvizen innen létünkben, éjjel indula sietséggel, virradtig menvén, más nap oda érénk, úgy is az lovas haddal semmit nem árthatánk vala nekik, hanem ha gyalog szállva igen nagy veszedelemmel ostromlottuk volna meg, melyet károsnak esmervén az fejedelem, csak oltalmaztatá kimeneteltől őket, addig míglen az gyalogság és lövőszerszám elérkezék. Kezdvén azért lötetni, az miatt is, de mind élésekre, s porok, golyóbisokra nézve, vevék eszekben, nem tarthatnák sokáig, fejér zászló jeleket tőnek ki, és accordálának úgy, hogy fegyvereket, zászlójokat lerakván, az ki el akarna menni, szabad lenne; de nagyubb része az fejedelem fizetésére álla; az volt első kezdeti az Bethlen Gábor német gyalogjinak tartásának, azután többültön többült; annak maradéka még az az regiment, mely Alvinczen szokott vala quartirozni, az hová telepítette vala Bethlen Gábor az onnan feljül hozott új keresztény német mester embereket is, kik eddig fennvadnak.

Minthogy azért oda hátrébb fogantatásomnak, születésemnek és udvarhoz állásomig való educáltatásomnak módjáról irtam sub Lit. A. B., immár közöslegjelentem nyomorult életemnek is folyását, és abban forgott némely dolgokat, sub signo D. Udvarhoz állásom, és annak első intradája mint lött, ide előbb megjelentettem; mindazáltal ezt is el nem felejthetem, hogy első intradában Váradon ellopák általvetömet minden fejér ruhámmal, költségecskémnek is jobb részét, mert nem volt egy szolgám is, avagy csak inaskám is, magamnak fejedelem körül kellett forganom; melyet az mint azután de haszontalanul az mint megtudtam, egy Nagy Péter nevü udvari katona kerített volt el, ki azután Monostoron lakék s hala meg is : jádzi ember vala; mentémet is egy Nagy András ajtónálló ellopta vala, azt váltságon adá vissza ; minden hálószerszámom egy fejér velencze s egy köpönyeg volt, sok rét-

ben fogtam azt öszve keskeny ágynak, hogy valamivel puhább lenne. Azonban két agarakat biza reám az fejedelem, igen kedves ebeit, Hóka és Kormos nevüeket, kiket Kornis Zsigmond adott vala, azután többeket is, annyéra, hogy volt néha hat hét, egyszer nyolcz agarai az fejedelemnek gondviselésem alatt, mivel tudta szegény fejedelem, hogy igen vadász ember az apám, s én is igen szerettem az ebeket; az volt az baj, szolgám nem volt, hanem az ebek prebendájára vöttem mellém egy Horvát Szabó János nevü legényt, ki Fogarasban telepedék azután; de az említett két agaraknak mindenkor magam adtam ennyiek, akkori időben én nem szégyenlettem, mint mostani némely csak közember gyermekéből álló inasok is. Mikor helyben voltunk, házseprés, tüzrakás, és mivel gyalog árnyékszéket hordoztak vele, annak kiöntését, tisztitását, haragudtam, veszekedtem, egy Pap András nevü inastársomra, ki szegény legény gyermeke volt, csak hogy atyja az fejedelmet uraságában szolgálta, s meghalván, árva fiát azért tartotta, midön ki kellett öntenünk, ottan-ottan elokádta magát. Vala pedig ily rendtartás is : hogy nehány főemberek s urak gyermekiből álló inasit maga lovain merő pánczéloson, azon feljül pánczélszoritó veres virágos bársony zubbon, avagy szoritó mentécske könyökbe vak, szkófiummal

varrott bársonyos tegzesen, szkófiummal varrott nuszttal prémezett bársony sivegesen jártatta; mert igen csinos, és királyi pompás módos magaviselő fejedelem levén, ahoz képest udvart is csinost tart vala.

Engemet is olyanformán jártattak; nehéz járó lovon az szerszám igen megvert, fárasztott, annyéra elbágyadtam néha, hogy midőn az készülöt verni kezdették, oly nehezen esett, mintha engem is vertek volna. Meg is betegesedtem vala hidegleléssel egy ideig. Nem levén pedig szabad az fejedelem lovain széljel járnunk, hanem csak maga körül, ezen felmenő utunkban szökve elmenék csatára az fenn említett szolgámnak Morgondai Gáspárnak egyik paripáján katonákkal, mert vala vezetéken is egy lova; ott kicsinben mulék, hogy el nem lövének, melyen nem kevéssé szeppent vala meg az atyám szolgája is, melyet az fejedelem megtudván, mivel nem régi szolga is voltam, ekkor elsőben csak pirongatás esék rajtam. Ez volt első próbám az katonai játékban.

Az mint feljebb irám, midőn az nagyszombati váras mellett levő templumban szorítatott németekre indulnánk éjjel, ekkor is másodszor ugyan az szolga lován elöljáróban ellopám magamat, ott nyorgoldozván többekkel az templum körül, alig maradék, el nem lövének muskétával,

mellettem levő katona lován esék. Elérkezvén az fejedelem és ezt is megtudván, akkor kicsinben mulatám el az ütögetést magam is, de az szolgának is megigírteték, ha többször lovat ad alám; nem is adhata, mert ottan hamar ellopák azt az jobbik paripáját, azon szegénységemben is megmaradott kevés pénzemen ugyan mást szerzettem vala neki.

Itt az fejedelem nagy magnanimitása tetszék meg és resolutussága, mert oda érkezvén sátorát az hol felvonák, ebédhez ülvén, sátorán nehány muskéta golyóbis járt által; sokan tanácslották, félbenhagyná, hogy tovább költöztetnék, de csak contemnálá; túl maga sátorán Petneházi István hires vitéz úrember sátora levén, azon ebéd felett asztaláról egy czipót elsodrott muskéta golyóbis de embert nem sértett.

Véget érvén azért azon németek dolgában, és maga beszállván Nagyszombat városában, az derék hadak pedig az váras körül, Kornis Zsigmondot, ki maga után fögenerálisa vala az egész hadaknak, és Horvát Istvánt mezei generálisát egy része hadával általküldé az Fejérhegyen Morvára, az kik szemben tanálkozván császár armádájával, kinek az említett és már ruináltatott hadnak nyomán kellett volna jüni Nagyszombat felé, kezdettek rajtok kapdosni derekason; melyet eszében vevén az ellenség, hogy nem

volna bátorságos mezőre, Fejérhegyre fogni, szekérsánczban vevén magát, defensive fordult és ballagott az Morva vize mellett alá Hodolin felé, és oda közel megágazván az viz, szállott az két viz közzé, kisirvén rajtok-kapdosással, az magyar hadak nem árthattak derekast neki. Ezt az fejedelemnek értésére adván, maga is indula Szombatból az derék hadakkal elöljárójának segitésére. Érkeztek vala pedig segitségére feles török hadak is, kiknek szerdárjok egy Szárhos Ibrahim passa vala, bosznai passa.

Ekkor rajtam ilyen dolog esék: hogy afféle állapothoz tudatlan levén, mivel az szó úgy volt, hogy egy hét alatt való késedelemnél több oda nem lenne, visszajünénk Szombatba. Én is az ellopottak után az mi fejérruhanemüecskét szerzettem vala, ott hagyám, s amoda talám három holnapig lakván, mulatván, igen megtetvesedtem vala; azelőtt nem tudtam, mit tegyen azféle, ha mikor igen néha mosathattam, akkor az Feneki ingének melyet hínak, vöttem reám, azaz mezitelen testre az dolmányt és nadrágot. Vők az kótyavetyén igen szép lepedőt, hogy abból csináltassak; meglátván Nemes Tamás, ki akkor főkonyhamester vala, kiváná tőlem pénzen, s ajándékon adám, mert barátságára szükségem vala; azután majd fottán az dolognak ismét valami temérdek gyolcsot Szakóczára küldvén be,

valami ottvaló asszonyok nem tudván az magyar formát, minthogy az németek gatyát nem, inget hosszat, szük ujjut viselnek, oly szoros gatyát csinálának, alig ülhettem lóra benne, de csak meg kellett lenni; inget is alkalmatlant; így tisztulék az mint lehete az szőke marháktól.

Mikor azért közelítettünk volna az Morva vize felé, megszállván az fejedelem táborostól, ebédje felett érkezék hir Kornis Zsigmond és Horvát István generálisoktól, hogy az ellenség megértette volna az fejedelem jövetelit, és az Morvának innekső ágán levő hidat elégetvén, megindult és Hodolinhoz kezdene általköltözni. Ebédjét azért elhagyván az fejedelem, mindjárt dobot üttete, és indula maga csak körülette levő udvarnéppel, míglen az több hadak érkeznének; érkezvén az vizpartra, az hidon által nem mehete, azonban az moldvai havasalji hadat, mely állott circiter 4000 emberből, parancsolá általköltözni, az magyar hadakat felült seregekben tartván, kiknek szpatárjok egy Mihuly szpatár havasalji termetes ember, de rosz vitéz vala; révet tanálának ugyan roszat, de kimenő partja igen nehéz vala, az ki mint kimászhatott azon, mentek mentek az kurtányok, kevés kinek tegze meg nem merült, az említett szpatár csak az viz közt állván onnan hajdagatott; az fejedelem az vizpartról eléggé pirongatta de heában, nem

mene által. Magyarok pedig seregestől nem bocsátattak, hanem csak szállangolók mentek valahányan. Az fejedelem étkeinek borsolója jó nemes ember, vitéz ember Teke Sándor itt vesze el; az németség többire békével általköltözék, mert az magyar hadnak igen alkalmatlan szoros berkes helye vala az két viz között.

Itt nekem is harmadik próbám így esék. Sok kérésemre az sógorom Szalánczi János, kivel jegyben volt az oda fel említett hugom Erzsébet, adá alám egy jó erős deres paripáját, kin elloppván magamat, akadék Fekete Lőrincz hadabeli jó lengyel és egyéb nemből álló nehány katonáira. Ez Fekete Lőrincz noha magyar nemzet, de Lengyelországban lakván, nevekedvén sok idökig, más egy igen vitéz Fekete István nevü magyarról kiváltképen hiresedett volt el : mely Fekete István az fennemlített idöben, midön Bethlen Gábor Szkender passával Moldváig az lengyelek ellen való expeditiókor ment volt, de megbékéltette volt öket, ez akkor szökve ment volt Lengyelországban, mert sok csintalansági voltak, sokat el is szenyvedett az fejedelem neki, mint jó katonának, de már megesett volna. Ez Fekete István cselekedett csudálkozásra méltó vitézségeket Hutinnál, midön Oszmány török császár lengyelek ellen ment volt, kiről leszen hátrébb emlékezet. Az említett Fekete Lőrincz maga is,

jó böcsületes, és nem is bátortalan, de igen magas termetes ember vala; azután Erdélybe telepedék Somborra, jeles gyermeki is vadnak. Ezzel jüttek vala ki valami háromszázig való lengyel, és oda be hadakban forgott, lakott horvát, rácz, s közösleg többire lengyellé vált magyarok is, vitéz legények, jó fegyveresek, paripások, köntösösök, fejedelem fizetésére. Ezfélékhez akadván én is, általvergődvén az Morva szakadékján veszödtünk, ellenkeztünk, tartoztattuk volna az ellenség menetelit; de az erdős berek közzül sürőven lövén nem árthattunk, azok bennünk sok karokat tönek, s elmenének. Én ekkor is csaknem odaveszék, melyet is az fejedelem megtudván, az sógoromat is eltilták és mindeneket, hogy lovat alám ne adnának; és így ez expeditio alatt külömben nem járhattam széljel hanem csak fejedelem körül.

Az ellenség annakokáért szorula Hodolin vára és városa alá az Morva vize mellé, besánczolván magát az mező felől igen erős sánczczal, más felől az vár és víz levén erőssége, az fejedelem is az derék Morva vizén hidat köttete által, és általköltözvén, obsideálá az sánczban szorult német armádáját császárnak, kinek generálja vala Hieronymus Carafa conte de Monte Nigro, de közönségesen csak general Nigronnak nevezteteti. Sok nagy nemzetü urak és officérek valá-

nak vele; és mivel az ellenség harczot mezőn nem ada, megostromlani pedig az erős sánczban az igen tüzes népet, kinek lovasa kevesebb, gyalogja négyszerte is több, azért igen veszedelmes vala, noha az fejedelem tettette mintha akarná; de az török hadat is semmiképen az Morva vizén által nem szállithatá, annakokáért csak erős obsidióban tartók az ellenséget circiter három holnapig, annyéra hogy élésből is megfogyotkozának, mert noha az említett várból igen táplálák, de az sok nép megemészté; ha sánczból répára, káposztára, vagy valami egyéb élés-kapásra kijütt, azt mindjárt vagy elfogták vagy levágták; lövőszerszámokkal is igen vesztegettette az fejdelem őket, az mellett éjjel s nappal nyughatatlankodtatta, melyet nem állhatván, tractára vevék az dolgot: levén mediátor abban akkori palatinus Turzó Szaniszló, melyre az fejedelemnek is reá kelle lépni ily okokból. 1. Mert az idő is elhidegedék, az mezőben lakást nem szenvedé. Másodikból, mert az törököt sem általszállásra, sem annál inkább ostromra nem veheté, söt mivel ordinarie ők szent Demeter nap után táborozni nem szoktak, az szerdárnak is sátorát nyakában vágák. 3. Mert az magyar hadak is megunakozván, s nem annyéra megfáradván, mint megtöltezvén prédával, igen kezdettek vala zugolódni és békételenkedni; ki miatt hallottam

felette nagy busulással szegény fejedelemnek szájából: csak az egy uttal Isten engedné boldog végét dolgának, soha többé, szidva mondotta, az ilyen s ilyen nemzetével derék dologhoz nem kezdene. 4. Mert immár elvesztegetvén nagy darab földig az élést, igen messzünen kell vala zsákmányolni, mely mind igen fáradságos s mind pedig nem is bátorságos vala, ha az hadnak zsákmányra létele alatt, kit rendesen bentartani nehéz vala, az ellenség vagy Bécs felé, vagy táborunkra indult volna. Meg kelle azért békéleni, és induciákat csinálának az tractának végéig, s az obsidio solváltaték, az ellenség elbocsátaték, kinek éhség, fegyver miatt sok ha negyedrésze maradott vala, kikkel az fejedelem szemben lön, és ez obsidio alkalmatosságával s az szembelétellel történének ilyen nevezetes dolgok:

1. Hogy midön az generál Nigron mellette levő sok nagy emberekkel, officérekkel az szembenlételre az sánczból kijütt volna, az fejedelem is sok szinnéppel az hagyott közhelyre közelítettek volna, igen frissen öltözve levén mind maga s mind lova tollason, tetteté, mintha az lóról leszállani akarna ő is, melyet az német generál is cselekedni akarván, lováról leszálla, az fejedelem pedig lova hátán marada, s amaz confundáltatván, mind az splendort látván, s mind pedig az alatt számtalan trombiták harsogási,

nagy lövések, körülálló szinnépek látatván s hallatván, gyalog marada s úgy foga kezet az fejedelemmel, s köszönté; mely miatt császár és az tanács s egész udvar előtt igen nagy disgrátiában esék Nigron, hogy császár reputatióját szemei előtt viselni nem tudta, kinek képét az armádában viselte, és az generálságtól is priváltaték, kit azután láttam magam is Bécsbe : ott tekergett, büszkelt egy szép frauczimer*) után, az ki elhiszem adományáért, az mi jó szócskát adott s kedveskedett neki, mert egyébiránt rút, fekete, himlőhelyes és vén ember is vala, és így csak azon despectusban marada halálaig.

2. Kimenvén az táborról az fejedelem csakhamar odaszállásunk után, hogy az sánczot contemplálná, midőn egy helybe megállapodék, az körülette levőknek megoszlását parancsolá ugyan hogy az csoporthoz álgyuval, toroczkkal ne irányozhatnának; mindazáltal egynehányan nem messze levén körülette, csak azelőtt harmad nappal Holics nevü várat megadván annak kapitánya, elbocsátaték, az fejedelemmel szemben levén, ki az sánczbeliekhez menvén, perspectiva által megnézte s esmerte az fejedelmet, s hozzá igazitván két taraczkokat, nem volt feljebb fél kopiáninál háta megett Fodor György nevü fő-

*) Frauenzimmer = nő.

ember udvari szolgának, kinek viszont én állottam háta megett, lovát úgy lövék, hogy oldaláról az kardot első karikájánál, mentéjét, dolmányát elsodrá, és az lónak első lapoczkáján általszakaszta az golyóbis : más golyóbissal Huszár Péternek is lovát ellövék, ki akkor én rendem szerént való bejáró inas vala. Az fejedelmet sokan szólongaták uri rendek, de csak contemnálá, s így felele : Hol láttátok vagy hallottátok, jó uraim, hogy királyt vagy fejedelmet öreg lövő szerszámmal ellöttek volna? S ugyan nem hagyá szándékát mindazáltal, csak hogy abaköpenyeget, közönséges süveget vevén, abban kerülé, nézegeté meg az sánczot s tön dispositiókat.

3. Egy éjjel kiütvén az sánczból az ellenség, az honnat valami felemelt sáncztöltésből löttek reájok, kicsinben mind az ott levő lövő szerszámokat el nem nyerék, ott hagyván Petendi nevü német tolmácsát az fejedelem, annak is fejét lötték vala s meghala; de az táborról segiték meg őket.

4. Egy Farkas Gábor nevü mezei hadnagy csudálkozásra méltó vakmerőséggel egy éjjel öt vagy hat katonával az Morva vizén általusztatván az sánczra, ott nehány fejet vöttek, sebhettek, s annyé tüzes nép közül egynek elveszése nekül visszajüttek.

5. Ez sáncz körül lötték vala farban Petki

Istvánt, ki akkor étekfogó vala, mostan fejedelem hopmestere és csiki kapitán. Horvát Istvánt is ezen expeditio alatt, de nem az sáncznál farban lötték vala, Puskás János mezei kapitánt azszerént.

6. Az ide előbb nevezett Páris Pál is, ki mintegy comissáriusok vala az oláh hadaknak, minthogy ugyan oláh fi is volt, egykorban az sánczból ellenkezni kijütt német rajtereket*) többekkel együtt megnyomván, és szinte az sánczban beüzvén annak kapuján, annyéra ment, hogy kezebeli tollas botját behajtotta egy német után az sánczba, belöl sürüséggel állván s lövén az számtalán muskétás, annyi lövés között is békével eljüve.

7. Az oda előbb dési harcznak alkalmatosságában említett Kamuti Balásnak az fejedelemmel lön ilyen tréfája, hogy az fejedelem begyüjtetvén az hadaknak főtisztviselöit, parancsolá nekiek, hogy kiki alattok levöknek intimálná és inducálnák arra öket, hogy az ostromhoz gyalog szállanának az lovas hadak is, igírvén kinekkinek rendi s állapotja szerént hópénzt, nemességet, s kinek egyéb kegyelmességét; és hogy az sáncznak árkában hányatandó vesszönyalábokat is kötnének, ha ostromnak kellene lenni; melyre

*) Reiterek = lovasok.

többek is ajánlván magokat, Balás is monda : Kész vagyok, mond, kegyelmes uram én is mind alattam levőknek intimálni (mert az erdélyi vármegyéknek ő vala akkor generálisok), s mind magam is gyalog szállani, csak egy dologból való könyörgésem van; felséged hallgassa meg. Felele az fejedelem : Mondja kegyelmed, meghalljuk. Balás monda : Még ifiu legén koromban, Egren laktomban erős hittel fogadtam vala, seregben léve, hidon menve, szélül nem járok; megvert futó hadban utól nem maradok; ostromra elől nem megyek. Ezeket ha lehet eltávoztatom : azért felséged is csak azt ne kivánja, hitemet megszegjem; jelen leszek én is valahol s nem is utól az ostromon, de elől egyáltaljában nem megyek. Értvén az fejedelem az tréfát, mind maga, mind több hallók sok nevetséggel mulattak; az fejedelem ily választ tön : Nem kénszeritjük, mond, kegyelmedet hiti megszegésére; hanem hagyjuk csak az maga emberségére. Ez noha tréfa, de olyan állapotokban valóban observálásra való dolgok.

8. Az fejedelem ily szerencsén is forga ekkor : hogy egy alkalmatosságban az Morva szakadékján levő hidon menvén által, az hid egy helyen megtanálván lyukadni, lovának lába besuhanván eldüle; vergődvén az fejedelem, nyakra före az magas hidról leesék az vizben.

Egy Szegedi István nevü kengyelfutója minden tartozás és cunctatio nekül tösténT ugrék utána és megragadá köntösét, s magát is segitvén neki, mind ketten talpokra állának, mert nem vala nagyubb mélysége mint csak vállhegyig érő; azután többek is az part felől kerülve menének be, de az fejedelemnek nagy bátorsága látszék ez casusban is, mert semmi confusio és alteratio benne nem esmerteték; az kengyelfutót megnemesité, örökséget és ahoz portiót conferált vala, azon kivül köntöst, pénzt, és mindenképen holtáig jó ura lön. Sok vélekedés volt ez felől, rosz omennek magyarázván sokak; de azért Isten jó véget ada dolgának.

Ezek után az fejedelem Morvából az hadakkal visszafordula Nagyszombatban az Fejérhegyen által, hogy az tolvajok nehány helyeken ütötték meg az hadbelieket; néhul töttek is károkat, kiváltképen szekerekben. Szomolyánnak városában evék egy ebédet az fejedelem rettenetes kegyetlen hideg üdöben : az hadaknak sem beszállani, sem kerteket, gyümölcsfákat megégetni nem engedteték; kinn voltak addig, míg az fejedelem vendégeltetett az várnak urától. Onnan Nagyszombatban menénk.

Ez Szomolyánban az vendégség alatt rajtam ily tréfa esék, hogy igen jó egy bokor vidra kesztyümet ellopák, mivel az fejedelem körül

forgódván, letöttem vala az házban; olyan szörnyü hidegben valóban roszul esék.

Nagyszombatból az fejedelem az tractára követeket bocsáta, maga, udvari hadával és gyalogsággal az várasban szálla, az több hadakat quartirul falukra rendelé. Az török és tatár haddal is azszerént akar vala, mert vala tatár is circiter két vagy három ezer : Haczikei passa vala elöttök; begyüjtvén öket, eléggé intimálá, megvárnák végét az dolognak, mert az ellenség megértvén elmeneteleket, keményebb leszen az tractában; azok is szemben tetteték megmaradásokat, de kimenvén csak megindultak. Az fejedelem az Vág vizén levö hidakat öriztette, hogy el ne bocsátatnának; de azok révet tanálván, az ebek csak elmennek; az fejedelem is alattomban hirt tevén, az magyar végházakban reájok gyülekezének, és Érsekujvár tájékján megvervén öket, sokat levágának, többek között az Kliszi béket is elfogák, ki igen deli ifiu legény vala. Azután mi is nem merészlénk sokáig Nagyszombatnál quartirozni; az élés is megszükülvén, menénk Beszterczebányára, ott egy ideig levén, az erdélyi hadakat is nem tarthatá : el kelle bocsátani; azután maga is aláindula Kassára. Mely nap kiindulánk, valami igen nagy havasos erdön kelletvén általmennünk, az sok szának, szekerek miatt oda rekedénk, és az ha-

vas közt az utban egyfelé is ki nem mehetvén az rettenetes hó miatt, ott hálánk; az fejedelem paripán igen nagy veszélylyel, csak valahány magával kitörtetett falura.

Más nap mi is onnan Rosemberkre*), tizenhárom városokra sat., Kassára. Ez utban láttam, lován ülve megvötte az fullajtárt az hideg, halva esett le; az német czirkáló fennállva fagyott s holt meg. Kassán kitöltvén az telet, tavaszszal bemenénk Erdélyben, mert azalatt az békeség is végben mene, és csak az hét vármegye Kassával éltéig, Munkács, Tokaj, Ecsed maradának az fejedelemnél, ki summában, ki örökben; az mit elkaphatánk az bánya-városokon, pénz, ezüstöt, aranyat, rezet, azt elhozók.

Én reám öszön esvén az negyednapi hideglelés, noha mind stugnai, bajnóczi förödökben, váradiban is próbáltam, orvosságokkal is, de mind háborgatott nyolcz holnapig : Erdélyben media megvágásával hagya el**). Erdélyben bemenvén helyben voltunk 1624-dik esztendőben, melyben én is töltöttem el tizenhetedik esztendömet. ***)

---

*) Rosenberg.

**) Majdnem egy egész lap fehér papirossal bevonva, az irás eltakarására.

***) A lap szélén : ‚Anno Domini 1624, aetatis 17.‘

Anno 1625 *), midön fordultam s jártam volna tizennyolczadik esztendöben, az mint reá emlékezem, vagy végin juniusnak vagy kezdetiben juliusnak inditá az fejedelem követül cancellariusát Kovacsoczki **) Istvánt, fökomornikját, igen kedves emberét és rokonságát is Mikó Ferenczet, egy német kapitányát, ki az jagendorfi ***) herczegtöl Joannes Georgiustól maradott vala, látott hallott, böcsületes vitéz embert s tanácsost is, egyszersmind Schultetus nevü doctorát. Az említett német kapitánynak neve Quad vala, kit több helyekre is jártatván az fejedelem, egykorban az svecziai királyhoz is Gustavus Adolphushoz, amaz igen hires vitéz királyhoz expediálván Lengyelországon által, akkori Zsigmond király arestáltatott vala, elvé-

*) A lap szélén : ‚Anno Domini 1625, aetatis 18.'

**) Igy mindannyiszor a szokottabb ‚Kovacsóczi' helyett.

***) Értsd : ‚jaegerndorfi.'

tetvén az leveleket is; de felszakasztani nem merészlették, visszaküldték vala mind levelestől. Egy secretáriusát is küldvén fökövetségen az fejedelemhez, igen nagy kevélyen jüve; az grádicsokon feljüvén, megpihenésért az audientia-ajtó előtt akarván leültetni, megharaguvék, hogy ő nem ül erdélyi fejedelem ajtaja előtt, mondván, és bevivén az hopmester az audientiára, ott is nagy zelussal és negédséggel süvegét feltevén, az fejedelemmel kezde pántolódni, kin az fejedelem is commoveáltatván, s szokott álló helyében is meg nem állhatván, kemény szókkal felele; nem bízván végtére csak cancellariusra az tolmácsságot, ezen szókat mondá : Regem tuum honoro, sed non timeo nec curo, rex enim tuus non est meus dominus, quoad titulum rex me major, sed minoris authoritatis in Polonia, quam ego princeps in Transsilvania, neque in toto orbe est famosior. Ezeken kivül váloszok is lőnek, kin amaz is confundáltatván elbucsuzék, s alámene; ily gyalázatot ejtvén rajta az fejedelem is, hogy böcsülettel hintón solennitással hozták vala fel, s azt elvivék, nem adák alája, szerencséjével magának is lovat hoztak utána, azon minden solennitás nélkül bocsátaték alá. Ha él vala megis tronfolja vala Bethlen Gábor, kiről talán ide hátrébb fog lenni emlékezet.

Az fennemlített német kapitán Quad, ne-

hány esztendővel azután meghalván Fejérváratt, az fejedelemnek útja levén, engem hagyott vala hátra, és exenteráltattam, bélit kivétetvén : kinek büzi miatt az borbély ki vele bajlódott, megbetegedék s meghala; nekem is csinált vala valami alteratiót, de fő borral s erős aquavitával meggyőzém; teste megtartaték, míg az fejedelem viszszajütt, s tiszteségesen temetteté, maga is jelenlevén, az fejérvári schola mellett levő kis templumban.

Az megirt követeket azért expediálá az fejedelem ily tanusággal : hogy elsöben római császárhoz menjenek és meglátván kisebb leányát, neki feleségül, ha látják módját, szerezzék és kérjék : kit azután lengyel király Uladislaus, Zsigmondnak nagyubb fia vött vala; ez sem vala igen szép de az nénje rútyabb : azt az fejedelem nem akarta, emezt amannak előtte nem adák. Az öregbiket azután vevé bavariai elector, maga hatvanhárom esztendös korában, az menyasszony harminczhárom levén; mégis azután nehány gyermekek lön, azt beszélették, skorpióval hizlalt kappanokkal élt, talám abban volt valami virtus arra való. Hogy ha pedig az nem succedálna, onnan, császárnak is interpositiója által, mennének az brandeburgumi electornak Georgius Vilhelmusnak huga Catharina eljedzésére. Simulált is szegény fejedelem az religio

dolgában, hogy azzal is kedvességet és hitelt szerezhetne; ekkor csináltatá az fejérvári öreg templumban az uj predikáló széket, és akarja vala az orgonát is, de elmulván az házasság, el nem készülének azok is; religiójára nézve nem adák neki : noha más tisztességes szint csináltanak az dolognak. Bizony dolog, ha az házasságbeli szövetség végbenmehet vala, s hihettek volna egymásnak, jó fundamentummal török ellen való hadakozásban is egyveledni kész lött volna, kiben azután én is nehány utakat töttem, mint hátrébb megemlítetik.

Minthogy pedig nekem természeti hajlandóságom vala az peregrináláshoz, az fejedelem felküldvén Bethlen Péter gróf öcscsét, az öreg Bethlen Istvánnak kisebb fiát az imperiumban, Galliában, Rómában peregrinálni, azzal is én el akarok vala menni. El is készültem vala, de az szegény anyám, néném, atyámfiai addig siránkozának az atyámon, megváltoztaták; bizony dolog, ha elmehetek vala, el volt magamban titkoson tökélve, hogy mind Hispániákat, Indiákat megjárjak, vissza ne jüjek együtt az gróffal; noha az grófnak nem használa az peregrinatio : corrumpáltatván erkölcse semmirekellő emberré lött vala, nem mint az bátyja ifiabb gróf Bethlen István, kit is oda fel mind academiákban tanítata, s mind peregrináltata az fejedelem, Pé-

tert is az szerént; és mindenik mellett derekas jó emberek valának, de az öregbik igen virtuosus, mind okos mind bátor jó emberré vált vala, kár lön igen ifiu korában meghalása váradi generálisságban; feleségül vötte vala Szécsi György leányát Máriát, kit azután Kun István vön, de elhagyá urát, harmadszor Vesselényi Ferencz mostani palatinus, gyermeke egyiktől sem lön. Péter pedig vötte vala Illyésházy Gáspár leányát Katát; ennek sem lön gyermeke. Elmaradván azért ez uttól, és imez alkalmatosság adatván, kéredzém az fejedelemtől, s igen örömest bocsáta, mert gyönyörködött igen abban, az mely hazafiában jó indulatot látott; bezzeg valóban apjok is volt, nemkülömben tanítván, oktatván szegény bennünket, mint jó atyjafiait; látni, hallani örömest küldözött, segített maga költségén; ha mikor követségek érkeztek, annak hallgatásában adhibeált, néhai titkos követséget titkos helyekről halgattata közzülünk némelyekkel. Így azért örömest elbocsáta, hozzá készíte, segíte és instruála is mit lássak, mire vigyázzak abban az állapotban, noha én csak gyermek valék. Sok utakat és országokat jártam, nagyubb részént mind az fejedelem költségén; mindazáltal soha az oda járásomnak ideje alatt is fizetésem el nem tartatott, hanem szinte úgy kiadatott szolgáim kezekhez, mintha honn löttem volna.

Felmenvén azért, császárt valami pestilentia miatt Bécsben nem, hanem találók Németujhelyben, az hol öt hétig lakánk. Itt nagy bajom lön; mert nem levén több egy paripámnál, az menő utunkban meg is turósodék, ott helyben meg is kehesedék; orvosoltatván csaknem meghala, mindazáltal szerencsémre meggyógyula, és ugyan megjárá azon hosszu utat; vezetékem nem volt, mert az mint lehetett, kevesebb lóval kellett csak mennünk az költés-kémélésért. Nem succedálván azért az leánykérés, onnan megindulánk Bécs felé, s Morvára, Szileziára, Lusátia, Vandalia szélin által Marchiában az elector lakóhelyére Berolinumban, utunkat dirigálván Olomuczra, Nikespurgra,*) Braszlóra,**) és több nevezetes városokra.

Bécsben érkezvén, engemet vendégségbe hiva Hofkirker***) nevü úrember, igen böcsületes vén ember, ki Erdélyben is lakék, midön exulálták vala őket, sok morvai, slesiai, csehországi herczeg és úrembereket, császár ellen való rebelliónak idején; ott mind az atyámmal esmeretes levén, sok jóakaratját is vevén, magamat is esmervén, igen nagy szeretettel láta s vendégle,

*) Nikolsburg.
**) Boroszló, Breslau.
***) Hofkircher.

levén kettő de kiváltképen az kisebbik igen igen szép leánya, kivel is gazdálkodtatván, köszöntettetvén, mint afféle ifiuságbeli nyalkaságban én is örömest mulattam. Azonban az követ urak megindultanak; hiremmé levén, én is elbucsuzám s menék, és az bécsi hidakon, melyek az Dunán vadnak, érém el az urakat; szolgám elől elballagván, tanálkoztanak az hid végin valami arczczal jövő szekeres horvát emberekre, kikkel veszekedvén többekkel együtt az én borittas szolgám is, az urak ott az hidon levonyatván, jól megverték, ki felülvén lovára nagy haraggal, szitkozódással, részegen elrugaszkodott, esküvén, hogy tovább nem jü velem az vereség miatt; kit akkor én magam eszemben sem vettem; egykorban értésemre adván, voltam igen nagy busulásban, mert szolgám is az egynél több nem vala, olyan utamban, költségem is fejér ruhanemü eszközömmel turbában lova farán levén, elmaradása nagy alkalmatlanságomra vala; utánmenvén azért, sok idő mulva, keresésem, kiáltozásom után egy erdőről jüve elé, s nagy bajjal beszélém le fúriáját az hitván embernek.

Az fennemlített Ujhelyben szoktak csinálni igen jó szablya és hegyes törvasakat. Én is csináltatván nehányat, többi között egy kardvasat foka felől darabig aranynyal megverettem vala, nevemet, esztendőszámot és ez sententiát veret-

tem vala reá : Honestum pro patria mori; mert még gyermeki állapotomban is buzgottam az hazának és az böcsületnek szeretetivel; mely kardom viselése mellett minden böcsületet, jó hirt-nevet Isten segedelme után szerzettem s kerestem vala, szerencsésen viselvén és tisztességesen sok jó s gonosz állapotokban mindeddig; hanem ez mostani boldogtalan hadban vesze velem együtt. Igy, és eddig volt határa az jó Isten tetszésének.

Az feljebb irt móddal míg szolgám elökeresésében mulatoznám, azalatt az követ urak messzére haladtak, kiknek nyomokat követém az mennyiben lehetett, mint olyan országos uton sok jövö-menö embereknek nyomok miatt, legnagyubb nehézség levén az nyelvnek nem tudása. Egykorban elestveledém egy falunál, az hol akarám keresni az papházat, avagy scholát templumhoz közel, hogy deákul kérdezkedném; melyet látva az falubeliek, hogy nyelvet nem tudva csak másodmagammal szélvedezek ott, köntösömről is esmervén és lovaink szerszámáról, fegyverünkről, magyarnak lenni, egyébiránt is azelött nem sok idövel azon az földön pusztitván az magyarság, igen rosz affectussal levén hozzájok, kezdének gyülekezni dorongokkal fejszékkel. Eszemben vevén rosz szándékjokat, kirugaszkodám közzülök által az falun, azonban elsütéte-

dék az idő, az utból kitérék kevéssé, akarván kopároztatni paripáinkat, miglen megvirradna; hagyám szolgámnak, vigyázva lenne ő is, én is lovamnak fékeszárát kezemben tartván, egykorban lovam kezde fülelni, vigyázni; én is ahoz képest hallgatozni. Tehát feles emberek jüttek ki az faluról utánunk, hihető, megfogásra, ha ölésre nem is; felköltvén szolgámat, lovakra ragadozánk és elszaladánk; és másutt leszállván virradánk meg. Voltam felette nagy busulásban, utánok menni az követeknek nem tudtam, kérdezkedni sem tudhattam, nyelveken nem értvén; visszapironkodnom hazámban halálnál nehezebbnek tartottam az gyalázatjára nézve; resolválám magamat, hogy valamint járok, de vissza nem térek. Elfogván azért iránzásképen egy uton, vün egy mezővárasocskára, holott bemenvén, az utczában láték kovács-műhelt, és abban mivelő kovácsot; noha nem vala szükségem reá, mindazáltal két patkaját lovamnak levonyatni hagyám, és ujolag patkoltatni. Szolgámat ott hagyván, magam gyalog elmenék az templum felé, s ott az pap házát feltanálám; bemenvén, hát tanulóházában van az pap, catholicus, azzal deákul beszédben ereszkedém és az magyar követek felől tudakozám, az ki mondá, hogy hallotta elmeneteleket, de nem azon váras felé, hanem más uton mentenek Nikespurk felé; mindazáltal igen

mostoha módon kezde beszéleni az erdélyi magyarok és Bethlen Gábor felől; nem is csuda: mert azon várason is megtetszik vala az pusztitás; én is simulálám magamat császár magyar cancellariusa Sennyey István szolgájának és az követek után küldetettnek lenni, melyhez képest jó kedvvel lön hozzám az pap, s igíre kalauzt valamely faluig, ebédet is készítete; és így lovaimat is oda hozatám az patkolás után, Isten fizesse az jámbornak, jóltarta; egy inasát ló farára ültetvén, egy faluig útat mutattata, azon inas ott egy igen jó gyalog kalauzt szerze fizetésemért, az ki szinte Nikespurkig vezete, ott érém az követeket. Az Úristen így vezérle, oltalmaza mind az veszedelemtől s mind gyalázattól; kiért buzgóságoson is könyörgöttem, azszerént adtam hálákat is ő felségének. Ez helyben lakik vala az morvai cardinál de Tristein *) nevü kisded vén ember, az ki igen nagy böcsülettel látott s vendéglett is.

Innen elmenvén Slesián által Lusatiában egy városba, kinek nevéről elfelejtkeztem, mind pedig possessorának nevéről, nagy ember ugyan, herczegi ember vala, igen nagy böcsülettel láta, vendégle; felvitetvén hintókon, elsöben istálójában vün, holott hatalmas, szép lovait igen szép

*) Dietrichstein.

csinossággal tartottakat mutogatá; onnan gyönyörüséges szép kerteit, mind virágos, fáczános és vadkerteit sétáltatá; azután szép agarait, madarait; azután vün fel igen frissen épült s öltöztetett házaiban, holott kevessé levén s beszélgetvén, azalatt az ebéd elkészült; s elfogtak, kivivén ebédlő palotájában, kijüvének édes anyja, tisztes öregember, felesége, igen szép ifiu asszony, három hugai, igen szépek s frissek, kijüvének és velünk asztalhoz ülének, s igen böcsülettel, pompáson és gazdagon vendégle bennünket. Itt láttunk mi magyarok elsöben olyan asszonyemberi öltözetet, hogy mellyek mezitelen, kinyitva legyenek, mellyekre ittas is, és egyébiránt is igen venereus ember az szegény Mikó Ferencz sokat ácsorga, de csak száraz korcsomája lön. Ő szegény minden szépet igen örömest szeretett volna, de ötet nem; mert az Isten ostora volt rajta, hogy szerelmes szivet adott volt beléje s ahoz rut termetet, mert kisded, igen szörben borult, szöke, igen kék szemei valának, egyébiránt pedig is religiójában névvel unitárius, de valósággal semmi religiója ember vala. Az pápistaságban az purgatoriumat és czeremoniákat javallotta; zsidóságból az szombatot; kiből egyet, kiből mást, és az millenárius időket hitte, s voltak szegénynek sok superstitiói, de ez világ szerént igen értelmes, elmés, expertus, jó

bátorságu, familiáris, jó hazafia, nekem vérszerént is atyámfia, egyébiránt is igen singuláris jóakaróm vala.

Midön Marchiában érkeztünk volna, meghallván, hogy az elector nem volna residentiájában, hanem más házainál mulatozásban, az két fő követ úr között hasonlás és sok contentio lön ugyan gyülölségesen, ki miatt egész napot is helyben mulatánk el, egyik azt állatván, hogy egyenest menjünk ad locum residentiae, másik azt, hogy az hol az elector volna; praevaleálván az első, arra indulánk, kire volt az electornak vigyáztatása, s haza jütt, és igen nagy pompával excipiáltatánk, és az várban szállitatánk, berolinumi lakó helyében az Sprea vize mellé.

Itt ilyen dolog esett : hogy midön első audientiára mennénk, Mikó Ferencznek süvegéből az darutollakat az szél leveté, noha felvövék ugyan, de talám ugyan rosz omenje lön az jövendő dolgoknak. Köszöntvén mind az electort, mind pedig az odahátra említett Fridericus cseh királynak egy testvér öcscsét, kit is az elector tartott, exul levén, és egy fejedelem bátyját is az electornak, azután az fejedelmi asszonyokat és leányokat, ott levén anyja is Fridericusnak, azután az dologban eljárának és eljedzök az elector hugát Catharinát, s jó ideig ott megnyugován, haza fordulánk. Ez elector nekem is igen

szép arany-lánczot ajándékozott vala, maga képére vert öreg arany függvén rajta.

Ez házasságra az fejedelmet vivé kiváltképen az ok : mivel igen méltóság- és nagy hírt nevet szerető ember vala, hogy nagy királyokkal, fejedelmekkel, annálinkább császárral való sógorság által, mind méltóságát, hirét nevét, s mind birodalmát terjeszthetné, s erösödhetnék állapotjában; és az mint hátrább is irám : ha római császárral való szövetsége végbenmehet vala, igen szomjuhozza vala az pogányság ellen való hadakozást, noha külsöképen igen szinezett, és kereste kedveket; de az nem succedálván, az brandeburgumi házban*) házasodni, mind az electorokért, levén atyafiságosok, többek is nem csak az brandeburgumi, de leginkább az svecziai akkori hires hadakozó királyért Gustavus Adolphusért, kinek felesége is azon házból való vala.

Haza érkezvén azért ez utból, az fejedelem az követ urakat sok kegyelmességgel látá, engemet is azon gyermeki többire mint ifiui állapotomban, tizennyolcz esztendöben jártomban, fő innyaadóvá téve. Tiz lóra fizetést, azon kivül személypénzt rendele.

Expediála azért ujobban az eljedzett fejedelemasszony aláhozására az pactumok szerént,

*) Kimaradt : ‚ügyekezett.‘

mely végezések közt dotalitiumjában az fejedelemasszonynak Fogarast, Munkácsot, Tokajt bizonyos summákban, melyekben maga is az fejedelem birta, felküldvén azokról való diplomát is azon követektől; azok pedig valának : Rákóczi György, az öregbik, ki fejedelem képét repraesentálta az solennitásban, és mind az juramentumot deponálta, s mind az matrimoniumnak külső árnyékát véghezvitte az fejedelemasszonynyal ágyra kevés ideig ülésekkel. Követek esmét Károlyi Mihály, Mikó Ferencz, Kassai István, ezek és velek több főemberek, urfiak felesen és pompáson menének. Terminálták Kassára érkezések, és az lakodalmi solennitásnak napja mense febr., die*) . . . . . 1626. Melynek előtte az fejedelem is jó idővel kimene Kassára igen nagy készülettel, de az napra el nem érkezének, mert az utban az fejedelmi kisasszony megbetegedett himlővel, egyéb testén sürőven, de ábrázatján alig csak tiz szem himlő is ha költ, oltalmazván orvosságokkal is. Ez utra el nem mentem vala én az urakkal : hanem meghozván az menyasszony betegségének hirét, s azon az fejedelem igen megszomorodván, sietséggel expediála engemet elejben oly reménséggel, hogy nem levén talám oly derekas az

*) 22 a.

nyavalya, Magyarországban Rosomberk tájékján fognám elöltalálni. Instruála szegény, hogy szorgalmatoson megvigyáznám, az mint már azelött is láttam vala, ha az betegség valami megvesztegetést ábrázatjában nem csinált-e? Megindulék azért csak másod magammal postán; de az postalovaknak szük volta miatt el kelle hagynom Löcse tájékján, és csak egyedül sietve continuálám az utat. Esék ez utban ily dolog rajtam: hogy indultam vala meg tatár nyeregben, melyet nem tudtam azelött, hogy hosszas és szünetlen való postálkodásra olyan igen alkalmatlan legyen; mely engemet annyéra megrontott vala, hogy ha még csak egy nap kellett volna continuálnom, lehetetlen vala, hogy megnaplanom, nyugodnom nem kellett volna, egy vagy két napokon s éjtszakákon is. Szerencsémre azért Szent-Miklós nevü falun túl, holott egyik postahely vagyon, tanálkozám szemben Petki Istvánnal, ki is postán az fejedelemasszonytól jü vala, kitől megértém, hogy szinte Sleziában fognám tanálni az fejedelemasszonyt; melyhez képest nem jelentvén okát, hanem tettetém azt: szép uj tatár nyergemet, mely feles pénzt érne, károsnak tartanám olyan bizonytalan utra vinnem, mivel az posták utjából ki kelletik térnem, történhetik, lovat nem kaphatván, gyalogjárással kell toldanom, s nyergemet is el kell hadnom;

bajos is volna az nyergelésnek változtatásban, igen rut fergeteges idö is levén; hanem mivel az szokás szerént szemben tanálkozván az két posták, csak egymás lovára kellene ülnönk, azért ő az én alattam való lóra ülvén, vigye el nyergemet és azon levő minden szerszámokat, én is az övét, ki csak paraszt, de jó ülésü katonanyereg vala. Ezen megegyezvén, én ugyan megujulék, hogy azon nyerget kaphatám, ő pedig sokszor panaszolkodott, s tréfánk szép volt felöle, alig vihetvén véghez az utat Kassáig.

Én azért elmenvén, és Rosomberken túl elválván az posták utjáról Sztreczen Bugyatin felé, és az Jablonka havasán által kelle mennem, mely utban igen nagy bajjal tudtam pénzzel fogadni de igen rosz lovakat, úgy hogy egyébiránt gyalog jártam többet mellette, hanem csak az az hasznom, hogy az nyerget hátán vitte és vizeken általvitt hátán az rosz ló; egyébiránt igen szaporátlan volt járásom, csak valamint az eke vagy szekér elött szokott járni az rosz ló, csak azszerént lépdegelt. Két dologban igen szerencsén forga életem. Egyikben, hogy Kisicza nevü igen sebes folyó vizen, sok helyeken kellett általkelnem, kinek áradása levén, nehány helyen alig maradott el nem dültötte alattam az rosz lovat. Végre szinte az utolsó réven el is csapa forgatván lovastól, szerencsémre az part mellett

levén szinte, mind lovam, magam, lábra kapánk, s kimenvén vezetém az hitván lovat ki fékemlejénél fogva, s ottan közel levő faluban szárazkodám, és az mi roszul tudtam, intve s szólva az tótokkal, más lovat alkuvám és kalauzt is, hozának pedig hasonló rosz lovat. Megszárazkodván azért, akarék keveset alunni; úgy is tudván az tótok hogy aluszom, az mint érthetém, igen rosz szándékkal lönek, hogy az utban rajtam ejtene valamit az kisírő, látván egyedül s csinos köntösben karddal, lódinggal lételemet; mely miatt kimene szememből az álom, és noha félve, mindazáltal az böcsülettől izgattatva, ugyanazon éjjel elindulék, mert csak sütét estve érkeztem vala oda. Az kisírő egy nagy erős tót volt kalauzom, nagy hosszunyelü fejsze kezében, az ló mellett én is gyalog mentem, ő is gyalog volt; örömest nehányszor hátam megé maradott volna jüve. Én is vevém eszemben, az ló fékit adám kezében, s előttem az lovat vezettettem vele, s magam utána mendegeltem.

Jutván azért az Jablonka havasára, tehát azt az passust császár praesidiumja örzötte, sánczok levén az tetején, az utakon strázsájok; azon éjjel az strázsára juték, holott arestálának, és az sánczhoz vivén, tanálkozék az officérek között deákul tudó, s megbeszélvén járásomat, nem hivének külömben, hanem arestum alatt kisírének

mind tót kalauzostól, s vínek az havasnak tulsó aljabeli ugyan Jablonka nevü várasban, ki az havasról neveztetik, az holott volt dereka az praesidiumnak és kapitánjok is; míg oda érénk nagyon megvirrada, s ime tehát az kapitán megesmere, s én is ötet, mert azelőtt is az követekkel azon jüvén alá, megesmerkedtem s ittam is volt vele; és így Isten megoltalmaza az második nyavalyától is. Böcsülettel láta az kapitán, jól tarta, s jó lovat is adata alám, és kisírésnek szine alatt négy lovas német rajterrel vezettete szinte Thessen*) nevü városig Szileziában, holott tanálám az fejedelemasszonyt az vele levő comitivával és magyar urakkal, kik örömmel látának. Az fejedelemasszonynyal szemben levén, köszöntvén tolmács által, neki szóló fejedelem levelét is megadám, s harmad napig megnyugován, expediáltatám azon uton vissza; utánam az fejedelemasszony is harmad vagy negyed nappal megindult, mert immár jól megkönnyebedett volt, és engem igen szép gyémántos, szüformán metszett kövü arany gyürüvel megajándékozván, (kivel jedzettem is el az feleségemet magam, az után öregjebb fiam is feleségét) elmenék. Visszamentemben római császár képében expediált fő követet magyar cancellá-

*) Teschen.

riust Sennyey Istvánt az Fátra hegye alatt való vendégfogadóban tanálám, ki is szeretettel láta, ira és izene is az fejedelemnek; és így Isten kegyelmes vezérléséből békével Kassára érkezvén, az fejedelem is kegyelmesen láta, s értekezvén minden szükséges dolgokról, kiváltképen az fejedelemasszony állapotáról, contentálódék relatiómmal.*) Ez volt anno 1626. Én fordultam tizenkilenczedik esztendőre csak nem régen.

Ezekután, midön az násznépe az fejedelemasszonynyal Kassához közelített volna, az fejedelem is nagy pompával mene ki és excipiálá őket, maga virágos fejér vont-ezüst köntösben, nusztal béllett galléros mentében, kolcsostollason mind maga s mind fő lova. Minekelőtte az szembenlétel lön, nagy contentio vala az méltóság felett az bavariai elector és brandenburgumi elector fő követjei között; az bavarus egyéb időben az imperialis sessióban elsőbb levén az brandenburgusnál, itt is azt kivánta; amaz pedig ellenben azt állatta, hogy ő nemcsak követ abban az állapotban, hanem örömatya képében, loco patris et fratris vagyon az fejedelemasszony mellett, melyért ötet illeti, valamintha atyja, vagy az helyén bátyja az ki tartotta, ha jelen volna személye szerént, bátor az bavarus

*) Öt sor nagy gonddal lemosva az eredeti kéziratban.

is személye szerént, de az alkalmatosság azt kevánná, hogy böcsület neki adatnék, mint atyának. Ez végett sokáig az pompa csak helyben állott mindenik felől; amazok az fejedelemasszonynyal az Hernád vizén túl az hegy alatt, imezek az fejedelemmel innen az váras felől. Praevaleála azért az brandeburgus része, járulván római császárnak és több imperialis fejedelmeknek s electoroknak is követjeknek tetszése. Az brandeburgus képében vala egy gróf Svarczemburg *), régi nemzet, termetes ember, eszes tanácsos és udvari ember is, az electornak legbelsöbb és nagyubb embere, religiójában nem igen apertus ember, névvel catholicus, mindazáltal igen austriacus, mint ki soha nem is hagyá az electort az több evangelicus fejedelmekkel confoederálni az imperiumi hosszas hadakozások alatt is, noha országa az neutralitas miatt az két ellenkezö féltöl igen pusztítaték, maga is inkábbára mind prussiai és pomerániai birodalmában lakék az hadakozások alatt.

Miglen az contentio és disputatio tartott, engemet küldözött az fejedelem, és jártatott talám négy vagy több ízekben is egyikhez is, másikhoz is, míg az complanatio meglött, levén már esmeretségem is köztök.

---

*) Schwarzenberg.

Megegyezvén azért, az fejedelemasszonynyal levő násznépe általjüve az Hernád vizén, az fejedelem is lován az hintó mellé, mene fő lován meghántatván magát, de egyik fél is nem szállván le akkor; hanem felvont igen fris sátorok előtt az herczegkisasszony hintójából, az fejedelem is lováról leszállván, fogának kezet, és adának csókot egymásnak, s menének sátorokban az nevezetes személyekkel mindkét részről. Az szembenlételkori kézfogás és köszöntés után levén nagy lövések, dobok, trombiták harsogási az fennülő seregek közzül, az sátorban nem sokáig beszélvén és mulatván, megindulának; az fejedelem esmét lovára, az herczeg-menyasszony hintóban ültetteték, melyet készítetett vala neki az fejedelem; veres bársonyos vala mindenütt az szokott helyeken és szkófium aranynyal gazdagon megvarrva, melyeket Konstanczinápolyban varrottak vala; minden vaseszközei az holott lenni szoktak, megaranyazott ezüsttel burítottak; hámjai az lovaknak veres bársonyosok és varrottak, hámhuzói hasonlóképen, és mind azok aranyfonallal elegy selymes rojtosok; kocsis, fellejtár, veres bársony köntösökben, és még az ostorok is burítottak mind nyelestől, kengyelfutók azszerént. Csináltatott vala mást is Lengyelországban igen gazdagon aranyfonallal varrottat, aranyazott vas szerszámival, de imez méltósá-

gosb vala. Az hintó ablakában ülve két igen fő lantos gyermekek czifra öltözetekben : egyik német, másik franczia. Az városban bemenvén, esmét hatalmas lövések; azután midőn megtelepedének, currus triumphalis az utczán mesterségesen vonás nekül mutatta magát. Voltak gyürőöklelések és quintanák. Végtére concludálta az mulatságot az fejedelem bolondja, Mihály biró, ki igen fő mester, jádzi ember, de termetében is merő csuf ábrázatu, kelevészt töre az akkori fő lovászmesternek Balási Ferencznek jádzi bolondjával, Cserkesz nevüvel, ki egyszersmind hegedős is vala, azután szegény Bethlen Ferencz sógorom szolgája lőn, Küköllő vizében részegen holtáig; az nyereség Cserkeszé lőn, orra mellett öklelni tanálván Mihály birót, kivel annál rútyabb lőn azután.

Az lakodalomnak napján az vőlegényé lőn az legelső táncz, azután az menyasszonynyal római császár követjéjé, ki mivel papi ember vala, ez volt az mód : hogy egy szép keszkenőnek az egyik végit az pap úr, másikát de nem hosszan egymástól az menyasszony fogta, és úgy tánczoltak. Az solennitásnak minden igazgatói és gondviselői nagy urakból, főemberekből állottak; sok külömbkülömbféle musikák, mesterséges tüzes szerszámok lőnek, melyek alatt mene véghez az lakodalom. Az hintó előtt való lovak

hat, fejér-kék, igen szép török lovak oroszlány módon uszolig festettek valának. Ezen solennitásra az török császár is követjét küldötte vala igen pompáson Budáról; neve vala Jahia passa, de nem lön jelen az lakodalom napján ily okból, mert az fejedelemnek igen nagy szorgalmatossága vala felőle, mint lehessen az két császároknak contentatiójokkal böcsületeket megadni egyszersmind; azonban úgy hozván az alkalmatosság, hogy az fejedelemasszony megbetegedvén, az praefigált napra el nem érkezheték, hanem nehány napokkal azután, az török pedig tempestive eljütt vala, az római császár követjét minden utamban tudósitottam vala, s mindazon kivül az fejedelem is eleiben küldött vala, többeket is, az kiket lehetett, tudósitott, s azok tartózkodva alkalmaztaták magokat; imezt azért az fejedelem igen splendide vendégelvén, ajándékozván, nem várakoztatá, hanem elbeszélé, ott hagyván császár ajándékát; azután az lakodalom idején lönek az keresztény fejedelmektől és egyéb helyektől sok külömbkülömbféle gazdag ajándékok.

Az solennitások után Erdélyben az fejedelem az uj fejedelemasszonynyal bemene, elkisírvén az megnevezett gróf Svarczemburg vele levő több német urakkal, úri és herczegasszonyokkal, többek között az electornak fő marsalkja Bors-

dorf, cancellariusa Knizbech*); egy nénje is az fejedelemasszonynak, brunsvigi **) herczegné elkisíré, mindenütt, nagy pompás vendégeskedések levén; de én nem láttam, s másoktól is nem hallottam, kit akár mennyi bor italja is úgy meg nem változtatta volna természetiben, mint azt az Svarczemburgot, kin csak arról esmerszett meg az részegség, hogy ha megrészegedett, hallgatott, nem beszélett, egyébiránt mind igen temperanter volt mind maga alkalmaztatása. Vége levén annak is, azok elmenének, marada csak az végezések szerént való maga udvari népe az fejedelemasszonynak. Ez lakodalom pedig lőn anno 1626. Első terminusa, tudom, vala februariusban, de betegsége miatt haladott vala valamit, s nem emlékezem jól az napjára.

---

*) Knesebeck.

**) Brunszvik, Braunschweig.

Ezen 1626-dik ösz felé esmét római császár ellen hadra indulánk. Én ekkor jártam tizenkilenczedik esztendömben. Várad felé menvén ki, és az váradi bányában levén szegény fejedelem, maga jelzászlójának is hordozását reám bizván, noha fő innyaadója is voltam, arra vicejül rendelék, úgy emlékezem reá, váradi Gargócz Mihált; ő volt sok ideig, azután Dániel Ferencz volt vicém : nekik kellett hordaniok az fejedelem italját is, mikor helyben voltunk Fejérváratt, télben az Sebes vizéről, nyárban az királyné asszony forrásából, mely Kisfalud felé van; más helyeken levén s járván, az hol alkalmatosb vizet tanáltunk. Az jelzászló-hordozásra fizetésemet többitvén, lovat aranyos szerszámmal párduczbörrel ada; azon bányában azért szegény fejedelem maga kezeivel szegezé fel az kopiára az jelzászlót, s adá kezemhez, megszerencséltet-

vén.*) Az zászló veres kamukára, négyszegüre, aranyas czimerével vala készitve, rojtjai és lefüggő, öreg gombos boncsókja veres selyemmel elegy aranyfonalból varratva.**)

Váradra azért bemenvén, ott sem késtünk, az hadakkal felindultunk; midőn kimentünk Váradról, az ló én alattam lassu járásban elesék, kit az fejedelem adott vala, hogy az jelzászlónak is töve felől egy darab eltörék, melyről is sok roszat ominálták; de az Úristen jó kimenetelt ada azon utunknak is, noha nagy szerencséken forogva. Ez expeditiója is az fejedelemnek volt correspondentiából töröknek és egy Manczfeld ***) generálnak, ki az imperiumbeli némely confoederatus fejedelmek akaratjokból continuálta az római császár ellen való hadakozást; és ezekkel kellett volna tempestive megegyeznünk és conjunctis armis hadakoznunk. De ezt római császár is jól tudta, mert intercipiálták vala az abban járt embereket; Turóczvármegyében Sklabinyán lakott egy Révai Ferencz egyébiránt mind religiójában s mind egyéb dolgaiban igen állhatatlan, rosz erkölcsü ember, ki azelőtti rebelliójáért azzal captált volt grátiát császár-

*) Harmadfél sor kivakarva.

**) Harminczöt sor későbbi kéz által kitörölve.

***) Mansfeld.

nál; ekképen azért császár armadája eleiben ment Valenstein*) nevü generálissal.

Ez Valenstein igen hires, gazdag, szerencsés ember is, de felette kegyetlen, negédes, dühös ember, halálban buburékolva gyönyörködő ember vala, kiről irnom nekem nem szükség, mint hadakozott császár mellett hüségesen, miképen degradáltatott gyalázatoson, viszont reá szorulván mint restituáltatott, azután is mint szolgált, és büzt költvén hozzá, gyalázatoson mint öletett meg; azt az imperiumi historiák declarálják, noha irták az mint tetszett, talám nem mindenekben az dolgoknak igazsága szerént. Nagy haddal ment igen eleiben Manczfeldnek Valenstein, hogy impediálja alájüvetelit és egész Szilezián által mindenütt rajta kapdosott : de vitézül csak eljütt, noha nem lehetett ugyan kár nekül, kivel egy Kun Ferencz nevü szolgája az fejedelemnek jelen volt, s jütt az Jablonka havasán által Trencsin felé, kiben correspondens volt az trencsini úr Illyésházy Gáspár evangelicus ember.

Ekképen azért Manczfeldnek kellett volna megegyezni velünk Palánk táján, az töröknek is hasonlóképen, és mindkettőben igen megcsalatánk, csaknem rajta is vesztők az dolgot, mert Manczfeldet Valenstein tartoztatá, az budai ve-

*) Wallenstein.

zér is Murteza passa Nógrádot obsideálá; mi pedig utunkat continuáltuk az hadakkal. Itt az fejedelem nagy busulásban vala, mert mezei fizetett és szinhadát elöljáróban Horvát István mezei generálisával elküldötte vala, hogy megsegitené és egyezne Manczfelddel. Ennek hirét császárnak megvitték, más felől azt is, hogy Nógrádot az budai vezér megszállotta; azt is féltvén, és Manczfeldet is meg nem tartóztathatván, Valensteint az armadával revocálta ily rendeléssel : hogy Nógrádot megsegitvén s az törököt alóla elvervén, az velünk való török conjunctióját impediálja; azonban az Manczfeld hadának is eleiben eshessék. Ezeket az fejedelem is értvén, mind igaz magyarságára nézve, Nógrád is hogy pogány kézben ne essék, mind maga szerencséjét is féltvén, hogy szakadozva ne tanáltatnék, szüntelenül szorgoztatta az vezér jövetelit, alattomban pedig titkoson megbiztatta az várbelieket is, várta volna az Manczfeld hadát és annak eleiben küldött maga szinhadát is: de mindeniknél előbb jutván mi Palánkhoz, ime az ellenség is úgy serénkedett, hogy minden nehéz terhet elhagyván Érsekujvárnál, mint kész harczra csak úgy jütt, hogy akár az töröket lephesse Nógrád alatt, akár mireánk vagy Manczfeldre tanálkozzék elébb, tartozás nekül megharczoljon, az minthogy, nem hogy külön külön

nem birt volna akármelyikkel is, de mindegyütt is nagy gondot adott volna, mert csak német válogatott, jó és exercitatus had több volt harminczkét ezernél, azokon kivül magyarság az palatinussal Eszterházy Miklóssal, horvátság Zríny Györgygyel. Midőn azért Palánkhoz érkeztünk volna, ott akarván megvárni az conjunctiót az törökkel, az fejedelem csatát bocsáta Érsekujvár felé Egri István nevü igen jámbor böcsületes vitézi kapitány emberrel; azonban palatinustól követ érkezék, Kíri János nevü úrember, békeségnek tractájára, ki midőn tractálna, jüve hir az csatától, hogy hátán hozná az ellenséget, és segités kevántatnék; kinek segitésére küldé Böjti István igen híres vitéz kapitány embert, az ki igen szükséges időben érkezett, mely segitő csatát, maga az fejedelem kimenvén, az seregekből kópia alatt számlálva bocsátott vala bizonyos számuakat, maga is kimenvén az fejedelem Palánkig, várván az török hadakat is, kiket sok ijesztéssel és persvasiókkal nehezen mozdíthatott vala el Nógrád alól, mindazáltal utóljára megizenvén, hogy jü az ellenség, fölovászmesterét Balási Ferenczet küldvén az vezérhez, és az agák előtt megmondatván, hogy ha valamelyik rész-hadon esik szerencsétlenség, hatalmas császár előtt ő lenne oka. Nem vevén azért tréfára, megindúlt; elöljáróban érkezvén

az pesti tatárokkal Iván aga, ki tisztviselőjök vala, azt az fejedelem megajándékozván, mindjárt bocsátá az ellenség eleiben az megirt két magyar csatának segitésére, kik olykor érkeztenek, hogy az ellenségnek könnyü hada, az magyar és horvátság az mieinket megnyomván, hátokon hozták; megujulván azért az érkezett tatársággal, s reménséget vevén több török és magyar érkezése felől is, mert az tatárság csak egy zászlóalja vala, de igen vitézül emberkedvén, az futó csata is megfordult, és ekképen az üzöket is megfordították, és szinte az derék armadára hajtották, mely azt használá, hogy az ellenség is tartozkodvásban jüne, azalatt az török hada is elérkezék. Az palatinus követjét az fejedelem ily szókkal bocsátá : Mivel az urad mint mediator pacis tégedet ily szines követséggel tractára bocsátott, más felől azalatt ellenségemet reám hozta : azt érdemlenéd, elüttetném fejedet (valóban meg is szeppent vala Kíri János uram), de hogy megesmerjed mind te keresztény fejedelmi indulatomat, mind az urad megtudja, hogy reménsége szerént való csalárdságával nem használ, és készebben tanál mint sem gondolta; azért ez uttal menj el s mondd meg : elvárom az uradat vele levökkel, s Istenre bízom az szerencsének kimenetelit. Ezzel elmene az követ, elkisértetvén nehány magyarokkal; az fe-

jedelem pedig dobot üttetvén, mivel mások igen eloszlottak vala, én pedig sátorának általrekesztett részében hallgattam míg expediálá, tudván maga is az fejedelem, én levén jelzászló-hordozója, elsöben is én ültem lóra, az fejedelem is felülvén, az hadak is felülének, noha sok része zsákmányra kioszolva vala, az török hadak is még jól meg sem telepedtenek vala

Itt az fejedelem ily fogyotkozást tött vala: hogy az hadak eleiben mint másszor bizonyos generálist nem praeficiált vala, noha jelen vala azelötti hadakozásiban Rhédei Ferencz halála után succedált, generálisságot viselt vitéz úr Kornis Zsigmond. Volt egyik oka az, mert immár akkor kezdette vala nevelni Zólyomi Dávidot, udvari kapitányává és mezei hadak fő generálisává tevén, noha Horvát István járt velek, az ifiura bízni nem volt alkalmatos, annak is despectusával az említett öreg urat is nem praeficiálhatta; lehetett ily oka is : mert Haller Györgyöt, ki praedecessora vala Zólyominak, cum disgratia et disgustu bocsátotta vala ki tisztiből, mert igen austriacusnak tapasztalta vala lenni, és alkalmatlan szavait is fejedelem confoederatiói felöl értette volt, kinek Kornis Zsigmond felette nagy fautora volt. Ezen Haller György ezen occasióban, midön az ellenség reánk jüve, úgy is deprehendáltatott, hogy az

hadi edictumok ellen ellenkezésnek szine alatt az ellenséggel beszélett : mely cselekedetiért az fejedelem nem bántá, hanem contemnálván, ily magnanimitását mutatá, hogy ugyan Kornis Zsigmondtól izené meg neki : tudom, úgymond, latorságát és árultatását, kiért halált érdemlene, de menjen vissza házához, ne kellessék én miattam elveszni, itt ne árulkodjék s practicáljon, egyébiránt elesik az feje. Melyet megmondván ugyan, de el nem mene, hanem az fejedelmet sok böcsületes úremberek megengesztelék, mint ki természeti szerént igen kegyes és kegyelmes természetü, emberöletéstöl irtózó, mind hamar indulatu, de azt megbirni tudó, haragot pedig nem tartó, boszut nem üző fejedelem vala; melyet többek közt magán is Kornis Zsigmondon megmutatott vala, mert fejdelemségének kezdetiben bizonyos okokból ötet is megfogtatta vala, és valahány ideig Fogarasban az atyám kapitánsága alatt tartaték fogva, de igen tisztességesen, mellette lakván felesége is mikor akarta, egyébiránt is egyre vendégeskedvén vele az atyám; de nemsokára megengesztelödvén hozzá, és minden jószágit, javait restituálván, annál nagyubb böcsületi, hitele és igen nagy kedvessége volt, sok kegyelmességével is éltette, bátyjának hítta, az minthogy ugyan volt is valami rokonság közöttök.

Az mint azért említém, hogy bizonyos generalis az hadak előtt nem vala, azonban az ellenségnek hertelen s véletlen (az megirt alkalmatlanságok s az hadaknak megszakadozva lételek alatt, és igen szoros s magyar török hadaknak szoros helyben lételekkor) érkezése miatt, bizony dolog, még az nagy fejedelem is csak nem confundáltatott vala; kit maga is azután megvallott, és hallottam, hogy soha oly szoros igye nem volt, kinek végit úgy rettegte volna, méltán is; és midön felült volna, s az táborról harcz helyét és az ellenséget nézelni indult volna, az hadak is ülvén s állván ki, az vezérnek is megizené, hogy hadait, kik elérkeztek, avagy zsákmánra nem oszlottak volna, felültetné. Nem Kornis Zsigmondnak még is; hanem vala egy Petneházi István jenei kapitány, kisded, módos, immár öreg idejü, de híres vitéz úrember, annak parancsolá, hogy azalatt az seregeket rendelné, az ki is igen háborodva felele : nem most volna annak ideje, ha mit akart felséged énreám bizni, holott az hadaknak nincs arról ordinantiájok, s ki fogadja az én parancsolatomat? ‚Menj el csak uram, meghisznek, mert esmernek tégedet.‘ Az fejedelemnek fegyverhordozója Rosályi Kún István levén, annak kezéből vevé az fejedelem tollas botját, s azzal mene el az seregeket rendelni. Ez Petneházi István birta Világos várát Jenő

mellett; melyet az ő gondviseletlensége miatt lopva vött meg az török s birja máig is; melyhez ártatlan vérontással jutott volt, előbbi possessorát, hogy ő ölette volna meg, hire úgy volt; kétszer is jó vitéz emberek mesterséggel meglopták azon várat, az kapuján is bementek, s megölték az kapusokat, de csak két három ember által visszaverettettek, megrémítettek; nem akarta Isten hozzá-jutását, kit az pogányok magok is kárhoztatással vetni szoktak szemekre gyakran.

Én is azért az fejedelemnek jelzászlóját hordozván, mondék : Kegyelmes uram, ha el nem viszem böcsülettel felséged jelzászlóját valahová kevántatik, bátor fejem essék el érette; de egyik kezemmel azt, másikkal fékemlöt viselvén, oltalmazására elégségem nincsen : azért maga méltóságában járván, rendeljen az jelzászlóra vigyázókat is. Melyhez képest Barcsai Zsigmond úrembert, Körösi Istvánt az váradit, ki is nagy föember vala, rendelé mellém, kik az zászlóra vigyáznának. Kiállitván azért az gyalogságot és lövő szerszámot, vala egy keskeny sáros árok, kin általköltöztek vala, de visszaállitá öket, hogy azon passus sáncz helyén lenne elöttök; magával felmenénk egy oldalban, az honnan megnézheté az ellenségnek seregeit, kik is immár az sági szorosan általköltözvén, harczra rendelték vala

az seregeket; kiket jól megszemlélvén, látá, hogy tüzeket kezdenek rakni, az idő is már nap-haladásnak előtte nem vala feljebb, mint két órával. Az expertus fejedelem considerálván az időt, helyet, az seregek állását, tüzek rakását, kitanulá ottan, hogy azon nap nem volna szándékja sem módja az ellenségnek az megütközésre; menénk az vezérhez is, ki is immár harczra kiállatott seregei között áll vala kész resolutióval; beszélvén azért vele tolmács által, megmondatá, hogy az ellenség ma harczot adni nem akarna; mivel pedig az lovas hadaknak az mi részünkre oly szoros helyek vala, kit az ellenség el nem foglalt vala, hogy csak két vagy három ezer lovas seregeknek is megütközésére alig vala alkalmatos, erdők, berkek és vizes helyek levén, egyébiránt is annyi tüzes néppel s mellette levő könnyü haddal is az harczot megkisírteni kétséges vala, mert még az Manczfeld hada is velünk meg nem egyezett vala : az fejedelemnek is fizetett mezei hadai, mely szine vala hadának, Horvát Istvánnal oda valának, noha Manszfeldtől is elvált volt Horvát István, az ellenség felé indulván, de sem arra nem ment, hogy rajta kapdosott és tartóztatta volna, sem hátulját nem infestálta az ellenségnek, sem hírrel az fejedelmet nem tartotta, sem annálinkább meg nem egyezett, ki miatt nagy suspicióban is hozta vala magát,

mert az vele levő mezei kapitányok is aggrávál-ták, mivel az palatinusnak emberei mentek s jüt-tek hozzá, kikkel secrete mit tractált legyen, ő tudta, de mivel nem adhibeálta az kapitányokat, kik az fejedelemnek hiteles, zálagos, hü emberi voltak, nevelte az kétséget annyéra, hogy azután soha nem is lőn az előbbi hitele, sőt csak letött állapotban hala meg is; kitudák Ecsedből is, mert az ott való kapitánságot adta vala azelőtt neki az fejedelem.

Ekképen forogván azért az dolog, az fejede-lemnek lőn az az tanácsa, hogy beestveledvén, visszaszállananak Szécsénhez, hová hogy ha az ellenség utánunk nyomakodnék, mind harczra alkalmatosb mező lenne az lovas hadaknak, s mind azonban Manszfeld is elérkeznék, és így conjunctis armis bátorságoson harczolhatnának meg, Horvát István is azalatt megegyezne; de az vezér ebben ellenkezik vala, praetendálván azt, jobb volna mindketten az fejedelemmel elvesz-niek tisztességesen harczon, mint sem hatalmas császár gyalázatjára elfutniok, és birodalmára hátokon ellenséget vinniek. Kire az fejedelem felele ily példabeszéddel : Az kos minél hátrább mász midőn mással harczol, annál sebesben és keményebben ütközik; én is azért nem elfutni, hanem hátrébb szállani az említett okokért aka-rok. Megmutogatván azért az alkalmatlanságo-

kat, ellenben az megerösödésre való hasznokat, persvadeálá neki, és elvégezék az hátraszállást: napestig azért az seregek mind harczra készült állapottal állának szemben az ellenséggel. Azonban az feljebb említett Kíri János palatinus követségével ismét érkezik, kinek noha nem hiszen vala ugyan, mindazáltal az fejedelem is tetteté az békeség tractájához hajlandóságát, és elsöben azt expediálván, s el is kisirtetvén szintén az ellenség táborára, mihelyen besütétüle, elsöben is az tábori szekerek és impedimentumok az táborhelyről megindítatának, azután az addig rendben állott seregek is hagyván dandár-seregeket csak hátra helyben-vigyázásért, és hogy az ellenség is eszében ne venné, az táborhelyen sok tüzek is csináltatának. Mint olyan éjtszakai dologban megegyveledvén török és magyarság, sok csintalanság is esék, egymást fosztogatván s némelyeket életektől is nem csak javoktól. Érkezvén Gyarmathoz az fejedelem, ott az városban megállapodék, evék és keveset nyugovék is, azalatt az seregek takarodtak; vala pedig titkos jele az fejedelem nevének azon éjjel: fejér ló.

Midön az fejedelem enni akara éjjel, uj bort kevánván, mert az forratlan csipös mustot innya igen szereti vala, parancsolá, hogy az várban bemennék, és olyan italt szerzenék számára; elmenvén, mivel az utczákon az takarodó seregek

megszorultanak vala, megtorzlódván egymásban, felette igen nagy szorongással, vesződéssel kellett késöre általverdödnöm köztök az sütétben, sok szidás, riogatás esvén rajtam, mivel nem esmertek, ütés is nehányszor kevésben mult és kopia töveivel való döföldözés hogy nem esett; az mi késöre lehete ugyan hozék, de hát immár az fejedelem ételét elvégezte, le is nyugott. De azonban serkenvén indulánk, és ekképen én éhen is maradék, nem is nyughatám sem magam, sem alattam levő lovam, az eső is jól megáztata, mert zápor találа hertelen s nem vihettem vala köpenyeget, maradék csak az megirt veszélyekkel.

Másnapra virradván azért, jutánk idején Szécsénhez, harmadik napján elérkezék nagyfáradtan és éhezve Manszfeld, és vele az veimári herczeg Ernestus, circiter nyolcz ezer emberrel igen szép és rendes, tanult haddal, könnyü szép lövő szerszámokkal, mert az többi az utban elveszedelmeztek. Csudálkozásra való dolog is volt, miképen jühetett annyi földről császár biradalmin által, rajta levén császár ereje is; kiket az fejedelem is, kimenvén személye szerént is, nagy szép mezei pompával excipiála az budai vezérrel együtt; és mindenik táboron sok kenyereket gyültenek fejedelem sátora eleiben halmocskákban, melylyel megprófontolák az német

hadat. Ez Manszfeld rá nézve egy közönséges musketássságot sem érdemlett volna; igen kicsin, fonnyadt, nyulábrázatu, vén emberke, nötelen, de nehány szép frauczimeri, egyébiránt híres practicus hadviselő ember. Az veimári herczeg ellenben igen termetes nagy ember, s személyében is hires vitéz ember, egy kék lovát is olyat láttam, kinél nagyubbat soha sem : mindazáltal ugyan Manszfeld volt az fő; szótalan alá néző, álnakságot mutató ábrázatu ember vala ez Manszfeld, én alig láttam valaha deformisabb embert. Ugyan úgy is láttam, sok helyeken csufságképen leképzették, hogy egy nyulat irtak ülve s német fodrot nyaka köröl, s intitulálták Manszfeldnek; egyébiránt hatalmas varrott czifra köntösit láttam.

Ezalatt mi történék, lásd az Istennek csudálatos cselekedetit; mert midön mi visszaszállanánk az ellenségnek véletlen érkezett nagy erejétől és az harczhelynek alkalmatlanságától való féltünkben, az ellenség abban semmit eszében nem vevén, Istentől megrémítetvén, azt hitetvén el velek, hogy mi ellenben mindenik rész hadakkal megegyeztünk volna, és reggelre kelve megharczolnánk velek; ha pedig szokások szerént muniálnák magokat sánczczal, és úgy akarnának oltalmazkodni, söt ha csak halaszthatnók is harczot adni, megszoritván éhhel halnának meg,

mert mint kész harczra csak harmadnapi éléssel jüttek volt, elhagyván terheket Érsekujvárnál; — ekképen azért az ellenség is azon éjjel visszaszállott, de nagy kárral, mert éjjel levén visszaszállások, vagy mondjam futások, mihelyt virradott, az hátrahagyott dandár magyar seregek eszekben vevén, hátuljában sokat elhullattanak. Az Úristen csudálatosképen az szinte csöppönöleg levő keresztény vérontást így távoztatá el, mint két vak embert, kik nem látván, egymástól félve egyik egyfelé, másik másfelé másznának hátra, úgy választá, futtatá egymástól el. Ilyen munkáit az Istennek ezzel háromszor értem majd egymással hasonlókat, kikről bizonyos jegyek alatt ide hátrébb fog emlékezet lenni.

Noha azért másod napján az hír mindjárt érkezék az ellenségnek hátraszállása felöl; mindazáltal az megfáradott s éhezett Manszfeld hadát meg kelle valahány napokig nyugodtni s proviantolni, és azután indulánk, az ellenség pedig szállott Galgóczhoz az Vág vize mellé, azon való hidnak tulsó végihez sánczolván magokat : mi pedig szállánk az Garan vize mellé Bars nevü faluhoz, mivel pedig az török végházakból tartások lön, az magyar és horvát hadak szokott helyekre, az magok végházaikban oszlának. Az német hadak is mind közikben esni kezdett dögelhalás, mind commeatusnak alkalmatosban

tanálhatása miatt három részre szakadozának : egyik Deáki nevü faluhoz szállván Meroldi nevü valamely fö tisztviselövel az Vág mellé, de sáncz nekül. Másikja Tótujhelyhez azon viz mellett, sáncz nekül azok is. Harmadik derekasb része galgóczi hidhoz, az Vág vize levén derekas defensájokra való reménségek. Ekképen jár vala az két tábornak csatája egymásra sok ideig aprólékosb szerencsékkel; hanem lönek nevezetesbek ezek :

Egykorban Egri Istvánnal az fejedelem expediála egy derék csatát két ezer magyarral, ezer törökkel, ezer lovas némettel, kikkel én is elkéredzém, s nehezen elbocsáta az fejedelem; midön azért már jól haladtunk volna, azonban utánunk érkezik más ordinantia, hogy visszatérnénk, mert az ellenségnek hirivel esett volna menetelünk, és derék készülettel várnának, minthogy ugy is vala az szándék, hogy ha általmehetnénk az vizen, egyik táborát megprobálnók az ellenségnek; ekképen azért visszatérvén az derekával Egri István, maradánk el Tepei Kovács Péter és Faragó András kapitányokkal csak valami három vagy legfeljebb négyszáz lóval, kikkel beállván egy erdöbe Galgóczhoz közel, és táborára nézvén az ellenségnek, mivel ott az vizen által nem mehetünk vala, sokáig várakozánk, ha valami szerencse jüne reánk, aprólékosra

ki nem mutatván magunkat. Azonban Faragó András valahány jó katonákkal más felé váltott, hogy ha mit kaphatna, mi is pedig feljebb indulánk az viz mellett, és Pöstény ellenében jutánk, mely helyen vadnak az természettől csudálatosan rendelt feredők, holott az Vágparton minél közelb akármely hidegségében is az viznek, ha megvájatik, mindjárt igen meleg és orvosságos föröd̈ö viz fokadni szokott. Az erdőken azért paraszt embert fogván, megmondotta, hogy Tótujhelynél táborozott német fő tisztek feles magokkal táborhelyet nézni, intézni az falukra jüttek volna, és hogy volna ott oly rév, melyen usztatás nekül elmehetnének által. Csak nagy hertelenséggel reá ereszkedénk az vizre igen szoros helyen elnyulva, és általkelvén oly mélységü vizen, hogy némely apró ló kevéssé meg is uszantotta, véletlenül megütök s felverők öket; némelyek szentegyházba szorulván maradának meg, némelyek kevesebben lovakon szaladának, elfogók azon tábornak elöttök levöt graf Slik*) nevüt, ki generál artelleriae volt, főstrázsamester, nehány ifiu grófokat, officéreket, közlegényeket levágván feleset, hintókat felvervén, sok szép nyereséggel térénk vissza, nem mulatozván mindazáltal, mert nem messze vala mind

*) Schlik.

két táborok két felől. Nehezen tartám meg életét Sliknek, ki nagy ember vala, nevezetes, azután bécsi kapitány és praeses bellici consilii volt, kit érvén utól, s látván nem szaladhat, Kovács Péternek magának álla meg, s megadá magát, körülvevén az katonák, leakarják vala vágni; én is pedig az kapitánynyal érkezvén, nevét adá magának, kiről megértettem ki legyen, s úgy oltalmazám meg. Itt ilyen tanuságra való dolog esék rajtam : hogy lovászom kezén levén nyugott igen jó paripám kész fegyveremmel, kikhez biztam, és csak köz paripámon ülvén az másik kémélésejért, hertelen levén az dolog, az én lovászomat úgy elszorították az szoros uton, hogy midön az vásár elmult s visszafordultunk, akkor tanáltam elöljüni lovászomat lovammal, alattam levő úgy el is bágyadván, hogy ha az ellenség megfordított volna, bizonynyal oda maradtam volna; ettől fogva bezzeg olyan occasiókban emberre megválasztva biztam, s magamtól távozni sem hagytam vezetékemet. Ekképen azért nagy nyereséggel menénk vissza. Ez része azért az ellenség táborának confundáltatván, az ujhelyi táborokból az kik Pösténynél fel nem verettettek, takarodtak az fő táborra Galgóczhoz.

Ezután nemsokára Horvát Istvánt rész magyar haddal, és az egri passát, ki vala Popazogli Mehemet passa részeges török, de igen híres vitéz

ember, az fejedelemnek nagy jóakarója, mert közállapotból előbb-előbb az ő commendatiója által promoveáltatott, küldé, mondom, az fejedelem az Deákinál levő német tábor részére, az holott Meroldit dissipálták; az maradékja annak is Galgóczhoz szorula, kiket is ottan-ottan infestáltatott az fejedelem, és már élésből is megszükölvén, az dög is közikben esett vala; s az nagy hatalmas armadának már éhség, dög, fegyver miatt fele is nem maradott volna, kiket jobban is ruinálhattunk volna, de mivel már az hó is az mezőn ottan ottan reánk esett, nehéz vala az táborzás magyarnak is, és zugolódnak vala, az Manszfeld hada annál is inkább, noha azok faluban táboroztanak. Mindazáltal ezek még tovább is continuálják vala, de az töröknek szokása szerént szent Demeter nap után nem kell vala táborozni, kit régen elmulatván, kezdének rendkivül békételenkedni, és mint oda feljebb (56, 63. ll.) az hodolini táborozáskor szerdárjokkal, itt is úgy akarván cseleküdni az vezérrel, midőn azt eszében vötte volna, felette igen addictus levén az fejedelemhez, értésére adá, maga pedig maga sátoránál maga hü emberivel harczhoz készülvén, úgy várta magára az rebellis népet; volt is már egymással ellenkezések. Ezt az fejedelem megértvén, hertelenséggel dobot üttete, és elsőbe is maga lóra ülvén,

indula, azt sem várhatván miglen puskáját lovára felköthetnék, csak valahány magával indula, az én pistolyomat vevén kezében, magam jelzászlójával mellette levén.

Eszekben vevén pedig az hadak, hogy törökre kellene menni, hallatlan és hihetetlen serénységgel ülének fel s vevék környül az török tábort; kik noha egyenlő vagy több számuak is valának mint mi, de úgy tetszik, csak könnyü dolog leszen vala őket mind fegyverre hánnunk; az természet szerént való ellenségre sokkal készebb furorral levén, mint sem valánk az németre; de elrémülvén az sok pogányság, senki fegyverhez nyulni, és kezdett akaratjokat continuálni nem merészle; és így segitségére az vezérnek sátorához menvén, az fejedelem különben meg nem csendesedék, hanem nehány fő agákat kénszeritetének kiadni, kik inditói voltak; és azoknak fejeket szedetvén az vezér sátora előtt az egész török hadaknak nézésére, így csendesedék meg az dolog mindenik részről. Mely emlékezetes cselekedetivel az fejedelem annyéra megszelidété az pogány hadakat, hogy ugyan szóbeszédben kele köztök : hogy nincsen már töröknek egyéb szent Demeter napja, hanem csak Bethlen Gábor napja; akkor mikor ő akarja, leszen az ő szent Demeter napjok is, kit ők Kászon Gyürő úgy hívnak.

Mindazáltal az időnek elérkezett téli kegyessége az mezőről elszoríta bennünket. Az ellenség Galgócztól sok kárai után Pozson felé nyomakodék fel, mi pedig Körmöczbányára szállánk az fejedelemmel, az hadakat falukra osztván quartirúl, az török hadakat is, kik is az keresztény falukon, noha mint az farkasok az juhok közt, oly csudáson, de oly szelidséggel quartiroztak, hogy az keresztény hadakat meghaladták. Azalatt utrinque induciák alatt békeség tractáltaték, s végbe is mene.

Az törökség is hazájában takarodék. Manszfeld nem akara békéleni, hanem Velencze felé indula, hogy török földén által azon kerülne hazájában; de az utban megholt. Az veimári herczeg is ugyan Magyarországban meghala; hadában kevés marada az pestistől, azok Slezián által hazájokban bocsátatának, némelyek fejedelem szolgálatjában is maradának.

Körmöczbányán az fejedelem vendégelvén az budai vezért, és az materia hozván, láttam hogy az sok közzül válogatott fegyverderekat hozván elő, nehány pistolyokkal meglövöldözvén, csak meg sem holypasztotta azoknak golyóbisok; az vezér pedig sziliktarjának adván kezében tartásra, nyillal kézjívből úgy meglövé, hogy mellyén az fegyverderéknak az nyilnak vasa jól általhata.

Ekképen az fejedelem is alámene Kassára, kinek eleiben Szibin*) városánál jütt vala Catharina fejedelemasszony. Kassáról Erdélyben bemene, de ezkori békélésben is nem többet, hanem ugyan csak az hét vármegyéket élteig tarthatá meg az fejedelem, azelőtt is birt némely várakkal együtt. Az hazamenetel lőn 1627; én ekkor fordultam husz esztendőre**).

*) Kis-Szeben.

**) A lap szélén : ‚Anno 1627, aetatis 20.‘

Az említett 1623 esztendőtől fogvást forgott hadakozási s házassága közt való időkben lőnek Bethlen Gábornak ily nevezetes dolgai. Egyik hogy az havasali akkori vajda igen roszul kezdvén viselni az szomszédságot vele, kinek neve Leon avagy Alexander vala, szinte jól nem emlékezem reá, reá küldé Jancsó Pál nevü csak egy kapitányságviselt emberét, ki vitéz ember vala ugyan, de nem valami nagy állapotu ember, nem is sokad magával; mindazáltal hirével esvén, nem foghaták meg az vajdát, hanem székiből kiugratván, török közzé szalada.

Másodikat, hogy azután más vajda succedálván, azt is az bojérok roszul kezdvén kormányozni, kiváltképen levén fő eszköz egy Nicola Viszter, ki az előtti vajdát is igen corrumpálta, reá küldi az háromszéki kapitán Béldi Pál *)

*) Más kéz ‚Péter'-re javította.

úrembert, ki igen jeles ember vala, az fejedelemnek hiteles kedves embere, mely mikor meghala Fejérváratt, ugyanott is az schola mellett levő kis templumban temettette, és hallottam szájából Bethlen Gábornak, orczáján és szakálán könyvei lecsorogván, azt mondja vala: Oly szolgámat vesztettem ma el, hogy nem lehetett volna oly nagy és szoros igybeli s annyi számu hadam, melyben mint egyik kezemre, úgy egyik szárnyát hadaimnak akármely harczon reá bízni nem merészlettem volna; mert esze vala az ordinancziának megértésére, bevételére, bátorsága az jó példaadásra, experientiája az dolgoknak igazgatására, hűsége annak véghezvitelére. Ez Béldi Pétert azért haddal reá küldvén, és véletlenül az vajda lakóhelyét körülvevén, senkinek bántása másnak nem, de Nicola Visztert fogva kihozatá minden javaival az mint kaphaták, azután magát is circiter 16 ezer arany sanczon bocsátá el az fejedelem, ki azután megcsufolta vele, hogy nem tudta legyen állapotja szerént sanczoltatni, mert hatalmas pénzes lator görög ember volt (ennek köntösiben és egy merőn ezüsttel buritott tegzét nekem adta vala az fejedelem). Ez két oláhországi dolgokban mindazáltal bezzeg nem úgy procedált ő mint azután való fejedelmink, kik is az oláhországi dolgokban egyveledvén, nem csinálták volt úgy meg az

fundamentumát, mint Bethlen Gábor, kinek semmi baja nem következett miatta, mert portán vetette meg az fundamentomát, és azonoknak javaikból megcsinálta az nagy embereket; császár szakálában sem kapott, sem vajdát nem állított, változtatott, sem országot nem foglalt, sem titulust nem usurpált, mint Báthori Zsigmond, Gábor, kikről (22, 31 ll.) emlékezet van, avagy mint azután Rákóczi György két fejedelmek cselekedének, kinek ízi szájunkban elfelejthetetlenül marada.

Az említett időközben szultán Oszmán török császár az lengyelek ellen akarván hadat indítani, az minthogy személye szerént rettenetes erővel és néppel ugyan reájok is ment vala: ezt Bethlen Gábor idején megértvén, az szándékot és azt is, hogy mint az két oláhországbelieknek és vajdáknak, úgy Erdélynek és az fejedelemnek is parancsolni fognának vele való elmenés felől ez hadra, mint keresztény fejedelem ezt tempestive mind az lengyeleknek értésekre adta, mind pedig római császárnak, kikkel titkoson correspondeált, az lengyeleket minden oltalomra való hasznos informatiókkal tartván, császárral pedig colludálván. Minekelőtte az parancsolat érkeznék, egymás ellen szines hostilitást mutatának, hogy azzal obviálván, az török mellé menni ne kénszerítetnék, az minthogy onnan feljül is tet-

tetének hogy már hadat indítani; az fejedelem is Kassáig kimene fizetett hadaival és valami kevés néppel az országbeli förendek közzül, de az ország hadát fel nem ülteté, mindazáltal semmit egymás ellen nem cseleküdének; azonban követeket számtalan éléssel külde császár számára, mely oly kedvesen is acceptáltatott, hogy ha hadát küldötte avagy vitte volna, annyéra nem böcsültetett volna, népe számlálhatatlan levén, élésből pedig felette igen megszükölt állapottal levén, mivel Huttinnál az lengyel hadban sánczban vevén magát, azt nem expugnálhatván, az számtalan nép élésből megfogyotkozék, és gyalázatoson békeséget kelle csinálni, s re infecta visszapironkodni az Oszmány császárnak, kit azután meg is ölének az törökök, mert az jancsárságot akará büntetni, kik az hadra igen kevesen mentek volt; söt azt az ordót ugyan el is veszteni, s helyettek sziméneket állatni, ki miatt rebellio lön ellene s megölék. Az lengyel király pedig az respublica hadával hátrébb volt az ország közepiben, Huttinnál volt csak az hetmán fizetett német, magyar s lengyel hadakkal, kozáksággal circiter 50 ezer néppel; köztök levén az király öregbik fia László, de az hetmán volt fő, és László succedála azután az királyságban, ki igen dicsíretesen is viselé holtig; azután támada az lengyelországi háboruság. Ez Huttin-

nál hatalmas vitézséget cselekedtek egyebek is, de legnevezetesbet az kevés magyar fizetett had Fekete Istvánnal, kit említettem oda hátra (54 l.) és az zaproczki kozákság, ki az derék sánczban be sem szorult, hanem kivül csinált magának apró sánczocskákat, még az Dunához pedig eleiben menvén, hátán hozdogálta az császár erejét. Az említett László király ruinálta Szmolinczka*) alatt harmincz ezer emberrel az muszkáknak száz ezer emberből álló táborát, deditióra kénszeritvén öket, minden lövő szerszámit neki praesentálván, és zászlójokat lábaihoz hányván; kinek viselt dolgairól, elhiszem, exstálnak lengyel historiák. És ekképen kerülé el Bethlen Gábor azt az hadakozásban egyveledést, és arra való rosz példaadást, az mint ifiu János király idejében is majd hasonló állapot történt, és szines hadakozás német császár ellen; az török császár személye szerént indulván az végeken fel, imez Tokajt obsideálta szinesen, amaz más várvitatás közben megholt; s az Úristen így orvosolta meg az akkori veszedelmet is bölcsesége szerént.

Az fennemlített hadakozásnak azért véget vetvén Bethlen Gábor, azután többször nem hadakozék római császár ellen, az békeséget vele az maga részéről szentül megtartván; de mivel

*) Smolensk.

ezen hadakozásokban az török is benne forgott vala, azalatt pedig nehány száz falukat rablottak, égettek, némelyeket holdoltattak vala, mindenik békélés után az törökkel is tractájoknak kell vala lenni, melyben az fejedelem commissariusi is jelen lenni szoktak vala. Az 1623-beli hadakozás után való tractában volt fő commissarius az fejedelem részéről Kamuti Farkas, kiről hátrébb (28, 45 ll.). Ez igen elmés, discursivus, de természetiben rusnya, köszvényes és igen negédes, erkölcsös, kegyetlen ember vala; jó deák, olvasott, és hatalmas memoriáju ember vala, folyt mint az viz az discursusa, de solida conclusiója ritkán volt. Ekkori tractátusban én nem forgottam, hanem az 1626-beli hadakozás után az mely tracta lőn 1627-ben, abban való forgásomat oda alább említem.

Interim, midőn Kassáról az had és békességcsinálás után az fejedelem Erdélyben indula, kevánkozván németországi nehány országok megjárására, meglátnom Lengyelországot is, az fejedelem igen örömest nem csak elbocsátást igíre, de hogy böcsületesben lehessen járásom, mint nemcsak jó uram hanem atyám, követségen ablegála az akkori krakai vajdához Stanislaus Lubemierszki*) fejedelmi emberhez**), ki ugyan

*) Lubomirsky.

**) A lap szélén: ‚anno 1627, aetatis 20.'

princeps imperii is vala (kinek fia az mostani lengyelországi marschalk és egyszersmind mezei hetman is két öcscseivel, kik is nagy emberek), mely akkor építvén Visnicz nevü várát, az fejedelemnek pedig és az magyar nemzetnek nagy jóakarója vala, mint kinek atyja az magyar nemzetbeli István királytól vött is volt derekasabb promotiót, az mint magától hallottam, és dicsekedvén mondotta : hogy az akkori királyt szolgált Lengyelországban lakott uraknak, és minden magyar rendeknek neveknek regestrumja megvolna nála, kik között az atyámnak is nevét látta; mert az atyám fegyverhordozó bejárója volt lengyel királynak Báthori Istvánnak, kitől midön kijütt, adta is volt neki detrehi és farnosi jószágokat, melyeket az atyámnak anyjáról egy testvérbátyja, de más atyától való Veres János nótával vesztett volt el Békéshez való adhaesiojért. Tréfáson is járt volt az atyám azon bátyjával; mert az atyámnak conferálván az király, neki haza Erdélyben levén utja az anyjához, bizta azon bátyjára az donatiónak extrahálását, mivel az is már akkor ott benn szolgált, az mint Békés maga is; és elhitetvén, hogy per contractum az atyám cedálta legyen neki bizonyos conditiókkal, maga nevére iratta az donatiókat, és éltéig oda is kellett engedni az atyámnak; azután nehezen jutott

az detrehi jószághoz, az farnosihoz pedig maig is nem.

Az említett fejedelmi emberhez azért expediála, küldvén is feles rezet neki ajándékon akkor épitendő várában lövő szerszámok öntetésére; az ki igen nagy böcsülettel is láta, tractála, el sem bocsáta nyolczad napig; egy hugát házasitván, annak is lakodalmát megváratá velem, dicsekedvén jelenlétünkben; szállásért, lovaink gazdálkodásaért maga fizetvén meg az vendégfogadóban, és midőn vagy maga asztalánál, vagy valakinél vendégségben nem voltam, maga konyhájáról ezüst tálaiban fogták szállásomra az étket, maga pohárszékivel készülvén emberi asztalomhoz, s olyankor fő ember szolgái is jelen levén mindenkor. Eljüvén, sok szép materiákkal ajándékoza; többi között maga ládájából elöttem vevén ki, egy jahuz körmöt ada, commendálván, hogy maga puskása lötte legyen annak vadját, et quidem in ipso coitu; az minthogy azt tartják felőle, csak az olyankori löttnek körmében van orvosságos efficacia. Ugyanott létem alatt vendéglett egy barátom Dembinski nevü főember, kivel voltam esmeretes régen, lakván az fejedelemnél az Fekete Lőrincz alatt, és kivel együtt is voltam ellenségen, az mint hátrébb (54 l.). Ez lengyelnek levén egy szép mostoha leánya, beszélette, hogy tudván, feles pénz illetné azon

leányt, kérette nehány ízben anyjától, nem adta: de ő osztán az anyját kéretvén, örömest ment hozzája, s már mind jószág, pénz, egyéb sok érték, mind anyja, leánya, kezében van; kenált vele, vegyem el feleségül; neve vala az leánnak Eleonora Vitkoczka Korusinka Zatroczka, maig nevét nem felejtettem; küldöttek ajándékot, és én is nekik, de akkor még házasságról nem elmélkedvén, nem akarám; Isten nem rendelte volt, egyébiránt talám nem jutottam volna ez boldogtalan sorsra.

Ekképen azon egy télen szán-úton menvén be Krakóig, mivel Visniczen nem tanáltam vala, hanem Krakóban az vajdát, holott feles tréfákat is ejtettem némely szemtelen lengyeleken és zsidókon, kétképen : egyképen úgy, hogy ebéd, vacsora felett is, egyéb időben is néha lengyelek szemtelenkedvén, kenálatlan is asztalhoz ültek, zsidók pedig eladó partékájok hordását szünetlenül hordván, végre elunván, az ajtó felett vala egy musikáló hely deszkás, kiben felhágatván szolgámat, s vizet bövön adván kezéhez, jelt adtunk az mikor alkalmatlan időben alkalmatlan emberek jüttek be, nyakon öntözvén őket; az vajda szolgái is igen nevették; és így elszoktatók őket. Viszont éjtszakára is hálni mint vendégfogadóban kezdének bejüni s hortyogtak erösen, kit én természet szerént igen impatienter szok-

tam szenyvedni; reá lesvén azért midőn ízesen alunnának s hortyognának, ábrázatjokon jó csapásokat tétettem : morgottak, de az sütét házban nem tudhatták, ki ő; és ekképen azokat is elszoktattuk vala. Ezen télen szán-uton jüttem ki Kassára, Rosályra, Szatmárra, Kolosvárra, Bükösre, az atyámot ott tanálván, Marus-Vásárhelyre, Beszterczére, az fejedelmet ott tanálván, onnan Segesvárra, Fogarasban; egy végtében ennyit szánkáztam.

Nem sokáig nyugodván az fejedelem, postán az cardinálhoz Pázmán Péterhez expediála, informálván császárt általa az törökkel akkor fennálló tractának folytatása felöl, melyről oda feljebb emlékezém, igen nagy kereszténi sinceritással és sok haszontétellel, tudván az törököknek akaratjokat aziránt, és imezeket edoceálván felőle; Toldalagi Mihály vala commissarius ez tractára fejedelem részéről*). Onnan is megjüvén, ezen 1627-ben és 1628 kezdetiben, két utat tettem postán oda fel azon cardinálhoz, noha ifiacska voltam, de hatalmas dolgokról való tractátusban, kiről adatott instructióim exstálnak. Az dolog pedig ilyen vala : hogy immár véget vetvén az fejedelem is római császár ellen való hadakozásnak, török ellen való hadakozást

*) A lap szélén : ‚anno 1628, aetatis 21.‘

forralnak vala, és az fejedelemnek offerálták vala, hogy lenne generalis exercituum christianorum contra turcam, melyre igen inclinatus is vala; mert noha szinezett nekik igen, de keresztény gyomorból gyülölte az pogányságot, s reá is igírte vala magát, ha az imperiumbeli hadakozást akkorban császár sopiálhatja vala, és több olyan hatalmas dologhoz szükséges, az fejedelemtöl proponáltatott mediumok suppeditáltatnak vala. Hogy pedig cardinál által tractáltatott ez dolog római császárral, oka ennek ez vala : mert az akkori palatinus Eszterházy Miklós az fejedelemnek igen nagy aemulusa vala, s vele nem mert communicálni semmit is, söt az mennyiben lehetett, titkolni inkább; mert egykorban az fejedelemnek kereszténység javára nézendö dolgokban communicált s iratott levelet ezen palatinus az portára küldte vala, akarván nemcsak hitelét és tekintetit azzal az török elött elrontani, hanem ugyan egyébiránt is fejedelemségét megbolygatni; melyet arczczal küldtek volt az fejedelemre; nyomhatá le nehezen azzal, hogy nem ö kezeirása, az minthogy nem is az, hanem hiteles deákja mánusa volt, subscriptióját is pedig és pecsétit hogy csak imitálták volna; tudván azok is palatinust lenni nagy ellenségének, úgy hivék az mint hivék; de mivel ez dolog haladékban mene, azalatt az fejedelem is másra

forditá elméjét. Ez utaim után fő bejáróságra promoveáltattam sok urfiak között.

Mert mivel az lengyel Zsigmond királytól igen offensus vala, Lengyelországból pedig az Raczivilektől*) és több nagy emberektől biztattatik vala, svecziai király pedig hadakozván ellene, igen izgatja vala, azon szerént az muszka is, az mint hogy muszka követ jütt vala is hozzája, mely soha azelőtt Erdélyben nem volt, az lengyelség igen meg is unta vala az királyát; ahozképest már azt practicálja vala minden uton, módon, miképen lengyel királyt exturbálhassa, nem várhatván halálát, mert valóban sokáig is éle, talán 40 esztendeig circiter birta az királyságot; melyre immár töröknél és tatárnál is nagy fundamentumot vetett vala, s bizonyoson meg is indul vala, ha megbetegesedése s azután halála ne interveniáljon. Mely és egyéb dolgok végett Toldalagi Mihályt expediálta is vala 1628, az ország szokott adajának bevitelének alkalmatosságával öszszel.

---

*) Radzivilektől.

Én *) is azért kevánkozván meglátni ez portát is, midőn járnék huszonegy esztendős korban, kéredzém, s igen kegyelmesen el is bocsáta szegény fejedelem negyed magammal maga költségén, s még holmi katona-szerszámok vásárlására pénzzel is segitvén, az követnek megparancsolván, hogy tanitson, és minden dolgokban adhibeáljon : már teljes hitelem és kedvességem levén.

Történt vala pedig ilyen dolog : hogy ezelőtt való esztendőkben egy Sövényfalvi Dániel deáknak fia, fejedelem étekfogója, elmenvén peregrinálni, az Indiákat, Persiát, Arabiát megjárván, midőn megfordult volna, Konstanczinápolban megölék, kin az fejedelem igen commoveáltatott vala, és kemény követséggel Mikó Ferenczet expediálván portára, azonban másunnan is olfa-

*) A lap szélén : ‚Anno domini 1628, aetatis meae 21.‘

ciálván valami idegenséget az fejedelemben, ki miatt kezdettek is vala diffidálni nekie. Ment vala be Mikóval egy Szombathelyi Márton nevü nemes ember catholicus, ki vevén eszében az fejedelemhez való idegenséget, ott benn maradott az követtöl, és eljüvén Mikó, kezdett practikálni az fejedelem ellen, az kajmekámmal Recsep passával, mert az fő vezér, Abara passa és kazulok ellen hadra volt, az római császár agensével egy értelemből kapván azon alkalmatosságon. Mely Szombathelyi ott azt elindítván, azzal felment Bécsben Konstanczinápolyból, continuálván az practikát. Azonban német császártól fökövet expediáltatott portára, azzal palatinusé is, egy Pongrácz Mihály és Révai István. Ezek Buda felöl török földén mentek Nándor-Fejérvárra s onnan Konstanczinápolyban; hogy pedig az dolog titkosabban lehessen, az említett Szombathelyi Márton is Bécsből expediáltatván, Lengyelországon ment által Moldvára s onnét portára.

Immár azért mi is benn levén, hirünkkel lött vala elérkezése, és az moldvai vajda majorjában, kit ők Csifliknek hínak, lappangtatása, és azután titkoson behozatása, és az kajmekámmal szembenlétele. Mert valának két, keresztényböl pogányokká régen lött ebek, mindenik akkor is vén emberek: egyik Zülfikár, ki magyar tolmács,

és az fejedelemnek fizetett szolgája is, de idegen tökéletlen hamis ember, igen nagy hitelü és tekintetü ember az portán, kinek keze által forgának vala az egész kereszténységről portára menő levelek s expeditiók, és ő fizetéseket nagyokat veszen vala, mind magyar, német, muszka, lengyel, olasz császár, királyoktól és fejedelmektől, oláh vajdáktól, s többektől; és az török végbelieknek is kapikihájok*) vala. Vala pedig más is, egy Juszuf csauz, ez is jó magyar, és Zülfikárral igen egymást értők, barátságosok, de az fejedelemhez igazabb és hivebb; ez is fizetett szolgája, és ez értvén mindeneket Zülfikártól, nekünk megjelentette vala Szombathelyinek utbanlétét, az Csiflikben lappangását, kajmekámmal szembenlételét, instructiójának beadását és forditásra Zülfikárnak kebelében lételét; akkor is midőn arról examináltuk Zülfikárt s tudtuk jól, ő az eb még is tagadta. Azonban szállását megkémeltetvén, vala nekem egy Farkas nevü szolgám jó török, lengyel, rácz, görög, tatár nyelveket tudó, ugyan oláh fiu, azt küldök el; véletlenül csak benyitván reá, és nevünkkel köszöntvén, csak elbámult azon, hogy tudtuk legyen meg állapotját; ki által intetvén velünk való szembenlételre, ő is igíré magát, mert Isten

*) Ügyviselőjök.

megakadékoztatá dolgokat és practikájokat; végeztünk vala azért helyet az görög templumban, hogy ő is oda jüne, és én is oda mennék, de azt meghazudá, mert lön ilyen dolog, hogy :

Vala fővezér Huszref passa, ki az mint feljebb is irtam (125 l.) tengertúl levő hadakozásra ment volt; és mind akkor, mikor Szombathelyi Mikó Ferencztől ott benn maradott s az practica kezdetett, s azután is continuálódott, oda levén, kajmekám Recsep passával tractáltatott, és őt corrumpálták is volt adománynyal, igírettel; megérkezvén pedig ez Huszref passa fővezér, amarról minden directio leszállott, s nagy aemulatio is volt pedig az két vezér között; és ekképen nem folytathaták tovább az practikát, noha nekünk is történt vala akadályunk ilyenképen:

Huszref passa fővezér nagy triumphussal jüve, meghozván azt az híres Abara passát, ki még Oszmány császár megölettetésének alkalmatosságával rebellált, csilalivá lött vala, tengeren túl ezdrumi passaságot és Revanit is birván, s az kazulhoz adhaereált vala, ki is Babiloniát birja vala; elvötte vala az töröktől, s nehány esztendők alatt nem hogy Persiára, de csak Babiloniára sem penetrálhat vala az töröknek ereje, Abara passában ütközik s tartozik vala meg mindeddig. Hanem ekkor elsőben mezei harczon is megtolyadtatván, az várasban is az obsidiót

nem sustineálhatván, persától is el nem érkezvén az segitség, Ezdrumot Abara passa hitre adta volt meg, és hajtott fejet maga is, kit akkor nagy triumphussal hoza be az fővezér; mely nagy frequentiának nézésére én is kimentem s láttam azon pompát az bejüvetelben is. Observáltam pedig ez állapotban többek közt ily nevezetes dolgot azoknak tanuságára, kik török császár erejét nem tudnák mi legyen : hogy noha mi olykor mentünk be Konstanczinápolyban, midön császár ereje az tenger által volt ez említett hadra az fővezérrel; viszont mikor megérkeztenek, is ott voltunk : de az piaczokon szinte úgy nem esmerszett az népnek vagy azelött szükjebb, vagy azután bővebb volta, mint az tengernek áradása avagy apadása; esmertök meg csak feketébbségekről az hadról jütt törököket.

Másod nap is azért, midön császárral szemben kellett lenniek publica audientián mind az fővezérnek s mind Abara passának, és az hadra járt fő tisztviselőknek, annak is nézésére elhivának az két kapikihák, Harasztosi Balás Deák, ki ott benn volt residense az fejedelemnek, Donát János, kit magunkkal vittünk be, megcserélni az elsöt : de az tolmács Zülfikár nem vala velünk, hanem egy Huszain csauz kolosvári fiu, magyarból lött eb vala velünk, és az én Farkas

nevü, törökül tudó szolgám, levén sokféle vélekedés Abarának fejét elütés felöl is. Vala hatalmas gyülekezet császár udvarában, holott nekem egy Székely János nevü régi öreg legény szolgámat jól meg is ütögeték és döfölék az nádpálczával az kapucsiak, mert felettébb elömenvén, noha intettem róla, de nem fogadván, esék rajta az dolog; nem hogy azért megölték volna Abarát, de söt elsöben fövezért bevivén audientiára, azután vele járt fö tiszteket circiter nro. 200 megkaftánozván, azután Abarát is bevivék és kaftánozva hozák ki. Elvégzödvén pedig ez solennitás, és oszolni kezdvén az számtalan nép, tetszék az kapikiháknak, hogy az kapun kivül félre állván, ne egyveledénk az sok pogányság közzé, várnók meg miglen eloszlanának, s azután alkalmatosban mehetnénk szállásunkra. Azt cselekedvén azért, midön az szokás szerént utól az vezérek, kik ordinarie heten szoktanak lenni, jünének, és nem messze bennünket lovainkon ülve látnának, mi is fejet hajtván, azok is azont cselekedék; az fövezér pedig elérkezvén, és megnézvén bennünket, megállapék, s megriaszkodván, kengyelfutója jüvének az kapikihákat hiván. Az Huszain csauz megértvén, hogy az vezér haragudnék, és tolmácsot s egyszersmind hóhért is kiáltana, elfuta mellölünk; minthogy azért csak az kapikihákat hivák, én is örömest elma-

radék; azok leszállván lovokról és odamenvén, köntösét csókolák; de az vezér nem szólhatván velek, parancsolta, házához vinnék, és az tolmácsot is megkeresnék. Ezzel elmenvén az vezér, csauzok jüvének, s az kapikihákat elvivék, kiktől én elmaradhatok vala, de nem lön bátorságos elszakadnom tölök, hanem én is elmenék, levén velünk csak az én szolgám nyelvet tudó.

És így reggeli kilencz óra tájtól fogva arestumban tartattunk az vezér házánál délyesti négy óra tájig, mert az vezért privata audientiára esmét felhitták vala császárhoz; azalatt voltunk igen nagy rettegésben és sokak sokféle vélekedésben, hírek esvén az városban az keresztény oratoroknak és mindeneknek, magunk pedig tudván az urunknak árulóját benn lenni, és az ellene való practicákat, nem ok nekül vélekedhettünk. Annyéra vala az dolog, hogy az kapikihák ugyan desperálván, arra intenek vala, öket ha megölik is, de én ifiú legény levén, ne öletném meg magamat; inkább lennék törökké s jüvendöben még megszabadulhatnék, s nemzetemnek is szolgálhatnék. Híre levén az dologban az fő követnek Toldalagi Mihálynak, kerestette Zülfikárt és Juszuf csauzt, hogy felküldené, de eliedvén azok is, mind elrejteztek, talám tized napra azután került elő Zülfikár; hanem vala egy Mustafa csauz magyarul tudó, az jüve fel,

azalatt az vezérekhez elküldözvén ez dolog felől az fökövet : tehát azok az vezért igen reprehendálták az cselekedetről. Midön pedig megérkezett volna császártól az fövezér, behivatá az kapikihákat; mivel engem nem hivának, örömest künn is maradék az ajtónál hallgatván, midön öket riogatá, szidogatá; kijüvén, kérdém, hová tötték az kaftánt, de nekik nem vala kedvek az tréfához. Az több vezérek előtt az fövezér azt praetendálta : nem esmert bennünket, azt gondolta oláh kapikihák, kiknek lovok hátán ülve nem volna szabad nézni hatalmas császár vezérit; de ez csak fogás volt : igaz okát alább megirom. Ez állapotban az Csauz passa igen szivesen szolgált mellettünk, az fejedelemnek jóakaró embere; én ekkor voltam szinte egyik climacteriában s forgék ily szerencsén, az mint azután is minden hetedik esztendő nekem igen nagy alteratiókat szerzett.

Oka azért ez dolognak nem volt az mi vélekedésünk szerént, hogy urunkra volt volna harag, és az vezér is hogy corruptus volt volna : hanem mivel hallottuk jüvetelit s meg nem vártuk, és az ötet illető ajándékokat az kajmekámnak adtuk; melyet cselekedett vala azért Toldalagi Mihály, hogy hamarabb szaladhassunk*);

*) Úgy látszik, tollhiba e helyett : ‚szabadulhassunk.‘

az minthogy csak nem is lehete egyéb az dologban, noha már császárral is szemben voltunk, az adót praesentáltuk; hanem neki ujobban az szokott honorariumot meg kelle szerzenünk, s ugy levén szemben vele, mindjárt minden dolgok jól fordulának. Viselte pedig az kajmekám ellen való rancor is ez dologban az fővezért, kivel az római császár s palatinus követjei is szembe levén, császárral is szemben juttatván, mind kárát s mind despectusát praetendálta benne; és noha mi is megszeppentünk vala, mindazáltal igen jól esék az másik dologra nézve, mert nyaka szakada mind császár és palatinus követjei, s mind Szombathelyi által indítatott practikának.

Látván azért Szombathelyi is, hogy az mi dolgunk jobb karban legyen, mintsem reménlették, az kajmekámról is minden directio leszállott volna, sőt az fővezér annak ellenkezője az fejedelemnek pedig jótakarója volna : desperálván, tractában indula velünk, s assecuratiónkra szállásunkra jüve, kivel concludálánk, és az fejedelem kegyelmessége felől assecurálók, mentvén ő is magát holmi szines dolgokkal, és hogy Mikó Ferencz haragból hagyta volna el, s kénszerítette azt az utat magának venni, sat. Mi is ellenben elhitetők vele, hogy az fejedelem nem hitte felőle, hogy rosz dologban egyvelítette volna magát, melyre képest se jószágát és semminemü

javait el nem vétette, háza népének inkább oltalommal, provisióval és segitséggel volt, az mint hogy azt az politiát meg is cseleküdte vala az fejedelem. Assecurálván pedig ketten Toldalagi Mihálylyal, hogy csak jüjön ki, nem leszen semmi bántása, ea tamen conditione, hogy detegáljon minden dolgokat, melyekben forgott, és látott s hallott mind két császár portáján: mellyre ő is kötelezé magát.

Ezt azért ekképen jó karban állitván, azalatt az muszka követekkel is, az lengyelországi, (119 l.) említett dolgokról tractálván (kikkel néha gorelykát*) szokásom s kelleten kivül is innom kellett), ez dolgokkal nekem elöl ki kelleték jünöm az fejedelemhez portáról, minekelötte az követ indulhatna, magam lovaimon egész az erdélyi határig. És noha késedelmem esék együtt az utban egy nagy bolgár faluban megszállván, oly emberséges keresztény ember gazdára találtam vala, hogy pénz nekül gazdálkodván magunknak, lovainknak, s azon kérvén, hogy ezután is ha valaha azon járok, másuvá ne szálljak, esküvén, ha más házhoz szállok, reám gyujtja, mert elsö ember is volt azon helyben, borral igen meg is terhele, mely mivel nekem mindenkori természetemhez képest igen ártalmas volt,

*) Azaz: pálinkát.

nehezen kelhettem fel s indulhattam : mindazáltal féltemben felvertem magamat, mert esmét égettborral, felestöközéssel kenálván, látom vala késedelmemet; nehezen menekedvén azért tőle, mihelyt első falut értem, mindjárt lefeküdtem, és ott hevertem ki az borbeli nyavalyát, fél egész napot így vesztvén el; Bukurestre is az vajdához kilencz óra előtt érkezvén, estve késő sütétben indulhattam. Fogarasba is késtem, mégis Bükösre tizedik napján reggel érkeztem az szegény atyámhoz; onnan ebéd után indulván, tizenegyedik napján ebédkor Görgénybe érkeztem az fejedelemhez, ki igen kegyelmesen is láta.

Ez utamban tanált vala ily dolog : hogy menőben az Novák havasa közt, az mint reá emlékezem, Csalikova nevü faluban szállásomon lefeküvén, lovaim kerthez kötözve levén, estve magam az kaput betettem, de hát szolgáim borra menvén lefekvésem után, az kaput nyitva hadták, s éjjel az lovak mind elszaladozván, magoktól-e vagy bocsátatva, mind elmentek, maradván csak magamnak egy paripám, kinek nyeritésére serkenék fel, az társait nyeritvén, s tekintém, hát mind oda vadnak az lovak; felvervén az legényeket mint olyan utban minemü busulással, megitílheti akárki : élék azért hamarjában ily mesterséggel, hogy hosszu köteleket köttetvén az megmaradott lónak kantárszá-

rára, elbocsátatám, és végit fogván az kötélnek, az ló az többi nyomán menvén, vitte az legényeket jól távol az falun kivül folyó patakra, holott azelőtt megitatták volt őket; s ott tanálták mind az lovakat, hevenyében levén utána, így nem tanálta idegen ember őket s jutának kezönkben. Haza jüvő utamban pedig felette kegyetlen hideg időben, lábaimat már az hideg elveszi vala, Meggyesen kivül valami jó emberséges czigányok melengetének meg, éjjel levén az dolog.

Midön azért az (119 l.) említett mód szerént törné elméjét és practikálná dispositióit az lengyelországi állapotokon annyéra, hogy már nemcsak hadait, melyekkel indulni kellene, és melyre hatalmas correspondentiákkal pedig elrendelte volna, hanem még udvara népének is rendit, ruházását és egyéb requisitumokat: azonban megkezde betegesedni, ottan hamar portáról megérkezésem után, mely vala anno 1629 januariusban *), én is már azelőtt circiter egy holnappal fordulván huszonkettedik esztendőben; sőt már akkor is az fuladozás kezdette vala háborgatni az fejedelmet, azután az hydropisis is érkezék; melyből való curálásra mind maga ordinarius medicusi s mind külsők confluáltanak ugyan, de semmit használhattak, mert az Istennek titkos rendelésén kívül is igen alkalmatlanul

*) A lap szélén: ‚Anno 1629, aetatis 22.'

élt azoknak praescriptumi ellen, holott természeti szerént az gyümölcsöt minden felett, felette igen szerette, s ötte az tejet, az forratlan zavaros mustot annak idejében, annak felette az felette igen igen hideg vizet, azt annyéra, hogy télben, nyárban jeges vizben kellett italát tartatnunk; ezekben magát nem tartoztathatta, noha valóban tíkozlottuk az számára hordatott s házában álló gyümölcseit; betegségében pedig néha három s négy rendbeli parancsolatjára is nem hagytam adni az hideg vizet neki; kiért eleget is békételenkedett reám, de az urak, az öcscsei, az doctorok reménkedtek. Végre Bercsényi Imre, kit azelőtt az fejedelem disgustált vala, mely miatt amaz nyughatatlankodván, egykor Rómában devotiójának praetextusával kéredzék és jára; másszor Jeruzsálemben, mert igen catholicus ember vala, nekünk atyánkfia; azok megjárása után ugyan ki is bontakozék, és római császár birtokában telepedék, elsöben nógrádi kapitányságban, azután pozsoni fökamarásságban állítaték; noha valami magyar hadakat is azon tiszti alatt fogadván, svecusok ellen való hadra is ment vala, és oda vesze is el, fiai élnek; — ez azért egykorban, midön már az fejedelmet az fuladozás igen háborgatná, de az hydropisisnek még csak kevés jele vala, lábai kezdvén dagadozni, jüvén be Erdélyben, az fejedelmet is

salutálá, s commendála neki egy morvai doctor embert, ki római császárnak is ordinarius medicusa vala, jelentvén, mintha ötet hasonló nyavalyából gyógyította volna meg; melyen kapván és hivén, mint vízben halálozó ember szokott cselekedni, egész gonosz akarójának tanácslásából megbékélt, de testi lelki ellenségétől ellenséget (kinek hazáját azelőtt pusztítottuk) kéretvén és hivatván, igen könnyen el is bocsátaték. Elérkezvén pedig, recta mindjárt az savanyu vízhez maga vitetését és azzal élését persvadeálá. Mely ellen publica obtestatiókat, protestatiókat, hosszas kibocsátott irásbeli discursusokat tönek az maga doctori : kiváltképen egy Schultetus német doctor, evangelicus, más Riberius zsidó doctor; de ugyan csak praevaleált imeznek tanácsa, azt állítván, hogy ha szinte az többinek discursusok szerént nyilván elérkeznék is az hydropisis az savanyu víznek italja miatt, de azon víznek beneficiumjával elsöben az fuladozást curálván, könnyü dolognak tartaná azután az hydropisisnek is tollálását. És így az udvarhelyszéki Vargyas és Olaszteleke közt szádobosi határon levő savanyu vízhez menének, és ott talám három avagy négy hétig itatá vele az savanyu vizet, mely nem hogy használt volna, de egészlen reá hozá az vizi betegséget; s azzal elmene az doctor, egész bizonyos informatiót

vivén az ellenkező helyekre, az fejedelemnek meggyógyulhatatlan nyavalyája felől, kire nézve meg is indulának az practikák még életében; és noha azután is continuálták ugyan az curatiót maga doctori, de heában; hordozók gyógyi feredőben, váradi hévizben, Sombornál is valami hitván forrásnak vizében fereszteték eléggé, de mind heában.

Eszében vevén pedig maga is még halála előtt többel fél esztendőnél, hogy nem fogna meggyógyulni azon betegágyából, igyekezék váltig szegény, miképen mind országát, abban az Isten anyaszentegyházát, feleségét, atyjafiait, és jámbor szolgáit, híveit minél jobb állapotban hagyhatná, és Magyarországnak azokat az részeit is, kiknek holta után redeálni kell vala római császárra; de sokakban már elvétette vala utját, kiváltképen mivel feleségét Catharinát már fejedelemségben successorának választatta és portával is confirmáltatta vala, kit maga is vétkesnek lenni megesmert és mondott vala, de már késő vala. Váraddá convocáltatván az magyarországi akkori urakat: Rákóczi Györgyöt, Prényi Ferenczet, Gábort, Györgyöt, Kun Lászlót, Prépostvári Zsigmondot, Lónyay Zsigmondot, Melith Pétert és Györgyöt, Bornemisza Jánost, Nyári Istvánt, és több urakat s förendeket, sokat consultálkodék velek; de holta után

mind nyaka szakada. Testamentumot is tön halála előtt többel fél esztendönél, legálván királyi, császári, és kinekkinek méltóságához illendö jókat, német császárnak, svecziai királynak hatalmas fö lovakat gazdag szerszámokkal; török császárnak gazdag ezüst mosdókat, kupákat; magyarországi és erdélyi uraknak, förendeknek fejedelmi köntösöket, udvarbeli förend szolgáknak köntösöket, lóra való szerszámokat, aranyakat, tallérokat, némelyeknek jószágokat, ezüst marhákat; az fejérvári collegiumhoz az enyedi jószágot, az collegium épitésére nehány ezer forintokat, viszont annuatim Debreczenből nehány ezer forintokat, egy igen gazdag medályt circiter kilenczezer tallérost, tokaji hegyen az hét szölöket és többeket is, kikből az collegium épitetnék, az professorok, mesterek, alumnusok tartatnának, deákok tanítatnának. Ezeken kivül sok ekklesiákhoz külömb-külömb beneficiumokat, söt nagy részént még éltébe is conferált, kiből még maig is élnek; az ország számára is bizonyos számu ezer forintokat repositumol; minden udvari lovas gyalog és hadainak három hópénzt, mezei hadaknak két hópénzt; gubernátornak, ki öregbik Bethlen István vala, gróf Bethlen Istvánnak, Péternek, Zólyomi Dávidnak, Gyulafi Sámuelnek, — ez kettö sógori valának, — feles pénzt, ezüst marhákat, katonai és lóra-

való öltözeteket, s egyéb jókat. Ezeket pedig ilyen renddel:

Az ország számára legált repositumot collocálák Szamos-Ujvárban, az egyéb privatus embereknek legáltattakat Dévában, az collegium és ekklesiák számára valókat is Szamos-Ujvárban; az fejedelemasszony számára aranyakat 50 ezeret, tallért 50 ezereket, jóféle uj ötpénzes garasokat ötvenezer forintokat, az kinnjáró aranyakon, mely vala ad numerum 200000 *) húszezerig való, egyéb kinnjáró költő pénzen és tallérokon kivül. Annak felette számtalan és gazdag ezüst marhák, lóravaló eszközök, férfi és asszonyemberi gazdag köntösök, köves marhák többek százezer tallér éröknél. Ezek Fogarasban deponáltatának az atyám keze alá.

Testamentumosoknak rendelé az öreg Bethlen István öcscsét gubernátort, Kovacsóczki István cancellariust, és Mikó Ferenczet fökomornikot, kik effectuálják dispositióit. Midön azért dispositióit elvégezte volna, mind az ottvaló bánya kedveiért, mind az hátrébb (139 l.) említett magyarországi conventiculumért Váraddá indult volna ki, az Kaján utján rettenetes szélvész tanálá, mely sok lovasokat, szekereket elforgata, rosz omennek magyaráztatván. Ezen

*) Tollhibából 20,000 helyett.

utban Belényes várasában is alig kapók, hogy meg nem fúlada : Váradon pedig talám hárman alig maradtanak körülette forgolódó bejárói, kik le nem betegedtenek; ez is rosz jel lön. Lőcsén lakott egy hóhér, ki doctoros ember is volt, ezt is oda hozták vala, és curálá, lábain sebeket nyitván, hogy az benne levő nedvesség azon szivárognék ki; de heában lön. Eszében jutván Törökországban jártában minemü béleseket ött, Gyuláról hozának bélessütő asszonyokat, azok készitettek bélest neki míg Váradon lön.

Én is Váradon lebetegedém, s magának szegénynek nagy praevisiója volt felőlem, s lábra eredvén felballagék hozzája, kérdezkedvén mint legyek; tehát ő megértette volt, hogy én az kis betegeskedést is igen békételenül szenyvedtem legyen, melyről igen istenes kegyességgel megdorgála; azután nyavalyámnak speciesit tudakozván, s azt is ha emésztésem lehetneje, mondám : nehány napja nem volt, mert nem öttem; azon szegény elhiteté magával, hogy kólika háborgatna, s mindjárt doctor Schultetust hivatván, ki egyébiránt azon hagymázbeli nyavalyámból szabadított vala meg, mert abban voltam, parancsola praescribálni; az patikáriust pedig Sámuelt hivatván, parancsolá, hogy kristélyt adna be akaratom ellen is; ezzel szállásomra menvén s az patikárius eljüvén, nehány

tallért fizeték neki, hogy hazudjuk azt egy nyomon, mintha beadta és jól is succedált volna : kiben semmi sem volt, mert én tudtam, hogy nincs olyan nyavalyám. Azután szegénytől bekéredzém Erdélyben, hogy az atyám és anyám házánál nyughatnám, míg ő beérkezik, s elbocsáta. Azután az vérhas is esék rám, kiből is Isten meggyógyitván, s az fejedelemnek jövetelit értvén, menék eleiben Hunyadra, kivel szemben levén, szomoruan panaszképen monda : Bezzeg, jó öcsém, hamar elállál mellőlem s elhagyál ily nagy nyavalyámban. Mely szavai szegénynek szívemet igen megkeseriték, s felelék : nem hadtam felségedet, s nem is hagyom éltéig s éltemig; hanem engedelméből menvén vén atyám s anyám látásokra magam is igen gyenge erővel, kit azután esmét más nyavalyabeli recidivám követett, melyből ím most lábbodoztam fel. Ezen szegény megcsendesedvén, ottan mind nyavalyám s mind atyám anyám felől kérdezkedék, s azután egyéb dolgokról beszélgete nagy kegyelmesen.

Hunyadról Kolosvárra menvén, egykor ételekre kioszolván az inasok, én fogám az legyezőcskét, és legyezvén feküvő ágyában, beszélgete egy s más dolgokról; azonban az alkalmatosság hozván, Bojer Simon nevü bortöltő szolgája mellett instálék, hogy Fogaras földén Kopács-

élen valahány jobbágyocskát adna neki; kire felele : Nem régen adtam szép portiót Gajnar nevü faluban, most azzal elégedjék meg; hanem van azonféle jószág Gizás nevü faluban, azt neked adom. Ekképen adá szegény kéretlen azt az jószágocskát.

Kolosvárról kiindulván, Tordára menénk, onnan lön az rendelés más nap Enyedre, az utból Nagy Pál engemet, Bornemisza Pált, Rhédei Jánost, kik már az bejáróságból kikölt, de betegségében körüle forgolódó szolgái valának, hiva Földvárra, hogy ott hálván, és csak hajnalban indulván, Enyeden érnök az fejedelmet; de hát elnehezedvén, doctorok tanácsából nem szállott meg, hanem csak elvitette magát az váras mellett az nap Fejérvárra; melyben mi semmit nem tudván, hajnal előtt indulánk, és virradva Enyedhez jutván, értők meg az dolgot, s minél jobban lehete, paripákon sieténk Fejérvárra, az hová kilenczedfél óra tájban jutánk, s felmenvén udvarhoz, még életben tanálók, de igen elalílt állapottal. Eljüvén az tiz óra, enni hozának, melyeket én tartottam előtte, s övék két vagy három kalánnal korpacziberét, azután esmét mondolatejet, az utolsóban én is övém, kivivén előle, s megint ottan bemenvén; az inasok enni takarodának udvarolván neki Nagy Pál, ki fő gyalog kapitány, Macskási Ferencz udvari vice-

kapitány, igen kedves emberei; én pedig legyezvén kis legyezöcskével. Azonban alig szólhatván, kére tentát, papirosat, pennát, melyeket eleiben adván, ira két rendet szépen, és elfordulván abban hagyá; amazok, söt magam is, azt gondolván, hogy netalám azoknak mint kedves embereinek az közönséges testamentumon kivül akarna valamit legálni, mely irást letevén az közel állani szokott asztalocskára, intének azok, hogy nézném meg; térdet hajtván kimenének, és inas jüvén be, az legyezöcskét annak adván, az irást megolvasám; és mintha aludni akarna az fejedelem, úgy tetszvén, én is kimenék : az irás pedig ezen szókkal vala, kinél többet sem irt, sem szólott annakutána szegény, mely most is fog lenni Rhédei Ferencznél, oda deveniálván az öreg Bethlen István halála után : Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen. Ezzel én is kimenvén, megbeszélem az nevezett főembereknek; és mind együtt az fő hopmester is, ki akkor Szunyog Gáspár vala, menénk ebédet enni Macskási Ferenczhez, holott alig telepedheténk asztalhoz, futának érettünk, hogy az fejedelem halálra vált legyen, jelentvén; mi is sietve felmenvén, tehát immár az udvari pap Gelei István jelen van több belső förendekkel, és imádkoztat, az fejedelem pedig szinte halólag van, talám tyukmony sültni idö

alatt meghala ez nagy fejedelem, kihez hasonló magyar Mátyás királytól fogva, és István királyon kivül nem hallatott, nem is reménlhetni; úgymint ki eszes, vitéz, igen magaviselő, kegyelmes, liberalis, oeconomus, munkában fáradhatatlan, haszontalan dolgokban idejét nem töltő, külsőképen tekintetiben oroszlán, conversatióban nyájas, józan életü, könyörgésében és az isteni szolgálatban nem külsőképen tettető, de buzgó, szegényeken és könyörgőkön könyörülő, egyházi rendeket tiszteletben tartó, tápláló, ekklesiákat építő, segítő, fundáló, tudós emberek conversatiójokban, disputatiók hallgatásiban gyönyörködő, minden rendeket promoveáló, az haza fiaiknak atyjok, az vitézlő rendnek mind jó tanitójok s mind tükörök, de édes atyjok is; megharagudni tudó, de azt megmértéklő; haragot nem tartó; nem kegyetlen és vértszomjuhozó, hamar megengesztelődő; kinn az közönséges helyen magát nagy authoritással, benn pedig házában belső szolgái közt nyájas szelidséggel magát viselő; fő lovakban, fris öltözetekben, musikákban, épitésekben, fejedelmi vendégségekben s néha tánczokban is, de nem részegséggel, mértékletesen gyönyörködő : mert az boritalt feje fájása is nem szenvedhette; katona szerszámokban gyönyörködő ember vala, és egyéb sok szép virtusokkal felékesítetett em-

ber vala; noha mindazáltal emberi gyarlóságtól ő is üres nem lehetett, ez világra elterjedett emlékezetü ember vala; mindkét hatalmas császárokat is in aequilibrio tartja vala magához és hazájához, egyebek rettegik vala; az magyar nemzetet elhiresítette vala. Oh vajha reménlhető volna valaha más! Oh vajha avagy ne született, avagy örökké élt volna.

Egy időben élének ez három nagy magyarok : 1. Bethlen Gábor. 2. Pázmány Péter. 3. Eszterházy Miklós, kiknek esmeretekben voltam, köztök nagy dolgokban forogván nevekedtem. De jaj mint hagyatánk árvájul országostól, nemzetestől! Az említett Pázmány mondja vala egykor nála létemben : Átkozott ember volna, ki titeket arra kísztetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugoldozzatok, míg Isten az kereszténységen másképen nem könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok : oda annakokáért adjátok meg az mivel tartoztok; ide tartsatok csak jó correspondentiát, mert itt keresztény fejedelemmel van dolgotok, tudniillik római császárral, adománytok nem kell; az törököt töltsétek adománytokkal; mert noha ím látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekéntetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig durál az az német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejede-

lem hallatik floreálni, azontúl mindjárt contemptusban jutván, gallérink alá pökik az német, akár pap, barát, vagy akárki legyen. Az Eszterházy Miklós is igen eszes, módos, authoritativus jó magyar vala. Ez kettőben csak az vala káros, hogy az evangelica religiónak mindenik nagy üldözője, egyébiránt nemzeteket és annak szabadságit szerető hasznos emberek valának; mert ha az nem obstált volna, egyébiránt mind Bethlen Gábor s mind Rákóczi György fejedelmek idejében igen szomjuhozzák vala az magyar nemzetnek szabadságát és magyar nemből állatandó királyságot *), hogy restituálhatnák az régi mohácsmezei **) magyarok végezések szerént; erről volt elég tractájok is, de az religio dolga nem juttathatta soha az megegyezhetésnek perfectiójára őket.

Ez nagyemlékezetü Bethlen Gábor igen martialis ember vala, kitől hallottam mondatni: hogy csak volna más, ki procurálná az hadak

---

*) Ez utóbbikra nézve Eszterházy épen ellenkezőleg, 1645. május 7.-én Lónyay Zsigmondhoz adott levelében ekkép nyilatkozik: „Az is igen eszeveszett bolond, a ki azt tartja, hogy valami magányosan való magyar fejedelemség ezt az nemzetet és hazát megtarthatná.“ *L. Galantai Eszterházy Miklós munkái, szerk. Toldy Ferencz.* Pest, 1852, 342 h.

**) ‚Rákosmezei‘-t akart irni; egyébiránt az 1505.-diki rákosi mezőnek tőszomszédja volt az 1526.-diki mohácsi mező.

fizetését s derék hadaknak egybeszerzését s ujitását, prófontolását, egyébiránt az hadviselést abban való minden molestiákkal örömest felvenné, és soha honnyában is lakni békeségben nem kevánna, hanem hadakozásban töltené egész életét. Nagy gyönyörüsége volt hadainak mustrálásiban, rendelésiben, az jó vitézlő emberekben; sok szép lövő szerszámokat öntetett, erősségeket épitetett; többi közt az Oláhországok felöl való passusokat is muniálá várakkal. Sok hasznot tött Erdélynek sok dolgokban. Azelőtti portai tizenötezer aranyat is tekintetivel tízezerre szállította vala, kit is az utánavalók elvesztének.

Ez nagy fejedelemnek mind magában levő virtusokat s mind viselt nagy dolgait csak leirni is avagy meggondolni is, sok és dicsíretet érdemlő dolog volna, hát azokban forgani, azokon általmenni, és koporsójában boldogul szállani mennyivel méltóságosabb.

Ez fejedelem mind annyi hadakozási, épitési, nagy udvar, igen fris és pompás öltözetek, sok fizetett hadak tartási között is tárházában hagyott vala többet egy million számu kész pénznél, felette sokat érő clenodiumok, gazdag pohárszékek és mindenféle külömb külömb ezüstnemü eszközök felette sokak; kinek egyéb virtusiról hátrébb is (32, 36 ll.) töttem vala rövid emlékezetet, melyhez hasonló az ő idejéig

azelőtt, sem azután az erdélyi fejedelmek idejekben ekkoráig nem tanáltatott.

Az mint azért éltében martialis ember volt, úgy testamentumában is azt rendelte volt, hogy ötet veres szinben gyászolnák, temetését is azzal ékesítenék. De azt nem mivelék az testamentumosok. Legált pedig külön temetésére és monumentumi epitaphiumra is külön való nagy summát. Koporsóját maga éltében meghozatá, és contemplálta jó ideig, várván nagy erős férfiui bátorsággal s kereszténi kegyes reménséggel, sőt hittel utólsó óráját, kinek idvessége felől kétség nem is lehet, mind éltebeli sok jó cselekedetire nézve, melyekkel igaz hitit gyümölcsöztette, mind buzgó imádságira, isteni szolgálatjára, vallásában állhatatos voltára, az Isten dicsőségéhez és anyaszentegyházához, annak gyarapitásához és oltalmazásához való nagy indulatira is nézve, (noha ő az országban sine discretione religionis kedvellette, promoveálta az embereket, levén négy recepta religio hazánkban, kinek idejében szép egyességben is éltenek az haza fiai, és nem olyan hideg atyafiszeretetben mint most) kiváltképen pedig csalhatatlan jele lön Istennek elválasztásának, midőn halála előtt circiter tizenegy holnapokkal megesmerteté közelitését utolsó órájához, és penitenciára nem csak időt engede, hanem ugyan

kénszerité is az nyavalyák által : mely nyavalyáiban mind békeséges türéssel s mind egyéb jelekkal megmutatá penitencziáját. Többi közt hogy megemlítsem : az mely tagai szegénynek legvétkesbek voltak (ugymint az alsó függők) azok is kiváltképen szenyvedtenek, igen megdagadozván az vizi betegségben; melyet is tapogatván vele bajlódó borbélya János nevü, ki igen tréfás jádzi ember vala, mondotta szegénynek : lakolik ám most az, ki sokat csintalankodott; kin szegény meg nem haragván, csak azt felelte : úgy vagyon, s megérdemli. Ennek némely inasok voltak hallói, s maga is az borbély megbeszélette.

Hogy ezt is említsem szegénynek dolgairól : sok ebeket nem tartott; esztendőben háromszor, négyszer ha kiment vadászni. Kopói circiter 50 ha volt; két peczér azokhoz; azoknak én vöttem több hasznát s gyönyörüségét, szokás levén, hogy soha egy farkas-, egy rókabört beadni nem tartoztunk, csak egyébféle vadakból konyhájára. Én előttem mások, azután én voltam főjágermester. Házában szokott tartani egy-egy öreg szép hiv vizslát; többek közt egykor egy Tigris nevü levén, szokott vala az bársonyos maga székiben ottan feküdni, kit neheztellett szegény; én azért igen nagy gombostökkel megrakám az széknek ületit, hogy az eb belé feküvén és szur-

daltatván, szoknék el róla; én házából kimenvén, más inasra biztam vala reá vigyázását, az is elfelejtkezvén róla, az fejedelem tanált belé ülni : az tök megszurdolván ugrott fel, kapott hátra erösen, megharagván kérdette az inastól: ki dolga? az megmondotta, és okát is; nem hogy pedig érette megpirongatott volna szegény, de megparancsolta az inasnak, meg ne mondja, szégyenelvén.

De hogy derék dologra téritsem irásomat, láss egy csudás dolgot, még asszonyi állatban, s még feleségben, s még olyan méltóságos férjének teste felett. Maga hagyásából mely nap meghala, ottan testét felbonták, beleit és szivét s egyéb belsö részeit kivévén, melyben az doctorok forgolódván s az borbély, és mi valahányan belsö szolgák, Catharina az fejedelemasszony nemcsak nem irtózá nézni, söt egyiránt fogdosni, tapogatni az felmetélt testnek szivét, felhasított hasát, s egyéb tagait : de semmi szomoruságot nem tettete, söt egy csepp könyvet nem ejte az istentelen, gonosz szivü, elvetemedett asszonyi állat.

Ekképen azért azon napon engemet estve expediálának római császárhoz postán, hogy én vinném meg első hirét az fejedelem halálának; egyszersmind az fejedelemasszony, gubernátor és tanács nevekkel az hét vármegyéket is Kassával ultro offerálnám restituáltatni, melynek más móddal kelletett volna ugyan és rendesebben lenni, de az köztök való hasonlás, melyről titkos factio még éltében az fejedelemnek megvolt, nem engedé, és az gubernátornak is félelmes volta, melyekről előbb leszen emlékezet. Én azért megindulván, parancsolatom olyan lön az gubernátortól, hogy az fejedelem halálát titokban tartanám felérkezésemig. Kolosváratt késedelmem esék, fél nap telvén heában; sietésemnek okát nem merészelvén tettetni.*) Várodon is hasonlóképen késedelmeztetének, az holott

*) Azaz : mutatni, nyilvánítani.

látván az vigyázatlanságot, és az hirnek nem tudása miatt történhető alkalmatlanságot s practikát, mivel az főkapitány is ifiabb gróf Bethlen István honn nem vala, az vicekapitány is pedig Csomaközi András, ki igen jeles vitéz, jó ember vala, az váron kivül házánál lakik vala, ahoz képest meg kelle jelentenem az fejedelem halálát; kihez képest engem sem várakoztatván, ő is másképen viselt gondot. Kassára jutván, ott is esék kevés mulatásom; de semmit nem jelentvén, söt menő utamban tanálkozám szemben váradi Bornemisza Lászlóval, ki bizonyos praesidiummal Kassáról munitiókat hoz vala Tokajban; eleget gondolkodám s akarom vala is instruálni, hogy bemennének Tokajban, és az várban maradnának : de ellenben az parancsolat tartoztata, mely káros is lön, mert azok bevivén s letévén az munitiókat, kimentek Váraddá belöle, amott mihelyen az fejedelem halálának hire érkezett, ottan az kapitány, ki fő Abafi Miklós, vice Belényi János vala, az várat az benne levő praesidiummal császár számára tartották, noha egyébiránt az jószágot az fejedelemasszonytól nem idegenítették el, de elég, hogy az várnak dependentiája elidegenedék annyéban, hogy az praesidium császáré volt; küldötték ugyan én utánam Szénási Pétert hogy belé szállijon, de már késő volt, s be nem bocsáták.

Kassáról elmenvén, szolgámat az postalovak fogyotkozása miatt tovább nem vihetém, hanem Bugyatinban hagyám, magam igen sietve mentem egyedül éjjel nappal Galgóczig, de mivel instructióm az vala: elsöben az cardinálhoz Pázmány Péterhez mennék, kit Semtén lenni mondának, oda kerültem; ott nem találván, Nagy-Szombatra; ott sem, hanem Pozsonon innen utban jüni találám, kivel szemben levén, szekeréről leszálla, és privatim beszélgete velem; azután lovára ülvén s visszatérvén, Pozsonig beszélgetett; onnan császárhoz bocsáta, irván császárnak mellettem szép commendatoriát, melyben valának ez szók is: Hunc juvenem ex praecipuis Transsilvaniae nobilibus Serenissima Princeps Catharina expedivit ad Vestram Majestatem significans mortem Principis Bethlenii, sat. Ezekután kéri hogy kegyelmesen lásson, magának is atyjafiának lennem megirván sat. Arról is praemoneála, hogy reá készülnék, mert császár privatim fogna velem szemben lenni s tolmács nélkül beszéleni, tanéta is nehány szóval az köszöntésnek formájára, az secretáriusnak is Ferenczfinek intimálván levelében, mint procedálna dolgomban. Ezekkel elmenvén az Dunán által, császárt Bécsben nem, hanem Encesdorfon*) találám, az

*) Enzersdorf.

hová mind ennyi kerülés, mulatozás közben is, mint hátrébb megirtam, hét napokon mentem, és nyolczadikra virradólag hajnalban érkeztem. Az secretáriust feküve tanálám, ki hamar felöltözvén, el udvarhoz menvén, azon reggel mindjárt audientiám lön privatim, senkit tolmácsnak is nem admittálván, csak ketten maradván szegény jámbor császárral Ferdinandus Secundussal; neki is koszperdje az szokás szerént oldalán, de nekem is mint uti embernek, kardom oldalomon, lódingom nyakamban levén, sokáig nagy kegyesen beszélgetett velem deákul, s én is úgy az mint tudtam. Mivel pedig arra sokaknak volt vigyázása, levén akkor kassai generális Alagi Menyhárt, ő is egy Baxi Mihály szolgáját, főembert expediálta az fejedelem halálának hirével, akarván megelőztetni engemet, ki más nap, akkor is estve érkezék, és így két napokkal s egy éjtszakával késebben; egy szálláson levén velem, nagy szomoruan mutogatá két czombjairól az bőrnek elmenetelit kisebesedésig, és hogy még is nem ő hozhatta legyen az első hirt.

Minekelőtte válaszom lött volna, császár az magyar secretáriussal Ferenczfivel engemet esmét Pozsonban az cardinálhoz expediála ad consilium : az ki ugyan dicsekedvén mutatá és kezdetit olvasá császár irta levélnek ilyen szókig : Úgy hiszek teneked, mint magam szivének sat.

Replicálván azért, megint visszamentem császárhoz, s azután expediáltattam válaszszal, de esmét az cardinálhoz elsöben Pozsonban, ki ott várt meg, s ö is expediált, megkövetvén ily szókkal: Noha császár ő felsége kisebbrendü embert is illendö remuneratio nélkült nem szokott elöle elbocsátani, de hogy ne látassék az kegyelmed hozta hirt örömmel hallottnak lenni, ez okon halasztotta, igírvén általam más alkalmatossággal császári kegyelmességét kegyelmednek. Kire én is felelék: Nagy alázatossággal köszönöm én is az ő felsége aziránt való kegyelmességét, hogy nem terhelt olyan dologgal; mert el nem vennem, azzal az ő felsége méltóságát sértettem volna meg; elvevén pedig olyan jó uram halála hirének jutalmát, nekem mely keserves és gyalázatos lött volna, nagyságod megitílheti.

Ekképen azért noha kedvesen láttak mind az hirre, vármegyéknek oly simpliciter restitutiójára, s mind pedig immár az fejedelemasszony személyében fundált practikára nézve, mindazáltal felette szomoruvan és gyakor megsiratással békével járám meg ez utamat is Isten kegyelméböl; beteges erövel indulván, az postaság meggyógyita, és menék vissza Fejérvárra, huszonkét esztendöben járván ekkor.*) Ezalatt szegény

*) A lap szélén: ‚anno 1629, aetatis 22.‘

fejedelemnek javait valóban kapdosták az belső szolgák és töltöztek; hogy pedig említsem, mert azt még éltében elkezdették vala, történvén ily tréfás dolog is: hogy az fejedelem egykorban megsulyosodván, láttatik vala szinte halálozni, akkori hopmester Kékedi Zsigmond, kit gyermekségétől fogva igen szegény állapotból nevelt vala, fejedelem foszlánya zsebiből az aranyas láda kulcsát kilopta vala; kit azután megtudván, mert jó ideig élt, bezzeg úgy meg is kedvetlenedett vala hozzája, hogy ha élhetett volna, nem lött volna elfelejtve. Az lopott pénzt némelyektől vitel közben mások, kik reá lestek, elfosztották; volt rút kapzsi szegénynek javaiban, melyek nevezet szerént valakiknek nem legáltattak, és az megnevezett erősségekben nem reponáltattak. Sok volt pedig az, mind pénz, köntös, ezüst marha, házi öltözetek, fő lovak, szép lóravaló szerszámok és öltözetek, melyek kinn járók voltak.

Noha pedig énnekem igen jó állapotom, nagy kedvességem vala az fejedelemasszonynyal *), de az roszra indult dolgoknak látása miatt el akarám hagyni az fejedelemasszony szolgálatját; sőt az országon kivül akarok vala magamnak szolgálatot keresni, de az gubernátor Bethlen István

*) Hét sor későbbi kéz által kitörölve, s a ‚de' becsempészve.

nekem igen jó uram, nem is idegenem levén, az atyám pedig felette confidens embere, semmiképen nem engedé; hanem mivel az atyám már igen öreg és beteges ember vala, melléje rendelének mint vicéjül az fogarasi kapitányságra, és ott fejedelemasszony számára reponált testamentum szerént legáltatott tárháznak is gondjaviselésére, mikor már fordultam volna 23.-dik esztendömre anno 1630*), és azután az atyám meghalván, azon esztendöben az fejérmegyei föispánságra is. Mindazáltal ezekben való állítatásom közt is gyakrabban az udvart és szélyel való küldöztetést continuálnom kellett, hol tolvajok, csavargók, s néha parasztság, néha téli idön csak farkasok miatt is ez ilyen postálkodások közben bizony sokszor szerencsén maradt életem meg. Irok azért már az fejedelemasszony dolgairól és egyebekről is.

*) A lap szélén : ‚anno 1630, aetatis anno 23.‘

Még az fejedelemnek éltében, mihelyen betegeskedni kezde, az fejedelemasszony mind erkölcsében megvetemedék, mind pedig vallásában megtántorítaték. Vala pedig egy Serothin*) nevü, Morvában úri de az hadakozásbeli rebelliók miatt jószágát elvesztett és exul ember, kit szegény fejedelem maga méltóságaért udvarában nagy böcsületben tart vala, s fölovász mesterségben állitván, jó állapotja, fizetése, böcsületi vala; ehez adta vala magát igen az fejedelemasszony, kit én vöttem eszemben; mert az fejedelemasszony vadászatban igen gyönyörködvén, az szegény fejedelem parancsolatjából én szoktam vala kihordozni vadászni az fejedelemasszonyt, s láttam az alkalmatlanul való familiaritást, de szólani nem merészlettem. Vala pedig az svecziai királynak egy residense az fejedelemnél, igen

*) Zierothin.

értelmes derék ember, Strassburg nevü, ki is az dolgot eszében vevén, egykor nekem és Bornemisza Pálnak monda : Az fejedelem már hogy meggyógyulhasson, reménteln; az én itt lakásom is tovább haszontalan és szükségtelen, én elmegyek az uramhoz; ti pedig az fejedelemnek jelentsétek meg, amoveálja udvaráből Serothint, mert méltóságának sérelme leszen. Az svecus residens azután nem sokáig késvén, elmene; mi pedig az dolgot megjelentettük vala, kin nem kevéssé meg is háborodott vala; tovább is kérdezkedvén, én is az miket vöttem eszemben s láttam vala, megbeszélém : az késő dolgon eleget busula szegény, azt az Serothint is nem czégéres praetextussal amoveálá. Az az Serothin nem vala pápista ember hanem lutheranus, ki elmene ugyan udvartól, de az Prényi uraknak levén esmeretségekben, azok tarták sok ideig ugocsavármegyei házoknál s néha Szatmár vármegyében, mivel fejedelem halála után azok az vármegyék császár birodalma alá redeáltak vala, ahoz képest az is ott bátran latitál vala, s alattomban az fejedelemasszonytól is foveáltatott; kinek nyelveskedése miatt az dolog czégérezödvén jobban fejedelem halála után, egykorban az öreg Bethlen István discurálván arról, mint kellene azt az rosz embert kézre keríteni, igírvén jószágot is ha ki kezében ejtené : én magamra

vállaltam vala, mert nekem azokkal az urakkal és Kun Lászlóval s többekkel is azon földön lakókkal nagy esmeretségem vala, s gyakran jártam arra; és az végzés az vala : hogy akár Husztban, akár Ecsedben vihetném elfogva, az jutalmat elvenném. Ez utra elkészülvén, midőn indulni akarnék, megváltoztatá tanácsát az gubernátor, praetendálván, hogy együld*) az szatmári praesidiumból avagy nekem lenne valami nyavalyám, avagy ha külömben nem vihetném elevenen, halálában teljességgel nem akarna mocskolódni, kit én örömest cselekszem vala az uram gyalázatjáért; elmulván azért, azon urak admoneáltatának, ne tartanák; kik is elbocsátván, azután én nem tudom hol veszedelmezett el.

Valának pedig több idegen fiak is, kiket szegény fejedelem megtelepített vala az országban, és promoveált vala, nagy hasznos embereket reménlvén azokból az haza és maga maradéki számára nevelni; úgymint az említett Serothinon kivül vala Szunyog Gáspár, kit kövári kapitánynyá tött vala, és Rhédei Pálnét feleségül neki szerezvén, arról is sok szép jószágokat bir vala, fő hopmesterségben is tartá egy ideig: ettől vöttem volt én is az Erdélyből kibontakozása után az kövesdi jószágot. Vala harmadik Listius Fe-

*) Annyi mint: netalán; ma egyótnak mondatik Szabolcsban.

rencz : ezt szamosujvári kapitánná tötte vala, és Vesselényi Pálnét szerzette vala neki, ki után uri jószágot birt. Negyedik vala egy Keglevith Miklós nevü, kinek az magafalvi jószágot adta vala. Ötödik Rátkai, úgy tetszik, Zsigmond. Ezek közzül némelyek büszkéltek is az fejedelemasszony körül, tudván az német nyelvet is; némelyek pedig részesek levén az practikákban, német factióból az Bethlen familiát akarják vala ruinálni, és azután egyéb változásokat cselekedni. Ezt mivelék az idegen mostoha fiai az hazának. Példa.

Vala pedig minden practikának derekasb fundamentuma Csáki Istvánban, ki az fejedelemasszonyhoz igen titkoson beszinelvén magát még éltében az fejedelemnek, mind személyét annyéra kedveltette s mind practikáját, hogy az fejedelem halála után egészlen az ő akaratját akarja vala az fejedelemasszony követni; s ehez adhaereáltak az megnevezettek és többek is sokan, kiváltképen az catholicus urak és förendek; mert titkoson az fejedelemasszony is pápistává levén, holta után az fejedelemnek kinyilatkozék. Nagy hasonlás lön az országban; két ellenkező factio támada : egyik az fejedelemasszony nevezeti alatt, Csáki pártja, másik pediglen gubernátor Bethlen István pártja. Az fejedelemasszony és Csáki pártján valának az catholicus uraim,

söt némelyek az több religión levők közzül is. Gubernátor pártján valának az evangelicusok, és az Bethlen Gábor rokonsági s nevelt emberi; és noha az fejedelem dispositiója szerént az gubernátortól kell vala az fejedelemasszonynak függeni, de oly gyülölséget és diffidentiát szerzettek vala köztök, hogy egészlen Csákihoz adhaereálván az fejedelemasszony, amazt elveszteni kivánják vala; az urak és minden státusok egymástól félnek vala, és continue fegyverre készek valának kelni egymás ellen.

Az gubernátor azzal vala erős, hogy az fizetett hadaknak generálisa az veji Zólyomi Dávid, váradi főkapitány és hajduság gererálisa az öregbik fia gróf Bethlen István vala. Fő gyalog kapitány Nagy Pál, Bethlen Gábor nevelt embere; Macskási Ferencz azszerént udvari vicekapitány; Mikó Ferencz főkomornik; az atyám Kemény Boldizsár fogarasi kapitány, az első vármegyének, Fejérvármegyének főispánja, és az országgyülésiben praesidens vala; Háromszéknek is főkapitánya Zólyomi, Csíknak Mikó, Udvarhelyszéknek Balási Ferencz, fejedelem nevelt emberi valának; mi is azon kivül sokan.

Az másik részre Kornis Zsigmond, Haller István, Kovacsoczki István cancellárius, Erdélyi István, Cserényi Farkas tanács urak, azokon kivül Szunyog Gáspár kővári kapitán, Listius

szamosujvári kapitán, Keglevith, Rátkai, többek is sokan.

Az fejedelem halála után az fejedelemasszony dolga kinyilatkozék; Csáki nem is az palotán az derék grádicson, hanem az fejedelemasszony házai felől való kis grádicson szokott vala feljárni, kit igen orrolva néztünk; ő pártjára volt az fejedelemasszony hopmestere, Horvát György, igen catholicus ember; az tolmács inasok is azszerént.

Vala egy Schultetus doctor, igen fő deák, elmés ember, az fejedelemasszonynak hiteles embere az nyelvért, de egyébiránt Bethlen Gábor creaturája, s religiosus evangelicus ember, és titkos nagy jóakarója az Bethlen familiának; nekem is igen nagy kedvességem és hitelem vala mind az fejedelemasszonynál s mind Csákinál. Reménkedtek az gubernátor és több azon részen levő nagy emberek, hogy ne abstrahálnám magamat udvartól, általam érthetnék az practikákat: melyet meg kellett cseleküdnem, és természetem kivül is simulálnom köztök; mert mivel láttam mind religiónknak s mind pedig annak külső oszlopinak, és az én jó uram familiájának is oppressiójokra való igyekezeteket, lelkem esmeretinek dictamenje szerént azoknak kellett több jót kevánnom, mint sem az ellenkező feleknek, és több igazzal is lennem, böröm-

ben is járván : mert ha ideig kedvezni látattak is, de ha praevaleálhattak volna, tudtam azt, hogy azután nekem is avagy lelkem veszedelmével az tölök fuvandó tánczot kellett volna járnom, avagy másokkal együtt ha nem is, de utánok nekem is veszedelmeznem; melyet már el is kezdettek vala csak ebben is, hogy Jósika Gábor, kinek familiája felöl hátrébb (34-dik l.) emlékezetet töttem, még régen Erdélyből kimenvén, Bethlen Gábornak mindenkori hadakozásiban ellenség volt, Eszterházy Miklós körül lakván, mihelyen meghala az fejedelem, innen belöl is biztattatván, bejüve, és pártját fogván az fejedelemasszony és ország nevezeti alatt az catholicus urak, kevés héja lön, hogy az gerendi jószágból ki nem fordítának, az mint arról való nehány rendbeli contractusok megmutatják, miképen kellett excontentálnunk; voltak több jelek is.

Minden practikájokat azért, kit magoktól az fejedelemasszonytól és Csákitól, kit másoktól megértvén, az gynecaeumban is az kik nevezetesbek és belsöbb személyek voltak, nagy kedvességem levén, s azok által is tudósítatván, én is informáltam az mi pártjainkat, mert látom vala azt is, hogy Csáki miatt veszedelmezik vala az fejedelemasszonynak is állapotja; de nyilván opponálnom is magamat nem lehet vala, sem

pedig abstrahálnom az fejedelemasszonyt annak pártjáról.

Ottan hamar pedig az fejedelem halála után római császártól condolentiának szine alatt fökövet német gróf jüve De Tristein*) nevü, ki az (74 l.) említett cardinálnak atyjafia vala, kivel az országnak constitutiói és fejedelemasszonynak is conditiói szerént nem leszen vala szabad privatim az tanács praesentiája nekül tractálni : de azért megcselekedék; az ki confirmálván pápistai religiójában, noha még akkor is publice nem merészlette declarálni, az practica azon factionariusokkal nevekedék általa.

Nekem pedig itt is ily galyibám esék, hogy reám bizattaték azon fökövetnek szállására való provisio, hogy az gazdák tölem vennének ordinancziát mind tisztességes gazdálkodás dolgából s mind pedig hogy az vele való szembenlétel, tracta privatus embereknek meg ne engedtetnék; s egykorban hát egy urfiat K. J. az több confluáltaknak conventiculumokból expediálván hozzá, ugyan meglesvén az én ott nem lételemnek alkalmatosságát, az gyalog hadnagy, ki ott vigyázott, be nem bocsátotta, appellálván reám s hozzám is elküldvén; én is megizeném, tartsa

*) Dietrichstein.

dolgát, nincsen ott semmi járója; ekképen igen prodáltatám előttök.

Másodszor vala egy Balog Ferencz nevü, hunyadvármegyei, Bethlen Gábornak egy inasa*), ki még éltében corrumpáltatván, holta után declaratus pápistává lön, s egykor szállásomra jüvén, sok szók, beszédek közt állhatatlanságát reprehendálván, kezde alkalmatlanul felelgetni : kevésbe mulék pallossal fejét el nem sujtám, kiszaladván az is, az az catholicus uraknak igen vádolt. Ez két dolgoknak sopiálását nehezen cseleküdhetém.

Elmenvén az német követ, Fogarasból egy ládában egyszersmind az fejedelemasszony negyvenezer aranyakat elhozata, és ezt mind Csáki István kezében ejté ilyenképen : Mivel nem lehetett eltitkolni, az atyám levén az helyben főtiszt, és az tárháznak is kulcsai nála voltak, én akkor udvarnál levén, értésemre adá, én is viszont az gubernátornak, s az kiknek illett többeknek is; vigyáztunk azért igen arra rendelt emberink által, mit fognak mivelni az ládával, és hogy ha Csáki kezéhez kiiktatják, midőn vagy emberi által elküldi, vagy magával elviszi, vala collusiónk Zólyomival, hogy az utban felverjük; de megcsa-

*) Későbbi kéz itt változtatást tett, s vagy tizenkét szót kitörlött.

lának : mert Csáki elmene udvartól, az pénzes láda viteték az materiás kis boltba, mely Fejérváratt, alatta az fejedelem házainak az iveges folyosó felöl vala, kinek gondjaviselése Czeglédi István nevü bejárón volt, mely is én hozzám és az igyhez is igen addictus vala; s tehát az aranyakat kiszedte volt az fejedelemasszonynyal, és követ rakván helyette, esmét bepecsételték s úgy küldötték az boltban; már Csáki is elmenvén, láda is pecsét alatt az említett boltban hiteles emberünk keze alatt levén, azt reménlettük, az szándék is megváltozott. De íme tehát egy Tepesit Zsigmond nevü föember szolgáját alattomban visszaküldötte Csáki valahány magával, az fejedelemasszony pedig Kisfaludra menvén egy ebéd után mindjárt mulatságképen, mind az magyar frauczimereket, kik által megérthettük volna, mind az említett Czeglédit, kinél az láda állott, mind engemet, ki fö lehettem volna az vigyázásra, studio szép hizelkedö beszédekkel magával elhiva s vive, és mihelt az várasról kihalada, gyalog szállván mind frauczimerivel, hogy az idö inkább haladjon, engem is lebeszéle, s gyalog velek mulatozva menénk Kisfaludig, ott is kertekben, házakban, majorházakban mind késedelmeztetvén, szintén csak vacsorára meheténk vissza Fehérvárra; s ime tehát azalatt az hopmester Horvát György, ki igen practicus

factionarius pápista ember vala, Csákihoz tartó, az magyar hopmesterasszony Macskási Mihályné, ki egy vala az hopmesterrel, két tolmács inasok Izsák és Simon, ezek honn maradván, az ládából kiszedett aranyakat az Csáki emberének, Tepesitnek kezéhez iktatván, mindjárt elment vele; harmadnap mulva tudtuk meg az practikát, s így az pénz oda lön.

Látván Mikó Ferencz is mint foly az dolog, melléje vevén Nagy Pált az gyalog kapitánt, és holmi praetextusok alatt az fejedelemasszonytól commissiót extrahálván (mely máig is leveleim között exstál), az tárházban bebocsátatása s reá bizott holmi eszközök elhozásának megengedése felől, Fogarasban menvén, az tárházból mindeneket elhozott, valamelyek nevezet szerént az fejedelemasszonynak nem legáltattak volt, sem másoknak : az mint hogy csak azokról tött vala az fejedelem testamentaria dispositiót, melyek benn az tárházban reponáltatva állanak vala, de az mindennapi expensákra való s naponként érkező jüvedelmek fejedelmi, söt királyi méltósághoz illendö és szükséges mindenféle sok szép gazdag jók csak rendkivül és regestrálás nekül az komornikok s egyéb tisztek kezeken forognak vala, fejedelemasszony egyébiránt is mind tékozló s mind gondviseletlen levén, csak az eltitkolhatatlan részt hadták kezénél, egyebekkel

felosztoztanak. Melynek kihordását, mint hallottam, szegény atyám könyves szemekkel nézte.

Ezen közben elközelítvén az fejedelem temetésének ideje, volt az ellenkezőknek ily factiójok s tanácsok : hogy azon temetésnek alkalmatosságával, melyre minden rendek az országból is, de egyéb helyekről is confluálandók valának, derekas erővel lennének jelen, és akkor declaráltatnék az fejedelemasszonynak mind religiójának változtatása s római császár protectiója, mind pedig hogy az gubernátornak authoritását degradálván, avagy meghatározván kevánságok szerént, az fejedelemasszonynak szabados regíment szerezhetnének titulariter, mint kinek szive, lelke már kezekben vala; és az mit akarnak vala neve alatt, csak azt cselekszik vala, s ekképen minket opprimálni akarnak vala, de Isten kegyelméből markokban szakada ilyenképen :

Vala egy Kovács Péter híres mezei kapitány és igen szép s jó hada, kiket szegény Bethlen Gábor sok idő alatt és sok helyekről gyüjtögetett vala egyben; ezt az kapitánt corrumpálták és pártjokra vonták vala; szinte akkor is Kassára járt az ott való gererálisokhoz practikálni, hadai pedig qvartirokban Kővár vidékén voltanak, levén patronusok az hátrébb (162 l.) említett Szunyog Gáspár, akkori kővári

kapitán, ki az ellenkezők fele vala. Midőn azért már azzal is magokat erősbeknek állitanák, Csáki is pedig felesecskén fogadott volna hadat mind lovast, gyalogot az fejedelemasszony pénzével, és nagy apparátussal jütt volna az gyülésre, avagy temetésre Fejérvárra, hadait, lovasit gyalogit Fejérvár körül való falukra szállitá, azalatt Toldalagi Mihályt marus- és aranyasszéki hadakkal indítván, parancsolván pedig Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékre is, Gyulafi Sámuelnek és Serédi Istvánnak is, hogy megegyeznének : véletlenül tanálván öket qvartirjokban, éjtszaka ütvén meg, felverék, dissipálák, szemben hajtván az székely hadak imezekre, és az parasztság is rajtok levén; az kik elszaladhatának, császár pártjára futának, s azután is ellenségink lönek, Szunyogot az kövári kapitánságból kirekeszték, Gyulafi Sámuelt, ki veji vala az gubernátornak, collocálák helyében. Imitt is Fejérváratt az több vitézlő rend az mi pártunkon levén, noha az német gyalogság ellenkező, mindkét részről nagy gyülölség, diffidentia vala, és csak nem csöppönöleg vala az vérontás közöttönk; de meghallván az Muszka-Kovács Péter hadának dissipáltatását, kövári állapotnak változását, kikben nagy reménségeket helyheztettek vala, megfélemlének, és Csáki István, ki egyébiránt igen elmés, practicus és tekéntetes,

de félelmes szivü ember vala, megrémülvén, egy estve felé csak harmad magával sétálásnak szine alatt kiballagván az szent György kapuján, lovait pedig azelőtt vízrevitelnek praetextusával kiiktatván, szerszámokat, fegyvereket azszerént alattomban, nyakszakadva futott, szaladott almási várában, odahagyván az gyülést; ezt megértvén hadai, azok is az falukról, az mint kitől lehetett, csufoson szaladának : az gyalogi Gáldon az mi falunkban levén, dobjaikat is oda hagyták, maga csak harmadmagával estve elillasztván, más nap ebédre Almás várában ment. Úgy hallatott, fenekére sok kenő ment, míg meggyógyult az nyereg ellen való felsebesedésből.

Eszek veszvén azért ekképen, ellenkező következést hoza Isten ki az dologból; mert az fejedelemasszony hogy már szomorusága és busulása miatt betegedvén meg, megfattyazék, és az feredő házról város felé nyiló kis ajtócskán vitték ki éjjel az leánygyermecskét, kit szült, az vinczi uj keresztény asszonyok tartására; de nem sokára megholt. Ezt noha igen titkolták, és közönségesen nem is tudták, de az belső és külső nagy embereknek is értésekre volt, és ha semmi veszedelmezésünk nem forgott volna is az dologban, csak az szégyenért is olyan fejedelmet nem örömest szenyvedtünk volna, ki megtetemezett bitangul; de mivel az kötelesség is, az megholt

urunk gyalázatjának czégéreződése is tartóztatott, azt is láttuk, hogy ha változtatni akarnók az fejedelemséget, vagy Csákinak vagy másnak azon factión levőnek fogna succedálni: ehezképest inkább ideig szenyvednünk kelle; mindazáltal nem külömben, hanem, noha az temetésre is csudás maga megerőltetésével lehetett felkelni, de utána ottan hamar publice convertálni, és az nagy templumban Fejérváratt communicálni is kelle; s így marada meg akkor az fejedelemségben: az urak és ország között is csináltaték amnistia és unio, Csáki is visszahivattaték.

Ezek akkor megcsendesedvén, engemet esmét római császárhoz expediálának; menő utamban szemben kelletvén lennem mind palatinus Eszterházy Miklóssal, kit Kis-Martonban találtam, s mind Pázmány Péterrel, kit Nagy-Szombatban találtam. Ekkor nem postaképen, hanem internuncius voltam; de ekkor noha böcsületesb állapottal voltam, és külsőképen mutatták hogy már, de belsőképen nem látának szivesen úgy, mint mikor szegény uram halálának hirét vittem vala, mert az reménlett practikának és fejedelemasszony pápistaságának is nyaka szakadott vala.

Voltam szálláson magam az magyar secretárius Ferenczfi házánál, szolgáim és lovaim közel való vendégfogadóban : nagy bajom volt miatta; mert ez hatalmas főexpeditor és csudás memoriáju ember vala, de felette részeges, és ugyan is azért csudáltatott elméje, hogy részegen is hivataljának megfelelt fogyotkozás nélkült (ehez

hasonló vala azelőtt az fejedelemnek is egy secretáriusa Ormánközi). Ő azt akarta volna : én is humora szerént ittam volna, kit sem böcsületem sem természetem nem szenyvedett; néha csaknem virradtig is elpirittyelt, én lefeküttem s aluttam.

Igen sordidus ember is vala. Többi közt egykorban császár hivatván, piaczon tanáltatott, ott egy kappant vevén, tötte az szokása szerént magánál hordozott leveles táskában; bemenvén császárhoz, és leveleket akarván az táskából kivenni, az kappan is kiugrott; benn tanálván lenni császárné is, egyvele apró ebecskék, az kappant az kutyák kergették, csihlották : más felől Ferenczfi is futkosott, bujkált utána, hogy megfoghassa. Császárnak, császárnénak volt nagy nevetségek az dolgon annyéra, hogy urak is mentek be azon mulatságra. Egyébkor is az leveles táskában darab sajtok, hagymák, semlye, nehányszor szalonadarab is egyiránt volt közösleg; de azért elmés és igen hiteles ember vala, és már harmadik császárt szolgálta azon állapotban.

Ezen Bécsben lételemben, egy vendégséggel meg is tréfálódtam vala; mert császár palotáján levén, az ide hátrébb (167 l.) említett, Erdélyben követségben járt comes de Tristein, invitála más napra tiz órára vendégségben, s én is eligírkezém; azután Bottyáni Ádám is invitála, kitől

megmentém magamat, hogy már amoda igírkeztem legyen. Eljüvén az idő, az magyar szokás szerént szállásomon várom vala az ujabb hivatalt, kiben semmi nem telék; elmulván az tiz óra, és már tizenegy felé levén, külde látatnom esmét Bottyáni uram, kinek megizenvén, hogy még szállásomon legyek, ő ottan meglátatá amaznak szállásán az dolog mint legyen; s hát immár ott régen hozzá ültenek az ebédhez. Ujobban azért hozzám külde, és megizené mind az szokást, hogy az volna : az hivatalos az nevezett órára és az mennyid magával hivattatik, akkorra és annyid magával tartozzék az ebédhez, több hivatalt nem várván; és hogy már ott régen hozzá telepedtek volna, azért mennék ő hozzája : melyet megcseleküdvén, ott valóban magyar módon is lakánk.

Másik dolgom ilyen is volt : Vala egy Vay Péter szabolcs-vármegyei, kinek én igen barátja voltam, étekfogó vala, ez elkéredzék velem, levén némünémü sollicitatiója császárnál; kinek dolgáról supplicatióját megiratván, midön császárnál audientián levén, az egyéb dolgokat proponáltam volna, ekkor benn levén az tolmácsságon cancellárius Sennyei István és secretárius Ferenczfi is, orczátlanságot kelle cselekündöm barátságaért : mert császártól magam kértem audientiát neki, s az jámbor császár

mindjárt hivatá Ferenczfivel. Bejüvén Vay Péter, császár kezet nyulta, de amaz többször nem forogván olyan dologban, confundáltatott vala: hanem ott én magam szólitám magyarul, hogy menne oda kezet fogni; az meglevén, esmét, supplicatióját hogy elékeresné és adná oda; mind magamnak kellett tanítanom s beszélenem neki: kivánt válasza is lön az jámbor császártól. *)

Harmadik dolgom is ezen utban ily lön: Visszajüttömben, Fileken két franciscánus barátok, szécséni klastromból valók tanálkozának hozzánk, kik is igen hozzánk ereszkedének; onnan Osgyánban menvén Bakos Gáborhoz, oda is eljüvének; viszont Rimaszombatban is, mivel bocsátaták volt ki kuldulásra. Elébb nem mervén kifokasztani, ott jelenté az egyik titkon, hogy meggyözettetvén lelki esmeretitől, mind az baráti állapot s mind az religio mellől el akarna állani, kénszeritvén Istenre, lelkemre, hogy vinném el. Mivel azért nekem is conscientiámban jár vala, megcselekedém, és társát velek levő kisirővel elbeszélvén, hogy ő is mindjárt utána menne: azalatt lóra ültetvén, katona köntösben öltöztetve, más uton valóban szapo-

*) Későbbi kéz tizenöt sort kitörlött, melyek a ‚harmadik dolgot' tárgyalták; e törlés következésében a következő ‚negyedik dolog' harmadikká változtatott.

rán elrándulék vele, éjjel nappal sietvén, míg az Tiszán általkelheték, mert félek vala igen, hogy megüznek érette akár szöktetést akár megöletését gondolván, mert Bosnyák Tamásnak is, az fileki kapitány s úrembernek is confessáriusa volt, s putnoki, szendrei, diós-győri, onodi, tokaji végházak közt kelletett pedig elmennem, az Sajó mellett qvartirozván az hátrébb említett, Erdélyből kiüzetett Kovács Péter hada is.

Ezen hadbeliekkel voltam szemben qvartirjokban, többi közt ki vicéje vala egy Balog Mihály jeles vitéz ember, és nem is részes kapitánya árultatásában, melyről az kassai generális asztalánál is volt öszveveszések, ez igen barátom levén, meg is jelentettem vala, és végeztem is vele, hogy ha utánam jüvők tanálkoznának, melyre adjon uti igazítást. Midön azért ez qvartirból mennék, azonban láték nehány lovast jüni utánam : az barátot elől elküldvén, nehány magammal hátrébb maradva elvárám : tartásom vala is, hogy üzők fele ne volna. Elérkezvén és szót adván egymásnak, hát barátink; monda azért az előttök levő : Uram, emlékezzél meg arról, Bethlen Gábor éltében valami fosztogatásbeli csintalanságért megfogattatván és sententciáztatván, meg akarnak vala ölni, s te nyertél vala kegyelmet az fejedelemtől, és Isten után adtad meg életemet; én pedig nem tudtam mivel

ez ideig meghálálni; hanem mivel mostan látom hosszas utadat s abban lovaidnak megcsaponását, azért im egy jó járó erős barna paripát hoztam. Úgy vagyon, vala is szükségem reá; mert jobbik vezeték paripámat, kinél több nem is vala az alattam levön kivül, Bakos Gábornak adtam vala olyan szükséges utamban is ajándékon, látván fogyotkozását, és szinte akkor érkezvén hír töröknek kinn létele felől, midön azon mennék el; mindazáltal nem akarom vala elvenni, állatván, hogy maholnap Isten haza vivén, lenne több lovam mint sem neki; az katona pedig esküvén azon, levágja inát, ha el nem veszem : így kelle elvennem, de nem ingyen, hanem inasom alatt levő s háta megsebesedett más paripát hagyék nála. Ily háladóságot tapasztalék az emberséges szegény legényben; mert noha az dologra emlékeztem ugyan, de én az személyt meg sem esmertem volna. Mely szegény legény katona azután az ide előbb említendő rakomazi harczon el is fogattatván, esmét gyaloggá maradott, s megszabadulván, biztában megkeresett, és esmét én lovasítottam meg.

Ez utat is azért ekképen Isten kegyelméből békével véghez vivén, az elhozott barát is convertála s meg is házasodván, vallásunkon való predikátori hivatalban hala meg is. Kit azután esmét felmenésemben szegény cardinál Pázmány

is vetett szememre : miért vittem el az barátot? melyre feleletet így töttem : Nekem úgy látszott, hogy lelkemben járt megcseleküdnem, vágyodását értvén megtérésre. És vajha nagyságodat is megnyerhetném s vihetném Istennek és az hazámnak, bizonyára kész lennék életemet érette koczkára vetni. Kire szegény monda : Azt is vétkesen cseleküdted, jó öcsém; engem pedig nem Istennek, hanem Istentől vinnél el. Hazádnak is pedig, ki nekem is hazám, ott lakva kevesbet használhatnék, sat.

Ezek után Csáki esmét más practikát kezde, Prépostvári Zsigmonddal elhitetvén, hogy az fejedelemségnek translatióját neki szerzenéje : ezt azért kezdék is látatni, melyben interessátus vala Kapi András és felesége is, mert az asszony mostoha leánya, az úr pedig veji vala Prépostvárinak; melyről engem is praemoneáltak vala, hogy alkalmaztatnám magamat; kit én tempestive tudtokra is adtam vala, az kiknek illett, noha abban is csak szines dolgait ottan hamar eszemben vöttem vala, mert olvastam fejedelemasszonynak irott oly leveleit, kiben hogy már törekedő irásit Prépostvárinak megmutatván, amaz azt tudta, azon irást küldi, azonban kivonván, meg ellenkezőt irt s izent szóval.

Kiváltképen pedig egykorban Fogarasban jüvén Csáki, lönek ily dolgai : Mivel mindennemü

javait az fejedelemasszony ő kezéhez akarja vala ejteni, az mint meg is lőn, mert azelőtt, mint megirtam, egyszersmind 40 ezer aranyat, azután minden clenodiumit adta kezéhez : levén azért még 50 ezer tallér az fogarasi tárházban, az testamentum fele, alattomban az fejedelemasszony az negyvenezerből maradott tizezer aranyat is kezéhez adta, kit azelőtt kezéhez vött vala az tárházból, mert az is 50 ezer vala, ezt is ekkor kezéhez adta Csákinak, azonkivül az kinn járó aranyakat, mely circiter 18 avagy 20 ezer volt még azelőtt; ekkor azért mint cserében az fejedelemasszonytól kére tizezer tallérokat, hogy már maga aranyait öt ezret adván érette, kiket midőn olvasni felbontottam volna, az szegény fejedelem maga jedzését közte tanálám, kiből mindjárt megesmertem azon felének lenni, kit az fejedelemasszony az tárházból kezéhez vött, de nem volt mit tennem, ki kelle adnom az tizezer tallérokat; az ötezer arany is az fejedelemasszonynál maradván, azt is kezéhez ejtette s elvivé.

Ekkor ottlétele alatt nekem is nem keveset kedvezvén, egykor nagy confidentiával kezde velem tractálni, ezeket mondván : Im látja kegyelmed, hogy mint az palástját levetvén adná nyakamban, szinte oly örömest az fejedelemséget transferálná nekem az fejedelemasszony; azért

kegyelmedet kérem, édes öcsém uram, mind legyen jóakarattal hozzám, mind pedig adja tetszését az dologban, és mit itíl is, mondja meg. Kire én is mondám : Én csak egy ifiu legény szolga vagyok, az asszony akaratját követni tartozom ugyan, mindazáltal ne legyen bántódására, ha sincere megmondom az iránt való tetszésemet. Ő is monda, hogy nem. Kire én is: Az Isten titkában senki nem mehet, de emberi rátiók szerént az dolog végben nem megyen: egyik az religio miatt, pápista úr levén, másikért mert Bethlen Gábor igen megerősítette maga familiáját, s az kik creaturái, azok el nem állanak mellőlök; és így az dolog nem fog végben mehetni. Ez nem esék szájának izesen, s azt felelé: Csak kegyelmed mondja azt, de mások másképen discurálnak. Arra én is mondék : Szabad ki mit hizelkedik : de én az igazat mondom. Bizony dolog, igen simulált is; tudom hogy péntek napon is, pápista emberektől titkon, megötte vala az hust előttünk, hogy inkább az evangelicusoknak is elméjeket magához vonyhassa. Ekkor világosban megesmerém, hogy Prépostvárinak szinnel, de valósággal magának horgászna.

Ugyan ekkori Fogarasban lételében Kassai Istvánt is oda hivatták vala, és nekem egy emberem hallgatta egy kert mellett, ketten sétálván Csákival, tractálták az fejedelemség állapot-

ját. Kassai ezeket mondotta : Nincsen, nagyságos uram, kivületted más arra alkalmatosb ember, csak az religio dolgában assecurálj bennünket; melyet Csáki is készen compromittált. Ezeket is értvén, az gubernátornak tudására adtam Kassai pedig ekkor öszvevesze velem s azután holtig ellenkezöm lön, mert az fejedelemnek valának huszonnégy darvas jegyü legöregjebb kupái, s azok közzül parancsolának egyet tárházból neki adnom, magoktól pedig aranyakat alattomban felest adtak. Én szánván megbontani azokat az kupákat, elegy-belegy ezüst kupákat, kannákat annyi nyomót méretvén, küldöttem; visszaküldötte kétszer is, izenvén : mi gondom nekem arra, hogy ha Fogarast neki adná is az fejedelemasszony, nem enyim, hanem övé, szabad vele, s adjam azt, az mit parancsolt. Kire én is : Fogarast annál inkább nem adnám, mint országnak egyik házát; de bizony imez kupát is nem adom; lássa ha veszi is, ha nem is imezeket. S meg kelle lenni, mert igen nehezlém vala az értett practikát is. Ezzel akkor elmenének.

Azután esmét értém meg ily practikájokat: hogy miglen az fejedelemséghez juthatna, addig Csákinak bocsátanák kezéhez tokaji és munkácsi várait s jószágit az fejedelemasszonynak; melyet is mindjárt értésére adtam az gubernátornak, ki akkor szinte Illyén volt; nálam pedig szokott

vala állani postaczimer, kivel Székely János nevü öreg legény szolgámat küldöttem vala el. De minekelőtte ez erumpált volna, még ezelőtt s nem sokkal az fejedelem halála után Kornis Zsigmondot és Kapi Andrást küldték vala solennis legatióval római császárhoz: ezek is pedig az gubernátornak és pártjainak ellenkezői valának.

Ez követek megjüveteli után jó idővel egykorban, midőn már az gubernátor mind az fejedelemség dolgában, s mind az magyarországi váraknak Csáki kezéhez ejtésében való practikákat értené, akarván megelőzni, országos gyülést promulgála; de engemet az fejedelemasszony Csáki tanácsából Munkácsra expediála az végre, hogy Balling Jánossal és az praesidiummal tractálnám Csáki bebocsátását, mely nekem is nem igen tetszik vala, az gubernátor és több mi pártjaink pedig ellenkező tanuságot adtak vala; de az fejedelemasszony csak credentiákat és assecuratiókat adván, úgy expediála, hogy Almásra mennék, és az minemü tanuságot fogna adni Csáki, abban járnék el; azszerént is cseleküvém, simulálnom kelletvén előttök, ők pedig azt állitván, hogy mind religiómat és benefactorimat háladatlanul elárultatják velem, minden titkokat aperiálják vala. Elindulván onnan, Somboron megszállék, és Sóti István nevü szolgámat expediálván vissza, az atyámat és az gubernátort

mindenekről tudósitám. Többi közt vala ilyen akaratjok is : hogy az gyalog kapitánt Nagy Pált, ki mi pártunkon való jeles ember vala, tisztitől priválnák gyalázatoson, és monostorszegi Kun Istvánt állitanák helyébe, ki ő pártjok vala. Én azért ezt dissvadeálám, hanem persvadeálám Csákinak, inkább irná meg az fejedelemasszonynak, hogy kedveskedjék valamivel neki : én pedig magamra vállalnám, hogy visszafordulván azon utamról, az ő részekre csinálom. Tetszvén Csákinak, megirá; én is pedig amazt tudósitám, hogy élne az alkalmatossággal, melyet el sem mulatott; ekkor adák neki az ludasi és buzdi jószágot, noha egyébiránt abban semmi telék azután is, hogy elpártolt volna.

Midőn azért közelítenék Munkácshoz, érkezék hozzám Horvát Ferencz nevü ember, ki Csáki embere vala, és ez tractátusban adjungáltatott vala mellém; ez magyarországi ember, catholicus is ugyan de affelett igen austriacus ember is vala, és in confidentia jelente ily dolgot: hogy ő nem régen érkezett volna meg Bécsből, és secreto consilio imperatorio végeztetett volna az el, hogy miglen az fejedelemség succedálhatna Csákinak : addig az erdélyieknek mint sas úgy lenne fejek felett Munkácsból, Tokajból, és az fejedelemasszonynak minden javaiból; és hogy ebben kellene fáradoznunk, miképen Ballingot

lebeszélhetnök, és Csákit Munkácsban férkeztethetnök : mely én nekem igen izetlen vala, mindazáltal javalláin igen, és bemenvén Munkácsban, mindeneket kevánságok szerént nagy szorgalmatossággal proponálék; de mivel én nekem igen confidens emberem vala Balling, megizeném alattomban, hogy én nekem privatim más beszédem volna vele. Az követség után azért ebéden igen ivánk, és más nap én mind természetem szerént kornyadozván s fel sem kelvén ebédre, s mind pedig hogy külön való beszédem lehetne, Balling is betegeskedést tettetvén, az én követtársomat más házban vendégelvén, én azalatt Ballinggal eléggé tractálék s concludálék is : azután az választ kiadák : hogy az várat és jószágot, s minden jüvedelmet az fejedelemasszonynak hivségekkel együtt megtartják ; de Csákit soha be nem bocsátják. Vala pedig erdélyi gyalog is az várban circiter 60, egy hadnagygyal, kik mivel ott szükségesek nem valának, hogy látassék mégis valamit efficiáltam lenni, minthogy parancsolat vala is felöle, azokat kihoztam.

Az én ide járásom alatt az hátrébb említett gyülés Meggyesen meglön; de ime az sáfránybüzt megérezvén Csáki uram, nemcsak nem merészlett menni azon gyülésre, de Erdélyben is nem mert maradni; hanem kirándult Magyarországban, és ezután soha többé maig be nem

jütt; hanem levén magának is igen kevés jószága, abból is, de kiváltképen az fejedelemasszony tokaji joszágából élt, mert az hátrébb említett titkos végzések szerént noha az munkácsihoz nem férhetének, de az tokajit Csáki kezéhez bocsáták. Az várban is volt ugyan szabad bemenni, de annak és az praesidiumnak más volt kapitánya, az pedig császáré volt, egy Révai István, kit említettem hátrébb (125 l.).

Én azért Namínyben Lónyay Zsigmondnál tanálám Csákit, az holott megmondám az választ az munkácsi dologból, mely neki nem vala kedves Minthogy pedig Lónyay igen addictus vala Csákihoz, igen éltette tanácsával, mert ő is azt az részét, mely volt volna Aranyas-Megygyesen és jószágában, neki adta vala, melyre Lónyaynak igen nagy szüksége vala. Öszveülvén azért Lónyay, Csáki, egy leghitelesb embere Csákinak Vadas Gábor, és engem is adhibeálván, töttek nagy discursusokat, ők azt tueálván, hogy az fejedelemasszonyt mint nem is idegenjét, és annak pártjait római császár mint és hogy fogná protegálni és promoveálni, s az Bethlen familiát opprimálni : én ellenben az török oltalmát, és az országban levő fundamentomját az másik félnek állitottam; s bizony dolog, hogy maga is Csáki azon acquiescált inkább. És ekképen én Erdélyben indulék, Csáki uram kinn marada, az feje-

delemasszony értékéből magának szép uraságot szerze; elsőben Szenderőt vevén meg jószágostól; azután Gönczöt; de mivel Szendrőhöz az török közel lakik vala, felesége jussára, az Thurzó familia fiuágon deficiálván, az ő felesége pedig, Forgács Éva, leány vala az Thurzó familiából, úgy juta Szepesvárához és jószágához, oda hagyván Szendrőt, summáját amazra forditván; azután Tarczalt is az fejedelemasszony neki adá.

Az említett meggyesi gyülés pedig ment végben felette rút tumultussal, mert az gubernátor az fejedelemasszony ellen tevén publica querelát az ország előtt, és akarván mutogatni conditióinak violálását s consequenter az országnak homagiumjától felszabadulását, az fejedelemasszony degradálására s mást választásra; de az ellenkező factio praevaleálván, és mivel az ország státusi is nem voltak arra jól dispositusok, csak kevésben mult, egymást le nem vágták; fegyveres kézzel levén mindenik fél. Tandem az ország interponálta magát és nehezen sopiálta, levén az atyám praesidens, Toldalagi Mihály, Borsos Tamás levén ez mediumnak inventori.

Említek erről egy csufos dolgot. Ráskán Magyarországban egy ember házánál lakott nehány esztendőkig egy ördög, ki csak hogy nem látatott ugyan, de szavai hallattak, és sok csintalan-

kodási látattak. Ekkorban eltávozván nehány napok alatt, s azután esmét magát előbbi szokása szerént megjelentvén, kérdetett, hol járt legyen? Azt felelte : Ím az erdélyiek gyülésére mentem vala én is, kevésben mulék, végben nem vihetém, hogy egymást le nem vágák; azt azért végben nem vihetvén, utamban egy papot vétkezteték az maga leányával.

Ez is azért nem succedálván, lőn más inventiójok : hogy az kassai vicegenerális, mint csak kállai, szatmári, fejedelem halála után redeált végházaknak látogatására jüne feles magával, s az többi utána szivárogván, onnan bejünének az fejedelemasszony mellé, ki akkorra menne Szamos-Ujvárra : és így, ha kik ellenkezők tanálkoznának, megnyakaztatnának; az fejedelemasszony pedig parancsolatokat küldezne ki, hogy mindenek csendességben lennének, mivel kétség nélkül az gubernátor az országnak felülést fogna parancsolni, és azt az ellenkező parancsolat meggátolná. Ez dolog nekem is értésemre esvén, adám tudtára az gubernátornak, az ki viszont consultálkodván az kikkel illett, praeveniálák, mert gróf ifiabb Bethlen Istvánnak és Zólyomi Dávidnak parancsolván, eleiben menének Bornemisza Jánosnak, és hadát dissipálák s visszaverék. Ekképen noha elmene ugyan az fejedelemasszony Szamos-Ujvárra, de az practikának nyaka sza-

kada. Mely cselekedetikért az két ifiu uraknak az ellenkező factionatusok fejedelem és ország nevezeti alatt végezék azt, hogy reájok küldenének, hadokat eloszlatnák, s magokat is megbüntetnék, mivel császárral való békeséget bontottak volna fel, birodalmát és népét invadálván : erre generálisnak destinálák Kapi Andrást, hogy ország hadát adnának melléje. Ez alkalmatosságról egy musnai paraszt, de elmés, jó szász embernek, kivel mind az atyám mind én sokat ittunk, ily jeles discursusát hallottam : Ha szintén vétkeztenek volna is valamit azon dologban az ifiu urak, de nem kell őket megbüntetni; mert az mely kölyök-agarat az első vadfogáson igen megvernek, fottig félelmes szokott lenni. Első és nem tudva való vétségek levén, jobb elszenvedni nekiek is.

Parancsolának is, hogy bizonyos időre Kolosvárhoz gyülne az ország hada, melyben az gubernátor is nem ellenkezett, de az két fél külömböző végekkel; mert azalatt fia és veji által az gubernátor Rákóczi Györgynek adott fejedelemségre való vocatiót, és az dolgot conclusióban is vötték, látván, hogy periclitálna mind familiástól és vele egyetértőkkel, magának pedig nem reménli vala, hogy fejedelemséget obtineálhatna. Ott kinn azért az két urak magok pártjokra csinálták vala az hajduságot, és az

partiumbeli vármegyéknek is nagyubb részét, noha Bihar vármegyében sokak Kornis Zsigmonddal értenek vala egyet mint főispánjokkal. Itt benn is pedig az gubernátornak sok pártjai valának, mert meg is unták vala az fejedelemasszony miatt való veszödéseket.

Minekelőtte pedig az hadak egybengyülésének ideje lött volna, engemet az fejedelemasszony Fogarasban expediála, mivel az atyámnak is ki kell vala menni Kolosvárhoz, tanács úr, praesidens, főispán is levén; jól is esett az én részemre, mert ha én ott löttem volna, nyilvánsággal én oly tanácsot adtam s intimáltam volna az fejedelemasszonynak, mint jámbor szolga aszszonyának, hogy az fejedelemségnek nem fogott volna renunciálni, mely miatt eshetett volna valami szerencsétlenség is rajtam. Isten úgy akarta.

Ez tábori gyülésre bejüvő utjában az ifiu urak insidiálkodtanak is Kornis Zsigmondnak vagy megfogására vagy elvesztésére, tartván mint olyan tekéntetes embertől, hogy miatta az elkezdett dologban nem kezdenének előmehetni; de értésére esvén, módját tanálta bátorságos bejühetésének.

Confluálódván azért az ország azon tábori gyülésre, subordináltak másokat is, de kiváltképen Fekete Lőrinczet, ki jó német levén, és az fejedelemasszonynak is meghitt embere, igírvén

jószágot is neki, ha végbenviszi, persvadeáltatták, hogy bucsuznék el sponte az fejedelemségtöl : mert az ország kedve ellen is gyalázatoson letenné ezen egybegyüléseken, s jobb lenne csendességben élni, levén elege. Reá igírte magát csak valami mulólag; kapván azért arra hajlandóságának alkalmatosságát, kedvénél is előbb az országot begyüjtvén, cancellárius Kovacsoczki István fejedelemasszony nevével elbucsuzott, adván hozzája több jószágihoz Vinczet tizenhatezer forintokban, elkisirtetvén Cserényi Farkas tanács urral. Az hírt meghallván én is, estve indulván meg Fogarasból, más nap ebédre Fejérvárra mentem hozzája, s vele Fogarasban.

Mihelyen azért amott az resignatiót az fejedelemasszony megcseleküdte, hirt adván az gubernátor az fiainak, Rákóczi Györgynek megindításával siettenek. Itt pedig eszekben vevén az dolgot, kik az fejedelemasszony pártjai voltak azelőtt, bátorságosbnak itílték, hogy Bethlen Istvánt választanák fejedelemnek, mint sem idegent az ifiu urak, kik már injuriáltattak is vala, hoznának nyakokra; s adhaereálának azért Bethlen Istvánhoz. Látván azért reménsége kivül az dolgot succedálni Bethlen István, megirta ugyan elég tempestive fiainak, hogy Rákóczit meg ne mozdítanák : de azok már oda adván szót, nem resistáltak*). Ímitt bizván ahoz Bethlen István, hogy irásához tartanák magokat fiai, acceptálta az electiót; amazok is Váradba behozták Rákóczit, és így mindkét felől táborba szállottak egy-

*) Desistáltak.

más ellen; fartatták ugyan az dolgot, de vissza nem beszélheték Rákóczit; az vérontást is örömest távoztatták volna, keresztények s magyarok levén. Végre Topa nevü falunál hitre egymással szemben löttenek, és sok tracta után végezték azt, de igen titkoson hogy már, hogy Rákóczi legyen veszteg Váradban, Bethlen István pedig az országnak gyülést promulgáltasson Segesvárra, és ott az fejedelemséget resignálja, s ujobb electióra bocsátassék az dolog, mindeneknek kötelességek utrinque felszabadítatván, az kit sponte választ az ország, az legyen, sőt, hogy ha kenálnák is Bethlen Istvánt, ne venné fel; ezalatt szabad lenne Rákóczinak az státusokat requirálni.

Az atyám látván az változó állapotokat, Kolosváratt az praesidensséget és tanács-uraságot resignálta, nem akarván egyik részre is köteles lenni; kihez házához is Bükösre, mihelt az electiója lött Bethlen Istvánnak, küldvén Toldalagi Jánost és Ugron Pált, tractála, hogy kötelezné magát; kire az atyám azt felelte: Én kétfelé nem szolgálhatok; egy asszonyom vagyon, jüvetek el velem Fogarasban, ha az asszonyom engedi-e s nem-e? megkérdem, és választételéhez alkalmaztatom magamat. Ezek azért Fogarasban indulának Bükösről; én pedig Váraddá ily okból:

Rákóczi György ira az fejedelemasszonynak,

hogy engemet küldene hozzája, levén nagy dolgokról való izeneti s tractája az fejedelemasszonynyal. Én azért elmenvén, Kolosváratt találám Bethlen Istvánt, ki már fejedelem vala; félvén azért attól, hogy az fejedelemasszony ő ellene való dolgokkal ne expediált legyen, kevánná azt, hogy hittel assecurálnám arról : nem vagyok expeditus olyan dolgokkal, különben el nem bocsátana; melyet bátorságos conscientiával meg is cselekedém; mert nem vala semmi afféle tanuságom, nem is tudván az asszonyom is, mi végre kevánná hozzá menetelemet Rákóczi György. Ekképen elbocsátván, és Váradon Rákóczival, ifiabb Bethlen Istvánnal, Zólyomival szemben levén, tractájok ezekről lön : 1.) Declarálák, mint végezett legyen Topánál Bethlen István fejedelem Rákóczival. 2.) Hogy az fejedelemasszony is, Catherina, lenne promotora Rákóczinak 3.) Hogy ha mi praetensiója még az fejedelemséghez lehetne, transferálná Rákóczira, és iratna mind Budára, portára mellette. 4.) Hogy az lejendő segesvári gyülésre küldendő követjeinek kezekhez kölcsön nehány ezer forintot szerzenék; ajánlván ezek mellett sokképen való jó akaratját. És mikor már elbucsúztam volna, az gróftól izené, hogy Munkácsot pénzejért az fejedelemasszontól szerzeném neki, nekem pedig küldé tizenhatezer forintról való

assecuratióját ezekben való forgolódásomért. Az többire én is igírém magamat, mert noha én igen addictus valék Bethlen Istvánhoz, de ő ily maga-gondolatlanul cselekedék s hertelenkedék, hogy tudván immár controversiában lételét Rákóczival, és hogy Catherina is igen disgustata tőle, mégis mihelyen az electiót kaphatta, ottan az országnak proponáltatta, s kevánta azt és conclusióban is vétette, hogy Fogarast Catherinától kiváltanák és neki adnák, melyet hogy ki nem bocsát kezéből, Catherina vakmerőjül eltökélette vala; kiből azt az következést is látom vala, hogy vagy hitszegéssel kellene az várat feladnom, vagy minden jószágom s életem vesztésével holtig oltalmaznom; kötelességem szerént is, és magam veszedelmem távoztatásáért is azért annak kellene faveálnom, az ki az asszonyomnak ajánlással szivét magához veszi, és nem fenyegetéssel idegeníti vala. De az utolsó kevánságra, az munkácsi dologra nem csak nem igírém magamat, sőt declarálám, hogy én szolga levén, kötelességem szerént soha jószága eladását nem tanácslom, sőt ellenkezőt inkább, holott fejedelemsége is már nem levén, ha husából nem, leveléből az jószágnak inkább nem fogna elélhetni; noha én immár azelőtt arra való hajlandóságát Catharinának vöttem vala eszemben szavaiból kéretlen, mindazáltal én con-

scientiámnak akarván satisfaciálnom, az tizenhatezer forintos assecuratiót is visszaadám, megbántódásával Rákóczinak. Visszamenvén azért Somi Mátyás nevü szolgámnak kezéhez adván az mi oly titkos levelek valának és irások, más uton elbocsátám másod magával, tartván megtartóztatástól, avagy az levelek meglátogatásától; magam pedig Kolosvárra menvén, szemben lök Bethlen István fejedelemmel, s kevánám kötelességem felszabaditását, melyet elsöben nem akar vala, de megmondám, hogy magamat ahoz nem tartom, mert csak eddig volt annak határa, s az mi nagyubb, Rákóczival való végezése szerént, im hamar nap mindeneknek kötelességeket fel kellene szabadítani, s hát én miért tartatnám abban? Vevén azért eszében, hogy értem azon titkos végezéseket, absolvála, kérvén és intvén szép beszédekkel hozzája való jóakaratra.

Gerendre érkezvén meghallám halálát szegény atyámnak, ki az Bethlen Gábor halála után épen esztendöbeli azon holnapban, hétben, de szinte napban hala és ujétá meg gyászomat; ki, az mint irtam hátrébb (195 l.), Fogarasba menvén az Bethlen István fejedelem commissáriusival, midön Catherinát is sollicitálnák az hitelésnek megengedésére, az viszont csak az atyám maga szabadjára hadta volna, ő is szegény kiadta az választ, hogy egyiknek is tovább való köte-

lességgel lenni nem akar. Megérezvén halálának is közelitését, Catherinától és minden rendektől végső bucsút vött, communióval élt, és nehány nap mulva megindult, felizenvén Catherinához, minthogy szegény feles tréfáju ember is vala, kéretett két palaczk magyarországi édes borokat, izenvén, ha megkönnyebbedik, egészségejért megiszsza, ha meghal, lábához és fejéhez temetteti. És ekképen végső bucsút vevén minden rendektől, megkövetvén mindeneket : többi közt vala egy Blenyesi György, ki szegény atyámat sok injuriákkal illette vala életében, minden javaiban, söt böcsületiben járó dolgokban is practikálván, azt nevezet szerént az fő pap Jászbrényi Mátyás által maga megkövettette, és dolgait szemére hányatván, mindenekben megengedett neki, noha azelőtt is nemcsak nem állott boszút rajta mint igen jó lelkiesmeretü keresztény ember, de soha csak szemére is nem vetette, és jóval sokkal volt neki. Azután én is azont követtem, noha nekem is sokakban vétett, mert igen tökéletlen fondorkodó ember; nem is kerestem ugyan én,de az Úristen el nem szenyvedvén sok hamisságit, nem külömben mint Salamon Semert, nem bocsáthatám koporsójában tisztességére, nem az atyám s magam boszuját üzvén és állván, hanem az Isten boszuját rajta; mert noha igen böcsületes ember házanépe vala,

de ímez parázna lator ember levén, fertelmes életét continuálván vénségében is, kinyilatkozának rusnyasági. Felesége elálla mellöle, hozzám confugiálván mint magistratushoz, az urát törvénynyel prosequáltattam, inquiráltatván is latorságiból; az törvény megöli vala : de azalatt megbetegedvén, hala meg gyalázatban. Feleségét az fejedelemasszony sok kérésére hopmesteraszszonynak szerzettem vala, kit azután az hopmester Görgei Jób vön el feleségül. Más is vala hasonló hamis ember az parázna életen kivül Szárasi Mátyás, kinek éltében és holta után maradékinak is az gonoszért sok jóval voltam.

Ekképen azért szegény atyám utjára indulván haza felé, minden kötelességitől felszabadulva, Morgonda és Leses határhalmainál szintén, megállítatván szekerét és mondván : Immár az én órám eljütt; kezeimet fogjátok és tegyétek öszve; nyujtoztassatok el s imádkozzatok ti is; — és így maga is buzgóságos imádkozása közt holt meg, s én szegént halva találtam.

Az fejedelemasszonyhoz azért, Catherinához, Fogarasban érkezvén, megbeszélém az Rákóczi kevánságit, és egyéb actákat, s igen örömest hajla Rákóczihoz való jóakaratra, mert Bethlen István ellen igen nagy gyülölségben vala, melyet régen inbibáltattak vala vele, annyéra, hogy az hátrébb említett időben, midön az Gyulafi Sá-

muel és Bethlen István középső leánya lakodalma volna Fejérváratt gyászos állapotban muzsika nekül az várbeli palotákban, az holott az fejedelemasszonynak is jelen kell vala lenni, eliesztvén, hogy azon alkalmatossággal meg akarná öletni, házában feltekert puskáit asztalára rakván, ki sem akart jüni, mely értésemre levén, mivel én valék az vőfély, Kapiné aszszonyom nyoszolyóasszony, azt is hozzá kérvén, Isten tudja mely nehezen, sok hittel való assecuratiómmal beszélettem az asztalhoz való kijüvetelre.

De hogy térjek az dologra : Minden fejedelemséghez való praetensiójának translatiója felől pátens levelet kezeirása és pecséti alatt készíteték; annak felette valának készen török császár parancsolati budai vezérre, tömösvári, szilisztriai passákra, az két oláh vajdákra szólók, hogy azon leveleket látván, mindjárt valahová kevánni fogná az fejedelemasszony, indulnának segitségére. Ezeket, és azokon kivül is iratván leveleket, mind kezéhez küldém Rákóczinak, melyekkel az ifiu Bethlen István Budára menvén, vivé véghez az Rákóczi dolgát az töröknél.

Elérkezvén pedig az topai végezés szerént ideje az segesvári gyülésnek, és ott mindeneknek kötelességeket felszabaditván Bethlen István, Catherina engemet expediála képében azon

gyülésre cum plenipotentia, és ugyan irásban is vevém kezeirása s pecséti alatt az instructiót; az Rákóczi követjei kezéhez zsákokban zab között hétezer forintokat viteték, kiből osztogattak imide amoda; félelmesen küldöttem, mert Bethlen István pártján levő hadak voltak szélyel az falukon. Ez utra indulván, rosz jelek is féltettek. Egyik ilyen vala : hogy Fogarasból estve kilencz óra tájban indulván, és csak Sároson, ki egy mélyföld Fogarashoz, hálni akarván, szekereimet cselédimet elöl elbocsátván, csak paripán, noha oly katonák valának velem, kik bokrait is azon helyeknek tudták, mégis egész éjjel mind bolyogván, s nehányszor Galaczhoz menvén vissza, virradtáig Sárosra menni nem tudtam. Másik ez lön : hogy Segesváratt, midön szinte szállásomra bemennék, az kapuban eldüle az szekerem : mindazáltal az Úristen megoltalmaza minden szerencsétlenségtől. Utánam pedig érkezett Fogarasban portáról egy követ, Arnót Ali aga nevü, magyarul tudó, kit Catherina hozzám expediált, hogy tölem venne tanuságot; ez azért jütt vala ilyen tökéletlen tanusággal, hogy az országnak szóló levelek két rendbeliek valának nála, egyikben irva az, hogy Rákóczit választanák, mert az volna akaratja hatalmas császárnak is; másikban az vala, hogy Bethlen Istvánt választanák; tanusága pedig azon töröknek az, hogy az fejedelem-

asszony Catherina az melyiket kevánná, annak részére való levelet praesentálná az országnak, s az másikat megtartaná. Erről azért az török követ én tőlem kevána venni tanuságot, kit hozzá is taníték, az mint az magam instructióm is tartotta.

Felszabadétatván azért mindenek homágiumjoktól; az Rákóczi követjei pedig, Serédi István és Vetési István levén, az embereket futván, s adományokkal, igíretekkel pártjokra vonván, az minthogy ekkor igírék, adák Macskási Ferenczneк az rákosi jószágot, ő levén udvari és mezei vicekapitán s generális; viszont Nagy Pálnak az hévizi jószágot, ki gyalog kapitány vala. Az kölcsön oda vitt hét ezer forintnak is öt ezerét elosztogaták, két ezerét visszavittem, mely öt ezer forintokat felette nehezen extorqueálhattam azután Rákóczitól. Mely példán egyiken, s másikon viszont hogy Dávid deák nevü köhalmi királybirótól is magam kezességemre azután kértem vala az fejedelem számára parancsolatjából két ezer forintokat, azt is hasonló nehézséggel vájtam meg, — azért adom tanácsul mindeneknek effélében egyveledni távoztassák, mert jutalma harag, s néha maga kára leszen az kezesé.

Az electiónak napja előtt praemoneálának engemet is, hogy az volna végezve az tanácsban, hogy megkenálnák mégis elsőben Bethlen Ist-

vánt az fejedelemséggel, noha ő ugyan fel nem venné; erre pedig Horvát János Palóczi az secretárius expediáltatott vala hozzám, kire azt felelém : levén instructióm, az mit az fogna tartani, én azt tartoznám cseleküdni; és mivel igen confidens barátom vala, mondám azt is : ha megkenálnánk, uram, együld magatokon hadnátok, s revocálni azután késő lenne.

Az electiónak napján azért elsőben az török követ praesentálá az levelet, azt publice elolvasván; azután voks-kérdés lőn, melyben én reám imponálák, hogy első voksot mondanék, az fejedelemasszony levén méltóságosb személy az országban egyébiránt is, de az mennyiben liber baronatusságot is az fogarasit birván : illendő declaratióval azért, kezemben tartván pecséti és kezeirása alatt való instructióját az fejedelemasszonynak, kimondám voksát, hogy Rákóczi Györgyöt választaná, akarná esmerni fejedelmének, s ha mi praetensiója volna, azt is reá transferálná, és minden értékével, tehetségével abban oltalmazni is akarná. Melyre nézve azután mások is bátorságosban azon voksra hajlának, kevés pártja maradván Bethlen Istvánnak szegénnek; az nagy jámbor ember annekül marada, és Rákóczi György fejedelemségre inauguráltaték, s követek ablegáltatának vocatiójára. Ez lön anno 1631. mense Januario; én ekkor valék 23. esz-

tendös és fordultam 24-re *). Ekképen végben mene az dolog, én is vissza Fogarasban.

Minekelötte azért Rákóczi fejedelem beérkezett volna Fehérvárra, holott az országnak, és az ország is neki megeskütt volna, Fogarasban történének ily nevezetes dolgok : mert nem külömb vala akkorban az az hely és udvar mint egy kis porta. Rákóczinak, Bethlen Istvánnak, Zólyominak, Csákinak, Prépostvárinak, palatinusnak ágensi jüttek, mentek; kik között való magam alkalmaztatása mely igen bajos lehetett, akárki megitílheti; birtam azzal igen az dolgot, hogy mind az magyar gynaeceum, mind az egész udvarnépe igen hozzám tartottak és függöttek, s minden practikákat is idején megjelentették; az várbeli praesidium és külsö vitézlö rend is igen addictusok voltak hozzám; kiváltképen az akkori udvarbiró nem külömb mint egy vicekapitányom vala, Felvinczi Márton deák; egyebek is jeles jó emberim élnek vala még akkor Fogarasföldén és városában : Jancsó Pál, Kalyi Pál, Komáromi András, Makai Sámuel, Török János, jeles böcsületes vitéz emberek, viszont Bojér Simon, Kún Ferencz és többek is.

Elsöben is azért az hátrébb (192 l.) említett Fekete Lörincz, ki igen Csákista, másik Fábián

*) A lap szélén : ‚Anno 1631, aetatis meae 23, indultam 24.‘

Márton, ki igen Zólyomista, akarák szolgálatra magokat beszinleni, kik ellen az egész udvarnépét, még az magyar gynaeceumot is alattomban fellázasztám; kik az fejedelemasszonyra izenének, hogy ha azokat beveszi melléje, készebbek minnyájan egyszersmind elhadni; én is megizeném nekik, ha élet kell, ott ne tekeregjenek, s ez úton öket onnat amoveálám.

2.) Zólyomi ujobban komornikját Szatmári nevüt küldvén oda, Csáki is komornikját Petténnyit, ezek öszveveszvén, Petténnyi Szatmárinak lábát meglövé, Petténnyinek egy éjjel sütétben egyik szemét kivágák, és így egyiket vakon, másikat sántán vivék el.

3.) 165 l. említett Schultetus nevü doctor az fejedelemasszonynak igen nagy kedvetlenségében esett vala, eszében vevén, hogy Bethlen István pártját tartaná, az pedig Bethlen István akaratjából portára ment vala, kiváltképen az ott levő keresztény orátorokhoz. Ez olykor érkezék onnan, hogy az fejedelemasszony Catherina Porumbákra azelőtt való nap indult vala, én pedig Rákóczi György eleiben reggel akarok vala indulni, ki már az fejedelemségre jü vala, az minthogy Gyerö-Vásárhelig el is mentem, és midön szinte indulni akarnék, hozák hirét, hogy Schultetus érkezett az portáról, melyen bizony igen megháborodám, mert elbocsátanom, tudván mint

egy áruló szolgáját az asszonyomnak, illetlennek látszik vala lenni, megfognom törvéntelenség, mert incorporátus is vala az országban; kelleték azért harmadik mediumot követnem, mely ez vala : hogy csak az kapun kivül lök szemben vele, nem az várban, én is indulni akarván, azzal az alkalmatossággal távoztatni akarám, hogy az várból ne látatnám kibocsátani, magától jüvén be s fejedelemasszony is ne neheztelhetne reám; az árokparton beszélgetvén azért vele, kérdém: hogy ha az fejedelemasszonynyal akart volna-e szemben lenni? Monda, hogy az végre jütt volna arra; én is azért annál inkább svadeálám azt neki, hogy semmiképen el ne mulatná Porumbák felé menni és szemben lenni; kire ő is úgy tetteté, mintha örömest hajlana, s mondá azt : Im Galaczon megállapodom, levelet irok Bethlen Istvánnak, szekeremet is arra bocsátom; magam pedig paripán Porumbák felé térek. Megvigyáztatván azért, tehát meg sem állapodott Galaczon; én is azért elérém, excipiála azzal, hogy Nagy-Sinkről akarna eltérni, és ott szekere eleiben újabb postalovakat fogni, azt más útra bocsátani; addig azért együtt menvén vele, ő is nem vonogatá magát az fejedelemasszonyhoz menéstől; én is egy Török János nevü katonát rendelék mellyéje, s úgy vagyon oly tanusággal, hogy böcsülettel kisírje, de ha akarna másfelé menni,

azt meg ne engedje; melyet noha nem is próbált nyavalyás, de maig is fáj szivem rajta, hogy arra igazgattam, ha erővel nem küldöttem is. Mert oda érkezvén, és az fejedelemasszony mellett sok gonosz tanácsu emberek levén, arra birták, hogy megölesse, többek közt Bornemisza László, Bornemisza Ferencz, és még akkor nem vágták vala ki szemét Petthényinek is, ezek mind igen Csáki pártjai voltak s nagy ellenségi nyavalyás Schultetusnak. Az fejedelemasszony hogy már kedvesen látván, vacsorán asztalánál volt, estve szállására küldvén megkötöztették, és így kocsira tétették, mintha Fogarasban vinnék, s Kercz és Porumbák-Szárátaji határok közt, az Olt mellett az parthoz közel levő hidacskánál, valami subordinált emberek által, hogy már tolvajok képében reá ütvén, éjjel levén, marczongották, s megkötözvén az Oltban vetették. Szegénnek, úgy volt tudva felőle, hogy szokott volt lenni familiaris spiritusa, de ekkor el fogott volt távozni tőle, s nem jelentette meg. Úgy áldjon meg Istenem, s úgy bocsásson meg is, hogy tudatlan, ártatlan, részetlen voltam halálában; felette igen búsultam is rajta. Az subordinált fő benne volt az ott való udvarbiró, Szaniszló István, igen istentelen, parázna lator ember vala; szekerét szegénnek verték fel Keresztesi Ferencz és Kopasz Bánfi Zsigmondék, aligha az tanácsban is

nem voltak részesek. Javaival ők töltöztek, eddig fejek sem fája miatta, Isten titkában levén az dolog ezután is; én csak Bükösön hallám meg az dolgot.

Ezen 1631-ben, mihelyen Rákóczi választaték, ottan mindjárt Eszterházy Miklós palatinus haddal indula ellene, octávának és holmi egyéb praetextusoknak szine alatt; ezen szókat mondván : Nem hagyom megtollasodni repülésig, hanem miglen csak pihes, addig elözöm meg. De elöljáró hadai Tokajnál általköltözvén, és Rakamáznál sánczban szállván, holott az vicegenerális Bornemisza János, Bottyáni Ádámmal és több nevezetes úri s förendek vitézlő emberekkel és szép hadakkal, ifiú gróf Bethlen István és Zólyomi Dáviddal levő erdélyi hadak által felverettetének vitézi módon, az palatinus Kassán, Rákóczi Váradon levén; mely harczon én jelen nem leheték, mert noha Váradig el mentem az Fejér vármegye hadával; de engem sietséggel külde az fejedelem Fogarasban ily okokból : 1.) Mert egy Teplai Horvát Ferenczet sok practikákkal, szolgálat-keresésnek szine alatt ex-

pediáltak volt palatinus és Csáki Catherina fejedelemasszonyhoz; annak felette egy Iván vajda mazul vajdafi is szinlette magát az fejedelemasszonyhoz és kezdett vala hadakat gyüjteni az fejedelemasszony pénzével, kinek adott pénz és egyéb tékozlása miatt, ezelött én az komornikságot is resignáltam vala, ilyenképen : hogy az mint hátrébb (195, 196. ll) irva vagyon, midön nekem Váraddá Rákóczihoz kellett volna kimennem, bizonytalan levén oda késésem felöl, hagytam vala az tárház kulcsait Kun Ferencz, ki az magyar udvarnak hopmestere, Felvinczi Márton fogarasi udvarbiró, ezeknek kezeknél, de titkoson, mert tudtam az szokás szerént következő tékozlást, hogy elö ne adnák hanem ha én késném, és elkerülhetetlen szükség tanálkoznék, hagyván kinn költö pénzt négy ezer forintokat; de az én elmenésem után ottan mindjárt firtatván öket az kulcsokért, hogy elö nem adták, lakatosokat hivatván, kezdette reszeltetni az reteszeket; nem cavillálhatván tovább, elöadták, s míg én megjüttem az kevés idö alatt egy általagból kipazarlotta, kiben volt tíz ezer forint, jó ötpénzes uj garas-pénz, testamentumban hagyott; kit, megérkezvén és látván, letevén asztalára az kulcsokat, és azon állapottól elbucsuzám; sok szóval untata, ne cseleküdném, de csak nem vöm vissza, mondván : Én, az mint lehetett, takargat-

tam ez ideig felséged tárházát és javait, már az tárházban sok hibát látok; nem tudom én ki s mit mivelhetett; nem akarok azért jüvendőben is én az miatt megbúsulni. És így Vay Pétert tevé komornikjá, az ki tuda is valóban vele élni.

Az említett Iván vajdának abból egyszersmind hat ezer forintokat adott. Én azért Váradról négy nap menvén Fogarasban, midőn elérkezett volna Horvát Ferencz, sem privatim szemben lenni, sem annálinkább tractálni, avagy szolgálatra is beszinlődni nem engedém; előbb adék rajta. Iván vajdával pedig így járék : hogy mind az alkalmatosság hozva, mind pedig akarat szerént, estve olykor menék az várban be, midőn csak az kis ajtó volna nyitva, és mivel én az practikáktól félni tudtam már, mivel az főebbik porkolábot Füzéri Mihályt corrumpálták is vala, ki igen hamis és gonoszlelkü s nyelvü ember vala, nem is mene koporsójában böcsülettel; de az praesidium azt igen gyülölvén, én hozzám pedig nagy addictióval levén, az kapusnak meghagyám, ne szólana semmit, felmenék szokott szállásomra, és ekkor Iván vajda majd tizenegy óra korban mene ki az várból, és mivel kétszerte is többed magával vala benn mint sem én az praesidiummal, akkor csendességben lők; kimenvén, az porkolábnak izeném, van-e hirével, ki van az várban? mert ezalatt is megjelentették

vala azbeli végezéseket, hogy az várban engem be ne bocsássanak. Eljedvén az hamis porkoláb és az kapuk kulcsait az szokás szerént kezemhez hozván, maga térdre esék előttem s kezde követni, kit akkor csak csendesen én is elszinezék.

Más nap reggel megizeném Iván vajdának, az várban bejüni ne igyekezzék, hanem mind hadastól menjen az ország fejedelme s hada után, mert ő is az országban incorporatus; az fejedelem commissióját is küldém neki, és megizeném, hogy be nem bocsátatott. Bizván ő is az practikához, azt izené : az vár nem enyim, ő is az vár asszonyának szolgája, nem megyen sohuvá, hanem az várban. Az hova megindulván, én is immár dispositiókat tevén, midön az árokparton jüne, felmenék magam is az várfokra, előtte az kapukat felvonyatván, és lövő szerszámokat szegeztetvén reá, megizeném : tisztuljon el, ha egészség kell; melyet ő is siketségre nem vevén, visszapironkodék; de hát asszonyom is nem vötte tréfára, megértvén az dolgot, két főember szolgáját küldé alá hozzám, tudatván mit akarok; magam felmenvén azért, eleiben rakogatám az dolgot, mind gyalázatjára s mind kárára valónak lenni, melyet el kelle neki is állani, és abban hagyni. Iván vajda azért onnan elmene, de hát immár nekiek volt practikájok elvégezve, utat az fejedelem után adván, Moldvára

ment; akkor az bátyja Mojszin vala vajda, de azt is megcsalá, mert menetelit hirré tevén, midőn amaz böcsülettel várná, szolgáit az igaz uton arra bocsátotta, maga pedig csak negyed magával Lengyelországra és azon által, szinte az svecziai királyhoz ment, szolgáinak előttökjárójának levén tanusága Mojszin vajdához, és onnat az másik bátyjához Péter vajdához, ki egyházi ember vala és kijoviai metropolita; az hova Iván vajda is visszatértében ment, és egyezett meg szolgáival; azon püspök bátyja pedig sok szép értékkel felépitvén, igen szép szerrel kijüve Lengyelországból Magyarországban, de Erdélyben jüni nem merészle, hanem az Prényi urakhoz folyamodván, és azok által engemet jártatván, mivel ez idő alatt én is azoknak rokonságokban mátkásodtam vala, noha azelőtt volt velem egyveletlensége, de ex pietate christiana megszerzém dolgát az fejedelemnél Rákóczinál, s bejüve Erdélyben, s még jó fizetést is szerzettem vala; mert noha Catherina is ez idők forgása alatt kiment vala, és Csákival megegyezett vala, mindazáltal nem tetszék ott maradása Iván vajdának, s ugyan Erdélyben hala megis jó idő mulva.

Ez Iván vajda pedig egy vala Gavrillas vajdával, vezeték ös nevek vala Mogilla, régi vajdák familiájokból álló, az feljebb említett Moj-

szinnal és Péterrel egyek, kik közzül Mojszin moldvai, Gavrillas pedig havaseli vajdák valának, s az porta mazullá tevén Mojszint, s más vajdát tevén, ő az portára ment be. (Ez Mojszin azután portáról esmét moldvai vajdává promoveáltaték, másodszor is mazullá, többször ő is nem portára, hanem Lengyelországra mene, s hala meg ott is)*). Azután Gavrillas vajdaságát is másnak adván, az nem mene be, hanem Ivánnal együtt, kit mellette tartott, Erdélyben Bethlen Gáborhoz folyamodának s jüvének, kiket nehezen s különben nem is tarthata meg, az porta kézben-adatásokat kevánván, hanem per incorporationem, országi emberekké kelle tétetniek, (Gavrillas meg is házasodék és vötte vala Imrefi Mihálynét Zólyomi Erzsébetet, ki egy vala Dáviddal, nekünk is atyánkfia, de egyébiránt nyavalyás roszerkölcsü asszonyállat vala, Báthori Gábornak elein, azután közembereknek volt esmeretiben) mert az szultán Szulimán idejebeli és azután való athnamék törökkel való végezések szerént nem vala szabad az oláh vajdákat és bojérokat Erdélyben befogadni. Iván vajdának is az monorai jószágot adták vala ideig. Mindenik Erdélyben halának meg.

*) ‚Ez Mojszin — ott is' pótlékképen a lap szélére iratott.

Ezen 1631. esztendőben Rákóczi fejedelem interponálván magát Catherina és az munkácsi kapitán Balling János és praesidium között, hogy az fejedelemasszonytól el ne idegenítenék, azonban amazoknak is securitások lenne, mivel nem löttek volna engedelmesek parancsolatjának az Csáki dolgában, Meggyesre jüve az fejedelem, és Catherinával mü is, az szerént az munkácsi tisztekben; ott megegyezének, és azoknak amnistia, az fejedelemasszonynak reversalis adaték, mindazáltal expressata conditione: hogy Csáki kezében ne ejtetnék, se ne bocsátatnék be; mely végezés megállásának vinculumját azt köték: hogy ha az fejedelemasszony violálná, Fogarast jószágostól és minden jussát amittálná; ha pedig amazok, tehát perjurusok és notoriusok lennének; ezzel akkor mindenik fél contentálódva, eloszlánk.

Ottan hamar tehát az fejedelem alattomban kezdette jártatni az fejedelemasszonyt az munkácsi dologból Kékedi Zsigmond és Bornemisza Pál által, de én tőlem titkoson, mivel az előtt engemet nagy summa-igírettel is arra nem birhatott vala, mint hátrébb (197. l.) említettem, hogy kötelességem sérelmével káros dologra tanácslanám, az fejedelemasszony is tőlem titkolta az maga bolondságát. Azonban reá ére az Magyarországban menetelinek kevánsága, mert

alattomban mind szorgoztatta Csáki; megindulván azért menénk Fejérvár felé, mert Vinczet is az fejedelem elbeszélette vala tőle, s maig is oda az ára, tizenhat ezer forint, az mint reá emlékezem, egyébiránt is annyéra eltékozlódott vala az én komornikságom után pénze, hogy csak kimenő útjára is nem vala költsége, mert az jóféle pénzt, minden ezüst, arany marhát, az javát mind Csáki kezéhez ejtett vala; az usuális moneta bő volt, csak kártyára is udvarában; asztalát is már nem tarthatják vala, mert fejedelemsége után is három vala az konyha : egyik német, másik magyar, harmad rendbeli az belső konyha, hol német szakácsasszonyok, leányok főznek vala, német módon, maga ebédlő házában az frauczimerek asztala, hová egyenlőképen tálaztak, szabad volt böcsületes főember szolgáknak, mind magyarnak, németnek oda ülni; jó kevánatos állapot vala ifiu embernek. Azért nem levén költségünk, az (203. l.) említett kölcsön adott öt ezer forintot ekkor extorqueálám nagy nehezen; és mivel az kisfaludi házakban szállitották vala az fejedelemasszonyt, egykor asztalán láték valami irást, mely németül vala irva maga kezével, kiben Munkácsnak, Rákóczi Zsigmondnak nevezeteket látván, mindjárt elgondolám, mire való, s kérdém tőle, és ekkor nem tagadhatván, megbeszélé, hogy ő Rákóczi Zsig-

mondot adoptiválta volna fiának, és in casu mortis nekie legálná Munkácsot, és successive az fejedelem több fiainak is, melyben successiót kellene adni de facto, kimenvén mostan, és az leleszi conventben is fassiót tenni; melyet mint meglött dolgot, nem én interessatióm által valót, s jól élvén vele, magának is nem káros dolgot, nem improbáltam, sőt reménlvén azt, hogy ez úton Csákitól is elméje elvonyódik, s az fejedelem protectióját veszi, sok egyéb okokra nézve is inkább akartam. El akarván azért onnan is indulni, az fejedelem is communikálá velem, és kére, lennék már akár csak az kész dolognak promotora, azonban félvén én változó elméjétől, mint kit egy órában minden jó dologra könnyen birhattam; de azon dologban más, kiváltképen Csáki emberei vagy levelei mindjárt változtattak : kevánám azért azt, hogy valami praesidiumot bocsátana és commissáriusokat kisírésnek szine alatt velünk, kikkel én is erősebb lehetnék. Commissáriusul azért bocsátá Nemes Tamást és Cseffei Lászlót, igen addictus barátimat, és Borsai Péter udvari hadnagyot száz lovassal, száz gyaloggal, levén nekem is szolgáimmal és fogarasi sereggel másfél száz lovasomnál több jó katonák; midőn azért Désről Lápos vidéke felé mentünk volna, mint nyári időben, egy faluban csürben készülvén asztalhoz, szinte asztalnál

ülvén, egy része leszakada, csaknem oda buríta, kit rosz omennek tartottam.

Más nap mindjárt érkezék az egyik szemét Fogarasban kivágott Csáki komornikja Petténvi, kiről emlékeztem (l. 206), kivel az fejedelemasszony sokat tractálván privatim, mindjárt ellátám nem jó consequentiáját lenni; kiből ezek következének : Midön Nagybánya tájékjára Tótfaluban érkeztünk vólna, az szatmári vicekapitány Zoltán Jósa elönkben jüve, tiltván, hogy császár birodalmában seregei, zászlói az fejedelemnek ne járnának, térnének vissza, mert diplomák ellen lenni praetendáltatnék : kiben mindazáltal ők mást respectálnak vala. Melyre ily választ tök : Ezek mostan mind az én kegyelmes asszonyom emberei és zászlói, mert maga requisitiójára kisírőül rendeltettek, s ö felsége pedig nem fejedelem, hanem privata persona; és mint magyarországi úri avagy herczegasszony szabadosan járhatna; ha azért békével bocsátanák, mindeneknek injuriájok nekül megyünk, ha pedig elönkbe jünek, bizony mint nyilván való ellenséggel megharczolok. Ezzel elmene, de semmit mozdítani nem merének.

Előbb érkezvén, kezdének hozzám küldözni nehány magyarországi urak, nevezet szerént: Prépostvári, Kun László, Prényi Ferencz, György Gábor, tudósitván arról, hogy fejedelemasszony

nevével Csáki requiráltatta volna öket, hogy confluálnának Beregszászban, levén császártól is bizonyos parancsolat, kit ott fognának megérteni. Én azért intimálám nekik, ne jünének, mert nem Catherina szolgái, sem semmi interesséjekben járó dolog nem volna, s az erdélyi fejedelmet fognák offendálni; kik az fejedelemnek jóakarói valának, nekem is igen confidens emberim, s azok el sem jüvének; mindazáltal

Beregszászban érkezvén, azon nap csendességben levénk; másnap tettetvén az fejedelemasszony reggel induló szándékját, az fejedelem commissáriusi, és az Munkácsból eleiben jüttek elindulának, én pedig nem, az fejedelemasszony simulálván késön kelését, öltözését; azonban érkezék Lónyay Zsigmond szolgája, szállást szerezvén urának, nemsokára maga is eljüve, és szemben levén jelenté, hogy az fejedelemasszony hivatására jütt legyen, s tovább menvén az beszédben, az munkácsiakkal való contractusát az fejedelemasszonynak hozá elé, s kifejezé, hogy római császár maga országában, maga atyjafiát maga várában nem szenvedné hogy olyan iniqua conditiókkal menne s laknék, hanem szabad birodalmában hogy lenne. Kiből kitanulám, hogy az contractust violálni akarják, s az régi tanács szerént Csákit beférkeztetni Munkácsban. Én is azért mondék : Ezekből azt látom következni,

hogy az munkácsiak eszekben vevén ez dolgot, s még kívül levén, az várban egyáltalában nem fognak bebocsátani; az fejedelem is offendáltatván, az contractusnak vinculumja szerént Fogarast is amittáltatják vele, s nem vélem, császár ő felsége másokat adjon helyettek neki. Intimálám azt is, ne lenne privatim szemben az fejedelemasszonynyal, propter evitandam suspicionem; hanem oly emberek praesentiájokban, kiknek relatiójoknak hihetnének mind az fejedelem s mind az munkácsiak, hogy ő ellenek való tractájok nem lött legyen. Ezzel tőle szállásomra menvén, megizeném mind az munkácsiaknak, mind az commissáriusoknak, hogy ide hátra az dolog nem jól volna, és hogy : fistula dulce canit, volucrem dum sat. kik is megtartózkodtak az utban. Ezalatt megértém azbeli practikájokat is, hogy az mint az feljebb említett uraknak, úgy Csákinak is több urakkal, császár tanácsival, és az hátrébb emlitett Erdélyből kivert Kovács Péter hadával, az mint (l 171) megiratott, Barkóczi Lászlónak is akkor mezei hada levén, hogy mind ezeknek oda kellett volna confluálódniok és oly erővel bemenniek Munkácsban, hogy szándékjokat végben is vihetnék; de Lónyaynál több el nem jüve az urakban, az kiknek pedig Csákival együtt kell vala jüniek, azok is nem érkezhetének, mert dispositiójok az volt,

hogy harmadnapig mulatna az fejedelemasszony Beregszászban; de az practikától félvén, én azt is elbontottam vala, s meg kelle más nap indulni, látván nem érkezhetéseket az reménlett embereknek és hadaknak.

Ez alatt Lónyay megizenvén Catherinának, hogy én nem javallanám az magánoson való szembenlételt, kit én nem tudtam, azonban hivata Catherina. Belépvén házában, hát neki dühödött, és utálatos méreggel és szitokkal kezdé mondani : Miért hogy te engemet itt is rabul akarsz tartani mint Fogarasban? Látván s hallván ez bolond méltatlanságot, mondék : Nem tartottam soha rabúl felségedet, söt mindenekben javára, böcsületire igyekeztem, de bizony soha mán tul nem szolgállak; és ha az idvezült uramat nem tekénteném, olyat cseleküdném, kin mások is tanulnának, az igaz jó szolgáknak böcsületeket mint adják meg. Elhigyjed mindazáltal, asszonyom, hogy itt is bizony nem viszed végben forralt practikádat. Ezzel kimenvén, dobot ütteték és magam seregemet s udvara népét felültetvén, megindulék. Látván azért markokban szakadását az practikának, félvén is, hogy én elől bemegyek Munkácsban, ök kirekednek, nem mere mulatni, hanem Lónyayval szemben levén hivata, de én nem menék, hanem küldém Vay Pétert, s sem idejek, sem módjok elötte nem

levén az beszédben, csak az köszöntéssel váltanak el egymástól.

Bemenvén azért Munkácsban, tettetém, mintha más nap mindjárt oda akarnám hagyni, kin az udvarnépe is igen megháborodva vala; maga is megbánván embertelenségét, sokat jártata utánam, hogy ne mennék miglen már dolgok végben menne leleszi conventben az végezések szerént, és miglen az fejedelem commissáriusi is ott lennének; melyet hogy már nehezen megcselekedém, mert féltem vala igen, hogy practikájokat végben ne vigyék, és Munkács is Csáki kezében ne essék.

Telvén azért ebben valami egy hét, azalatt Csákinak jüttek s mentek emberei, levelei, Ballingnak mind szép szókat adtak, és az commissáriusoknak is; midön azért Leleszre kellett volna reggel indulnunk, az rendelés az vala : hogy az fejedelemasszonynak udvari magyar s német gyalogi, és az várbeli fizetett gyalog is elmenjenek vele, maradván az várban csak az jószágbeli gyalogság. Estve jüvének hozzám az hadnagyok ordinancziáért, s mondám : Az mint már tudjátok, reggel az fejedelemasszony is megindult, ti is készüljetek; azok megjelenték, hogy nekik az fejedelemasszony az várban maradásokat parancsolta, kiből általlátám, hogy azok bennmaradván, Balling mellöl pedig az várbeli

gyalogot kivivén, mihelt akarnák, nyakon kötnék, és az várat fejedelemasszony akaratjából Csákinak kezében ejtenék. Éjjel azért Ballinggal és az fejedelem commissáriusival tractálván, reggel azt elfordítók, és az fejedelemasszony udvari gyalogját, mind németet magyart, s az jószágbeli gyalogot elindítók, kik már egyenként gyujtott kanótokkal takarodni is kezdettek vala az várban, s marada az várban az fizetett hiteles ottvaló gyaloggal Balling mellett, s így szakada itt nyaka practikájoknak. Megindulván azért más nap izetlenül az fejedelemasszonynyal, menő utjában valami nyúlüzetésnek alkalmatosságában az fejedelemasszony lóról jól leesék; elég rosz omen lön, mert utána nagyubb esése is lön, kiből soha fel sem kelhete.

Midön azért Leleszhez közeliténk, az Rákóczi fejedelem emberei is ujabbak érkezének magyarországi törvényhez jobban értők, úgymint Csernel György és Ibrányi Mihály; de ellenben hát Csáki István is, Sennyey Sándor, ki szatmári kapitány, Melith Péter, Melith György császár tanácsosi, és nehány főemberek feles magokkal, Barkóczi, Kovács Péter is fizetett hadakkal jelen vadnak; és midön az káptalanban az munkácsi hátrébb említett dologról fassiót kellett volna celebrálni, eléállván az nevezett személyek, prohibeálák az fassiótól Catherinát, és igy re infecta

kimenvén, az akkor érkezett fejedelem commissáriusi az magyarországiak elmenének. Emitt az fejedelemasszony szállásán Balling Jánosnak fiát Györgyöt és vejit Lövei Gergelyt megfogák, az munkácsiak közzül egy Földvári János nehány lóval öszveverödvén, üzve ugyan s ellenkezve elmenének, Munkácsban hirt vüvének.

Estvére kelve, marasztának vacsorára az fejedelemasszony asztalához, s bemenék hozzája s magam megkérdém, ha ő parancsolatjából volnaje? s mondá, abból lenni; kire én is mondám: Bánnám, ha végső vacsora lenne, avagy vacsora után Kovács Péter szállója lennék. Arra monda: Isten oltalmazzon, ugy mond, olyantól. Vacsorán vigan lakának; nekem is ugy kellett tettetnem, de belől rosz gondolatok furdaltak, mind az rosz példákból, mind az Catherina dühös természetiből, mind pedig mivel én Csákinak sok dolgaiban voltam akadályára. Elvégződvén az vacsora, Csáki maraszt vala ott fenn való hálásra; kire mondám: Eddig volt ideje, hogy örizzem ő felségét, immár nagyságod örizze. Mert én Csákit akkor nagyságoltam, mivel az országnak interregnumjában Báthori Zsigmond idejében az atyja, az öreg Csáki István ország generálisa volt, s igen hasznos jó ember, evangelicus ember volt, s az atyám udvari kapitánya volt. Elmenék azért békével az szállásomra, egy-

más mellett levén az erdélyi commissáriusokkal, azokkal levő száz lovas, száz gyaloggal, és magam seregemmel. Minthogy azért nem kevés tartásom vala attól, hogy engem is vagy fogni igyekeznek, avagy életemet is elfogyatni, vala azért ily dispositióm: hogy mihelt hozzám kezdnek, nehány szolgáim voltak arra rendelve, hogy elsőben is mindjárt az fejedelemasszony és Csáki szállásit gyujtsák neki, s azalatt az mit cseleküdhetnek, el ne mulassák. Magam pedig hordoztam övem megett egy nagy hancsár kést, hogy ha házban leszen az hozzám fogások, karddal nem forgódhatván, elsőben is azzal magokon ejtsem meg mind Csákin, Catherinán az halált; azután bár legyen én rajtam is, ha minek meg kell lenni. De Isten megmente ekkor is; nem merék elkezdeni; söt Csáki ellenben oly félelemben volt, hogy egész éjjel az fejedelem szállásán levő tornáczban hálván, (ha beljebb is nem ment) lovát ott tartották készen.

Amott azért úgy végezénk: hogy az fejedelem commissáriusi az velek levő erdélyi praesidiummal bemenjenek Munkácsban, s azzal nekem jelt adjanak, hogy három lövést öreg lövő szerszámmal tétessenek, mely meg is lön. Más nap azért megindulván Munkács felé, akarák jesztéssel, mint róka farkával az fát levágni, úgy ök is megvenni, az fia és veji fogságokkal

s valami kevés lovas haddal. Kérde azért tetszést tőlem Catherina, mit reménlek, bebocsátják-e? Megmondám : hogy be magát, Csáki nélkül, de vele soha sem. Kire ily szemtelenül felele : Ha Munkács vára egészlen az alatta levő hegygyel finum aranynyá válna is, de Csáki nélkül beléje nem menne. Arra én is általjában megmondám : hogy ha az nélkül nem megyen, azzal soha sem. Menő utunkban megkenálám az Balling fiait, hogy ha akarják, és ha az munkácsi ott levő gyalogsághoz is bizhatnak, megpróbálom szabaditásokat; melyre alkalmatosságom ily vala : hogy az Latorcza vizén való költözésben az Csáki hadának nagyubb része túl maradott vala, s azalatt cseleküdhetem vala; de nem biztaták magokat sem az gyaloggal, sem magok nem bátorkodának, mert igen félelmes szivü emberek valának, kit mind akkor s mind azután tapasztaltam; és igy elmulék; s Balling még menöben az fejedelemasszonyt ebédre invitálta vala : így visszatéröben az gazdát házához fogva vivék Dobóruszkára. Útunkban szekerében hiva Csáki engemet is, egykor lovára ülvén Barkóczival együtt, engem ott hagyván elmenének, én is kevés vártatván utánok, s hát az munkácsi sereget, kiben vala gyalog circiter 250 és az én lovas seregemet is megállitották, és immár az munkácsiakat eskettetik, körülálla-

ván az Csáki seregei, fejedelemasszony és Csáki számára; az esküdtetés alatt beszélgetvén, minden arra illendő alkalmatosság nélkül kardját kivonván Csáki, kezdé annak vasát nekem mutogatni és commendálni, én is kardomat kivonván, az enyimet kezdém mutogatni s dicsírni (mely kardom az vala ki itt is vesze velem); kéré tőlem, hogy adjam kezében nézegetni, én is az övét; és midőn elsőben ő az kardját adta volna, én is az enyimet, s ekképen mindenink nézegetvén, csak visszaadók egymásnak. S én azonban az én seregemet meginditám, s magam is elmenék velek az szálló helyig, mert nem merék elkezdeni, hogy azokat esküdtessék, s megvárám őket; oda érkezvén Rákos nevü faluban, mely csak egy mélyföld vala Munkácshoz, úgy rendelék, hogy az seregek mind falukra menjenek ki quartirul, az minthogy úgy is lön; de mihelyen beestvéledék, az én seregemet alattomban én behivatám, s nem az utcza felöl, hanem hátúl bontatván kerteket, szállásimra szállitám, mert itt is rosz szándékot ilyet értettem vala:

Vala Csákinak egy Császkai György nevü szolgája, jádzi ember is, jó katona is, és nála igen hiteles kedves ember, kit én magamhoz alliciáltam volt már régen; az megjelenté, hogy szállásomon is jól vigyáznék, mert okvetetlen kerten által véletlenül, orozva hogy meglövöl-

dözzenek, arra subordináltanak valami drabontokat, s ha ez nem succedálna, az fejedelemasszony szállásán való hálásra ha vehetnek, ott ejtik meg rajtam, s egyáltaljában elveszteni igyekeznek. Az elsöre vigyáztatván embereimmel, comperiáltaték, mert nehány rendben kerengék szállásomat minden alkalmatosság nélkül az drabontok, de kivül az kerten mindenkor vigyázó emberimet tanálván, nem volt módjok az sicariusoknak. Az másikat is megpróbálák, mert nagy szorgalmatossággal marasztanak vala az fenn való hálásra, kire nem vehetének. Ez idök alatt az lovas hadakkal az vár alját megnyargaltatván, s kapdostatván, mutatának hostilitást, de onnan belöl is emberül excipiálák öket, már az fejedelem praesidiumja és commissáriusi is benn levén, nekem is pedig az várasban maradtanak vala lovaim, szolgáim felesen, s azelött valami sohonnai katonák ketten Dunán túl valók akadtanak vala hozzám, kiknek igen jó urok voltam, s csak ekkor tájban telvén esztendejek, bucsuztanak vala el tölem, kik az Kovács Péter hadai közé adván magokat, több katonákat is vivén magokkal, akarták felprédálani marháimat; de résen levén fülök, Balling bevitette volt öket az várban. Ilyen az sohonnai emberrel való jóltételnek jutalma és hálája.

Kivevén akképen az dolognak visszáját, hogy

az várban be nem bocsátatnak, az fejedelemasszonnak pedig német udvaranépe, frauczimeri minden javai berekedve levén, és az rajta levön kivül még csak fejérruhanemüe is nem levén, reámszorulának, és sok szókkal kérének, hogy Munkácsra mennék el, és tractálnám udvaranépének s köntösének kiadatását : melyre tettetvén, mintha kedvetlenül venném rá magamat; noha igen akarám azt az alkalmatosságot, úgy vállalám fel, hogyha én azokat kiszerezvén, fiát és vejit Ballingnak ök is elbocsátják; s örömest reá menvén, én is bemenék, azon nap ott végezvén dolgomat, s nagy örömmel látván szegény Balling, és az többi is. Más nap is szinte ebédkor nem érkezhetvén vissza Rákosra, tehát valami oly szél érte öket, mintha én gonosz szándékkal, seregekkel mennék, s ebédjeket is nem végezhetvén jól, elfuttatta az fejedelemasszonyt Csáki, azonban én is érkezvén, hát már elmentenek, de hasonlás levén az udvarnépe között, az magyar udvarnép és frauczimerek közzül kevesen mentenek el velek, hanem ott maradtanak, kik igen dissvadeálják, mert féltnek vala az utánok menéstöl, megbeszélvén az hallott discursusokat; de resolutus levén csak elmenék (amazokat Munkácsban felküldvén kik elmaradtak vala), de azért jó dispositióval levén, magam, az Leleszről bement fejedelem praesidiumja, munkácsi

sereg circiter lovas nro. 500 jók, kiket öt seregekben rendelvén, és csak távol utánam jüdögelvén, magam valami 40 lóval, elérém Catherinát Csákival, s hát szekérben ülvén, engem is leszállitának. Kedvem nem vala ugyan hozzá, mert tartok vala attól, hogy ott szorítanak meg, egyébiránt ha lovamon ülve belém kaptak volna, hátamon elvittem volna az utánam nyomokodó seregekig, s ott megvásárlottam volna velek; de nem akarván félelmet tettetnem, leszállék, az fejedelemasszony hátulsó ülésben, Csáki egyik ablakban, én másikban, Csákiné az első ülésben, orczáján könyvei lecsorogva, imádságos könyvecskéjét előtte tartván, szemléli vala urának Catherinával ekecseléseket, még én is cajon szemmel nézém vala. Ekképen menénk beszélgetve Szerenyéig, az holott is Császkai jelenté meg rosz szándékjokat hozzám, kire nézve házban vetvén ágyat, nem virradék ott, hanem egy kertben hálék, seregeim pedig az váras kivül, kiben Csáki semmit sem tud vala; reggel azért megadván az várból kihozott udvarnépét, és Balling Györgyöt fiát, Lövei Gergelt vejit Balling Jánosnak, visszamenék Munkácsra derekas búcsut vevén Catherina szolgálatjától. Kérének mindazáltal, hogy vennék fel egy követséget az fejedelemhez tőlök, s vinnék választ is köztök levő controversiának complanátiója felől; melyet

meg is cselekedém. Munkácson azért vagy harmadnapig vigan lakánk, én bort nem ittam; hanem az fejedelemasszonynak voltak ott maradott malozsái, azt ittam; Balling, kit azelött székben hordoztanak vala fejedelemasszony ott lételekor, osztja vala az tánczot, s járja is vala, kobzát is elővette, kinek az akkori időben leghiresebb mestere vala. Onnan megindulván, mivel meghozák, hogy Csáki hada leselkedik utánunk, választám az maramarosi utat, kin jó vigyázással azokra nézve békével elmenénk; hanem tolvajak ütöttek vala szekereinkre, azokban is el fogánk, és így az szegény frauczimereket is haza vivém, és conscientiose irom, noha az embereknek sok itíletekkel, de tiszta élettel.

Az fejedelemnek proponálám az Catherina és Csáki követségét, kire választ is vivék ilyen móddal : hogy az fejedelem római császárhoz követségül expediálá Kovacsoczki Istvánt cancellárius, és Kékedi Zsigmondot; s engemet is azokkal együtt bocsáta az fejedelem Patakig, az honnan én Tokajban menék Catherinához, megvivém az választ, de Csákinak nem igen kedvest, kivel egy kertbe sétálva s beszélve, kevésbe mulék, kardra nem kelénk, sok vetélkedésink levén; onnan én Patakra menvén vissza, megértém ekkor is Császkai által felölem való rosz szándékját Csákinak, az minthogy lesetett is Ra-

kamaz tájékján; de én utat változtatván nem menék Tokajra, szolgáimban arra küldvén tettetésért, hanem Kinislönél által az Tiszán. Az hagyott helyen megegyezék szolgáimmal, Kállót is elkerülvén, Rosályban menék Kun Lászlóhoz, az holott valahány napokig mulatván, azon alkalmatossággal jedzém el magamnak feleségül Prényi Györgynek mostoha leányát, néhai Kállai Ferencznek Bornemisza Katától való édes leányát, mely Bornemisza Kata Alagi Menyhárttal anyjul egy vala, Kállai Ferencz pedig másik Ferencznek Báthori Annától való fia volt. Lött ez megmátkásodásom anno Dni. 1631. midön járnék 24 esztendös koromban*) aratás és szüret közben. Minthogy pedig az Prényi Györgyöt, mostoha atyját ki nevelte, s Kállai Ferenczet is, édes atyját ki nemzette, tudtam vallásomon levöknek lenni, nem is gondoltam, és az szerzök is nem jelentették, hogy anyja pápista volna, s abban is nevelte volna eljedzendö feleségemet, midön már menö utamban csak közel volnánk Halmi nevü falubeli udvarházokhoz, mely van Ugocsa vármegyében, akkor értém meg; melyre nézve általjában eltökélettem vala magamban, hogyha az látást már nem változtathatom is, velem levén böcsületes úr emberek, Kun László

*) A lap szélén : ‚Anno 1631, aet. 24 járván.‘

és István uraimék, de halaszszam az megkötelezést édes anyámra, ki még akkor élt, s atyámfiaira, azonban többé oda ne fogjak vallására nézve; de mivel Istentől úgy volt rendelve, az meglátás után meg kelle lenni az gyüröváltásnak is. Noha pedig talám harmadik esztendejében együtt lakásunknak, vallásban is megegyeztünk: mindazáltal addig nagy szűbeli fájdalommal szenyvedtem az vallásban különözést, sok bajjal is távoztattam az papoknak hozzám szokásokat, de minden kénszergetés és az miatt való izetlenkedés nekül Isten megtérité. Én mindazáltal senkinek nem tanácslom, hogy azt próbálja, különöző vallásra házasodjék: nagy lelki gyütrelem.

Ekkor azért az fejedelemhez visszamenék, de mátkámnak hazahozását halasztatá velem, egyszeri ugyan végezett napomat is megváltoztatván, noha már leveleimet is az hivogatásra kiküldöttem vala, ily okból: mert mátkámhoz járásomnak praetextusával tractál vala az fejedelem az Kassán innen akkor élt evangelicus urakkal jüvendő hadakozás felöl, mely azután késöre vete lángot. Azonban az előbb említett császárhoz küldetett követ urak tractálván Bécsben, jártak ottan ottan az posták, de végtére az ultimaria resolutióval engemet külde fel postán az fejedelem internunciusi állapottal; de az postalovak szük volta miatt csak másod magammal,

egy öreg legény szolgámmal Sóti Istvánnal, ki noha vastag katona vala, de sietve menvén, és szokatlan levén, alig birá el az útat. Én már ekkor Fejérvármegyének főispánja, Fogarasnak főkapitánya voltam, mindazáltal nem restelletem csak ily alacson állapottal is az szolgálatot. Ott elvégződvén az tracta, Bécsből visszajüvénk az követekkel. Én is utamban oda térvén, megesküvém mátkámmal; és azután in anno 1632. az mint reá emlékezem, 14. juni levén lakadalmunk Halmiban, vittem haza feleségemet, mikor járnék 25. esztendömben*). Voltak jelen velem, kik eljüttek szegények, sok böcsületes uri és förend emberek, nevezet szerént: Kornis Zsigmond, fejedelem képében; Mikó Ferencz feleségestől, maga násznagy, fia Mikó József vöfély, felesége nyoszolyó asszony; Kornis Ferencz, Bárczai Zsigmond feleségestől, Vas György, Haller Péter feleségestől, Szalánczi János, Szentpáli János feleségestől, Markó vajdáné leányostól, és többek; levén négy vagy öt száz lóval.

*) A lap szélén: ‚Anno 1633, aet. 25 fordulva.‘

Ezek után következének ily dolgok : hogy az fejedelem mind igen keményen kezde bánni az emberekkel, mind pedig felette gyanós, és külömb külömb utakon, módokon való hasznot kereső ember levén (irom az igazat cum reverentia), s egyszersmind könyörületlen is; azomban levén körülötte sok gonosz informátorok is, igen meg kezdé bántani az nevezetes embereket, és idegeníteni; elsöben is az grófot Bethlen Istvánt, ki váradi kapitán vala, és fő vala az fejedelem behozásában, az ki azonban nem éle sokat; mert vagy neki kell vala elveszni, avagy az fejedelem háborítatik vala meg. Másodikat Mikó Ferenczet is igen disgustálá, az ki is nagy promotora vala az fejedelemnek : ez is meghala szerencséjével, mert aligha török közzé nem megyen vala, mert az religio dolgában is offendáltatott vala, s az háromszéki kapitánságnak is másnak alkalmatlan móddal, közembernek colla-

tiójával. Prépostvári Zsigmondban is belé akadályoskodék, nyavalyás Zólyomi inditván valami fejedelemség felől való szines tractát vele s más felöl prodálván az dolgot fejedelemnél; törvényes úton megejték, mert maga compareálni nem merészle, felesége eljütt vala ugyan, de heában, mert personalis comparitióra volt citatus; és így erdélyi jószágát elvevék, söt még Bélteken is nem mere megmaradni, császárhoz mene fel, és azután Eperjest lött tractán complanáltaték dolga, fordula meg holmie, de conditiókkal, és halála után ugyan elsyncopáltaték s maig nagy rész jószága Pocsajhoz foglaltaték.

Ezek közben Eperjesen lön tractája az fejedelemnek magának és császárnak commissariusi által, az német fejedelemasszony, Csáki és Prépostvári s egyéb dolgok felöl is, mert Csáki jószágát is elfoglaltatta vala Erdélyben. Az holott több commissáriusok között vala egy Horvát György Komlódi, ki Székely Mojsesnek igen testi s lelki barátja vala, catholicus ember, noha Mojses unitárius vala; Mojses az fejedelemtől igen disgustatus vala, mint az feljebb említeték; Horvát György is igen nem szereti vala az fejedelmet*). Ez Székely Mojsesnél volt egy levél, kiben az erdélyi fejedelemséget apjának az öreg

*) Későbbi kéz másfél sort kitörlött.

Székely Mojsesnek és fiának is török császár megadta, mely öreg Székely Mojses köz nemzetből álló ember volt, udvarhelyszéki, ki egy embernek füle elvágásajért Lengyelországban bujdosott volt, István királyt is szolgálta. Igen elhiresedett vitéz ember volt, és az Báthori Zsigmond idejebeli háborgó állapotban, absque titulo, fejedelmi állapotban forgott többire az országban. Az Barczán ez vesztette volt el, szekérsánczban szoritván, az erdélyi nemességet, kihez hasonló veszedelem azelőtt nem volt, emberek említése szerént; parasztos természetü ember volt. Bethlen Gábornak szájából azt hallottam, hogy személyében oly vitéz ember volt, hogy az nagy Sándor hadában is az válogatott vitézeknek számok közzé való lehetett volna, de hadi vezérségre nem volt oly alkalmatos. Fejérvárnál is ez harczolt volt meg Bástával; megverettetett volt ugyan, de azért Bástát úgy elővötte volt egy hegyes törrel, hogy ha mások meg ne segétsék, elejtette volna. Az említett tractatusnak alkalmatosságával Horvát György practikálta az Székely Mojses dolgát is, de igen titkoson, és ez német practikából elszökék Tömösvárra, feleségét ide hagyván nehézkes állapottal; menését eszekben vevén Lugasból, s utána ülvén, nyertek el szekereiben s javaiban, de az derekával elszaladott, az említett levél

mellett fejedelemséget keresni, mely Rákóczi Györgyöt nem is kevéssé boldította vala meg; noha Istennek kiváltképen való providentiájából nem mehete elő dolgában, az töröknek Isten egyéb elvonódásit adván, egyébiránt az fejedelemnek személye igen kedvetlenségbe levén az töröknél, az akaraton nem is mulik vala, és így circiter 15. esztendőkig portán Jediculában tartatván Székely Mojses, ott hala meg is, elmeneteli után születtetvén egy fia Zsigmond, ki elszökvén fejedelem udvarából, most nem tudom holott lehet; gyermek korában én is tartám fiaim mellett, de nem merészlém propter suspicionem vitandam tovább tartani, fejedelem udvarában adám.

Nem felejthetem azért említésben hoznom magam állapotját is, mert mihelyt Isten állapotocskámat nevelni kezdé, ottan mindjárt az irígység is csatázni kezde ellenem, és csaknem mindenkori rosz dolognak nem valóságában hanem gyanójában belé egyvelíteni. És elsöben is az fejedelem bejüveteli után hiteték azt el vele, hogy az Bethlen fejedelem javaiban Catherina idejében én kezemhez sok jutott volna, mely merő hamisság vala, mert az mely nap megholt vala Bethlen Gábor, én azon nap expediáltattam császárhoz; míg oda jártam, elkölt vala annak szüretje : midön pedig az Catherina tárhá-

zának gondjaviselése kezemhez került, tudója Isten, inkább másoktól is takargattam míg lehetett; az midőn láttam, hogy tékozlódni kezd, kiadtam kezemből, eleve ellátva, kerültem és féltem ez ilyen állapottól, az mint (210. l.) megirtam. Nem tettetvén azért szemembe semmi kedvetlenséget, alattomban inquiráltatott ellenem az dolog felől, nem specificálván ugyan nevezetem szerént, hanem csak generalitásban: melyet tudtam ugyan, s elég nyögéssel is szenyvedtem, de nem volt mit tennem, csak az patientiával szenyvedtem; egyébiránt mindazáltal hitelem s böcsületem nevekedett az irígyek injuriájával, midőn ártatlanságom az fejedelem előtt elucescált. Másodszor az Prépostvári dolgában is belé egyvelítettek vala, intimálván az fejedelemnek azt, hogy Kornis Zsigmondhoz, Mikó Ferenczhez, Kékedi Zsigmondhoz, Kemény Jánoshoz való bizodalmát hallották volna Prépostvárinak, Zólyomin kivül is, melyben mindazáltal elől nem mehettek.

Az fenn említett Székely Mojses, gróf Bethlen István, Mikó Ferenczék dolgában nem tanálhattak vala semmi ellenem való materiát, sem az Csáki dolgában, mert azzal inkább ellenkezém is volt. Vexálá igen az fejedelem Haller Istvánt is ily alkalmatosságból, hogy Bethlen István fejedelemmé választatván, expediálta volt csá-

szárhoz és palatinushoz, praetendálta azt, mintha akkori fejedelmének instructióját excedálta volna; ország előtt agitáltaték törvénye igen rendkivül való processussal, az mint akkori articulusok megmutatják; mindazáltal nem convincáltathaték, hanem az akkori félelmes állapotjában holmi praetensiói felől kénszeríteték némelyekkel contrahálni, az fejedelem pedig egyebet nem obtineálhatván, erős reversálissal obligáltatá; az minthogy ez egyébiránt jámbor fejedelemnek szokása az vala, hogy ha lehetett volna, nem elégedvén meg az közönséges kötelességgel, külön való reversálisokkal, külömb külömbféle mesterséges utakon kötelez vala meg, ha lehet vala mindeneket; és mivel nem az hit az emberséges embereket, hanem azok szokták az hitet és hüséget megtartani, s gyenge kötél az, kit vagy maga böcsületinek vagy lelkeesmeretinek szereteti nem tartóztat az gonosztól, avagy jó urának szereteti: ahoz képest ő is azt nem azért cselekeszi vala, mintha azzal az embereket hivebbekké tehette volna; hanem mivel felette igen kételkedő gyanós ember vala, az reversálisok csuda erős formájuvak levén, azok mint valami megvetett hálók gyanánt valának, az minthogy nagy sokak estenek meg is affélék miatt, annyéra, hogy feleségén és kisebb fián kivül nem tudtam oly kevés és igaz

hivét, kinek affélék által megvetett hálója nem lött volna, még az öregb fiának is.

Megfogatá Zólyomi Dávidot is, kinek dolgai ebben forgának : az svecziai akkori királynak Gustavus Adolphusnak, ki az mostani világban leghiresb hadakozó s vitéz király vala, ki nehány esztendőkig az akkori Zsigmond lengyel király ellen szerencsésen hadakozván, azután római császár ellen indíta hadat igen szerencsésen; kinek dolgairól nem kell nekem irnom, megmutatják az historiák de bello germanico, —

Ez király invitálja vala az fejedelmet is in confoederationem, és portára is követségül küldötte vala azt az Strassburg nevü uri embert, ki azelőtt is Erdélyben resideála Bethlen Gábornál, kit említettem (161 l.); ez megjüvén portáról, akkor nem inducálhatá az fejedelmet, hanem kezdette tractáját az két ifiu urral gróf Bethlen Istvánnal és Zólyomi Dáviddal, kik mint igen martialis és virtuosus ifiak proclivisek is löttek az dologra, de Bethlen István ottan hamar meghala, kinek testét Fejérvárra hozák be temetésre. Akkoron mint valami profecziai lélekkel egy deák orator megjüvendölé Zólyominak az Jonathas és Dávid barátságoknak példáját, applicálván, hogy magára vigyázna, mert elesett mellőle Jonathasa, sok megvetett hálók volnának pedig ellenére. Az említett

Srassburg incitálására azért Zólyomi kezde hadakat gyüjteni, ki felől sok vélekedés kezde lenni, és az fejedelem is tőle félni; egykorban azért végezék azt, hogy vennék tractára vele az dolgot, és hínák be, ha pedig az nem lehetne, dissipálnák hadait ennek végbenvitelére. Parancsolának Csomaközi Andrásnak, ki váradi vicekapitány és hajduk vicegenerálisa vala, biharvármegyebelieké, melléje Kékedi Zsigmondot és Ibrányi Mihályt rendelék, hogy végbenvinnék. Azok Váraddá indulának, engemet pedig az öreg Bethlen Istvánhoz Ecsedbe expediála az fejedelem, megtudni, ha consentiens volnaje Zólyomival, dehortálni is, hogy ne patrocinálna neki ez nyughatatlankodásában; tudván pedig az fejedelem, hogy vérség szerént is atyámfia volna, s egyébiránt is addictissimus jóakaróm Zólyomi, az minthogy valójában ugy is vala, parancsolá, hogy menő utamból emberemet bocsátanám hozzája, és inteném minden jóra, és elkezdett hadi készületinek letételére, s fejedelemhez való maga alkalmaztatására; melyet megcseleküdtem szorgalmatoson, Sóti István nevü öreg legény szolgámat expediálván hozzája, mind izenettel s mind hosszas irásommal (melyet pariáltattam szegény öcsémmel Kemény Boldizsárral, ki eddig is leveleim közt megvan) megmutogatván, micsoda veszedelmek követnék; magam pedig az ecsedi

útat megjárám, s Bethlen István declarálá magát, hogy nem consentiálna vele. Amott az megnevezett commissáriusok haddal, Zólyomi is hadával, közhelyre mentenek tractára. Az én emberem előbb jutván hozzája, intésemet is tekéntetben vötte, s végzett úgy az commissáriusokkal, hogy velek bejüne az fejedelemhez, az mint meg is lön, de én előbb érkeztem vala. Bejüvén complánálák az dolgot, az mint lehete, egymásnak assecurátiókat adván, de az tracta alatt búcsuzik is vala udvari és mezei tisztitől, levén udvari főkapitány és mezei generális, kiből örömest ki is bocsátják vala, hogy erőtlenyebb legyen. Akarják vala pedig tanácsi állapotra kötelezni, kiről noha későn kére tetszést tőlem, én mint igaz jóakarója és atyjafia, mivel látom vala jól az dolgot, megmondám neki ezen szókkal : Tégedet, uram, eszedért tanácscsá nem tesznek, (az minthogy szegénynek közönséges vala ugyan, de kiváltképen való tanácsos elméje nem vala, az mi vala, annyéban serény de változó, hig és állhatatlan elméje vala, hajlandó mint jóra úgy roszra is) hanem hogy abbeli kötelességed háló gyanánt levén, minél hamarabb megejthessenek, és az mely tekéntet mostan van reád az vitézlő rendnek kezed alatt lételejért, abból is kifordítatván, erőtelenbé tételel. Mely intésemre nézve megváltoztatá az dolgot, és

előbbi állapotjában marada meg (mely én sinceritásomat szegény azután prodálván rabságában, búsulásom is volt miatta). Ekkor azért az dolog ebben állván meg, mind ő házához bocsátaték, mind én, s az fejedelem házában maga hallására kérém, térne gerendi házamhoz, mivel Felvincz tájékjáig egy úton kell vala járnunk, az minthogy ugyan ott az fejedelem maga is intimálá neki, hogy hivatalomra eljüne. Együtt is menénk Gerendig beszélgetvén azért vele, hát az mit végezett Fejérváratt, messze jár attól, és egyáltaljában csak proponálta magában, hogy haddal menjen római császár birodalmán által Svecus mellé, melyet értvén lök nagy tribulációban, mert eltitkolnom uramtól kötelességem ellen kárhozatos volna, kijelentenem, véremet elárulásnak látszik vala. Kelle azért mediumot az dologban keresnem, mely ez lön : hogy megmutogatám neki, hogy ha az fejedelem hire s akaratja kivül cseleküdné, minemü félelmes veszedelmezések forganának benne, ha pedig hirével és consensusával, abból minemü securitások sat.; melyen kapván maga, kére azon, interponálnám magamat, s az fejedelemnek adnám tudására, és tractálnám az dolgot; melyet, tőlem elmenvén, irás által meg is cselekedém; de azzal nem elégedvén az fejedelem, magamat is hivata és kevés napok mulva alá menék Fejérvárra

beszélnem. Az fejedelem búsonga nyughatatlankodásán, s vele lött végzése változtatásán, mindazáltal nem is abrumpálá az tractát, hanem halasztá az Zólyomi bejüvetelire, mivel közelget vala az említett Bethlen István testének Fejérvárra behozásának s azzal is neki is bejüvetelinek terminusa, mely midőn eljütt volna, engemet is esmét udvarhoz hivának, noha az temetésre is hivatalos valék.

Midőn az testtel közelítettek volna, ira nekem egy levelecskét, jelentvén, hogy neki némely jóakarói azt intimálták, be ne jüne, mert az fejedelem meg akarná fogatni; melyet el nem mulathaték kötelességem szerént az fejedelemnek megjelenteni, kire hittel felele: hogy csak ne nyughatatlankodjék, nem hogy bántására igyekeznék, de másoktól is és vérével is oltalmazná; mely szerént assecurálám én is. Bejüvén azért, az temetés végben mene, onnan az grófnét Szécsi Máriát Dévára kisíré külső szine alatt megholt urával való kötelességének, noha belső oka más vala, mert egyébiránt adták volt magokat egyben gonosz erkölcsökkel, noha Zólyominak felesége egy vala az megholt gróffal, de nyavalyás Zólyomi feleségét nem szerette, igen alkalmatlan élete vala vele, és fajtalan életü ember vala, és Szécsi Máriával való öszveszövedkezéseknek hire már ki is csördült vala az em-

berek között; én pedig innen is tudtam, mert fogságából Fogarasból irott nehány szerelemlevele akadott kezemhez, kiket nem küldöttem meg Szécsi Máriának; olyan látogatása alatt is Istennek az vele való nem nyájaskodását deplorálta.

Alá menvén azért Fejérvárról Dévára, kéredzém én is fejedelemtől házamhoz, s nem akar vala bocsátani, mondván : nem lehet kegyelmednek elmenni, mert tudja micsoda galibáskodásom legyen Zólyomival, kivel úgy végeztem, hogy feljüjön, s netalám az kegyelmed szavainak leszen foganatja, és valami jóra vehetjük. Arra mondék : Én, kegyelmes uram, azt is bánom, az mennyit értek az nagyságtok közt való dolgokban, nem hogy tobább abban interessátuskodni kevánnék: van is nehéz példa előttem az Zólyomi atyafisága miatt, mert az atyámat Bethlen Gábor sógorának s kedves emberének tartván, midön elment volna török közzé, az miatt nagy gyanóságban levén hozzája Báthori Gábor, csaknem veszedelem követte miatta. Arra az fejedelem monda : Megbocsássa kegyelmed, de egyik részről is nem hasonló az példa, mindazáltal ha szorgos dolgai vadnak kegyelmednek, elmehet gerendi házáig, hogy az mikor parancsolni fogjuk, közelb érvén jühessen mindjárt. Azt megköszönvén, én is elmenék Gerendre, s onnan

Besztercze felé jószágunkban, birván akkor az kentelki és hozzá való jószágokat, csinálván holmi praetextusokat, s irván is barátimnak udvarhoz; de magamban azt gondolom vala, hogy míg engemet keresnek, s megyek, addig elválik az dolog köztök, mert noha bizony megfogására való szándékot nem értettem, mindazáltal Zólyomit szánom vala, kötelességem sérelmét és fejedelmemet pedig félem vala; azért kerülöm vala benne forgani.

Ezalatt az fejedelem megindúlt, és útjában az öreg Bethlen Istvánnal is szemben lött; s megjelentette Zólyomi felől való szándékját, de assecuratio alatt, hogy sem javaiban megkárosítani, sem személyében derekason megnyomorítani nem akarná, hanem csak ideig megtartoztatni nyughatatlan indulatitól; mert azalatt portáról Szalánczi Istvántól is, ki akkor kapikihája vala, érkezett valami vádló levél, mintha budai vezér által fejedelemség sollicitáltatnék s igíret is volna Zólyominak (de ez csak hamisság és hizelkedés vala, kinek nagy hasznát is és promotióját vevé, noha Isten nem tövé nyomossá). Bethlen István szemben lött ugyan Zólyomival; de részszerént kedvetlen is levén hozzája, mind azért hogy Absolon módjára bántak vala vele az gróffal együtt az fejedelemség dolgából, mind pedig mert leányával is alkalmatlan életek vala;

részszerént, mivel az fejedelem assecurátiójához is bizik vala, magának is pedig cautio alatt jelentetett vala meg*). Elérvén az fejedelmet útjában, Kékedi Zsigmond studio belé garázdálkodott, ki az dolognak tudója és igen nagy aemulusa is vala, de akkor végben nem mehetett az szándék; kerestek ily mesterséget is, félvén elszaladástól, hogy megpróbálgatván paripáit, fejedelem számára elkevánták két jobbikat, melyeket ugyan én adtam vala szegénynek, azonban Marus-Vásárhelyre érkezvén, midön ebéd után palotában volnának, az egész gyalogság fegyveres kézzel kivül állván, Kornis Zsigmond és Erdélyi István által küldött az fejedelem ki neki egy igen erős reversálist, hogy subscribálja, melyben mivel megtarthatatlan nehézségeket látott, azomban nem vötte eszében az ellene való dispositiókat, és hogy ha felveszi is ha nem is, mint amaz példabeszédbeli király fia patkója olyan volna, praetendálván azért az abban való difficultásokat, és nem subscribálván, akkor mondották meg neki : Rab vagy; s leódták fegyverét, és szállására örizet alá vitték.

Én is azon napon superveniálván, panaszolkodék az fejedelem késedelmezésemről, és describálá az meglött dolgot tettetes szánakozás-

*) Kimaradt a mondat vége.

sal, mint az öreg úr Bethlen István előtt, úgy előttem is hitet mondván, hogy sem jószáginak s javainak elvételére, sem egyébiránt való romlására nem, hanem igyekezett kéntelenségből rosz indulatinak megzabolázására. Késedelmemnek praetextusit mentségemre én is adván, mondám azt is : hogy igen akarnám jelen nem lételemet; mert én azt az reversálist látván, kitanultam volna, hogy csak megejtésére való volna, és kétség nekül tetszésemet fogta volna kevánni benne, s ha azt tanácslottam volna : subscribáld, mert rajtad az veszedelem, így én nagyságod ellen vétettem volna, mert belé nem akadhatván, evadált volna akkor, s azután, hihető, távolyról tractált volna; ha pedig azt javallottam volna : ne, úgy vérségemnek löttem volna árulója lelkem fájdalmával; azért így volt jobban. Jelen levén Kékedi Zsigmond ez beszélgetésben, monda : Az sok atyafi barátok doblották ebben Zólyomit, azok biztatták; mely szavait, látám, hogy én reám is dirigálná : kire egyebet nem felelheték, mert féltem vala magamat is, mert tudom vala, hogy suspectus volnék az Zólyomi dolgában, Kékedi pedig igen igyekezik vala engemet megejteni, vágyodván felette igen bethleni és sajói jószága közt levő három faluimra, Kerlés, Kentelke, Árokaljára, mondám azért : képtelen mondás az, hogy az ki igaz atyjafia,

barátja volt volna, veszedelmére való dologra tanácslotta volna; meg is izentem vala Kékedinek Gavai Péter jóakarómtól : nem lakom abban az országban, hol az enyimet neki adnák; de bizony ő sem birná, ha kérné s adnák is, sokáig.

Ez meglevén, öt Fogarasba küldék Ibrányi Mihálytól, rendelvén őrzőjül melléje magyarországi szolgáit, nem hihetvén az erdélyieknek : nekem pedig semmit sem parancsolának, noha ott való kapitány valék, igaz, pro forma az őrizőknek volt olyan istructiójok is, melyet maga jelente az fejedelem, hogy ha mikor oda megyek, velem privatim is szemben lenni megengedjék; de míg ott tartatott, én nem mentem egyszer is : hanem az fejedelem Szamosujvárra menvén, én is elkisírém Kamarásig, ott meg is vendéglém; noha én is mint ők tettetém, és igen conturbatus voltam. Azután törvényre vitték Fejérvárra, az holott megsentencziázván, vivék Kővárban, az holott kereszténység között hallatlan egyedül való kegyetlen fogságban 15 vagy 16 esztendőkig tartván, minden magára nézendő javaitól priváltatván, hala meg is, kinek szabadulásában mind török, német, magyar urak eleget törekedének, de haszontalanul; emberi nyavalyást ördögi mesterségekkel is igyekezték szabaditani.

Nekem miatta sok busulásim voltak; többek közt egykorban Fogarasból hivata az fejedelem,

nekem pedig igen köteles jóakaróim Nagy Pál, ki akkor gyalog kapitány, Bornemisza Pál, ki udvari kapitány vala, megjelenték okát titkon, hogy Zólyominak némely szavait relatoriában vétetvén, az fejedelemnél azokról fognék examináltatni. Kit eleve tudván, én is reá készitém magamat. Ez dolog Segesváratt vala; reggel felmenvén udvarhoz, az fejedelem olvasá előttem Zólyominak ily szavait : hogy Kemény János neki minden dolgait tudta, és azt is, hogy Fejérváratt miket mondottanak neki Szentpáli János, Haller Péter, Sulyok István az tanácsházban; mely kérdésben tetetvén, mintha semmit nem értettem volna, mondám : mint régi dologról s ily véletlen kérdésre nem felelhetek, gondolkodván felőle, ha mi eszemben jütt, örömest ő nagyságának aperiálom; kivel haladékat vevén, hogy se hozzátétel, se elvétel ne lehessen irásomban, tők választ, igy exordiálván :

Tudom ugyan jól, mit kevánjon uramhoz való kötelességem, és ha mit ártalmára valót tudtam volna s akkor eltitkoltam volna, hamis és áruló szolga löttem volna; ha csak most mondanám pedig, magamot prodálnám; de ellenben tudnom kell Istenemnek amaz parancsolatját is: Hamis tanúbizonyságot ne szólj felebarátod ellen. Micsoda lélektől viseltetett és elmétől nyavalyás rab úr, azt reménletteje, hogy én ő neki

oly köteles atyjafia legyek, az ki még az hamis dolgokban is erősítem, valakik ellen való vádlását maga könnyebbségének haszontalan reménségejért avagy boszuból szólott, akarván engemet és másokat is azon veszedelemben ejteni, az minthogy tudja jól maga nagyságod, nehányszor is szavaiban vádolt, és panaszolkodott ellenem, hogy fogságban esését nekem tulajdonétja, mert mint hátrébb említém, ha az gróf testének bekisírésekor én őtet nem biztattam volna, be nem jütt volna Fejérvárra, ő tudja azért eziránt mi véget nézett; de én azoknak az böcsületes embereknek véreket lelkemre nem veszem hamis bizonságtételemmel; mert semmit affélét nem tudok, nem láttam, sem hallottam sat. Ezeket azért, és több ezekhez szükséges dolgokat irásban vevén, közlém az fennemlített bizodalmos jóakaróimmal is, kik is javalván, adám be az fejedelemnek; s ekképen nem kaphatván semmit, böcsülettel esmét tisztemben visszabocsáta. Ez volt másodszori ellenem való inquiráltatása.

Harmadszor is ugyan Zólyomi miatt lött vala ily galyibám : hogy egykorban kentelki házamnál levén még az anyámnak is éltében, az szomszéd nemes embereket barátságoson vendégelvén, vala többek közt jelen egy Cserényi György is, kinek volt egy töle elvált rosz erkölcsü felesége Becski Mária, ki egyébiránt

Magyarországban fő nemzet volt, s az én feleségemnek is nem idegenje; annak emlékezeti hozódván elé valamely alkalmatossággal, kezde feleségemmel böcstelenül beszéleni, melyet nehezen szenyvedek vala ugyan, mindazáltal szegény anyám is intvén, elmulatám; akarván elfelejtetni az alkalmatlan beszédnek materiáját, köszönék el fejedelem egészségejért egy jókora pohárt, s megiván, mikor reá került volna semmiképen meginnya nem akarja vala; kit midőn kenálással erőltetnék, monda: Tőled való féltemben, uram, bizony nem iszom; az pohárt kapván mind borostól asztaltól kihagyítá; kit tovább én is nem szenyvedhetvén, kiczokigatám asztaltól és házból, de nem bántatám. Egy idő múlva tehát ő lovára ülvén, az udvarra benyargalt, s közönséges ottlevő majorházunknak, alháznak ablakánál, kinél magam ültem, csak hallatik az puskaroppanás, melyen én is asztaltól kiugordván, míg kijuték, addig az kinyargala kapun. Ez ő roszaságának fedezésére Mindszenti Gábornak, kit egyébiránt barátomnak tartottam, azt beszélette, hogy Zólyomi Dávid egészségejért és szabadulásaért köszöntem pohár bornak meg nem italáért akartam volna megöletni, és hogy sok szidalmokkal illettem volna, az ki megfogtatta és ki gonoszakarója volna. Ez viszont Erdélyi Istvánnak beszélette, az ki is

noha vérszerént való atyámfia volna, mindazáltal religiómért (mert semmi egyéb oka nem vala) nem szerettek, titkoson mindenik, s az fejedelemnek bemondván, erösen aggraváltanak, kiben én semmit sem tudtam. Egykorban Fejérváratt jüvén ki az fejedelem belső házából, az audientiaházban pedig ülvén szegény Vesselényi Boldizsár, az ki is noha catholicus ember, de nekem jóakaróm, amazok pedig aemulusi, noha egyik mostoha fia, másik mostoha leányáról veji vala, mond szegény Barcsai Zsigmondnak : Szegény jóakaró atyámfia Kemény János, ime ő mely bátron van, s nem tudja, micsoda hidegtől fázlaltatik, azaz, mint van dolga? Tovább akkor nem menvén az szóban, ezt nekem Barcsai Zsigmond megjelenté, mert igen jóakaróm vala, s hozzá kérvén, hogy jobban végére menne, az dolgot aperiálá. Az megemlített Cserényi Györgyöt pedig ez dologról való examenre tehát Fejérvárra hitták, kit láttam s beszélettem is vele, de az dolgot még akkor nem tudtam; azonban esmét kerestettem szállásán, s megmondák, hogy inquisitor cancellaristával egy Dengelegi Balással ment legyen el; én is Mihály Deák nevü deákomat sietséggel postalovakon, azokat Gáldon, Gerenden, Kamaráson, Kentelkén ujitván, expediálám és megelöztetém azokat megvallatni, kik jelen voltanak, s midön már elvégezte vol-

na, az szolgabiró házánál levén, érkezett az fejedelem deákja is, ott ebédet evén s boritalnak is ereszkedvén, kezdik egymást kérdezni, ki mi dologban jár, s azon öszveveszvén, kevésben múlt, hogy az én deákom az fejedelem deákját meg nem verte, mert körmösebb legény is vala. Megérkezvén azért az én emberem nehány napokkal elébb az fejedelem deákjánál, megolvasgatván ártatlanságom szerént való tanuvallásokat, nem szenyvedhetém, hanem az fejedelemmel sokat békételenkedém, miért gyalázott legyen reám való esküdtetéssel; melyet nem tagadhatván, mentsége az lön : hogy nem hitte, s nem kételkedett hozzám, mindazáltal nekem használna böcsületem nevekedésével, hogy amaz tökéletlen embernek vele megesmertetése lött ez alkalmatossággal, nekem pedig ártatlanságom. Kenálám, de látni sem akará az relatoriákat.

Ez Zólyomit pedig az fejedelem törvény szerént akarván convincáltatni, minekelőtte Kővárban vinnék, abban ily mesterséges processust követének : hogy az kiket tudhattak jóakaróinak s atyjafiainak, és az országban tekéntetesb, keményebb embereknek, azokat imide, amoda ekképen oszlaták el : Kovacsoczki István cancellárius, Kapi András tanács úr, Horvát István, Balásházi László tábla birái, ezek eperjesi tractára küldetének; Mikó Ferencz tanács úr és nagyubb

ember az székelységen, s nehány tisztei, Cseffei László tábla birája, s még többek is, kikre nem emlékezem, Murteza passához; Apafi György tanács és nagy főember, Bornemisza Pál jenei kapitány, én, Harasztosi Balás deák, Aranyasszéken elsőbb és igen kemény ember, Szénási Péter, biharvármegyei viceispán és tábla birája, törökkel való tractára küldeténk Sirihez és Galsához, mindkét részről hadi készülettel való tractán lakván oda három vagy négy holnapokig. Ezalatt lött törvénye Zólyominak, és mivel citatio, annálinkább törvény és sententia kivül az nemesi szabadság ellen fogattatott meg, az ország sokáig azon volt, hogy elbocsátassék, és szabad állapotjában legitima via juris prosequáltassék, ha mi praetensiója az fiscusnak; mindazáltal kiváltképen az székelység, mert Háromszéknek is főkapitánya volt, nehezen vonyattatott el azon voks mellől; hanem tandem Nemes Tamásnak, ki abban az tisztben vicekapitánya, és szolgája rendü ember, igírték az főkapitánságot, ki ma az mely vókson volt, holnap az tisztért perditette az szekerczét, az székelységet is inducálta, s reá mondották, hogy meg lehetett fogni, s tartozzék megfelelni; tanálván erre ily maga szavaiból vött alkalmatosságot, hogy az mint hátrébb (240 l.) említettem, midőn Haller Istvánt valami ujforma törvénynyel vexálta vol-

na az fejedelem, ad tertium evocáltatván, és az ellen contendált volna, ejtett volna Zólyomi olyan szót, hogy ha ő suspicióra való dolgot cseleküdnék, bátor megfogattassék; azt azért recognitióban vevén, csak rávonták az rámára; és noha én maig is sem nem tudom, sem hallottam, sem hiszem, hogy árultatása és fejedelem személye s az haza ellen való dologban magát egyvelitése felől semmi reá bizonyosodhatott volna, mindazáltal igen kemény sententiával convincáltatott : derekasb vétke világoson levén ez, hogy köteles tisztviselő szolgája levén az fejedelemnek, az mezei hadak közzül, kik Marus-Vásárhelyt szoktak vala quartirozni, Faragó András mezei kapitány alól (az mint az gyanó volt, magának sem szinte hire nélkült, kiért azután esmét reá szorultak vala) elszöktetett vala Zólyomi, és maga neve alatt megtartván, fejedelemnek requisitiójára is meg nem adta vala, és így romla nyavalyás, sokaknak s nekem is levén adós, noha az törvény itíleti szerént az fejedelem tartozott volna; de csak oda vesze az is.

Ugyan ekkorban hallatlan formán sententiázván meg Székely Mojsest is, kit hátrébb említettem, feleségét, gyermekét, és generalis articulust csinálván, nemesi szabadságnak képtelen derogamenjével isteni és világi törvények ellen, kit ide irnom nem szükséges. Petki Ferenczet is

ugyan ekkor, kit is elüzének, mert sajói jószágát az fejedelem hogy már kiváltásnak praetextusával elvevén, adá Kékedi Zsigmondnak. Ennek atyja Petki János fő cancellárius, jeles jó hazafia volt, nevezetes ember, Székely Mojsessel ment vala el ez is, köz nemes emberek is Udvarhelyszékről.

Még is nem levén elég, gróf Bethlen Péterbe is az fejedelem belé akadálykodék ilyképen : hogy egy szolgáját tanálván puskával főben ütni, azon seb miatt megholt, kinek édes anyjával az fejedelem alattomban végzett adomány és igíret által, hogy meg ne békélhetnék Bethlen Péterrel, s törvénynyel való prosequutióját az director fiscalisnak engedné, és így personalis comparitióra evocáltatván, addig vexálák, hogy látván veszedelmező állapotját, ki kelle az országból menni. Azonban az atyja, az öreg Bethlen István is sokképen kezde injuriáltatni, ki is erdélyi jószágit gyermeki kezekhez osztván az egy Huszton kivül, kibontakozék Erdélyből, és oly félelmes állapotja vala, hogy meghalván felesége, annak is testét temető helyére szegény jámbor nem merészlé elkisírni. Többi között reája nézve csináltata ily articulust, hogy az kik fiscalis várakat birnának, az fejedelemnek prae-

sidiumját tartozzanak bevenni, kiben csak én voksolék ellenkezőképen és Dániel Mihály, praetendálván azt, hogy mindenkor bátorságosb volna az tös gyükeres hazafiaira bizni, és meghinni az ország házait, s annak kötelességével megelégedni, mint sem valamely sohonnai, avagy köz rendből álló drabontokra, hadnagyokra, kik mihelt tarisnyánál egyebet nem féltnek, sem hazájok úgy nem fáj, sem abban levő javok, sem böcsületek, mert egyik sincs; sőt kereskednek szükség idején az várakkal, és azoknak uraikat is nyakon kötik, s javaikkal osztoznak. Mely voksolásommal gyanut és haragot is vonék magamra.

Cseleküdte vala azt is az fejedelem, hogy Bethlen Gábortól az fejérvári collegium épületeire legáltatott nehány ezer forintokat kölcsönözésnek szine alatt azon öreg urtól, Bethlen Istvántól extorqueálván, semmiképen meg nem adá sok unszolására is. Kilencz ezer talléros medált is kezéhez vevé, és az tokaji hét szőlőket is debreczeni adóból való nehány ezer forint summával elfoglalá megadásnak szine alatt, melyek még maig, úgy tudom, oda vadnak; ezek miatt is igen compungáltatott conscientiájában az nevezett öreg úr, urgeáltatott is az papoktól, mivel ő volt az fő testamentumos. Mindezekből és több meg nem irott okokból az következék,

hogy egykorban Budára szalada Bethlen István az onodiak konyhakocsiát elnyervén. Minek előtte pedig ez lött volna, az mint említém, 1634. esztendőben szultán Murád amaz igen hires pogány császár (ki Babiloniát is az persától csudálkozásra méltó nagy hatalommal vötte vala meg, négy nap és éjtszakákon tartván szünetlenül az ostrom, azalatt veszvén el az fővezér és az jancsár aga, azon actus alatt állitván másokat is, levén benn, mint hallatott, fizetett nép tizenhat ezer, egyébféle nép circiter 40 ezer) Drinápolyban kijütt vala, szerdárul bocsátván az Duna mellé Murteza passát, parancsolat jütt vala az fejedelemre is, hogy felüljön és melléje menjen az lengyelek ellen, ki miatt valóban nehéz elmélkedések is forgottak, ki is szállván pro forma Szász-Sebeshez fizetett hadakkal és vármegyékkel, jó ideig lakván ott, igen emlékezetes disciplina alatt, mert az kerti vetemények, tyúk, lúd s egyéb marha az tábor mellett szabadon minden kár nélkül valának. Oka ez vala : mert székelység és hajduság nem vala velünk. Végezés ez vala : hogy ha ugyan egyéb az dologban nem lehetne, az fejedelem személye szerént ne menne, hanem valamely részhaddal engemet, avagy Szentpáli Jánost bocsássanak; de ezalatt meglőn az békeség köztök, alattomban pedig az lengyeleket minden jó

igaz hirekkel, informátiókkal tartottuk és assecuráltuk is, hogy ha az dolog arra kénszerítene is, de az mi fegyverünk nem fogna nekik ártani.

Ez táborozás alatt hagyattam szakált; immár pedig született volt öregbik fiam Simon, az mint említém 1633 ban karácson hetiben. Ez táborozás pedig lön 1634 ben.

Az Bethlen István elmenetele előtt Fráter Pált megfogatá az fejedelem *), mert váradi Veres Mihály hozzája adván magát, in confidentia beszélett neki holmi dolgokat, kihez magától többeket formálván, beszinlette magát az fejedelem grátiájában, Kornis Zsigmondot és engemet is nyilván való árulójának mondván, hogy Bethlen Istvánnal egyet értenék, mely miatt az lator törvény szerént ellenünk convincáltatott is vala, de az fejedelem miatt nem mehete exequutióban az dolog, Fráter Pált Váradon fogva tartván, elszalada, csudálatosképen az bástyán kieresztkedvén. Az én felőlem való dolog pedig ilyenképen vala : Kolosváratt levén az fejedelem, és én is udvarnál, az oda hátrébb is (251 l.) említett igen tökéletes atyámfia éjtszaka jüve szállásom kapujára; zörgetést hallván küldém az inast, ki házamban hált, kérdetvén ki legyen; megjelenté magát, szaváról megesmervén bebo-

*) Nehány szó későbbi kéz által kitörölve.

csátatám Bornemisza Pált, ő is csak egy inasával levén, az inasokat kiküldvén gyertyagyujtatás után, ágyamra üle szegény, mert immár elaluttam is vala, és kérdém okát ez rendkivül való időben járásának, s monda: Én azért jüttem hogy megjelentsem, hogy az te állapotod igen félelmesen vagyon, s viselhess gondot magadról, mert Veres Mihály az fejedelem előtt azzal vádolt, hogy Fráter Pálnak szavait ilyeket hallotta: megpróbálják Bethlen Istvánt, s ha ő nem akarja, tégedet tesznek fejedelemmé; mely dologhoz vadnak társok felesen, nem is köz emberek, és az fejedelmet tovább uralni nem akarják. Ezt én nevetve hallgatván, monda: hogy kell, uram, nevetned, ez nem kicsin s nem tréfa dolog, az fejedelem nekem és Nagy Pálnak igen titkoson jelentette meg. Kire mondék: Igen is, nevettem, uram, inkább mint sem busuljak: nem busulok ártatlanságomra nézve; nevettem azt, hogy értem, hogy nem tartatom én ez emberek előtt olyan köz embernek, mint talán magam állitottam magam felől, hanem még ilyen állapotról elmélkednek. Megköszönvén azért jó akaratját, assecurálám ártatlanságom felől, mondván: „Ez nem külömb dolog, mintha valahány latrok magokat egybenadván, akarnának menni valamely jámbornak háza felverésére, s magokban discurálnának, hogy ezt s ezt az embert is vegyük

mellénk, kinek hire sem volna az dologban, mint jámbornak, azonban azért ha akarna lator lenni, arra is alkalmatosb volna amazoknál, ez szinte úgy vagyon. Azért uram, kérlek, vigyázz tovább is az én ártatlanságomra, hogy véletlenül való dolog, törvénytelenség rajtam ne essék, én pedig hallgatásban leszek." Ezeket hallván, szegény örömest elmene. Másodnap udvarnál az palotának kinyitott ablakán nézvén kijüve hátam megé Cseffei László, ki itílömester vala, s nekem akkor igen jóakaróm, de azután megváltozott vala, s megragadván vállamat, monda: Mit gondolkodol ? Felelek : nem semmit, hanem csak nézek az piaczra. Monda : tudom bizony jól, miről gondolkodol. Mondék én : miről tudnék gondolkodni ? Felele ő : az fejedelemségről. Én mondék : csak te is tudod-e azt? Monda : tudom bizony, mert az fejedelem parancsolatjából én voltam egyik regius, mikor Veres Mihály arról examináltatott. Neki is azért azon feleleteket tevén, melyeket Bornemisza Pálnak, valék ugyan nagy vélekedésben, mit kellene cseleküdnöm, de hogy jóakaróimat ne prodálnám, kik az dolgot értésemre adták, csak hallgatnom kelle ideig; ekkor vallatott negyedszer ellenem az fejedelem. De ezeken kivül is gonoszakaróimnak hitetlenségi miatt sokszor voltam félelmes állapotokban, annyéra, hogy néha alig reménlettem hogy

ágyamból békével magam kelhessek fel, ne drabontok vonjanak; sokszor iesztgettek és akartak volna el is futtatni, de lelkemesmereti ártatlanságom mellett biztatott, s meg nem rémültem: és noha ezek után is voltak ellenem practikálók, de sok meghányodások után megtapasztalván tökéletességemet az fejedelem is, nem árthattak, sőt nevekedtem Isten kegyelméből az adversitások alatt.

Az mint azért feljebb említém, Bethlen István Budára menvén, azon az fejedelem is nem kevéssé rezzene meg, és kezde kapni kétfelé, s az embereket édesgetni, engemet is hivata Szamosujvárra, és megjelentvén elmenetelit, magát mentegeté, s ajánlá is, kire én is megfelelék, mondván: Ugy vagyon, felette sok megbántódott emberek vadnak, és sokakban megtanáltatik igaz volta amaz mondásnak: Impedit ira animum ne possit cernere verum. Tudván kötelességeket is az emberek, nehezen birhatnak az indulatokkal; és noha meg kell vallanom, hogy én is igen megszomorodott szivvel vagyok sok dolgokból, melyek rajtam történnek, de többi közt ím nem régen Veres Mihály tökéletlensége miatt reám való inquiráltatásból; mindazáltal (másokról nem felelhetvén), magam részemről kevántam az alkalmatosságot érnem, melyben megesmerhessen nagyságod mind másokat s

mind engemet szükséges állapotban; s im, úgy látom, el fog jüni, azért assecurátus legyen nagyságod én elölem sat. Mentegetvén azért magát, lönek elég ajánlása is.

Ekképen azért már Székely Mojses portán, Bethlen István Budán, Zólyomi Kővárban fogva levén, kinek szabadulását is az török urgeálja vala, amazok pedig s tekéntetesben Bethlen István az fejedelem dolgait igen aggraválják vala, foganatoson is pedig, mert az fejedelemnek sok dolgaiért igen megidegenedett vala, többek között pedig ezzel igen offendáltatott vala, hogy fejedelemségének talán második, legtovább harmadik esztendejében az havaselji állapotban kezdé magát egyvelíteni magános haszonért. Ebben az szegény Nagy Pál is vala fő eszköz, mert neki sokat igírtek, s azután adtak is vala; ez Aga Mátét ki akkor Havasalföldéből exul vala, alattomban engedvén az országban hadat gyüjteni, kiváltképen Hátszeg és Hunyad vármegye tartományából, bebocsátá az portáról adott akkori vajdára; az kinek is hirével esvén, eleiben mene, és Mátét megveré. Ujobban esmét neki készüle Erdélyből, s kiveré az vajdát székiből, az porta esmét más vajdát küldvén reá, kivel császár botja, zászlója, kapucsi passája és sok fő boérok is levén, azzal is megharczola Máté, s megvervén, az kapucsi császár zászlójával és botjával csak

félre állott s nézte, megvervén amazokat, ő ezeket magának usurpálta, melyet az török igen orrol vala. Ez vajdáknak idejében többet százezer forint dutkánál feje az fejedelem; egy részét ideig Fogarasban tartván megjüvendölte vala Seredi István, hogy annyi pénzt s olyan erősséget nem fognának sokáig én kezem alatt Erdélyben tartani : s úgy is lön, hogy ottan hamar kihordák, takariták több Erdélyben gyüjtött kincsesel együtt Patakra s azután Munkácsra. Ez császár szakálában kapás, és privatum commodum lön kezdeti és fundamentuma az mi veszedelmünknek, az mint ide előbb lejendő irásból, de magunk nyavalyájából az olvasó jobban meg fogja érteni.

Bethlen Istvánnak azért megigírék az fejedelemséget az portán, és noha ország neve alatt mind Bethlen Istvánhoz Budára, s mind portára elég követségek küldetnek, de csak heában sőt noha Budára küldettettek visszabocsátatának, de az portára küldettek mind három nemzetből levők és az kapikihák is arestum alatt nagy rettegésben tartattak vala. Fő követ Toldalagi Mihály, mellette Haller Péter, valának az székelységről és szászságról is, kapikiha vala Sebesi Boldizsár. Én is az szegény öcsémet Kemény Boldizsárt látásnak okájért, és valami lovak s egyéb vásárlásokért is bebocsátám vala, s alig

szalada ki, mert eszében vevén szegény Toldalagi Mihály, ki nekem confidens jóakaróm vala, magam is vele portára jártam, Haller Péter pedig vérszerént is atyámfia, kiiktaták idején. Hadat rendelvén azért Bethlen István mellé az budai vezérrel Naszupogli Huszain passával reánk indulának, kik minekelőtte eljüttek volna, az hol miét kapháták Bethlen Istvánnak és Péternek, confiscálák; Husztot obsideáltatá, elhitetvén némely hizelkedő rosz emberek, hogy befurhatnak az nagy hegyben az vár alá, és porral felvettethetik, mely talán ugyan nem is volna lehetetlen de nem az erdélyi hanem más hatalmas erőnek és hosszas obsidiónak; egykorban fel is verék ott az fejedelem hadát Kun István generálissága alatt, messzünnen ügetvén reájok Párducz Lukácsék. Ecsedet is azzal akarják vala megieszteni s venni, hogy az Kraszna vizét elássák alóla. Ez mindenik olyan vala, mint midön az róka farkával akarta levágni az fát az varju fészke alatt, ha fiait alá nem hányná.

Ebben az szükségben az lengyeleknek keresztény szomszédságokat igen megtapasztalók, kikhez az fejedelem igen sincere addictus vala, az ország is mindenkor barátságos; eleget reménkedénk, de nem hogy egyébképen segítettek volna, söt fizetéssel is nagy nehezen engedének két vagy háromszáz lovast fogadnunk.

Experiálók az német barátságot is, kit is váltig sollicitálánk, de nem hogy segítettek volna, söt Homonnai János táborban szállván magokra vigyázásért, megtilták azt is, hogy fizetésre is ne lenne szabad jüni mellénk se németnek se magyarnak. Szegény Pázmány Péter cardinál az fejedelemnek nagy jóakarója vala, általa váltig sollicitálódánk, de semmi haszonnal, maga személyében az vizpartról mint abban veszedelmező embert valóban tanácsolja vala az fejedelemnek, ne cedáljon, oltalmazza fejedelmi méltóságát, és az országnak szabadságát; az jó tanács jó vala, de melléje segitséget, erőt nem adnak vala. Ellenben az palatinus Eszterházy Miklós, nem is igen barátja az fejedelemnek, azt intimálja vala, cedáljon és ne szerencséltesse magát, maradékit, s az országot is, s magyarországi hazájára is ne vinne hátán ellenséget.

Megindulván azért Bethlen Istvánnal az budai vezér, az fejedelem is az fejedelemasszonyt fiaival kiinditá Váraddá, kisíröül mellé rendelé Huszár Mátyást marusszéki circiter 400. lovassal, mivel igen kedves és hiteles embere vala, igen nagyot is tulajdonít vala felöle, de azután való állapotokban : minuit praesentia famam. Maga az ország hadát convocáltatá Tordához, az partiumot, hajdúságot, váradi hadát, és magyarországi szolgáit is Kornis Zsigmonddal, Ibrányi

Mihálylyal Szalontához szállitván; nehezen lehete az indulás, kevés reménységgel vala maga is az fejedelem, hogy az ország fegyvert fogjon török ellen mellette. Vala is sokféle zsibongás az státusok közt, mind az fejedelemhez való idegenség, mind Bethlen Istvánhoz vonás, mind töröktől félelem miatt, s kedvetlenek is valának. Váltig ajánlja vala magát az fejedelem egynek is, másnak is; praeparálta mind maga mind emberei által elméjeket az haza fiainak, azok közt nekem is; biztatám, azon ne gondolkodjék, mert az haza szabadságaért mindent cselekszünk mellette, ratióját azt adván, mert az régi emberek, kik sanyaruan experiálták az török erejét, elfogytak s holtak, ifiu rendek az kik vagyunk, nem experiálván, nem is annyéra félhetünk. Én pedig offerálám azzal is magamat, bocsásson el, s Fejérvármegyével, ki én ispánságom alatt van s első vármegye is, én megindulván, az én példámmal mások is nem mernek reluctálni. Bezzeg nehezen zaboláztam szegény Kapronczai Györgyöt, Bethlen Jánost, és többeket is ; mert én nézem vala az haza szabadságát is igen, de in privato nekem nagy szükségem vala arra, hogy az fejedelemnek megkevántassék szolgálatom, sok irígyim és gonoszakaróim miatt félelmes állapotban forogván. Nagy bajjal azért az országot reá birá az fejedelem, hogy megindulna.

Minekelötte az indulás lött volna, havaselji Máté vajdával az fejedelem intimátiójából kötést tönk, melyre nekünk is reá kelle mennünk, mert ekkor nagy szükségünk vala reá, s hasznát is vevők, noha neki is szinte úgy böriben jár vala, mert ha mi rajtunk győzedelmeskedhetik vala az pogányság, ötet is mind változtatni s mind egyébiránt kezére keríteni akarják vala. Én látám magam is az vajdát, kit akartak helyében állatni az török táboron. Máté vajda azért noha nem conjungálhatá magát velünk, de az szilisztrai passát megtartóztatá, nem szemben való harczczal ugyan, hanem adományával, iesztésével; és mivel neki is meg vala parancsolva, hogy más úton az passával bejüne hazánkra, ki is szálla ugyan feles haddal, de az passa sem vele megegyezni, sem háta megé hadni nem meri vala, noha moldvai Lupul vajda is nem vala barátunk, de az szoros utaknak is őrzésére Dániel Mihálylyal, Petki Istvánnal hagyott vala az fejedelem hadat, az mint lehetett vala. Lupulhoz is küldvén követségre Bassa Tamást és Barcsai Ákost; de ahoz nem bizhatunk vala.

Az Bethlen István elmeneteli lött vala 1635 ben, reánk jüveteli pedig 1636ban; 1-a 8-bris indultunk Tordától. Ezen esztendöben, vagy in fine junii circa 26, vagy in initio julii születtetett az fiam Kemény Ferencz.

Minekelőtte azért megegyezhettünk volna az Kornis Zsigmonddal levő haddal, sietett addig az ellenség azokkal az szerencsét megpróbálni; és reájok menvén Szalontánál, nolle velle meg kelletett ütközniek, mert véletlenül levén, nem szállhattak hátrébb; az ellenség is pedig szoros gátas helyeken Gyula felől menvén, kevéssel naphaladat előtt érkezett reájok; és igen emberül s vitézül való harczot állván egész sütéltültig az kevés magyarság, s az idő elválasztván egymástól őket, az Úristen csudálatosképen megrémitette az pogányságot ily gyenge mediumok által: 1.) Hogy egy magyart fogván el, az azt mondotta, hogy az fejedelem is elérkezett volna az derék haddal, melyet könnyen hittenek el, mert az vakmerő harczállást ahoz való bizodalom nekül, hogy az derék had is érkezék, el nem hihették csak az kevés néptől. 2.) Hogy azon az földön számtalan darvak levén akkorban, kiket éjjel felbúditván az had népe, távolyról az pogányság azoknak kiáltásokat emberek kiáltásának képzette, s elrémitvén Isten őket, csodálatos veszedelmezéssel utálatos lápos helyekre szaladoztanak éjtszaka; de ők magokat megverettetteknek, az magyarok viszont magokat állitván, azok is vissza Várad felé szaladtanak, csak hogy nem olyan veszedelmezéssel és alkalmatlan helyeken. Ekképen mint két egymással öszveve-

szett vak kuldusok hadazván, s mindenik, egyik egyfelé, másfelé másik, hátramászván, az Úristen csudálatosképen választotta s futtatta öket kétfelé.

Itt mindazáltal lön ilyen dolog is : hogy az fejedelem nem teljességgel hihetvén Kornis Zsigmondnak, az derekasb hadaknak generálisul Ibrányi Mihályt praeficiálta vala; amaz úr csak Bihar vármegyének parancsolt, sok áruló nevet is vertek fejéhez szegénnek, mivel, az mint hátrébb is irtam, atyjafia is levén, Veres Mihály hazugsága is járulván, gyanitották, hogy Bethlen Istvánhoz vonna, jesztették szegény urat és fenyegették; melyet midön szolgái s jóakarói megjelentettek, csak azt felelte : majd megválik ki áruló, ez s ez fia, s ki igaz urához, nemzetéhez. Meg is bizonyította az jámbor vén úr; mert midön az ütközetre kellene menni, az fejedelem hires vitéz generálisa azt fogván magára, hogy lova ragadta legyen el, egész Váradig futott, semmi harczot csak meg sem nézvén; amaz jámbor úr pediglen vitézül mind személyebeli jó példával, s mind igazgatással viselte s vitte végben is az dolognak terhét, csak hogy valami kevés hátuljáró sereget hagyván, másodnap virradva már messze távozván vötték eszekben az töröknek futását, egy egész hétig is az számtalan lápokon ölték, vadászták, fosztogatták

öket, mint az harczon, tíz annyi az lápokon veszvén bennek.

Ez második dolgot értem hasonlót az (103 l.) említetthez, az Istennek csudálatos cselekedetit, mely által két ellenséget mi módon választott kétfelé.

Az Baródságon megyünk vala az fejedelemmel, midön az hir érkezék de elsöben úgy, hogy megverettetett az mi hadunk, mert még akkor az török szaladása nem tudatott; meg is szeppent vala az fejedelem is, kit sok böcsületes emberek, többek közt Macskási Ferencz szép példákkal biztat vala. De az ország hadai is igen kezdettek vala zsibongani, mert szaladó emberek is rémítik vala, többek között kisebb kopasz Bánffi Zsigmond krasznavármegyei nemes emberekkel szinte Nagyfaluig futván, igen elrémítette az embereket : de azonban más hir megujétá, és maga is Kornis Zsigmond az fejedelemhez jüve; s onnan elöbb menvén Váradhoz szállánk az hadakkal, az holott is ilyen dolog történék :

Érkezék az táborra oly hir, hogy az budai vezér Bethlen Istvánnal ujobban derekasb hadakkal megerösödvén jünének reánk; ezen az ország hada kezde lenni nagy zsibongásban, mert mind az fejedelemtöl nagy rész unakodva vala, mind pedig törökkel örömest öszveveszni nem akarnak vala; mivel pedig ekkor én tetettem

vala generál-strázsa-mesterré, levén ugyan utánam valók is: Huszár Péter, Jancsó Pál, Székely Mihály, Rácz János, de az hirekre nézve én magam vittem vala ki az strázsákat, az honnan késön mint előálomkorban jüvék meg sátoromhoz; tekéntelvén az tábort, hát sátorokat is leszedték az emberek, oly félelemben vadnak; de az fejedelem sátorai felvonva, én is sátoromat le nem vonyatám, hanem köntösöstől, fegyverestől csak egy szönyegre sátoromban lefekvém, hogy nyugodván; azonban érkezének hozzám az vármegyéktől küldetett nemes emberek, kik által köszöntetvén, kevának közikben menetelemet. Vélekedem vala ugyan: menjek-e, nem-e? ha nem, az dolgot nem értvén, ártalmas következése lehet; ha megyek, fejedelemtől gyanót veszek: mindazáltal elmenék; és hát Vesselényi Boldizsár szállására confluáltanak, és zsinatjokban az forog, hogy reggel az fejedelemnek megizenjék: Ha békélhetik az törökkel, jó, s ha nem, az fejedelem viseljen gondot magára, az ország pedig töröknek magát nem opponálja, Bethlen Istvánt acceptálja. Kevának azt: minthogy az első vármegyének én vagyok főispánja, az főkövetséget én vállaljam fel is; nagy nehezen megcsendesitém öket, hogy ily tumultuarie ne czégéreznék azt ki, hogy fegyvert nem fognak, mert az ellenségnek bizonynyal mindjárt

hirével leszen, s kész szivet adunk, s mintha invitálnók őket töstént nyakunkba bátran jüvésre s magunk veszedelmére, hanem efféle tractának mennél nagyubb keménség-tettetés alatt volna hasznos folyása; s assecurálám is (mert tudom vala ugy lenni) hogy az fejedelem is minden utak és módok által azon igyekezik, miképen ne fegyver hanem békeség által menne végben az dolog. Azért reggel csak az főgenerálist, kit már praeficiált vala az fejedelem, Kornis Zsigmondot tanálnák meg csak csendesen, hogy instálnának az tanács urak az fejedelemnél az békélésnek tentálása felől; ezt nehezen persvadeálám nekik, de látám, hogy nem bene contentusok. Elmenvén azért közzülök, esmét levék nagy vélekedésben : ha eltitkolom, kötelességemet sértem, magamat is suspicióban hozom; ha jelentem, amazokat offendálom ; mindazáltal az kötelességtől s az dolgoknak rosz következésének félelmétől meggyözettetvén, midön az szállásomra kisírt nemesség eloszlott volna, az fejedelem sátorához felmenék, és elsöben is kedves és hiteles barátommal Bornemisza Pállal közölvén, ki fenn hált udvari kapitán levén, az fejedelemnek is megjelentök, hogy praeveniálná ez tumultusra való hajlandó állapotot; kérdezvén igen az személyeket, én bizony senkit nem denomináltam, és ebben hagyván, hajnalban esmét kimenék az strázsára,

és késvén oda, midőre megérkezém, hát immár az fejedelem consiliumot tartott az dologról, és az státusoknak eleit convocálván, elméjeket csendesíteni igyekezte, de némelyek felől nehézsége levén s szavaikban is reprehendálván, arestáltatott, és kezesség alá vetette, mint: Földvári Ferenczet, Toroczkai Lászlót, Istvánt, Gyeröfi Jánost. Ekkor is az fejedelem kezdé eszében venni az én hűségemet, mert ha magamra vállalom vala, az vármegyék mellém adhaereálván, épen elállanak vala az fejedelem mellől; és igy kezde engem sok azelőtti hamis vádlóimnál feljebb böcsülleni, Tordánál is már az megindulásban sokat segitvén. Ezek meglevén, midőn megértők, hogy az ellenség is nem mi reánk, hanem Lippa felé indult volna, mi is Jenőhez szállánk, az holott is ilyen állapotok lönek:

Bőjti Istvánt bocsátá az fejedelem csatára, ki igen szerencsés és vitéz kapitány ember vala, az ki későn indulván, állott be pankotai puszta váras helyében.

Én pedig magam megjárván mellém rendeltettekkel együtt az strázsahelyeket napvilággal, az strázsakivitelre küldém Jancsó Pált és Székely Mihályt, s vacsora után későn ugyan valami jó geniustól izgattatván, soha el nem alhatám, hivatám az vice-strázsamestereket, examinálván hol hatták az strázsákat, megesmerém, hogy az

legszükségesb helyben nem állitották, nagy busulással esős időben lovamra ülvén, magam helybe vím az fogyotkozást, s csak nem messze levén már az ellenségnek is az tábornak megütésére küldetett derekas csatája, mely szinte azon utra jütt, holott az én vicéim semmi strázsát nem hadtak volt; és ha magam ki nem mentem volna, s az Böjti csatájára is nem akadtak volna véletlenül, fekvü helyében verték volna fel az táborunkat; de éjtszaka bátran jüvén az ellenség, és az pankotai pusztánál csak véletlenül bökkenvén az mieinkre, ezek pedig amazok jüveteleket eszekben vevén, mint éjtszakai csendességben és készen várván, s reájok rohanván, egyik fél is másiknak számát nem tudván, noha háromszor, négyszer annyi is volt az török, igen megveretének; az esztergomi bék, sok agák s egyéb rendek elveszvén. Ez másodszori szerencse az szalontai után felette igen ellankasztá szivét az pogányságnak.

Megértvén azért, hogy az ellenségnek tábora Lippa mellett volna, reájok indulánk Jenötől, de az fejedelem személye szerént nem jüve el, hogy megharczoljunk. Elönkben Kornis Zsigmond praeficiáltaték, nagy víg és kész szivvel valának az egész hadak; de az Isten megakadékozá szándékunkat; mert megindulásunk előtt az idő megesösödék, mig mentünk éjjel és nappal esett, az

vizek neki áradának, és az Marus vize köztünk levén, mi által semmiképen nem meheténk reájok, ők pedig noha hidjok vala Lippánál, de nem merének reánk jüni, és igy Pálillése nevü falunál Lippán innen az Marus mellett megszállánk, és az hid felől az berekszélben sánczot kezdénk csinálni. Estvére kelve jüve az strázsára egy magyarul tudó csauz, szót adván békeség tractája felől, és hogy zálagok adattatnának mindenik részről; melyre mi is örömest hajlánk; és más nap reggel az jámbor úr Kornis Zsigmond eleget kapa kétfelé, kit küldhessen, de az emberek igen kedvetlenek valának az pogány közé menetelhez : én azért magam megkenálám magamat, s nehezen bocsáta szegény ur, mivel én és Bornemisza Pál valánk melléje rendeltetve, és segitettük, az mint azelőtt való nap is igen elbágyadva, lankadva vala, mert bontakozott egészséggel is vala, mi adván ordinanczziákat, irogatván leveleket, köztünk ülve szegény elbágyadott, szunnyadozott; mellettem hogy eljüjön hivom vala az oda hátrébb (157 l.) említett Nemes Tamást, de semmiképen nem akara. Udvarhelyszéki Farkas Ferencz, mint emberséges ember örömest eljüve. Török részről az tömösvári Izmael Alaj bék és az lippai bék jüvének zálagul, szép katonai solennitással levén az zálagok megcserélődése. Seregéből kijüvén az Alaj bék, pár-

ducz bőrösön, deli katona szerszámban és öltöztetett jó lován, kérdé : Hol vagyon, s melyik az az ur, ki én helyettem zálag leszen? úgy monda. Én is seregemből kirugaszkodván megfelelék, hogy én vagyok; s egymással kezet csapván, azután az többi is, egymás mellett elmenénk, mi amoda, azok ide. És minket Lippára az városban vínek, és mindjárt csauzokat rendelének mellénk, kik jól is gazdálkodtak ugyan, de igen őrzöttek is. És így az vizek miatt az ütközet nem lehetvén, tisztességes mód adaték az mi hadainknak az zálagokkal együtt az táborra visszamenésekben. Másod napon pedig az táborra kivivének audientiára, és az vezér elsöben is azt kérdé: Hány fejetek nektek arra, hogy ti hatalmas császár ellen fegyverrel jüttetek, hatalmas császár földét megfurtátok? (az sánczot értvén ezen). Kire én is felelék : Nem hatalmas császár ellen, hanem az ki régi császároktól adatott athname ellen mi reánk fegyverrel jütt, szabadságunk, törvényünk ellen magát erővel fejedelemmé csinálni akarta, az ellen szabadosok vagyunk magunkat oltalmazni, mert mi fegyverünkkel szolgáló hivei vagyunk hatalmas császárnak. Erre viszont monda : Akarjátok-e, hogy közitekben állván, hatalmas császárral megbékéltesselek? Felelék : Mostani állapotban semmit annál inkább nem kevánnánk, mert mi hatalmas császár kön-

tösétől elszakadni nem akarunk. Kihozatván ez alatt és kezében tartván egy darab beiratott papirosat, monda : Megfelelhettek-e ti azokra, melyek hatalmas császár kevánsági? Felelék : Mikor meghallandom, úgy tudok hozzá szólani. Kezdé azért olvasni, és tolmácsoltatni az conditiókat, melyek közzül vala egyik : Jenőnek oda adása. 2) Bethlen István javai megadása, magának bátorságos visszamehetése s lakhatása. 3) Zólyominak elbocsátatása. 4) Császár számára valami nagy summának adása; az többi aprólékosbak, de már eszemben nem jutnak. Noha pedig valójában is ugy kelle lenni, de csak az onnan való megszabadulhatásért is azt felelém : Ezek oly dolgok, melyekre nem hogy én, de maga az fejedelem is az ország nélkül, sem az ország fejedelem nélkül nem felelhetnének; azért értésekre kell adnom. Monda : Irjam meg. Felelék : Az irás nem elég; mert ha mi kérdésnek kellene lenni, az papiros többről tanuságot nem adhat, csak mi reá van irva, magamnak kelleleikben adnom (s akarván neki is kedveskedni) mind az dolgokat s mind pedig az nagyságod nagy jóakaratját is hogy jutalom nélkül ne hagyják, ily nagy dologban akarván fáradozni. Tetszék az dolog, és monda : Menj el bátor. Kezdé Farkas Ferencz is sugni, nem hagyjam el; mert ha maga nem urgeálja vala, el fog vala maradni; s mondék az

vezérnek : Hogy hitelesb legyen beszédem, elviszem társamot is, mert ez az egyik nemzetből bocsátatott, mely székelységnek neveztetik, azok igen nehéz természetü emberek is. Megengedte azt is az bolond ifiu s kevély vezér, és nekünk ott egy emberünk sem maradván, az ő zálagjok pedig nálunk levén, mihelyen sátorából kijüvék, én is alig várám az lippai hidon általszaladhatásomat, s Isten hirével az fejedelemhez menék, magát Jenöben, az tábort azon innen találván. Látának nagy örömmel és csudálkozással, miképen beszélhettem legyen ki magamat.

Ezzel azért nagyubb hitelt szerzének, hogy valóságos kedvek legyen az békéléshez, és mivel általam azt is kevánták vala, hogy követek mennének az tractára, küldé az fejedelem az tanácsrend közzül Haller Istvánt, Szalánczi Istvánt, engemet is esmét, szászvárasi Fodor Istvánt, az udvari predikátort Csulai Györgyöt, kikkel együtt Lippához érkezvén, noha azelött ök adnak vala alkalmatosságot az békélésre, de azután fortélyozni kezdének; söt csalárdul az tracta alatt akarják vala táborunkat is megütni ilyenképen :

Midön már nehány napokat eltöltöttünk volna, egykorban látók, hogy vadnak alattomban való készülettel, azután kezdének takarodni is ki az várasról, mint midön derekas csatára

szokták bocsátani. Ez vala felette nagy megszomorodásomra, látván az álnak hitetlenségeket, féltvén pedig táborunkat, hogy az tractához bizván, derekas vigyázással nem kezdenek lenni, hirt is nem adhatunk, mert nagy őrizet alatt voltunk, mig oda járának, voltunk nagy tribulatióban; egykorban megérkezének, de hát ime nem vigan, nem csoportoson, hanem szakadozva, kopiák lehajtva, fejek csüggedve szivárognak be az várasra, hozván valami szegény paraszt embereket is kötözve; s hát az dolog így történt: hogy az Úristen az ő ingyen kegyelméből indította az fejedelem elméjét arra, hogy csak az földnek látásaért, és az várnak is nézésejért menne Világosvár alá, mely csak közel Jenőhez; és az állapotokhoz képest mentenek vele az táborból nehány ezer emberek azon napon, melyre virradólag, Világoshoz közel az Makra aljában állottak be azok az seregek, kik éjtszakára kelve az tábort megütötték volna, mely is két részben, egyik Jenőnél, másik az Kölesér mellett vala. Azt az cásust az török vélte arra, hogy kijüvéseknek hirét az parasztság vitte legyen meg, és ő ellenek jüttek ki az táborról az magyar seregek, s nem hogy kimutatni merészlették volna magokat, de az erdőkön oroszkodva szállankoztak haza, az mint hogy közel is jártak az lesekhez, és ha tudták volna, könnyen fel is

verhették volna öket. Ilyen az Istennek csudálatos cselekedeti minden ö akaratjának végbenvitelére.

Az tracta alatt való csalárdkodását azért az töröknek az fejedelem is eszében vevén, tehát igen megbánta, hogy annyi számu és olyan embereit, maga mellöl elbocsátotta legyen, s Dániel János nevü föember szolgáját küldé hozzánk, irván levelet, hogy azon legyünk ketten Haller Istvánnal, és Csulaival harmadikkal, valamely praetextus alatt mehessünk vissza, az többit ott hagyván az tractának continuatióján, alattomban szóval megizente vala, hogy ha többekkel nem lehet is, akár csak magam kibeszéljem magamat közzülök. Ezen végre azért az vezérhez kimenvén, elsö levén Haller uram, proponálá az kéredzést, hogy az fejedelem hivatna bennünket; kire az vezér monda : ha ti elmennétek, hát én kivel tudjak tractálni ? Az jámbor úr törökhöz szokatlan levén, csak könnyen hagyja vala; melyet látván, én tolmácsoltatám : mivel én fizetett szolgája vagyok az fejedelemnek, hanem ha megkötözve tartat ha az illik, de külömben el kell nekem mennem az uram parancsolatjára; nem is hasznos pedig megtartóztatni, mert ez ilyen nagy dolgok könnyen egyszeri beszédre, mint nagy fák egy vágással le nem eshetnek; netalám oly dolgokról akar beszélleni, s tanuságot is adni,

melyek az tractához szükségesek; azért jobb elbocsátani. Ezekre engem elbocsáta, és noha hintómat, lovaimat, szolgáimat ott hagyám, mind azért, hogy reméljék visszamenetelemet s inkább meg ne tartoztassanak; s mind pedig, mert magam is ugyan azt hiszem vala, hogy vissza kellessék még egyszer mennem, ekképen Isten kegyelméből ekkor is közzülök kimenekedém, Csulait, Dániel Jánost magammal elvivén. Én pedig csak könnyü szerrel menék, az fejedelem nagy örömmel láta, és többé vissza nem bocsáta, mondván : ha mindenem oda veszne is, az több uraim oda maradván. Induciákat végezénk, ök Lippáról Tömösvárra, mi az Kaján utján Erdélyben jüvénk, az hadakat qvartírokba szállitván ideig, azalatt az békeség végben mene ilyformán:

1.) Hogy Bethlen Istvánnak és vele levöknek s utrinque mindenik résznek amnistiájok, javok restitutiójok és securitások legyen, s visszajüjenek.

2.) Hogy az országnak újabb athname adassék császártól régi állapotjokról.

3.) Császár számára 40 ezer tallért adjunk. Ekkor igy járánk. Bethlen István is alig várá, Erdélyt kaphassa; mert igen fél vala portára vitetéstől és holtig való rabságtól. De azért csak ebben nem fog vala az dolog maradni, mert sok

sollicitálásunkra is az athname meg nem adaték, az negyven ezer tallért nem kevánák, örömest ide hagyák, mert esztendőre más veszedelmes szándékja vala az akkori pogány császárnak szultán Murádnak, melyet portán követeink bizonyoson megértettek vala : hogy mind Máté vajdát mind Rákóczi Györgyöt kiugrassák székjekből jövő esztendőben, és Magyarországra menjenek; melyet az fő vezér is embereinknek ennyiben kimondott vala : Hatalmas császár oroszlány szemekkel nézi az gyavuroknak mostani magok közt levő állapotjokat; ha Isten adja, tavaszra kelve, mihelyen az ló az füben haraphat, személye szerént megindul, és az német királynak (római császárt nevezvén úgy) kapuja előtt vonsza fel sátorát, tikteket mint kerttel úgy veszen körül, sohunnan senkitől nem félhettek azután, az szél is nem ér benneteket. Oh veszedelmes szándék és keserves oltalom! De ime az felséges Isten az embereknek reménségek s majd kevánni sem tudhatásokon kivül ingyen kegyelméből maga orvoslá meg; úgy hogy az keresztény világ azt maga sem tudhatta volna kevánni akkorban jobban, mert az akkori fővezért Mehemet passát, ki Budán is sokat lakék, vezérkedék, s igen kitanúlta vala az keresztény világnak állapotját, császár megöleté késő őszszel, mely az kereszténységnek s kiváltképen az

fejedelemnek hatalmas nagy ellensége vala; azután maga is circiter két vagy három holnappal meghala ez hatalmas tyrannus pogány császár, kinek csak hirétől is ez világ retteg vala, és akármelyik marad vala hátrébb, azon tanács fenmarad vala, s nem az vizen velenczések ellen akarnak vala hadakozni Európára, kiben azután succedált Ibrahim féleszü császár egyveledék, s mit nem vitt volna véghez eddig az szárazon? Ilyen az Istennek hatalma és kegyelme. Ekkor követségen Serédi István vala az portán, és igen nagy félelemmel azt beszélette, hogy harmad napig is el nem hihette halálát, és álmából is felébredett, mintha feltámadtan látta volna. Vele volt Körösi István is azt beszélette, hogy midön az követségmondáskor Rákóczi nevét emlitették, mint egy vad kan, úgy neki fútta s böffentette magát az kegyetlen császár, az vezérek torkában verték, elhagyatták az szólást, látván, hogy fúriáját nem kezdi birhatni, s roszul bántat az követekkel.

Ekkor az Úristen megmente bennünket; de ime esmét az pogányságnak furiáját nem hagyák megcsendesedni, hanem az tüzet olajjal gerjesztek; mert 1637 késő őszszel porta engedelmével moldvai Lupul vajda reá indula havaseli Máté vajdára haddal, kivel már azelőtt szövetséget töttünk vala, az mint irtam (272 l.) s meg kelle segítenünk, mely ilyenképen lőn:

Én ekkorban megbetegedtem vala, hagymázos nyavalyában estem vala, először hideg lelvén valami halbeli csömörből, s gerendi házamnál feküvém egy ideig, egykorban meggyógyulék azon nyavalyából, de azért az lépem igen megkeményedett vala, s menék Fejérvárra az végre, hogy magamat abból curáltassam, az fejedelem is ott levén; és midőn harmadnapig löttem volna udvarnál, egykor igen idején hivata az fejedelem, jelentvén akkori hajnalban érkezett hirt, és discurálván Máté vajda meg-

segitésének módja felöl, és hogy ha biznám erömhöz, engemet expediálna haddal segitségére, mert késő volna még tanácsot gyüjteni, s az hadak eleiben is mást hivatni, késziteni. Mire Istenben bizván, reá igírém magamat, és mivel azon nap az fejedelem Marusvásárhely és Görgény felé indulni akar vala, hogy rémülés ne itíltetnék, ugyan continuálá is, és engemet, az ebédi megszálló helyig beszélgetvén, Karácsonfalva nevü faluból az Küköllő mellöl expediála; parancsolván az hadak felöl is Háromszékre. Ez kedd nap vala, és éjjel érkezvén Gerendre, szerdán délig készültem, délyest megindulván, csütörtökön Fogarasban érkeztem, pénteken készültem, szombaton megindulván, hétfön havasali határban virradtam meg túl az havason; az bozavári úton mentem be nehány ezer székelylyel, lovassal gyaloggal, lövő szerszámmal. Máté vajdának már dolga roszul vala: mert Bukurestről kiindulván, az gyalogja is elmaradott töle, agájokat futva szalasztván az vajdához, magok választottak magoknak elöttökjárót; az lovas hada is már igen zsibongott, Lupul pedig immár négy napi járó földön bejütt országában, de mihelyen megértette az magyar segitségnek érkezését, mindjárt megtartozkodott. Azonban superveniála utánam derekasb haddal Toldalagi Mihály, s megegyezvén Lupulra indulánk, de csak helyét tanálók.

Vala pedig oly ordinancziánk, hogy egy járással érjünk véget nyughatatlanságában, és székiből is kiüzzük; de megkérdezvén az fejedelemtől jütt embertöl: kik lettek legyen az tanácsban jelen, megjüvendölém, hogy mihelyen Kassai István érkezik, ki az fejedelemnek leghitelesb, belsöbb tanácsa vala, mindketten pedig egyiránt félelmes emberek, ottan elbontja; mindazáltal addig megértvén, hogy az vajda az tatrosi Ojtoz utját Soldán nevü bojér sógorával nehány ezer emberrel őriztetné, én arra indulék, noha immár is jütt vala olyan parancsolat, hogy interponálnók magunkat, s békéltetnök meg, ha pedig elöbb kellene mennünk, az vajdát s bojérokat feleltetnök arra, magok költségén az portát ök csendesítsék le, ez dolog miatt; melyet midön proponáltunk volna, ily emlékezetre való méltóságos szavai lönek Máténak: Elsöben intvén arra, kevánságát az fejedelemnek ne értené senki az bojérok közül is, mert meg fognának rajta háborodni, holott egy confoederatióban levén conjuncta causa volna, és együtt kellene minden dolgot fogni; mindazáltal ő kész azt magára vállalni; az többiről monda: Hová leszen az mi böcsületünk az fejedelemmel? hová az ti nemzeteknek hire s neve, ha mi kezdünk utána járni Lupulnak? ö az eb fut elöttünk, mégis békeséget nem kér, mi kenáljuk-e még is béke-

séggel? annak felette, hiszem békesége volt mi tőlünk; ő bontotta fel, és jütt reánk; ha kellene pedig, olyannal kellene békeséget csinálnunk, kinek állandóságának hihetnénk is, de ez már mennyiszer végzett velünk s mennyi rendbeli hitit szegte meg; ezután is soha meg nem állja : azért csak látnánk dolgainkhoz. Őrizteti vala pedig az ojtozi utat Lupul azért, mert egy Iván vajda mazul vajdafi lakik vala Erdélyben még Bethlen Gábor idejétől fogva, kit említettem oda hátrébb, annak voltak is némelyek biztatói Moldvából, s azt az fejedelem is Bereczkhez az szélben küldte volt, biztatván is beküldéssel : mely könnyen meg is lehet; de menetelemnek hirét megértvén Soldán, szinte naplehaladáskor jüvék Tatroshoz, és elszalada előttem, megüzésétől is az éjtszakai idő elrekesztvén, az holott megnyugovám; midőn utána akartam volna menni, azalatt az fejedelem méltatlan kevánságihoz képest Máté vajda is megkedvetlenedvén nem jütt előbb, hanem csak visszatért, elégnek tartván, országából hogy kiüzte ellenségét; s hát ihon jünek az mi hadaink is, és igy kijüvénk az Ojtoz útján; már igen kemény idők is valának, az hó mezőben lepvén, mely igen nehéz uton elől elmenvén Toldalagi Mihály öreg ember is vala, én pedig lövő szerszáminkat, gyaloginkat nem hagyhatván, az lábomat az hideg megsanyarította is vala.

Nem sokáig tartó de sulyos utam lőn ez hadakozásban, gyenge egészséggel indulván; de Isten az útban meggyógyitá az lépembeli nyavalyát is. Éjtszakára két két lovaimat magam sátoromban vonyattam be az kegyetlen idő előtt, az csatáról az kurtánok szánon mennek vala vissza, élés szük vala, hanem bor bő, ki miatt az hegyeken részegen maradozó székelyekben sokaknak torkokat, némelyeknek szeméremtesteket metélték el az oláhok; éjjel érkeztem ki Háromszékre, úgy tetszik Lemhény nevü faluban egy emberséges jó öreg özvegy székely asszony házához, az ki nagy emberséggel látván, lábaimat megmosatá, szép étkekkel, jó serrel, az minemüeket régen kevántam, s jó ágygyal tarta; Isten fizesse az jó asszonynak. Én is azután is voltam emberséggel érette, és oltalommal neki.

Még is nem maradhata az dolog csak ebben, hanem 1638 őszszel esmét reá indula Lupul Mátéra haddal, hogy elvegye vajdaságát, melyet az porta is megadott volt; Máté esmét kezdé az fejedelmet és országot segitségért sollicitálni, de ellenben az portáról erős parancsolat jüve az fejedelemre, hogy magát abban egyvelíteni ne merészelné; tanácsot tartván azért felőle, noha jüvendöre félelmes vala, de mivel nekünk is hitünk forog vala benne, szegény Bornemisza Pál s én az megsegitésre ugyan kéredzénk is, de nem bo-

csáta az fejedelem, hanem szegény Kornis Zsigmondot rendelék, hogy az hadak előtt generális lenne, és szálliták az Barczaságra hogy már az segítő hadakkal, Kapronczai Györgyöt pedig expediálák Máté vajdához. Én látván az álnakságot, nem akarék interessátuskodni, hanem kibeszélvén magamat az fejedelem mellől, tisztembe menék Fogarasban az dolognak végeig, az fejedelem pedig vele egyezettekkel ily fraudulenter cselekedék szegény Máté vajdával, hogy szinnel tettetvén segitséget, annak czégéresb voltáért s hitelejért, Kornis Zsigmondot szállitá az nevezett helybe hadakkal, Kapronczait nagy biztató követséggel küldék Mátéhoz és az bojérokhoz, kinek expeditiójában megtarták azt az politicae stratagemát, hogy az ki mást meg akar csalni s hitetni, azt kell elsöben megcsalni s elhitetni, az ki által azt végben akarja vinni. Ő is nyavalyás amott esküt erösen mint s hogy leszen az segítés. Harmad részről pedig Barcsai Ákost Lupulhoz expediálá az fejedelem, akarván végezni vele, hogy az Máté meg nem segitésejért mint s hogy legyen az dolog. Kit az Úristen csak nem oda is veszte tolvajok miatt, megsebesítve fosztva vivén Abaza passához, ki Lupul részéről volt, sziliistriai passa levén akkor. Azalatt Lupul közelítvén Mátéhoz, ő is szegény desperálván az segitség felől, resolválta magát s elei-

ben menvén Lupulnak, csak az igaz igyet Isten megsegité, s erősen megverte Lupult, azután szegény ujabb és erösb diplomát extrahált tölünk, de itt is az fejedelem álnakul cselekedék : mert az ország diplomájában semmi exceptio nem vala, in privato maga személyében az kit ada, abban az törököt, tatárt excipiálta.

Nyugovék azért az ország ab anno 1638. usque 1644. annyéban, hogy külső hadakozások nem lőn ellenséggel, de belsőképen szünetlen oppressio, az fejedelmeknek az országon széljeljárások, törvényes székeknek, octáváknak, diaetáknak celebrálása hogy már az igazságnak folytatásaért az egész községre nézve, de mind csak az fejedelmek hasznok keresése vala, és mások nyomorgatása törvényes szinek alatt. Többek közt az székelységet csudálatosképen megszorítá adásvétel dolgából. Az brassaikat igen megvexálá, és némely jószágokat elvevé, s csuda reversálisokkal való contractust csinála. Az szebeniektől is jószágot egyik kaput, egyik bástyát contractussal elfoglalák, noha nem quoad continuum usum. De ezeken kivül mennyi sok szabadság ellen való végezések lőnek, Isten győzné előszámlálni.

Sok időktől pedig mind fordogála alattomban az svecusok izgatása római császár ellen,

Magyarországból is az evangelicus status ottan ottan ingerli vala az fejedelmet, mert vala is nagy oppressiója és persequutiója az evangelica religiónak, et in anno 1643. concurrálának ily hatalmas dolgok : Egyik, hogy litvániai herczeg Janusius Radczivilnek*) érkezének követjei, kik által az Lupul vajda leányának neki szerzését kevánván az fejedelemtől, azon alkalmatossággal tractálja vala azt, hogy László akkori lengyel király nem fogna sokáig élni, és hogy az interregnum idejére tennének dispositiókat arra, hogy evangelicus királt választhatnának. Jár vala pedig elméjek az fejedelmen avagy fiain, s azt is adják vala okul, hogy akarná az herczeg Lupul leányát eljedzeni, mert azzal valami nagy dotalitiumot reménlenek vala, kivel magát az herczeg akarja vala készíteni az említett jüvendő dologra. Ezen házasságszerzésben az fejedelem meg is indula; de félvén attól, hogy az portán Lupul az dolgot detegálván, miben fáradozna az fejedelem, vádlására fordítaná, és ezt akarván megelőzni, midőn az herczeg követjeit Moldvában expediálta volna, másfelől maga orátorának az portára értésére adá, és az nem helyesen az dolgot megczégérezvén, az pedig Lupulnak értésére esvén, igen offendáltaték, s ő is rejiciálá

*) Radzivill Janusz.

az fejedelem interessatióját, s más úton az ország követjeit haza bocsátván, ez dologban mediatornak intimálá az kijoviai metropolitát, (ki még Mogilla vajda nemzetéből vala, egy az oda hátrébb említett Gavrilas és Iván vajdával) s ő általa mene végben is, az mint arról leszen előbb irás.

Térek az másik dologra : hogy ezenekkel egy időben jüvének az svecusoknak is követjeik, kik invitálák az fejedelmet az velek való confoederatióra, és azt ugyan conclusióban is vevék. Mikor ez két hatalmas dolgok forganának az fejedelem előtt, Désen és Számosujváratt levén, Kassai István, ki belsőbb tanácsa vala, Kolosváratt köszvényben feküvén, nem jöhet vala udvarhoz, az fejedelem is pedig mind méltóságára mind az emberek gyanujára nézve, nem járhat vala hozzája, hanem engemet jártatott, kinek mikor ez két hatalmas dolgokat forgani az fejedelem előtt proponálám, expavescálván hozá elő az szent Szüznek szavait, kit midön Gábriel arkangyal köszöntene, és az dolgot megmondaná, exclamálván az szent Szüz, azt felelé : Domine! quomodo possint haec fieri, virum non cognovi, sat. Én is, úgy mond, azt mondhatom ez hatalmas dolgokban ő nagysága felöl, midön az svecusok magyarországi, az litvánusok lengyel királyságot mutogatnak ő nagyságának, melyeknek nagy és nehéz voltok lehetetlenséget importálnak. Erre

én is azon textusból felelék nekie, mondván: Úgy vagyon, az embereknél sok dolgok rendszerént lehetetleneknek látszanak, de Istennél semmi nincsen lehetetlen valamit akar, és az mint az szent Szüznek lehetetlennek látszó dolog vala az természet rendi szerént, hogy szülne; mindazáltal az angyal megmondja az mediumot: Spiritus Domini superumbrabit tibi *); ugy ha mi kedves az ő szent szemei előtt, az módokat is az jó Isten alkalmaztatni fogja. Ezekről osztán lőnek sok discursusink, melyeket reportáltam az fejedelemnek, és az akkori dolog ilyenképen forga:

Ez állapotban mivel az fejedelem mi előttünk, kik belsőbb emberi evangelicusok és erdélyik is valánk, azt teszi vala fel, hogy respectálná mindenek felett az Isten dicsőségét, és az erdélyi birodalomnak is terjedését; tudjuk vala pedig azt, hogy az töröknél nem volna kedvességben az fejedelem személye; lehetetlennek látjuk vala, hogy az az nemzet az ő előmenetelét, terjeszkedését, és idegen nemzetekkel való confoederátiók által erősödését akarná: hanem mivel tudjuk vala, hogy egyebek is, de kiváltképen az pogány nemzet vigyáz csak az szerencsére, s annak kedvezni szokott még az neki nem tetsző dologban is; így az alkalmatosság akkor úgy

*) Értsd: te.

mutatván, hogy az római császár armádája ruináltatott vala teljességgel az svecusok által, nem vala mezőben csak két vagy három ezer embere is, az svecus pedig penetrálván Morvára, s ott Olomuczot, több nehány erősségeket is megvett vala, s manuteneálá is nehány esztendőkig; ha megindulhatnának és az hadnak egy része azokkal magát conjungálhatná, az dereka az magyarországi várakat, városokat veddegelné, kiknek nagy hajlandóságok is vala az fejedelemhez; az indulattal együtt menne az hire, azt követné az szerencsés progressus is, ki emberi mód szerént kezünkön vala, nem is levén az várak jól muniálva; így az török mindjárt kezdene faveálni, mert vala ilyen okoskodásunk : avagy hogy hajol az megengedésre az török, avagy nem; ha hajol, azt semmiképen maga hasznának is keresése nélkül nem cselekszik, és oly nehéz kevánsági is lesznek, hogy arra lépni vagy lehetetlen, vagy igen veszedelmes, úgymint vagy valamely keresztény váraknak kezekhez esése*), avagy képtelen nagy adózás alá vettetése Magyarországnak is; ha pedig nem annuál, avagy kevánsága nem teljesítése miatt elmúlik, azzal felette igen offendáltatik, s az akaratja ellen való indulatot

*) Későbbi kéz nehány szót kitörlött, helyökbe iktatván e szót : ‚esése.‘

nagy veszedelem követi, az elmulást is hasonlóképen, mert az dolog is német előtt prodáltatik, s az confoederátus fejedelmek frustráltatnak, és az evangelica religiónak is sem Magyarországban, mely üldözést szenyved, sem másutt nem szolgálhatunk. De Kassai István tanácsa praevaleála, ki felette igen austriacus ember vala, hadi állapotra félelmes ember is; és mintha azt mondotta : Római császár, ime én, ha el nem bonthatom is ez indulatját az fejedelemnek, de elvonytatom fél esztendőig; azalatt készülj hozzá, — arra birá azért az fejedelmet, hogy az portán elkezdené annak tractáját. Ezelőtt való esztendőben is pedig 1642-ben jütt vala francziai király követje ezen materiáról való követséggel du Bois nevü, ki őszszel szent Lukács napi octávának hirdetése alatt Beszterczére jütt vala, kivel igy jártam vala :

Fejérvárról házamhoz kéredzvén, igyekeztem bemenni Beszterczére csak az fejedelem érkezésekor, noha nem volt parancsolatom előbbre, hanem csak az octávának terminusára; mindazáltal ugyan előbb akartam volna menni, de az mely nap indulni akarok vala házamtól Gerendről, érkezének Csulai György uram, ki ekkor udvari pap vala, és többek is hozzám, s kedvekért az napot elmulatom; másodnap viszont Barcsai Zsigmond, Kapronczai Györgyék, azok is

egy napot elmulattatának, s velek együtt is menék Beszterczéig mulatozva; s hát az fejedelem szombaton érkezett be, én vasárnap, s kérdezvén, neheztelt igen késedelmemért, de okát az udvar nem tudta; s hát azalatt érkezett az említett franczuz követ, ki mivel titkoson jütt Velencze felé, s onnan Tömösvár felől által Erdélyre, az fejedelem is titkoson akarta volna mind tartatni, s mind vele tractálni, és mivel nem tanálkozott mellette oly hiteles embere, ki altal véghez vihesse, ez volt oka nehézségének. Beérkezvén azért, udvari barátim, kik szánakozva, kik hizelkedve, némelyek csak szót venni, horgászni akarva kezdék jelenteni az fejedelem haragját, tőbbek közt Serédi István, ki nekem jóakaróm vala ugyan szinnel, de realiter senkihez nem sincerus, nem is volt világon oly barátja, kit mindjárt lerágalmazni kész nem lett volna, nem hogy egyebeket, de fejedelmet, maga háza népét, s az mi nagyubb, maga religióját leszólotta; ezt ugyan már tudva tartotta az udvar, s öszvebeszélve egymást, mindjárt leszóltattuk, az fejedelmek is jól tudták, mindazáltal mégis nagy kedvessége volt, mert igen udvari, játékos és beszédes ember vala : ez, mondom, tanácsolja vala nekem is, hogy én is magamat megharagítanám, sőt bucsuznám el is az fejedelemtől az méltatlan haragért; kiből látom vala

az ártalmas következést : Midön ura haragszik, hogy akkor az szolga is haragudjék; kihez képest csak mosolygással mulatám az dolgot, s más nap az fejedelem Csulai uramtól izené meg okát busulásának, s utána magamat is mindjárt hivatván, sokat tractála, s egy igen szép, és öreg fedeles aranyas kupával, egy veres skárlát mentével ajándékoza meg gonoszakaróimnak boszújokkal; és így azon követet Beszterczén kivül egy falucskában tartottam, s magam mint csak sétálásképen paripán oda járogattam tractára nehány napig, azután behozatván az várában mint csak szolgálatot kereső officért, úgy juttattam szemben az fejedelemmel. De ez ekkori tractát is Kassai elbontotta vala az igen képtelen conditióknak proponálásával.

Hogy azért érjek az elkezdett materiára, mihelyt az portán az dolog proponáltaték, mindjárt tractában s alkuvásban elegyedének az fejedelemmel, és annyéra mene az dolog, hogy az fejedelem ily igíretre lépék: hogy ha az tizenhárom vármegyéket apprehendálhatja, megengedvén az porta az német ellen Magyarországra való indulatot és segitvén is, annuatim, mig birhatja, 40 ezer tallérokat adjon, ha pedig csak az hét vármegyét, azoktól 20 ezer tallérokat; de praesenti pedig az megengedésért császárnak 25 ezer tallérokat, vezéreknek és egyéb nagy embereknek azon kivül. Ez tracta azért addig prolongáltaték, hogy azalatt az dánust római császár felindítá az svecus ellen háta megé, és Morvából visszavonyatá Dániára, Csehországban az mely hadakat ujobban készitettek vala svecus ellen, azt épen mi ellenünk forditák, Kassát, Tokajt, Kállót, Szatmárt muniálák, és

már az dolog kitudódván, az törökkel is végezvén, nem lehete egyéb benne, hanem az időknek nagy alkalmatlanságában is, februáriusban meg kelleték indulnunk, az svecusok is már oda levén. Mely expeditio ekképen lőn :

Az fejedelem az hadnak derekával Nagyfalu és Székelyhid felé mene, Rákóczi Zsigmondot más rész haddal Béltek és Károly felé bocsátá. Kiről előbb leszen emlékezet.

Én pedig noha akkor nem voltam tisztem szerént generális, hanem főkomornik, mert még in anno 1636. visszajüvén az akkori hadi expeditióból, 1637-re fordulván februáriusban, nem csak offerálta, hanem, mondhatom, inkább inponálta vala az fejedelem azt az tisztet, melyet felvenni sokáig recusáltam, causálván praedecessoromnak Mikó Ferenczne holta után maradékinak sok kárvallásokat, noha számadatlanul való tiszt volt eleitől fogva; és külömben ugyan nem is subeálom, hanem maga kezével irott szép commendatoriát és assecuratoriát ada az fejedelem, melyet nehány ház jobbágyoknál feljebb böcsüllöttem, s megtanáltatik leveleim között. Engemet mindazáltal harmadik része hadával Szatmár obsidiójára, és körülette levő vármegyéknek, kastélyoknak, uraknak beholdoltatására expediála, levén velem többek között Petki István az csiki haddal, Dániel János az udvarhelyszéki

haddal, Kemény Boldizsár Doboka vármegyével, Huszár Péter Torda vármegyével, Torma Péter belső Szolnok vármegyével, és többek is, kikkel Désnél megegyezvén, Kővár vidékére mentem ki, elsöben Nagybányát megholdoltatám, azután Lónyai Zsigmondot aranyas-meggyesi várával, Túrt-Terebest Ugocsa és Szatmár vármegyékkel, s innen Isten kegyelméből Szatmárhoz közelítvén és az németieket alattomban megintvén, tüzre és fegyverre ne bocsátkoznának, azok engedelmességeket mutaták; és noha csak szinesen hajnalban üttettem meg kerített árku városokat, ők is kilövöldözének, mindenik félnek sérelme nélkül, de különben magokat nem opponálák, mert azelőtti nap az várbeli praesidium jüvén ki oda, erős ellenkezést tönek, de éjtszakára nem merészlettek ott maradni; oda azért beférkezvén, és az városra lövő szerszámokat szegeztetvén iesztettem öket tüzzel, fegyverrel is, az kikhez is alattomban levelemet küldöttem vala, de válaszom az praesidiariusok miatt nem jühet vala, s nehéz vala hozzájok férnem, mert az Szamos vize folyván körül, némely helyen az jeget elhányta vala, az hol pedig nem, ott szélesen kijegelték vala. Egy helyen azért általmenvén az gáton, hol már öszveszakadva volt az viz, hogy az hostát felől megnézegetném az állapotot, mely részről obsideáltattam

vala Petki Istvánnal, az helynek mivolta úgy kevánván, hogy kétfelöl derekasan kellene obsideálni, s midőn csak Petki István, Dániel János és egy szolga volna velem, s járnék az vizparton, láték az viznek tulsó partján az város felöl embereket, kik fegyveresen járnak és vigyáznak vala. Elhagyván azért az velem levőket, egyedül közeliték az parthoz, túl is pedig elhaladván az többi, kiválék és marada hátul egy jó módu, personatus és köntösös ember, kard az oldalán, és hosszu puska az vállán, az ki ellenben velem lassan menvén, süvege emelitésével nekem böcsületet ada, mely egy süvegemelitésből kitanulám, hogy nem volna azon ember hozzánk ellenséges szivvel; közelebb járulván megszólitám: Van-e hited keresztény vitéz barátom? Ki felele: Vagyon; s hát neked vitéz uram van-e hited? Felelvén mondék: Vagyon, s jüj közelebb bizvást; nálam is hosszú puska levén. Közelebb jövése után kérdé nevemet; kinek megmondván magamat, annál inkább köszönte böcsülettel; én is hasonlóképen; és megtudakozván, kik legyenek az várban s mi állapottal, praesidiariusok is micsoda vigyázással, és az városban is megértvén mindeneket, s azt is, hogy az praesidiariusok vigyáznak nappal az városban is de éjjel az várban takarodnak, és csak az városbeliek, nemesség s futott nép maradnak s örzik az vá-

rost, kik nem volnának idegenek ha az praesidiumtól merészlenének; izenék azért ezen ember által az szatmár-vármegyei viceispánynak, ki Farkas István vala, Daróczi István, Patai Máté főembereknek és az város biráinak, hogy hitre való beszélésre jünének ki az vizpartra. Ezzel elmene az ember, én is az én társaimhoz, kiknek az dolgot megbeszélém. Nem sokára az ember visszajüve, kihez én esmét menék, s választ hoza, hogy eljünek mihelyen sütétedik, az praesidiariusok is betakarodván; melyet elvárván el is jüvének, és beszélék s concludálék is velek, hitet adván, hogy ök nem opponálnák magokat, ha által kelhetek városokra az vizen, az melyet lehetetlennek állitnak vala, de hogy külömben hozzánk hajoljanak abban módjok nem volna, nyakokon ülvén az praesidium. Ezzel elválván, az tiszteknek mindjárt ordinancziát adék, az vitézlő rendnek némely részét felülve mezőben hagyám, mert segitségek érkezésének is hire vala, az többit gyalog szállitván, valami hosszu lajtorjákat, arra deszkákat és sövényeket hordatván, és általbocsátván az jegelésen előttem Somi Mátyást, ki szolgám vala, második mindjárt magam levén általmenénk, melyet az hadak eszekben vevén, úgy neki rohanának, hogy le kell vala szakadni az pallónak, mert az jég igen roskadólag vala, már szinte martius elei levén, hanem kardokkal,

fegyverrel oltalmaztattam s tartóztattam öket, hol által hol visszajüve ottan ottan magam is, egyenként költözteték által egynehány ezer embert azon éjjel; mely próba hatalmas vakmerő szerencsén forog vala, mert ha az jég leszakad vala, valamennyi népem az város felől rekedett volna, az mind oda veszett volna; kihez képest ha száz ezer emberem lett volna is innen, de meg nem segíthettem volna. Midön azért az szükséghez képest már elég magammal lételemet tapasztaltam volna, nagy sivalkodással az városnak rohanván, lövén erősen, az városbeliek is ellenben hasonlóképen cselekedvén; de egyik fél is az másiknak nem árthatván, az várból is az házak miatt csak haszontalanúl lövén, hajnalban Isten kegyelméből ekképen az városban beférkezénk, de három hetek alatt, míglen hidat köttettem az Szamosnak Németi felől való ágán, egy lovunk, se lövő szerszámunk be nem jühetett, az kopiások gyalog levén fenn, mint lánczfások, éjjel nappal nagy vigyázásban levénk.

Csak hamar nap pedig beszállásunk után kiütvén az várból mind magyar s német praesidiumbeliek, (mert német is nehány száz vala benne) igen rajta vesztek, éjjel levén az dolog, készen tanálának, feles vesze el bennek, többször ök is nem próbálák, noha azelőtt contemnálják vala, nem levén egyéb gyalog,

hanem csak székelység velem, eleveneket is fogánk.

Ez beférkezéskor Huszár Péter s többek is kimutaták fogok fejérét, fejedelemhez való szíveket; mert midőn az Istentől mutatott alkalmatosságot describálnám és intimálnám is az dolgot nekik, kiadák az választ, hogy drabontokká magokat nem teszik, s gyalog nem szállanak, de az vármegyék is nagyubb részen, az székelység pedig közönségesen ki velem volt, kész resolutióval cselekedének, melyet az fejedelemnek soha mindazáltal meg nem jelentettem, nekem egyébiránt jóakaróim levén, s egyebekben bölcsületes emberek is. Ez obsidiónak idején s azután is, míg az fejedelemmel megegyeztem, oly disciplinában hordoztam az hadakat, hogy étel, ital, ló, marha-eleségen kivül, egy kés, egy fejsze, egy süveg az szegénységtől el nem vétetett, élést magok hordottak be, különben ha az lövésből s egyéb hirből nem tudták volna, az hadak kijárásából nem is tudták volna az dolgot. Németi felől az mely hid van az várnak kis ajtaja felől egy részről; másunnan az hostát felől az vizpartról lövő szerszámoknak; az város piacza tájékjáról, harmadik helyről tüzes szerszámnak mind egy éjjel vettettem sánczot. Negyedik helyen az sorompót, melylyel az várnak árkát az Szamospartig általrekesztették vala, az Szamoson levő

hidakat azzal befoglalván, akarom vala levágatni, mert ló-eleségek is arról vala, az vár kis kapuja szabados vala nekik; de ez nem succedála, az lövéssel, mely felette sürüven arra szolgál vala, elvetének; magam is Petki Istvánnal valami vermes helyen alig maradék meg, az többi mindazáltal jól menének végben, mert az szél nagy fúvással úgy szolgála, hogy semmit az várban eszekben nem vennének, hanem csak virradva, az midön az lövést két felöl elkezdetém, az piros berek vagy németi hid felöl hatalmas jól szolgálván be az várban az golyóbis, de az hostát felöl feljár vala Éjtszakára kelve tüzes gránátokat is bocsátatni kezdék az várban, mely noha nem gyulaszthata ugyan, mivel vala mesterségek az mególtásra, de nagy rémülést csinála, és mindjárt szót adának : Ne tüzzel, ha keresztények vagytok sat ; noha ök előbb próbálták vala, hogy az várost nyakunkban gyujthatnák, de nem szolgála akaratjok. Egy tizedest koldus ruhában öltöztetve expediálván az várból kassai generálishoz levéllel, és azt intercipiálván, megértettem vala, hogy élésből nem sokára megszükülnének, és hogy az magyar s német praesidium között egyenetlenség volna.

Adtam vala pedig én is alkalmatosságot arra, mert az városban házak, minden javok, és nagy részének házoknépe is künn rekedtek vala, kiket

épen én conserváltam, s azok által hirt is tétettem az várbelieknek, hogy inkább ne exacerbálódjanak mindeneknek elveszésével, sőt alliciálódjanak; nyilakra kötözve czédulákat is bocsátottam be az várba. Ezen azért inkább megzendülvén, egykorban az kapitány Zoltán Jósa, ki nekem egyébiránt régi esmerős jó barátom vala, egy leány gyermekecskének pártájába csinálván levelet külde ki, tudván keresztények vagyunk, nem bántjuk az gyermekeket; vala mindazáltal annyi eszecskéje az gyermeknek, nehány pénz-adással is édesgetvén, megmondá : rut kiáltás van az vitézlő rend, magyar, németség és tisztek között; kiből eleget értettem. Irásában azért reménkedett nekem Istenért, jó szerencsémért, és két fiacskáimnak életekért, hogy szüntetném meg az obsidiót és lötetést, (mely maga ágyát is elseprette vala, ott benn nem levén akkor maga szerencséjére benne) és engednék respiriumot az velem való tractára. Kire választ tevék : Tudnám ugyan azt én, hogy nem tágitást tennem, hanem nevelnem kellene nekem az arra való okot, mely ötet kénszergeti; de mivel keresztények is vagyunk, magunk személyében noha inimici causae, tamen amici personae lehetünk, nem kevánom sem maga személyének veszedelmét, sem az keresztény vérontást; azért terminust adék az tractára (látom vala

pedig azt, ha jobban szoritom őket, vagy magát nyakon kötve kiadják, vagy az kétféle praesidium egymást levágja, nekem pedig azokra szükségem vala, hogy megtarthassam az uram szolgálatjára őket).

De minekelőtte tractára kénszeritettem volna őket, érkezett vala az fejedelem parancsolatja, hogy az obsidiót hagynám jó móddal, az hadakkal és kevesed magammal mennék melléje Kassára, de okát nem irta vala; kire én is replicálék: nem látván ottlételemnek nagyubb szükségét, mód nélkül hátunk megé hagynunk nem volna hasznos; az minthogy onnan Erdélyre könnyen becsaphatnak vala, és retrahálhatják vala az fejedelmet, ha az obsidio solváltatott volna. Megirá az fejedelem okát, hogy elöljáró hadait akarná felbocsátani, melyet Bakos Gábor kevánna magának, de nem akarná reá bizni, mástól pedig az dependentiát felvenni nem akarná; de tőlem nem neheztellené. Én is megirám, hogy mikor lehetne indulásom, mert azalatt már az várbeliekkel tractáltam, concludáltam, és az várnak assignatiójának is időt terminálton vala, s kézhezvételére commissáriusokat hagyván, megindulék; az mi jüvedelmem lön nagybányaiaktól, szatmáriaktól, németiektől, azt az kapitányok keze által kiosztatám az vitézlő rend közzé, ki maga, kinek lova sebesedvén és veszvén, és az

uram számára is száz gyalogot fogadék, azon magamnak tartható jövedelemből igen keveset tartván magamnak. Előltalála az fejedelem levele, hogy tovább nem halaszthatván, hadait megindította volna előljáróban, Bakos Gábort az végekre, Bornemisza Pált az bányavárosokra, Kapronczai Györgyöt az Liptóságra és Galgócz felé. Ez megszakadozott hadküldés nekem igen roszul tetszék, mert tudom vala Bakos Gábor uramot csak egy hertelen és kapsi embernek lenni, az mint hogy nem is tön egyéb hasznot, hanem csak elpusztitá az földet az több hadak előtt. Bornemisza Pál jó ember, de igen beteges, az mint hogy mindjárt fekünni is esett; mindazáltal jó emberek levén mellette, az Vadászi Pál hadát az Garan vize mellett felverte, ki császár mezei kapitánya vala. Kapronczai György is jóindulatu, igen nagytermetü ember, de még semmi experientiája nem vala; kihez képest, mivel én hozzám igen addictus, igen sincerus ember vala, én is igen nagy fautora, promotora voltam; nehezen is compescáltam néha, hogy magát valami galyibába ne hozná, mert szabados nyelvü ember vala szegény; irék azért mindjárt neki ilyenképen : P. P. Édes kedves atyámfia és komám! (az minthogy öregbik fiamnak keresztatyja vala, tett is vala szép legatumokat neki, ha Isten kezéhez juttatná valaha). Emlé-

kezzél meg arról, midön sokszor békételenkednél veled nem szolgáltatás és promotiódnak nem létele felől, megmondottam : Várjad csendesen; mert elközelít az idő, melyben eleget ehetel az szolgálatnak vendégségében : íme elérted, és az elömenetelnek grádusára léptél; intelek azért szeretettel, meggondold, micsoda dolog bizattatott reád, és magad jó legénységednek mutogatásával s hirtelenkedéseddel magadnak veszedelmet, és közönséges kárt uradnak s nemzetednek ne szerezz sat. De az mitől féltettem, szintén megesék ; mert az hadi regulák ellen felette messzére szintén Galgóczhoz az hadnak derekával elküldvén Faragó András mezei kapitánt, ki egyébiránt hires vitéz ember vala, de hada csak akkor conscribáltatott gyülevész vala, az ki szemben tanálkozván azzal az derék csatával, kit Puchám *) egyik német generál expediált vala oly ordinancziával, hogy egészen Kapronczaival való hadat megpróbálnák, hátakon vivék soknak elhullásával Kapronczaira; kinek csak akkor lött hirével, mikor már szemben tanálkozék az Faragó futó hadával, még pedig oly alkalmatossággal, midön már az vele levő hadak is falukra qvartírul szállottak volna, s csak

*) Puchaim.

rendetlenül akarván Faragót megsegíteni, generális levén, elhadta hadait, és maga csak nehány magával elömenvén, maga szegény lövés miatt oda veszett; Faragót is elfogták; és igy az vele levő had confundáltatott; az ellenség felette igen szivesedék; az mi hadunk pedig az első szerencsétlenségen igen megfélemlék.

Én azért az velem levő hadakkal Ungvár felé nyomokodám Balling János segitségére, ki munkácsi kapitány vala, és Ungvárt, Homonnai György várát obsideálta vala, kit szinte megadásban találék, egyébiránt féltem vala az Lengyelországból megsegitéstől. Onnan feljebb menvén, Pataknál egyeztem meg az fejedelem hadaival, addig mivel igen nagy fenyiték alatt hordoztam az hadakat, az szegénység is házától el nem futott, az hadaknak élések elég, magok, lovok jó erőben voltak; de azontul elpusztítatott élésü földre jutánk; az fejedelemmel levő hadakat pedig igen elbágyasztották vala, mert nem vala jó dispositio és provisio. Névvel az öreg urat Kornis Zsigmondot praeficiálván ugyan az fejedelem hogy már generálisnak, de azonkivül Rákóczi Zsigmond az székelységnek generálisa volt, az hajdúságnak Ibrányi Mihály, az fizetett hadaknak Bornemisza Pál. Én is egy rész hadnak generálisa voltam; Bakos Gábor is annak tartotta magát. És igy az sok bába közt csak

nem elvesze az gyermek; ki nem tudott hozzá, kinek nem volt kedve ahoz az hadakozáshoz, ki pedig egymásra nézve mulatta el az dolgokat; az téli idő is igen megsanyaritá az hadakat.

Feljebb nyomulván Filek alá menénk; ott engem expediála az fejedelem Vesselényi Ferenczczel való tractára, mellettem levén Huszár Mátyás is; és Vesselényivel, ki fileki kapitány vala, frigyet szerzénk, hogy semmi hostilitást ne cselekedjenek, mi is alóla elmenjünk; de ma elvégezvén vele az dolgot, az fejedelem az derék hadakkal elmene, Rákóczi Zsigmondot pedig más úton expediálván az ellenség eleiben az Garan mellé, oda is sok directorokat rendele, Kornis Zsigmondot, Serédi Istvánt, Sulyok Istvánt és engemet is. Midön azért az végezés után mennék Rákóczi Zsigmond nyomán ordinancziám szerént, azonban hát hire érkezett Vesselényinek, hogy császár armadája jü, és megbizakodván, az hittel tött végezést revocálá, utánam küldvén s értésemre adván; ez miatt nagy busulás ére, mert az fejedelem sátorai, minden tábori eszközei, és minden munitiói még hátra valának, s az frigy-

hez bizván két vagy három száz ember alig vala vele, melyet könnyen felverhetnek vala az filekiek. Tudósitván azért az fejedelmet Huszár Mátyás által, az kiket kaphaték az hadakban, visszaverék az munitiók eleiben, kik megfelesedvén, jó securitással el is hozák Filek mellett. Magam Rákóczi Zsigmond után menvén elsütétedém, és egy erdön menvén által az sütétben, nehány puskát csappantának hozzám az erdőből. Isten tartá meg életemet, az emberek elszaladának az sürő erdőben és sütétségben. Ez példából bár megtanulja az tisztviselő, hogy éjjel járván ne maga menjen elöl, se maradjon hátul, hanem előtte s utána lovasok legyenek.

Megegyezénk azért Rákóczi Zsigmonddal, meg Bornemisza Pállal, Bakos Gáborral is; de Lévánál költözvén által az német armáda, nem merénk derekas ütközetet próbálni, exaggerálván még az öreg urak inkább, római császár armádája és az német harcz hogy igen erős volna. Küldénk azért egy derék csatát Petki Istvánnal, kit igen megugratának, és futva szalaszták hozzánk; mi is alá fordulánk, hogy az fejedelemmel megegyeznénk Palánknál; hátuljáróban Bakos Gábort hagyók, az több hadakkal Gyarmathoz szállánk; nem örömest marada Bakos, hanem hitet adék neki, megsegítem, ha tudósít. Más nap szintén falatozván, s étel után alább indulni

akarván, érkezék hir Bakostól, emlékeztetvén igíretemre segitséget kére; az uraknak értésekre adván, nem akarának elbocsátani, de kedvek ellen is megmondám : el kell mennem; mert az szükség is kevánja, de hitem is tartja. Elmenék azért én is valami ezer lóval, az száma úgy levén, de nem feljebb nyolcz száznál, én is Bakoshoz valóban siettem az mint az seregeket vinnem lehetett, azonközben tanálgattam hol sebes hol halva hozott magyarokat, közösleg német rabokat is. Érkezvén Palánkhoz két óra tájban délyest nyári időben, kérdem Bakostól, ha csak valami derék csata volna- e rajta, avagy az egész armáda, kikkel reggeltől fogva mind veszekedik? Azt felelé : nincs az egész armáda, csak derék csata. Az seregeket azért rendben állitván, magam felnyargalék egy oldalocskára, mely helyet már tudtam, mert az mint hátrébb van irva, Bethlen Gábor hadakozásakor azon helyben jütt reánk az német ellenség, és az fejedelelem is onnan szemlélte vala meg az ellenséget : látván azért, hát az egész armáda harczhoz rendelt seregben áll vala. Hivattatván Bakost, mutatám neki, kin csak elálmélkodék. Minthogy pedig nem az mi erönkhöz való vala derék harczot állanunk (de azért sem bátorságos, sem tisztességes nem vala mindjárt hátat adnunk), az helynek alkalmatosságához képest, minthogy egy árok,

vizes, sáros, vala közöttünk, hagyék az árkon innen nehány seregeket dandárnak, általbocsáték pedig bal szárnyából valahány hajdu seregeket, jobb szárnyán moldvai és török seregeket, kik valának circiter 400-an, középben székely és fizetett hadbeliekkel akarván experiálnom, hogy ha azokkal való harczra, avagy megnyomulván üzésekre, rész hadat szakasztanának az árkon által, túl az dandárral azokat megverhetném; ha pedig nem szakadozva, hanem az egész armáda nyomakodnék, úgy arra lenne gondom, miképen salválhatnám az velem levő hadat. Azért ezeket meginditván, az jobb szárnyabeliek esének az ellenségnek magyar és horvát seregeinek, kik mellett dragonok is levén, azokat jól meglövöldözék, hullának is felesen. Az más két rendbeliek is igen emberül való ütközeteket tőnek az ő ellenekben levő német seregekkel; de az egész armádából levén az succursus, azokat is megforditák. Ezeket látván, azon valék, mi módon választhatnám el az harczról az mieinket, és kihozhatnám; de mivel az ellenség valamikor megüz vala bennünket, csak az hátunk megett való árokig futunk vala, az árokparton látván az seregeket, zászlókat, hallván dobok, trombiták harsogásit, nem láthatja vala jól; és véli vala derék erőnek lételét, ottan megtartozik s fordul vala az üzésből; a mienk viszont

mind az dandárt látván, mind az ellenség ottan ottan rólunk fordulását, szivet veszen vala, és esmét fordul vala, úgy annyéra, hogy nem vala szükséges az nógatás, hanem fegyverrel is felette nagy bajjal valami hét óra tájig ki nem tudom vala öket hozni; mely idő alatt az ellenségben felesen vesze, kornétákat, zászlókat nyerénk, eleveneket fogánk, az mienkben kevés vesze, de sok sebesedék.

Ezen állapotban magam bajommal tapasztalám, mely igen megpróbálja az lovaknak szájokat az lövés, kiáltás, sok lófutás; mert egy pej török lovamon ülvén, ki egyéb időben jól engedett az zabolának, úgy megragadott, hogy noha erös hegyes tör levén kezemben, azzal ugy megvertem orrát, hogy meghajladozott rajta, mégis nem birhattam vele; hogy ha tágítást az ellenség nem tött volna rajtunk, az árokig üzvén, oda kellett volna vesznem; alig várám én is, hogy annyéra tágitást vehessek, más lovamra fordulhassak. Ezen szorosságban eszemben jutott, hogy netalám Isten azért akar megbüntetni, mivel azelött, 1636. esztendöbeli állapotban megcsu foltam Ibrányi Mihályt lova elragadásáról. Ugyan ezen állapotban láttam magam egy Horvát Ferencz nevü katonát négykézláb mászni az bokorban, nehány lövés esvén rajta; azután nehány holnapokkal meggyógyulva visszajütt vala hoz-

zám. Ezalatt elveszett hire levén, felesége már másnál jegyben volt, mikor haza érkezett.

Általállitván azért az árkon az seregeket, az ellenség pedig lassan nyomakodván, valóban várom vala az nap lemenését, hogy az éjtszakai sütétségnek beneficiumjával tisztességesen válhatnám meg, mely minekelőtte meglött volna, tehát az Ipoly berkén, mely nekünk bal kezünk felől vala, és az említett árok abban szakad vala, az ellenség alattomban muskétásokat hozván fel, löni kezdének az seregekre, kiknek lövések noha fenn szolgál vala, de az hirtelen véletlenség megrémitvén öket, hátunk megett az seregek csak megfutamodának mind, soha nekünk nem lön annyi tehetségünk, megtarthassuk; az reggeltől fogva ekkoráig egész armáda ellen cselekedett hatalmas vitézi dolgot így mocskolák meg; már magunk is szaladunk köztök Bakossal, és nem is reménlettük, hogy egész derekas táborunkig megtartoztassuk az futástól, mely igen ritka dolog is, hogy az olyanképen megfutamodtakat az tisztviselő megtérithesse; azonban az Úristen cselekedé, és az futó seregeknek elei csak hirtelen megállapodék, és azokra nézve az többi is, és így ujobban megforgatván az seregeket arczczal az ellenségre, az is semmiképen nem hogy megüzni, de az árkon csak által sem mere jüni, valahány lovason kivül, ök azt tud-

ván, hogy mi hadi fortélyból cselekedtük volna, futást tettetvén, hogy ők rendetlenül üzni akarván, az árok rendes jüvést nem engedvén, azon való költözésekben, megfordulván, ott fognánk sok kárt bennek tenni; és így egész napestig szemben állván, estve válánk el tőlök tisztességesen, és menénk szintén az fejedelem táborához, más nap Szécsénhez.

Itt az fejedelem ily alkalmatlanúl cselekedék (az minthogy nem is vala hadakozáshoz született ember semmi természetiben): hogy nyilván valóvá tevé az hadak közt, hogy ő az ellenséggel szemben való harczot nem akarna tenni, hanem csak fárasztásokkal azoknak magát conserválni, melyet az igaz hadi regulák szerént leginkább kell vala titkolni; ezt pedig (az minthogy titkosabb dolgokat is) az ellenségnek mindjárt megvisznek vala, mert még az magunk erdélyi és fizetett hadunk közt is sok konkolyok valának, de kiváltképen az magyarországiak csak erőszakból voltak felülve, ahozképest nagyubb résznyire az ellenséghez vonsznak vala. Tők azért az fejedelemnek hirt, hogy változtasson intimátiót, és simulálná, mintha meg akarna harczolni; megfogadván az fejedelem elsőben az tanácsot, azután az hadi tisztviselőket convocáltatá, és proponálá nekiek, hogy az hadakat harczhoz készitnék, mert tovább előttök nem menne, mihelt ütközet-

hez alkalmatos helyet, mezőt találna; mely miatt hátam megé sok szidalmakat szenyvedék, tulajdonitván nekem, hogy elfordítottam volna elméjét az fejedelemnek előbbi rendelésétől, és oda vesznteném őket; melyet csak nevetséggel mulattam, tudván az dolgot. Azonban az ellenség mind közelitvén, mi is nem tanálunk vala Markalf módjára ütközetre való mezőt, csak előbb-előbb, alább nyomokodunk vala előttök Rimaszombathoz; követek is jüvének az ellenségtől, provocálván harczra bennünket, kiknek hasonló választ tön az fejedelem; azokat elbocsátván, mindazáltal mi ugyan csak alább-alább nyomakodunk, és pironkodunk vala az ellenség előtt, és futánk Rimaszécshez, az holott akarván valamit mulatni, azonban az hadak közt nagy békételenkedések, tumultuálódások és conventiculumok kezdvén lenni, az fejedelmet oda akarják vala hagyni. Lön olyan suspicio is, hogy némelyeknek valami bizonyos jegyü zászlók adatattak volna, mely alá valakik mennének, ha az ellenség reánk érkeznék, nem bántatnának : ezeket én mind jól értvén, látom vala az fejedelemnek s vele magunknak is veszedelmezésünket, és confidens embereim által, s magam is sokat fáradozok vala azon, tennék le az veszedelmes zsibongást, nem az fejedelem személyét, (mely igen unalomban vala) úgy mint annak veszésének al-

kalmatosságával magunk és hazánk veszedelmét is mutogatván; azonban az fejedelemnek is ily példában az dolgot megjelentém, mondván: Hallottam, némely nyughatatlan elmék azt vizsgálják, hogy helyesben lött volna, ha Isten az embereket úgy formálta volna, hogy lábainknak ikrái szárainkon lettek volna, mert nem inát, hanem szárát szokta az ember megütni, melyet lába ikrája felvevén, ily ártalmas nem lött volna: viszont hogy az embereknek szivek iránt tükörök teremtettek volna, láthatták volna egymás sziveket: de bölcs az Isten minden cselekedetiben és az teremtésben. Kérdé az fejedelem: azt mire említeném? Mondám: mert ha nagyságod az táboriaknak sziveket mostan látná, egy óráig sem merészlene nagyságod közöttök maradni. Megmagyarázván azért az dolgot, és discursusban vevén, azt concludálók, hogy ne bátorkodtatná magát ilyen tumultus alatt arra, hogy az ellenséget közelebb várná, mert veszedelmesebb exitusa lenne; maga azért az tumultuálódó derék haddal más nap megindula, és engemet az fizetett haddal retroguardiában hagya; minekelötte pedig az indulás lött volna, ordinanciákat adék ki az fizetett hadak közzé, hogy mindenek harczhoz készülve lennének, és zsákmányra ki ne oszlanának; ezt hallván az zúgolódó hadnépe, engemet hátam megé szidalmaznak vala, mondván:

ellenség közel nincsen; az ordinanczia nem egyébre való, hanem hogy ha megindulnánk az fejedelem mellöl, minket vágattatna le az fizetett hadakkal; és igy megfélemelvén, nem merék kifokasztani zsinatjokban lött végezéseket. Mindazáltal az ellenség megértvén az fejedelemnek alább nyomakodását, utána szállának; én is pedig minden napon observálván csatázással az ellenség jövetelének módját, magamat defensive viselvén, az mint mondani szokták, hátamon viddegelem vala az ellenséget; vevén pedig eszében az ellenség, hogy nem vehetné harczra az fejedelmet kevánsága szerént, egész az Hernád-általig szállván az fejedelem Legyes-Bénye tájékjára, az ellenség pedig Szendrö alá, melyet azelött nekünk megadtanak vala, de könnyen visszaadák az magyarországi hivek, levén benne Monoki István kapitány; és az palatinus Eszterházy Miklós ada valami szines tractára való alkalmatosságot, melyre az fejedelemnek is mivel szüksége és kedve lön, ahoz engemet Lónyay Zsigmonddal expediála az palatinushoz, és Gécz*) s Puchám generálisokhoz Szendröhöz; az hová közelitvén, midön szinte excipiálnának, érkezék fejedelem levele, azok eszekben sem vevék, de titkos betükkel vala irva, az melynek clavisát

*) Götz.

magammal elvinni elfelejtettem volt, in memoria mennyiben haereált, nehezen kell vala hozzá jutnom; minket pedig vivének fel mindjárt audientiára, mely audientián és tractán az palatinus embertelen szókkal kezdé illetni az fejedelmet; Lónyay Zsigmond, ki nálamnál elsöbb vala, csak könnyen mulatja vala, mert ő neki nagy fávora vala ott, szive is oda vonszon vala; én nem állhatván, felkelék székemből, mondván az palatinusnak : Tehetségem többre nincsen, de hogy hivalkodva hallgassam az uram felől való mocskos szókat, azt kötelességem nem szenyvedheti, kimegyek azoknak hallása előtt. S megindulván az ajtó felé, palatinus utánam, és szép szerént fogván, kezde csendesíteni, és az szókat simogatván magyarázni; melyet annyéra megbánt vala, hogy másod nap elindulásunkkor is sok szóval intett, mondván többi közt : Uram, az neved Kemény, azért úgy keménkedjél, s olyanokat mondj és intimálj az uradnak is, szivét hogy megkeményitvén mind reá és magatokra veszedelmet ne hozz. Kire én is felelék : Úgy van, nagyságos uram, nevem az, de higyen nagyságod az mint az uramnak igaz szolgájának, úgy igaz magyarnak is lenni, és ki megtudom azt is gondolni, hogy békeségnek tractájában fáradozó emberhez nem illik gerjeszteni principálisát. Én azért mint nem tractához való dolgot soha az uram-

nak is nem jelentem nagyságod felőle való alkalmatlan szavait; (az minthogy soha is nem mondottam) de nagyságod is jól meggondolja, hogy ketten vagytok az urammal, kikre az magyar nemzetnek szemei néznek; ha az ti egyenetlenkedéstek miatt az ti időtökben vész el az magyar nemzet, mind ez világban micsoda emlékezetetek marad, mind pedig számadással fogtok tartozni; azért az minthogy Isten után ti tarthatjátok meg, ti is veszthetitek el is.

Elvégezvén azért az első szemben-lételkori beszédet, azonban az ebédet is elhozák, és bennünket jól vendéglének; Lónyay bornemisza ember vala, de engemet borral megterhelének, alá menvén is nem lehete tágulásom az idegen emberek miatt az levélfordításban, kit említék hogy az fejedelemtől hoztak vala. Vacsorára esmét felvivének, és az boritalt ujíták, mely nekem igen természetem ellen vala, hogy bis in die. Minekelőtte estvére felvittek, egy németül tudó emberemet subordináltam vala kimenni az német táborra, meglátni mi állapottal, készülettel volnának; s mikor alájüttem, megmondá, hogy reggel indulni akarnak, ott hagyván terheket, mint kész harczra. Éjtszaka az említett levélfordításban fáradozám; reggel esmét audientiára felvivének; az mely házban valánk, az ablakról jól láthattam az német táborról az

seregeknek kitakarodásokat; fájt az fejem az bortól, de nevelé az dolgok látásán való busulás. Midön azért az egész hadak kiállva volnának, akkor adák ki az választ, hogy velünk együtt akarnának indulni, közelebbről is akarván tractálni; és így az seregek közt vivén el, egészen megmutatták erejeket, az kiket mikor meghaladtunk és elbucsúztunk volna, az késérök levén csak velünk, azonban hát az fejedelemtől esmét levél s ember érkezett, az ki hozzánk érkezvén, az leveleket kezemhez ejté, melyet az német officérek kezdének kevánni, hogy elöadnám, kit nem cselekedém, látván, hogy embertelenséggel is akarják; halasztám arra, hogy elővárom az palatinust és generálisokat, gondolván, hogy azokkal böcsületesben érhetek véget; és azalatt az hadak ujobban takarodván mellettünk, másodszor is látám minden seregeket, készületeket, rendeket és munitiójokat. Elérkezvén pedig az főtisztek is, kevánák az leveleket; kik felöl Lónyay könnyen menté meg magát, hogy neki nem hoztanak volna; engemet kezdének firtatni, kit nem örömest cselekszem vala, állitván azzal, hogy mint tractában szokott lenni, az principálisok ottan ottan szokták instruálni az commissáriusokat, mikor s mire condescendáljanak, vagy mit kevánjanak micsoda modalitásokkal, holott egy fa egy vágással, ily nagy

dolog is egyszer hazúl vett tanusággal nem decidáltathatnék; azért nem tartoznám előadni. Ellenben az német generálok álliták, hogy az ő hadi regulájok ellen volna, ellenség közzül táborokban érkezni levélnek, és azt meg nem látni. Sok contentiók után látván, egyéb nem lehetne az dologban, cselekedtem vala azt is, hogy minekelőtte elérkeztenek volna az generálok, mi hintóban ülvén, alattomban az mely levelek rendszerént való betükkel iratattak vala, azokat aprókra elszaggattam vala, és az ülésben az portéka közt széljel elhánytam vala, tartottam vala csak meg azokat, melyek titkos betükkel iratattak vala. Előadám azért az palatinusnak, és mondám : Imhol az levelek, nagyságos uram, de mi hasznát veszitek, mert elolvasni nem tudjátok? és annál inkább suspicálódtak; nézegette azért az palatinus, és adá Gécz generálnak, az is nézi, és adja Puchám generálnak, az viszont Vesselényi Ferencznek, de nem férnek olvasásához. Kevánta az palatinus, clavisát adjam elö; azt, hittel mondám, magammal el nem hoztam az táborról, bizonyitván Lónyayval is, ki előtt panaszkodtam azelöttı napon érkezett hasonló levelek alkalmatosságával. Mondá az palatinus : Van uram in memoria nálad s ird le az clavisát. Arra felelék : Szivemben, elmémben az mi van, azt Isten tudhatja, különben kiadni, mondani

nem tartozom, hanem ha kinnal, úgy is nem könnyen extorqueálják tőlem; kit ha szabad cselekednetek követekkel, nálam levő assecuratoriátok et contra jura gentium, lássátok. Ezeket hallván, félre menének, és sokáig tanácskozván, az palatinus ily választ tön : Az generálok magoktól az ő regulájok ellen, és hogy hasonló casusban az hadi tanácstól ezelőtt is volt animadversiójok, azért ők nem, hanem én magamra vöttem, császár és hadi tanács előtt okot adok róla, és ime visszaadom. Ez meglevén elbocsátának, hanem az palatinus kevánā azt, inducálnók az fejedelmet arra, velünk bocsátandó embere mehetne regéczi várába, kit akkor obsidióban tart vala az fejedelem, ily praetextussal, hogy onnan valami borokat asztalára az palatinusnak hoznának; melyet látánk ugyan hogy csak szines dolog, és hogy inkább ordinanciát vinne az oda menő embere, és biztatást; mindazáltal, hogy magnanimitást mutatna az fejedelem, svadeálók, meg is cselekedé, s vélekedésünk szerént az hogy már borért menő embere ki sem jüve az várból. Ez mesterségét azért palatinusnak dupláson megtromfoltam vala Sárosvár alatt, az mint előbb megláthatni.

Elindulván azért, harmadszor is megszemlélők jól az ellenség seregeit, miglen megelőzők őket, az késérő sereget és az német tisztviselőt

sietvén visszabocsátani, kit nehezen beszélénk vissza, noha az evangelicus ember vala, s megmondá titkon, hogy viselnénk gondot magunkra, mert fejedelmünk táborának kevés voltát (az minthogy az füvelés miatt széljel is mentek vala) és kedvetlenségünket, s minden alkalmatlan állapotjainkat jól tudnák; és emberi itílet szerént oly resolutióval jünek, hogy ha az fejedelem el nem áll elölök, csalhatatlanul ruináltatik, s az győzedelem hazánkig prosequáltatik, és nagy persequutióval religiónk opprimáltatik. Puchám is nekem ezeket mondotta vala: Sciat vestra dominatio magnifica, hodie nos transituros fluvium Hernád, et crastina die pugnaturos. Kire én is készséget tetetvén felelék: noha mást gondolok vala.

Történék ilyen dolog is: hogy Szendrőben levén Jakusics az egri püspök, én velem oly confidens tractát inditott vala (levén egyébiránt is esmeretsége velem), mint valamely nyilván való árulóval, mondván: Édes kedves atyámfia! én, úgy mond, veled derekas confidentiát csinálni Erdélyben létemkor is mind kevántam, (az minthogy az ifiu fejedelem lakadalmán ő vala császár követje) de akkor módom nem lehete. Értem azért császár ő felségéhez hüségedet, s ime eljütt az idő, melyen megteljesitsétek az mire feleltetek, sat. Vevén eszemben az dolgot,

hozzája ereszkedém, simulálván, mintha részes volnék practikájokban, mondék : Uram, talán csak próbálsz engemet az secretum felől. Monda hittel : Nem, hanem értem, úgy mond, az dolgot voltaképen. Felelék : Micsoda jegyből hiteted el velem hogy érted? Monda : Ebből hiheted, hogy tudom, uram, az dolgot, tudniillik, hogy arra feleltetek Huszár Mátyással és többekkel együtt, Csáki István uramnak, és általa császárnak ő felségének, hogy ha az fejedelem ugyan megindul, mihelyt császár armádája elérkezik ellene, ottan felkeltek mellőle és mind oda hagyjátok, sőt magát is az fejedelmet kézben akasztjátok : azért most van az ideje. Ez szókra azért én is annálinkább hozzája ereszkedém, mondván : Immár veszem eszemben, uram, hogy érted az secretumot; de még egy hija van; mert azzal biztattak minket, hogy lengyel segitség is fog jüni, és az német armáda mellett könnyü had is leszen, s úgy lehet az dolognak jó progressusa, mert különben az fejedelemnek könnyü hada levén, csak ott jár az német had előtt az hol akarja; míg az érkezik, mi az dolgot megindítván, feles fizetett hadai levén, az ország hadát obruálja s minket megnyakaztat (ezt pedig én azért vizsgálom vala mert minekünk az lengyel segitségtől vala félelmünk, és az könnyü hadtól vala tartásunk, s hogy megérthetném, van-e

ahoz bizodalmok). Erre monda : Úgy vagyon, volt reménségünk, de még mostan az nem érkezhetik; hanem Csáki, Homonnai most fogadtanak; mert meghalván lengyel királyné, ki az császárral egy vala, és ki cooperált az dologban, s annak neve alatt kell vala az lengyel had conscriptiójának lenni, aperte az respublica hadát nem adhatván, abban kellett hadni (az mint hogy az Úristen nagy szerencséjére az fejedelemnek adta vala is halálát akkorban az királynénak, különben derék segitség fogott volna jüni). De hiszem, úgy mond, elég az ő felsége armádája, ki már ily közel, s ily erővel is van, azért vigyétek véghez. Én is papi hitemre fogadom, magam is mindjárt megyek fel ő felségéhez, és az ő felsége igírt kegyelmességét impetrálom fogyatkozás nélkül. Ezeken kivül sok szók levén, nehány rendben unszolt, hogy megnyissam szivemet, és bizvást beszéljek vele, mert úgy látja, még is kételkedem hozzája Tandem én is mondék : Megcselekeszem uram, és szivemet megnyitván, valóságos igazsággal való declarátiót teszek; mely ez : Ugy segéljen Isten engemet, hogy ez dologban sem hirem, sem tanácsom, sem semmi interessentiám nincsen, és ha van egy igaz hive Rákóczi Györgynek, én vagyok az; de uram, ti csalatkoztatok meg az dologban ilyenképen : reménlem, hogy az kik titeket oly do-

loggal biztattak, tudván, hogy magoktól elégtelenek levén oly nagy hitetlenségnek végbenvitelére, ki fog esmerszeni tökéletlenségek, kellett azért olyanokat közösöknek nevezni, kik ha latorkodni akarnának, nyomnának is valamit; de egyébiránt csak magok költött hamisság. Ugy itílek Huszár Mátyás felöl is; azért ezekben semmi sem telik, meglátjátok.

Ez szavaimon csak confundáltaték, noha biztatám azzal, nálam secretumban fogna maradni. Mely dolgot midön az fejedelemnek értésére adtam volna, elsö tekintettel látaték csak contemnálni, és csak mint valami magam-kelletésének itílni, kin igen meg is szomorodtam vala. De azonban Isten úgy adá, valami két hét alatt egy falka leveleket intercipiálánk, kik között palatinus ira az érseknek : Az mint Jakusics uramtól értem, Csáki uramat az mivel némely erdélyi emberek biztatták, az csak haszontalan reménség és tökéletlenség; azért másképen kell az dologhoz nyulni sat. Midön ez leveleket az fejedelemnek küldöttem volna, akkor vötte eszében valóságát beszédemnek. De térek az elhagyott dologra.

Elválván azért az fejedelem táborának felverésére indult ellenség seregétől, alig várom vala hogy két utakon küldhessem emberimet az fejedelemhez, kik által értésére adám, állana előbb, mert virradtig felveretik; kik Isten kegyelméből békével elérkeztek, az fejedelem is nem vette tréfára, mindjárt indult Patak felé, és általszállott az Bodrogközre; mi is Lónyayval paripákra ülvén, szaporán elballagánk. Menöben láték jüni nehány lovasokat az útfélen, kikhez nyargalván, ök engemet állitottak palatinus hadabelinek lenni, arról felöl jüvén. Vala pedig velek egy Gombos Gyurka nevü hires legény; mondék : No mi hir, édes barátom? Monda : Jó, uram; mert im Szikszón az fejedelem hadaiban felesen vadnak részegek, ki iszik, ki aluszik, strázsájok is nincsen, im oda megyek hirt tenni, és valahány sereget reájok vinni. Én is javallám és siettetém. Azon-

ban ők elhaladván, én is sieték valóban az városba, és azszerént tanálván őket, s némelyek, csatára bocsátattak is, az lesben elhagyván zászlójokat, részegeskedni bementek : fegyverrel hajtottam, vertem ki őket az kiket lehetett; mindazáltal mi is sokat nem mulatozván, ugyan ott is lepett felesen az ellenség. Mikor az Hernádhoz érkeztünk, már az ellenség qvartírmesterei az táborhelyet járják vala. Keveset etetvén, mi is éjjel általmenénk, és az hidat meg is hányatók utánunk Gesztelynél és Hernád-Németinél; midőn megvirradánk, Legyes-Bénye tájékján találók Bakos Gábort és Huszár Mátyást, kiket hátuljáró vigyázóknak hadtak vala, kiknek megmondók, ha mit akarnának, az Hernádon költözésben tehetnek akadályt az ellenségnek, nem ott tekeregve; de abban semmi nem telék. Huszárral valának moldvai hadbeliek is, kikkel szokása szerént igen alkalmatlanul bánván Huszár, hallám oláhul való beszédeket és zugolódásokat, hogy meglövöldöznék és mennének Lengyelországra; melytől hogy oltalmazkodnék praemoneálám is Huszárt; mi pedig elmenénk az fejedelem után Bodrogközre.

(Ez állapotban Isten után az én hüségem és szorgalmatoskodásom, s Istentől adott szerencsém által ekképen mentém meg az fejedelmet hadastól, hogy nem ruinálódék, és másodikat ez

említett practikát is megértvén detegálám az fejedelemnek).

Más nap azért az ellenség nagy kevély resolutiója füstben mene, csak hült helyét tanálván az fejedelem táborának, kiről generál Puchámnak egy tréfás intercipiált levelét is olvastam, kiben csufol is bennünket, irván barátinak, hogy az magyarok oly passusokat hadtak minden oltalom és resistentia nélkül, minemüeket az német armádáknak csak kurvái is s asszony népei szégyenlenének úgy hagyni. Irja azt is: Princeps ex castris discessit, et nobis reliquit unum ebszart; Vesselényi ipsum sequitur, si ego non juvabo ipsum, fiam beste kurva fia, noster Pistardus, értvén rajta Gécz generált, post me veniet, et si ipse me non juvabit, kurva legyen az anyja sat. Mert, hogy azt is említsem, az fögenerál Gécz testében is husos, természetiben is késedelmes nehéz ember vala, és nemzetére nézve csak paraszt nemzet, szegény legénységből promoveálódott, kedvetlen, embertelen ábrázatu, haragos, rufus ember vala, egyébiránt jó hadviselö, tanult vitéz ember; de az német regulák szerént nem praecipitanter, hanem rendesen, de mint nehéz had ugy progrediál vala, mely minekünk nem sokat árthat vala; ellenben Puchám serény, hirtelen levén, természetiben familiaris, száraz, jó modú legény vala; de azután az mint

hallottam, meghízott volt. Ezek ha így nem löttek voln alkalmaztatva, Gécz csak maga humora szerént való hadviselésével nem sokat ártott volna nekünk, Puchám pedig hirtelenségével, ha csak magán állott volna, elvesztette volna az armádát.

Utánunk nyomakodván azért az ellenség, Szendrőt praesidiummal muniálá; Szerencset az Rákóczi Pál részin való tisztek elárulván feladák; mindkét helyből az benne hagyott székely gyalogokat kibocsáták hitre, mely áruló udvarbirót azután ugyan ott egy kapumellékre akasztatá fel az fejedelem. Engem azért Pataknál hagya hátra az fejedelem, azonban Isten confundálá az ellenségnek tanácsát, hogy ne prosequálhatná az fejedelmet; hanem Szerencs alól Kassára mene mindjárt megadásnak reménségével. Az mi tanácsunk pedig az vala : hogy ha az fejedelem után nyomakodik az ellenség, mi Patakból, Kassából, Tokajból, Onodból, és Tiszán túl való több helyekből rajta kapdosnánk; az fejedelem is pedig mezei harczot ne adjon, hanem Salamonnál általkötve levén az Tisza, ott költözzék által, és az passust oltalmazza; ha nem tarthatná Tokajnál viszont költözzék előtte vissza, hogy az hátán az ellenséget ne vinné birodalmára; ha pedig Patakon s több helyek obsidióján mulatoz, úgy azoknak succurráljon az fejedelem is, de Kassa

alá indulván, azalatt mind magyar, német fizetett hadbeli jó praesidiumot küldünk vala belé, levén elöttök Röti Orbán süketes, de jeles ember. Szerencsen azért praesidiumot hagya az ellenség, kapitányul benne Radványi Istvánt, Dunántúl való horvát embert, jó horvát és német praesidiummal; mihelt azért onnan elmene az ellenség tábora, ottan az fejedelem küldé Szerencsnek visszavételére Toldalagi Ferenczet egyik német kapitánynyal s magyarokkal is, és lövő szerszámokkal, kik harmadnapig próbálák lötetéssel, de semmit nem efficiálának; negyedik napon engemet is oda bocsáta az fejedelem, az hová magammal lovas hadakat vivék csak, mert gyalog elég vala már ott. Az lovas hadakat Jármi Ferenczczel kinn hagyám rendelt seregekben, mert félek vala az ellenség segitségének érkezésétől, kik nem is messze, csak Göncz tájékján valának. Bemenvén azért sok lövés közt az vár alá csak kevés magammal meglátogatám az obsidiót, és mivel látám haszontalannak minden addig lött lövést, mert az kaput lötték, melyet temérdek földdel betöltöttek vala, végezém azt, hogy éjtszakára kelve ostrommal próbálnám. Leülvén azért az kőfal mellett, egy gyalog dobon levelet kezdék irni az fejedelemnek, hogy tudosítanám az állapotokról; azonban az gyalogság kezde lenni nagy

zsibongással, s egymást nógatni, hogy hozzá, hozzá, mert túl immár be is hágtak eddig : ez pedig indítaték egy Kovács Gergely nevü régi vitéz embertől, kinek feles javai, házanépe rekedett vala benn; kikre nézve járta, biztatta az gyalogságot, tudván az helynek is alkalmatosságát. Ezt azért jó jelnek, és Isten akaratjának esmervén lenni, az irást elhagyám, és dobost küldék hitre be, izenvén az kapitánynak, ne vesztené az kereszténységet kivel van, és magát is; adná fel az várat, mert már nem csak Toldalagi levén ott, hanem én is, vagy el kell vesznem, vagy az várat megvennem; esmervén és tudván egymást, elhiheti szégyennel alóla el nem megyek; és Isten előtt is ő leszen oka az ott levő veszedelemnek. De kevélyen tönek választ, mert biztak igen az segitséghez. Elrendelvén azért az gyalogságot az lövéseknek elvételére, kiváltképen valának fő válogatott puskások is velem, az többit pedig ostromra, Jézust kiáltván, előttök magam indulék, és midőn az külső udvaron mennék, s belől erös lövést tennének, azon impetus alatt is az Istennek providentiája csak az oktalan állat példájában is elmémben ötlék, mert az nagy lövés, kiáltásban egy hitván disznó is futosván ott, szinte előttem egy ölnyinél nem távolb, úgy lövék az várból, mindjárt meghala, noha ötet senki nem aránzotta, engem pedig és hozzám

közel levőket semmi nyavalya nem tanála. Előbbmenvén azért, és minél közelb, annálinkább az belső lövés nem árthatván, minden kapu és falnak lövéssel romlása nélkül, csak csákányokkal, baltákkal az alant levő lövő lyukakat annyéra meglyukgatók, hogy azokon bujkála be az gyalogság; magam pedig az hid végéig menvén, ki az árkon vala csinálva, de az kereszt hidlásfák el valának hányatva: mellőlem mind magyar, német gyalogokban elhullának, magamnak is veres bagazia foszlány dolmányomat az bal kezemen az golyóbis meglyukasztá. Egy gyalog hadnagyát az fejedelemnek erővel taszitám be előttem; mert ő is csak ott akar vala lenni s járni az hol én; mindazáltal megmarada az is. Látván azért, hogy már benn volnánk, kezdének fejér lepedőket kinyujtani, jelentvén magok megadásokat, de már késő vala, mert Isten az ki megtartoztathatta volna az megdühödött népet. Azonban, hát egy lyukon vonszsza ki egy rongyos fekete ábrázatu székely drabont az kapitánt veres skárlát köntösben, kinek viszont övéhez ragaszkodott egy inasa, s utána egy szolgája; meglátván megesmerém én is, ő is; kezde reménkedni; megszólitván az gyalogot, hozzám hozá, igírék neki jutalmat, ha megkeresné; az kapitánt pedig harmad magával fegyverrel oltalmaztam magam és körülettem levők, hogy

kezem között is le nem vágák. Mutatá az palatinus levelét, kit azelőtti nap hoztak; melyben biztatja : ne féljen hogy az Rákóczi legyei Szerencset megmászszák, mert eddig az Tiszán is általfutottak, de ha megszállanák is, úgy segélje Isten, megsegíti. Azért minthogy Isten után én adtam életét neki, kért azon, ne késsem, mert az segitség egyáltaljában megérkezik. Ötet azért kéznél hagyván, magam is az lyukon bebuvám; nem vala nehezebb dolgom, mint hogy kihozhatnám az vitézlő rendet, félvén az segitség érkezésétől, de az bor és préda miatt nem lehet vala; annyéra, hogy ha érkezett volna az segitség, s mivel az kapu be vala töltve, az lyukon akartam volna kiszaladni, magamat is oda tapodtak volna, s fojtottak volna; de az Úristen megoltalmaza. Az ellenségben pedig csak egy férfi is több az kapitánnál harmad magával életben nem marada, német asszonyokon kivül, kiket mindjárt az mi németink vönek magoknak.

Ezen azért az mi hadaink igen megszivesedének, és kedvek ujula. Történt vala pedig Szerencs megvétele előtt ily dolog is : hogy megindulván az ellenség Kassa felé, én is egy csatával utánok eredtem vala, hogy ha mi kárt benne tehetnék; közel Gönczig menék utánok, de midön várakozni és leskődni akarok vala alkalmatosságkeresésre, az igen megkedvetlenedett s

éhezett hadak felzendülének, és oda akarának hadni, én pedig velek visszapironkodni nem akarok vala, sőt csak magam szolgáimmal is inkább elmaradni; egyet értvén velem levő főemberek és tisztviselők is, úgymint : Petki István csiki seregek kapitánya, Dániel János udvarhelyszékieké; Bethlen János, Bethlen Mihály, és több főemberek is velem valának. Azonban hirem érkezék, hogy az ellenség az telkibányai völgyen lövő szerszámmal, szekerekkel is együtt ment volna ki; melyből kitanulám, hogy avagy Patak városát megpróbálni, avagy Ujhelyt, avagy Borsit akarják. Mivel azért az sereget tovább nem vihetem vala, ez hirre nézve is fordulék vissza, hogy succurrálnék azoknak az helyeknek; és érkezvén Tálya, Szántó, Szerencs közt való rétekre, Golop tájékjára, estve felé megparancsolám, hogy csak készen tartva az lovakat úgy etetnenék; de az mint az magyari rosz szokás, azt kevesen cselekedék, hanem lovaikat későn elbocsátván az füre, azért Isten ily látogatását bocsátá reánk, hogy ne segithetnénk az veszedelmező helyeknek. Nem tudom mint, csak magokban megrezzenének az lovak, és kevésben hogy el nem tapodának bennünket is, elszaladozának, futának, annyéra, hogy negyed része meg nem marada, sok oda is vesze, kit ellenség, kit földnépe, kit erősségekben, szi-

getekben szorult nép kapdosván el; az kit meghozhattanak is, azon éjjel oda bujdosván, és más nap csak estve felé indulhatván meg, tovább nem is meheték, hanem csak Tarczal irányában szállék meg, az hová éjjel érkezék az fejedelem étekfogója, siettetvén Bárinak és Ujhelynek segitségére, az hová hajnalban meg is indulék; de addig felverték azokat az helyeket, és sok éktelen fertelmeskedéseket is cselekedtek s visszamentek az táborra; az fejedelem derék tábora közel levén, senki semmit nem segített, Ujhelyben levén valahány száz lovas részegeskedve, vigyázatlanúl, kiket felvertek, s némelyeket az Bodrognak ugrattak. Igy gátlá meg Isten utamat, hogy ne segithetnék nekik. Ez eddig Szerencs megvétele előtt vala.

Az szerencsi állapotot azért értésére adám az fejedelemnek, az kapitányt is oda küldém Pekri Ferencztől. Mely kapitánynál vettem eszemben, hogy volna arany, ugyan szépen intimáltam is, jobb lenne előadni szép szerént, mert mások másképen is el fognák venni, én nálam pedig megtanálná; mentegetvén magát, én is abban hagytam, nem tartván illendőnek érette szemtelenkedni; kit azután Huszár Mátyás kezéhez akasztott volt, atyjafia is levén. Én pedig úgy megböcsültem, levén is esmeretségem vele, hogy magam sátoromban hálattam minden kötözés,

vallás nélkül, parolájára, azaz : hitire. Megfizeték azért istentelenségeknek részét noha nem mind azonok, de azon hadbeliek, kik több kegyetlenségek közt az szerencsi templumot is felvervén, koporsókat, sirokat felhánytak; többi közt az fejedelem édes atyjának, az öreg Rákóczi Zsigmondnak is, ki Egren kapitánságot, azután erdélyi gubernátorságot, végtére fejedelemséget viselt, testét is felhányták az fejedelemnek felette nagy szomorúságára.

Megirtam vala azért az fejedelemnek, hogy Kassát szándékoznám megsegíteni; kire ilyen válaszom lön : most elégedjem meg azon szerencsével, ne kisértsem többel, hanem visszamenvén, consultálódjunk tovább való dologról. Nem uramhoz való vakmerőségből ugyan, mindazáltal nem térék meg parancsolatjára, hanem continuálván szándékomat, replicálék, és oly emberemet, úgymint Jármi Ferenczet bocsátám, ki szóval is tudná az dolgot declarálni; és ezeket intimálám az fejedelemnek. 1. Isten kegyelmének jelének esmerem, hogy az igen megkedvetlenedett és zugolódó vitézlő rend ez kis martalékon annyéra megujult s szivesedett, nagy kedvességem is levén köztök, minden engedelmességeket és kész voltokat látom. 2. Tudom ő nagyságának hittel lött assecuratióját az kassaiak megsegitésére. 3. Tudom mennyiszer és mely erösen parancsolt Ibrányi Mihálynak és

Bakos Gábornak, hogy Onod tájékjáról felmennének Kassa segitségére, s maig is öket fel nem viheté. 4. Már obsidióban levén, nem jó halasztani az megsegitéseket, hogy kétségben ne essenek, és fluctuálódni is ne kezdjenek. Ez okokra nézve continuálom arra menetelemet, ő nagyságának ne legyen ellenére. Ezzel magam megindulék. Egy Nádas nevü falunál sok asztagok levén és malmok is, ott az ellenség praesidiumot hagyott vala, az malmokat besánczolván, örölvén azokon, az asztagokat pedig csépelvén, abból prófontozzák vala az tábort, melynek felverésére expediálta vala Huszár Mátyást és többeket is vele az fejedelem, (ki felől azelött igen nagyot tulajdonít vala, de ez hadakozásban mindenütt megcsalatkozék benne) de csak megbüzleni sem merék. Éjjel érkezém oda, hogy megpróbáljam, de csak helyeket tanálám, megértvén az szerencsi állapotomat és arra fordulásomat, azelőtti nap betakarodtak az táborra, mely tábor Kassához közel Miszlókánál feküt; elébb menvén azért más nap beállék egy völgyben az erdő alatt, mely szinte Szalánczig tart, ritkás fák közzé. Azonban tehát Forgács Zsigmond egy cseh gróf sógorával indula Szalánczból, hogy az táborra menne Kassához, kik meglátván, és magokat az erdöben megvonyván, nehány lovas kiereszkedék, kinek meglátására

Boros László nevü hadnagyot küldék, magam is csak harmad magammal ballagván arra felé; azonban puskák ropogását hallám, s hát arczczal hozza az ló reám Borost, megsebesedvén válla hegyiben s nem birván lovával, melyre én is felülteték ugyan valahány sereget, és megüzetém az ellenséget; de vöm eszemben, hogy az gyalogja az erdöben van, ahoz képest levén két compánia puskás velem, azokat leszállitván, elvertem öket Szalánczra, de azonban láték két lovast messzére, kiket üzeték, de elszaladának: s hát ezek által izenték meg az táborra, hogy Kassa segitségére mentem volna.

Immár azért titkoson nem járhatván tovább, levén circiter 2000 lóval, elöbbszállék Kassa felé. Azalatt hát Huszár Mátyást is az fejedelem utánam küldötte valami ezer lóval, ki elérkezvén, noha szaporodék hadam, de nekem nagy kárt tön, mert elrendeltem vala magamban, hogy azon éjjel bemenjek Kassába; de az mint azféle állapotban szükséges úgy lenni, hogy közöltessék az fö tisztviselövel az dolog, én is proponálván szándékomat, mint külsöképen akaratos de belsöképen félelmes, (mint minden kevély ember hitván ember) dissvadeálá, tanálkozának többek is társok mellette, és azt javallák, hogy az következö éjjel ne tentáljuk magunk az bemenetelt; hanem csak tudósitsuk az benlevöket elérkezé-

sünk felől, s másik éjjel cselekedjük; tartván azért attól ha valami szerencsétlenség tanálná az hadat, tetszéseket nem követésemért nem kevessé vádolnának, és magamnak ártanék vele, engednem kelle. Immár az előbb említett fejedelemhez küldött Jármi Ferencz is, ki által informáltattam vala az fejedelmet Kassa segitségére szükséges menetelem felől, javalló válaszszal megérkezett vala; ötet azért az két compánia puskással béküldém, kik békével el-be is mentek, és ordinanczia szerént vissza is jüve maga virradtig oly válaszszal, hogy az város és praesidium igen megujult s vidult legyen az segitség érkezésén, s javallások az volna, következő éjjel mi is érkezvén, ők is az városból kiütnek az ellenség táborára velünk együtt. De ime az ellenség megértvén az segitség érkezését, hát még hajnalban megindult, odahagyta az obsidiót, és az város mellett nem is merészelvén elmenni, oly csudálkozásra méltó helyeken, erdőken ment által, hogy nem tábor, szekér, lövő szerszám, de vadnál vagy tolvajnál egyéb azon soha nem járt. Mely midőn értésemre lön, én is mindjárt indulék utánok, de már Eperjes felé utjoknak nagyubb részét meghaladták, és táborokat erős helyben szállitották vala. Előljáró csatára bocsátám Ferenczi Istvánt, ki igen jeles jámbor vitéz ember, mezei kapitány vala, s mivel jámbor, ahoz képest szerencsés is

vala, mert Isten áldása vala rajta; magam az dandárban maradván vele bocsátottam vala egy háromszéki székely hadnagyot, kik tanáltanak az ellenség zsákmányosira Lapispataknál, mely zsákmányosoknak őrzésekre voltanak valami másfél száz musketások; az lovasát az mezei hadak felverék, az gyalogjára vitézi vakmerőséggel, kopiával mene az székely lovas, és mindezekből kevés szalada el; szép szerencsével járánk. Ezalatt mivel féltem vala Eperjest is, küldém nehány száz lóval Gyulai Ferenczet, hogy bemenne, ki visszapironkodék; ujabban nagy pirongatással visszaüzém, és sirva mene el elölem, s be is mene békével. Ez Gyulai Ferencznek nagy promotora, fautora voltam, akkori állapotban magammal hordozván, commendálván, tanitván, azután dévai, azután jenei kapitánságban való promoveáltatásában sokat segitém, most már váradi vicekapitány, de én hozzám igen háladatlan.

Nem merészelvén azért az ellenség mulatozni, Eperjest is nem obsideálta; hanem szállott Sáros vára alá; én pedig utána szállék Eperjes felé, és szüntelen rajta kapdostattam, fárasztattam, vesztegettem. Az sok pironkodás után midön meghallották Ibrányi Mihály és Bakos Gábor is az ellenség menetelit, feljöttek Onod melöl, és itt megegyezének velem; az holott mindjárt az Ibrányi

hadai nagy istentelenséget cselekedének, mert az sebesi klastromot felvervén, az szegény barátokban meg is öltenek, noha szegények elküldöttek volt hozzája, salva gvardiát kéretvén, s biztatta is őket; azonban gondviseletlenül hagyván őket, alatta levőket is meg nem zabolázván, istentelenül cselekedének. Ekképen azért szüntelen rajtok levén, el sohunnan semmi élést táborokra vinni az ellenségnek nem engedvén, igen meg kezdettek vala szükülni, mert erős sánczczal muniálták vala magokat.

Itt pedig ily dolgok is történtek vala : 1.) Hogy Sáros várát igen féltem vala, ki alatt az ellenség fekszik vala, és obsidióban tartatik vala; mert rosz provisio volt felőle, az pataki praefectustól levén dependentiájok, ki egyébiránt hatalmas jó oeconomus ember vala; de afféle állapotokra habilis nem vala, kapitány pedig benne nem vala, mert az fösvénység az fejedelemmel azt cselekedteti vala, hogy valahol kéntelenségből nem, egyébiránt kapitányt nem örömest tart vala, és csak porkoláb kevés authoritással, kevés praesidiummal, kevés éléssel és munitióval vala benne. Az udvarbirák az olyan dolgokat könnyen szokták hagyni.

2.) Az svecusoktól érkezvén egy officér ember követségre, és arra felé jüvén, nem penetrálhatott hozzám, az ellenség elöl találván, hanem be

szaladott Sárosra, mely casus is hasznot tött, az tanult ember levén, megbiztatta, tanitotta; kinek tanitása, biztatása, és az mi érkezésünk marasztotta meg, különben feladták volna. 3.) Az fejedelemnek is érkeztek fő követjei : Lónyay Zsigmond, Serédi István, Klubosiczki János, hogy békeséget kérjenek, mert az fejedelem már desperált volt, ezeket Bodrogközből expediálván, és még akkor az ellenségnek Kassa alól félremeneteleket és bujkálásokat, tölünk is megszorítatásokat nem tudván; tractálni pedig akar vala sub induciis; kik hozzánk érkezvén, tanuságok is levén, hogy velem communicálják dolgokat, elbocsátám ugyan az ellenség táborára. Kik midön az tractához kezdettek volna, azt continuáltatni sub induciis kevánván, nem lehetett egyéb benne, hanem úgy hogy mi is suspendáljunk minden hostilitást; kiért hozzám küldvén resolválék úgy : hogy az uram én reám nem tractát hanem fegyvert bizott, különben azért nem cselekedhetem, hanem harmadnapig való induciának consentiálok, hogy azalatt az uramhoz küldhessek ordinancziáért; ezt pedig cselekedém ily okból: hogy azalatt succurálhassak az várbelieknek, az mint hogy éjjel száz gyalogot, azoktól iszákokban elegendő port iktaték be az várba, az ellenség eszében sem vevén.

Adaték ily alkalmatosság is pedig, hogy az

palatinus az követeket requirálta, engednénk utat az savanyuvizre embereinek, mely az két tábor közt vala, és az palatinus oly igen szokott vala élni affélével, hogy az nélkül lenni egész nyavalyának tartja vala; nem járhatnak vala pedig emberei, mert mihelt az sáncztól távoznak vala, ottan fogdossák s hordják vala az magyarok. Másikat azt kivánja vala, hogy az városból Eperjesből engedtetnék pénzen vagy két hordó bornak számára vétetése. Ezeknek engedése mivel nem vala az követek hatalmában, engemet kelle requirálniok; kire így resolválék: Holott az én kegyelmes uramnak vára éléssel rakva fejek felett van, noha mostan ez igyben ellenségesek, de azért személyekben keresztények s magyarok mindketten, hogy azért pénzen engedjek bort vétetni, nem mivelem, hanem Klobusiczki András menjen fel s vele embere az palatinusnak, nem kettőt, hanem négyet választva, kóstolót hozhassanak alá. Ez meglevén, az savanyuvizre való járást is megengedém, az mi strázsánkra jüvén embere, az mindenkor elkésértette. Ezt azért igen kedvesen vevé az palatinus, vélvén csak magam emberségiből való cselekedetemnek, noha fekszik vala ily dolog is az emberség alatt: hogy Klobusiczkit instruálám mind arról, hogy köntösét változtatva az várba szaladott svéd officér követet hozza alá; mind pedig, hogy az

várbelieket biztassa, tanitsa; meg is lön; de maga az emberséges svéd oficér ki nem jüve, praetendálván, hogy immár közikben esküt volna, és ott több hasznot is tenne, hanem az leveleket alá küldé. Végbenmenvén azért az dolog, és ekképen az kölcsönt is visszaadván, az mint Regéczben borokot küldésnek alkalmatosságával palatinus uram cselekedett vala, az mint említve van hátrébb, az harmadnap is ezalatt eltelék; megizeném palatinus uramnak s az generáloknak az tractán levő követek által, hogy az induciáknak az mi részünkről is consentiált ideje már eltölt, válaszom és ordinancziám az fejedelemtől nem jütt, hogy az nem levén, már hozzá tovább az induciákat tartanom nem merészlem, mert én reám fegyver, nem tracta bizattatott; ha akarják azért, az tractát continuálják sub armis, de mi dolgunkhoz látunk. Melyet azért adék értésére, ne látassék cselekednem violatis induciis contra regulas militares, juraque gentium : és noha ma telék be az harmadnap, még is suspensio armorum legyen reggelig, várván az válasznak érkezésit. Ezt pedig én csak simuláltam, mert nem is küldöttem ordinancziáért. Hogy pedig az uram insructiójának nem engedtem, melyet az követeknek adott volt az induciák végezése felől, ennek ily oka volt : mert egy falka leveleket intercipiáltattam vala, melyből egé-

szen kitanultam vala, hogy az palatinus csalárdul cselekeszik, tettetvén az békeség tractájához való nagy keresztény indulatját; de egyébiránt fekszik vala azalatt, hogy Sáros alatt várhatnák meg az Lengyelországban fogadott hadakat, kiben Homonnai, Csáky, Barkócziék foglalatoskodnak vala, s elérkezvén, abrumpálják akkor az tractát, és rajtunk legyenek; induciák nélkül pedig nem lehet vala várakozniok, mind az élésbeli szükség, mind rajtok kapdosásunk, fárasztásunk miatt. Ezt az csalárdságot pedig az jámbor fejedelem nem tudja vala, miglen az leveleket kezéhez küldöttem. Megjelentvén azért az palatinusnak az induciáknak abrumpáltatását, hogy markában szakadna aziránt való stratagemája, felette igen megbusult, és embertelen szókkal is irának reám az követek az palatinus instigálásából, morgott is az palatinus, az követek is nehezteltek reám, hogy az urunktól nekik adatott instructio ellen cselekeszem, mert ők okát nem értik vala. Replicában megirám mind okát, tudni illik, hogy az intercipiált levelekből értem, s az uramat is tudósítottam palatinus urnak az békeség tractájához való sinceritása felől, egyszersmind per illusionem azt is értésre adám, miért tartottam csak az harmadnapig való induciát is, arra nekem is szükségem levén, azalatt azokat az szükségimet mint s hogy vittem véghez;

melyért annál inkább morgott, és azonban lön ilyen effectusa, hogy vevén eszében az dolgot, tehát tovább ott maradni nem merészlének, hanem éjjel neki készülvén, és az ottvaló várakozásra építetett hatalmas sánczot, Sáros várának obsidiójával együtt oda hagyván, nagy hirtelen hajnalban megindulának, követeinket visszabocsátván utjokból; az palatinus pedig magát kibeszélvén holmi praetextusokkal az német armádából, elöl elment az vele levő magyarsággal, valóban szaporán haladva, az német nehéz armádát hátra hagyván.

Ezt az várbeliek előbb vevén észre, mint sem az mi strázsáink, szintén hajnalban lövének hármat ágyuval, melyet valami jeladásnak mindjárt gondolván, az strázsák is megláták, kik rendszerént az Ibrányi és Bakos hadaiból valók valának. Azonban érkezének hozzám nagy zelussal, mondván: hogy az németség futna, azért sietnénk utánok; kire nevetvén tevék választ: Ha fut az német, elérjük az Dunáig, ha pedig csendesen megyen, mindjárt megharczol mihelyt elérjük. Hallottátok az Bástát, hogy mindenkor azzal az fortélylyal verte meg az magyarokat, mert különben szemben való harczra nem vehette őket. Ezzel ők csak elmenvén, és fellázasztván magok hadait, rendetlenül elérék ugyan, de mint annyi barom csorda az mezőben elszéledvén, az elszé-

ledett nép csak legkisebb compániát is meg nem bontott. Én is azért, megvilágosodván, alattam levő hadaimmal, és Huszár Mátyás is az alatta levőkkel velem levén, kevés számu hadainkkal rendelt seregekben utánok nyomokodván, az említett fejedelem követjeit szemben találók, kiket visszabocsátottak az fejedelemhez, nem succedálván az induciák alatt tractálni akaró practikájok, mely markokban szakadván, az palatinus pedig félvén az németségtől, kik alattomban meglövöldözéssel fenyegetődztek vala ellene, ily okból: mett ő biztatta őket, nem volna szükség az fejedelmet requirálni, hanem inkább Szerencsről Kassa alá fordulni, mert azt hogy mindjárt megadnák, assecurálta őket, és hogy az fejedelem s hadai is vissza nem fordulnának, hanem csak Erdély felé szaladnának; melyet az Úristen nagy jónkra is adott vala, hogy mint Achitofelnek, úgy palatinusnak is erre vezérlé tanácsát, egyébiránt nagy periculumban forgunk vala. Ő is azért mihelt az követeket expediálák, kibeszélte magát, hogy már az könnyü hadaknak eleiben, és azoknak többitésében, kiknek Lengyelországból kellene jüniek, akarna munkálódni, s valóban elrándult, az német armádát hátrahagyván. Elérvén azért őket Szibin városa mellett, az város is reánk nézve megbizakodván, mint Kassában, Eperjesben, Sárosban, úgy oda is be nem bocsá-

ták; mindazáltal egyéb hasznot nem teheténk, mert az hadnak egy része, mint irám, elszéledve haszontalanná tétetődék, az többivel nem levén elégségesek, hogy harczot álhassunk nekiek, hanem mind ellenkezve késérök az napi táborhelyekig.

Itt nekem ily bajom is érkezék: hogy midőn az ellenséggel volna igyünk, Huszár Mátyás és Szuhai Mátyás, mindenik kapitány emberek, de igen akaratosok, egymással öszveveszének, és bajra kihiván egymást, azon az alatta levők is öszvegördülének, mely miatt csaknem rút veszedelem lön; és ugyan kemény szóval mindkettőt megfenyegetvén, kellett őket megcsendesítenem, melyért (noha azelőtt is nem szeretett) holtáig nagyubb ellenségem és aemulusom lön Huszár Mátyás, miért ő mellette nem fogtam az dolgot, mely hozzám nem illett egyik részre is. Az németség azért azon éjjel szekérsánczban vevén magát, más nap esmét megindula Löcse felé, szoros utakon kelletvén menni, mi is rajtok kapdosván, az szorosakon pedig hozzánk tartó némely gyalogság hires előttökjáróval megüték őket, és sok károkat tőnek bennek.

Ezen napon is háló helyekig azért mind rajtok kapdosva késérök, és egy nekik jó alkalmatosságu helyen szekerekkel besánczolván magokat, maradának. Harmadnap esmét Löcse

irányában való táborhelyekig megint hasonló rajtok kapdosással késérők öket; Lőcséhez közel sem bocsáták. Ez nap Szuhai Mátyást nyakon lövék, de nem haláloson, mindazáltal elmarada Lőcsén gyógyítatásaért.

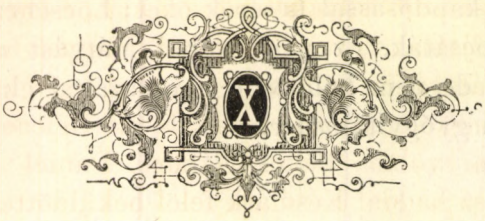

Ezenközben az fejedelemnek érkezett hire, hogy maga követjei, Haller István és Bethlen Ferencz, kiket Lengyelországban expediált vala, jünének, és velek együtt lengyel követ is, kiket az fejedelem nagy kevánsággal vára, mert onnan nem kevés félelmünk is vala; melynek megértésére, és hogy ehezképest tudna is disponálni, engemet visszahivata, melyben kár lön nagyubb mint haszon; mert noha Ibrányi Mihály, Bakos Gábor, Huszár Mátyás az hadakkal oda maradtanak vala, mindazáltal semmi kárt az ellenségben nem töttek vala; és tizennégy napok alatt igen jól megpihentek és éléssel megrakodtak vala *), én szinte Bajnócznál értem el azután öket, kik egyébiránt el nem mehetnek vala azokon az szoros utakon, ha jól viseltek volna gondot, és bizonynyal el is végezve volt nálok,

*) Értsd : Ferdinánd hadai.

hogy az lengyelországi határra recipiálják magokat, s azon salválják az armádát, s így menjenek feljebb, tudván hogy mi lengyel határára penetrálni nem merünk.

Minekelőtte mindazáltal az fejedelemhez mentem volna, Bakos Gábort, Dániel Jánost, egy rész haddal Késmárk felöl beküldöttem vala Lengyelország felé, az onnan jövő ellenség eleiben, kik eszekben vevén, általállottak, és oda utánok nem mehettek, hanem Árva felé takarodtak fel. Én magam sok kérésekre bemenvén Késmárkra, Tökölyi István, Miklós az öreg, és fiai igen nagy böcsülettel láttak, s vendéglettek vala. Ez dolog szombat nap levén, én nekem valami fogadásból bornemital böjtöm vala, úgy hogy három conditiók kivül nem is szoktam vala bort innya; melyek ezek valának : 1. Az szükség, melyben egyéb italt nem kaphatnék. 2. Betegség, vagy csak félelme is egészségem bontakozásának. 3. Az uramnak parancsolatja. Mely harmadik conditiónak cásusát tanultam Bethlen Gáboron, ki Ibrányi Mihályra megharagutt vala, hogy egy napi bornemiszaságát parancsolatjára megszegni nem akarja vala, még is csak meg kelle lenni, mert ők földi istenek. Minthogy azért ők nagy szeretettel s böcsülettel láttak vala, s az alkalmatosság is kedves vala, mert már jó időtöl fogva főtt meleg étket

nem kóstoltam vala, palotában nem ettem, szép uri asszonyokkal, leányokkal nem szóltam, sőt csak nem is láttam, nem hogy egy asztalnál ültem volna, musikaszót is régen nem hallottam vala: ez alkalmatosságok és sok szép szók, kenálások, köszöngetések, az bor és musika s az jó izgató, az ördög azt cselekedtette velem, hogy elsőben arra birának, hogy az bort megkóstoljam, azután hogy keveset innám, ugy tetszvén magamnak, hogy nem részegségre valót ittam ugyan, az minthogy még azon nap, vendégség után még az városban betegen fekvő Balásfi Andrást meglátogattam, s akkori hires, tudós astrologussal Fröhlich Dáviddal sokat beszélettem, és az táborra lovam hátán kimentem; de elég az, hogy ugyan csak több volt annál mintsem az conditiók engedték volna; melyre noha bátorkodást vöttem innen is, hogy az akkori időbeli tudós predikátorok és doctorok tetszéseket vöttem vala: szabad-e az fogadás ellen bort innom azokon az napokon, ugy mint szombaton és vasárnap? azok absolváltak és licentiáztak vala, hogy meglehet, csak ne legyen cum excessu; mindazáltal engem az én lelkemesmerete semmiképen nem engede az miatt csendesen lennem, mert ezen az részen többször is botránkoztam meg, mely miatt egy szombat napi harczon az lelkiesmeret igen rettegtetett is, melyről elébb leszen emlékezet; nemis

tanácslom sem fiamnak sem másoknak affélének az mint fogadástételét annálinkább megszegését.

Midön azért Sároson az lengyelországi követséget meghallgatta volna, engem nehány egybenjáró poharakkal megajándékoza, s akkor nem parancsola semmit az fejedelem, mindazáltal mindjárt elgondolám, nehéz leszen azokból való italom; azután mondá meg, hogy nekem kellene az ellenség után mennem az kezem alá bizatandó hadakkal, maga pedig Kassára visszafordulván az erdélyi derék hadakat visszabocsátaná, noha Lengyelországból is nem hoztanak vala semmi derekas securitást, de bízik vala, hogy az németség vissza nem térne többé. Igy azért engem praeficiálván, Bakost visszahivatá, mert hada is igen eloszlott vala, kinek egyébiránt több vala ezer három száz lovasból álló fizetett hadánál tizenhárom zászló alatt, kik vitéz emberek valának, de igen állhatatlanok, úgy hogy már egész tábor czégéres jegyül tartja vala, hogy mikor az Bakos hada oszol, roszul van az dolgunk; mikor szaporodik, fordul az szerencsénk jobbra; mert mikor az ellenség alá nyom vala, azok is akkor rajtunk tolvajkodnak vala, mikor elöttunk retrovadál vala, azok is megint mellettünk megszaporodva valának; azelött is azért eloszolván, még egyben nem gyülekeztek vala. Ibrányi Mihályt és Huszár Mátyást

is visszahivatá, engem pedig bocsáta ily ordinancziákkal : 1. Hogy az Bakos hadait öszveveretvén, azon nyomon utánam küldi. 2. Hogy Huszár Mátyás más rész haddal Szendrő alatt levén, valamikor kevánni fogom, az is mellém jüjön; mely szendrői akkori obsidio igen alkalmatlanul vala, elhitetvén azt az fejedelemmel, nem is kellene lövő szerszámokat ellene küldeni, mert megadnák; melyre vöttek vala ily gyenge fundamentumból is reménséget, hogy vala benne egy német commendáns, evangelicus ember, kinek az obsidens tisztek, úgymint Röth Orbán és Huszár Mátyás beizenvén s irván is, igen szép böcsületes válaszokat teszen vala, kiket az fejedelemhez küldvén, nekem is az fejedelem nagy örömmel mutogatja vala; melyek felől én ilyen opiniómat mondottam vala : hogy mivel evangelicus ember, annál hivebbnek kell lenni, és mivel böcsületes embernek irási mutogatják, kételkedés nélkül hiszem, hogy cselekedete is böcsülettel fog lenni, és sem féltében sem árultatásképen az várat fel nem adja; mely meg is teljesedék.

Elmenvén azért az ordinancziák szerént az ellenség után, mentemben meghallottam, hogy az lengyelországi segítség Árva vára felé akarna feljüni és az armadával megegyezni, mely akkor Turóczban vala, kiknek tanácsokat Sárosnál el-

sőben elbontottam vala, másodszor Késmárk tájára eleiben küldvén, akkor is visszaszaladtak vala; harmadszor is elejekben küldék, és már az qvartirmesterek Árvában érkezvén és hirek esvén az én küldöttem csata felől is, némelyek visszaszaladtak Lengyelországra előttök, némelyek pedig az várban salválák magokat, úgy jövének vissza azon csatáról. Érkezék pedig hirem erről is : hogy akkor Homonnai Jánosnak, Barkóczinak, Csákynak is emberei és levelei érkeztek volna, kiknek az armádához kellett menniek az levelekkel és izenetekkel, és Árvában szaladtak volna, és onnan fognának elindulni. Adván azért nehány tallérokat valami tót kalauz embereknek, és Kerekes István s Boros Péter nevü hadnagyoknak is negyven tallért patkoltatásra, elküldém azokra való vigyázásért, s ha lehetne kézbenkeritések; kiket az tótok megkémlelvén, oly helyben állítottak lesben, hogy szépen kezekben menvén, elhozák; mely embereknek relatiójokból és az nálok levő levelekből sok tanuságot is veheték, visszaküldém fogva az fejedelemhez. Megértvén azért az ellenség, hogy az segitség Árvánál ki nem jühetett volna, hogy az onnan jövő emberek is intercipiáltattak, s hogy én is haddal utánok volnék, nem merészlettek ők ott maradni tovább, hanem Bajnóczhoz szállottanak. Az lengyelek és velek levő magyar urak

pedig Árvánál ki nem jühetvén, tudván hogy Turóczban volna az armáda, Sztenczen felé akartak átjüni, de azalatt én is az németség után általszállván Turóczra, és csatát bocsátván eleikben, eszekben vevék, hogy nem az németséget, hanem az magyarságot fognák ott tanálni, visszatérének és feljebb menének Silézia felé, onnan Tótújhely felé; Trincsén vármegyére akartak általjüni, negyedik helyen való utjok ott is igy gátolódék meg. Nem késvén én is, Turóczban utánok szállék Bajnócz felé.

Oda érkezésemkor hagyék embereket és ordinancziát Turóczban, hogy ha Bakos utánam érkezik, az végzés szerént, mint hátrébb említém, subsistálna ott, mert félek vala hátul ütő pálczától, megeshető fortélytól, mivel az én eljövésem után az fejedelemtől Murány vára, ki azelőtt hozzánk tart vala, és nagy könnyebbségünkre is vala, levén benne Szécsi Mária, ki azelőtt ifiabb gróf Bethlen István felesége vala, azután Kun István az Rosályi vötte vala, de azt oda hagyá, szinnel az is nekünk faveál vala. Illyésházi Gáspár pedig Szécsi Máriának öcscsét tartja vala feleségül, és egyik részes vala Murányban, s az fejedelemnek hive vala, de az aszszonyemberi csalárdság által igen megcsalaték; mert alattomban Filekből Szécsi Máriával Vesselényi Ferencz tractálván, az levet öszveszür-

ték, az asszony mulatásképen kimenvén egy erdőben, egymással szemben is löttek; s időt s módot végezvén, az hagyott időben Szécsi Mária Illyésházit vendégelvén szolgáival együtt, s minden hozzá tartozókat elrészegítvén, éjjel meghágatá az várat Vesselényivel, (s ki tudja ha nem magát is,) elegendő népet bocsátván be; akkor vötte eszében az hizelkedő asszonyember szavainak s vendégségeinek gyümölcsét Illyésházi és emberei is, mikor az álomból felrázták, s így ő rajta onnan kiadván, az vár asszonyostól hüségestől tölünk elesék; onnan jövő utjában nagy szomoruan ére utól Illyésházi Rosomberk táján. Igy azért félelmem levén hátul, meg is irám némely jóakaróinknak, hogy az az szándék : hátam megé szálljon Vesselényi az várbeliekkel, elől az németség, mihelt egyezhet az lengyel segitséggel, reám fordulván, közben vegyenek. Ezeket észrevevén, az mint tölem lehetett, tettem vala ilyen dispositiókat az securitásért :

Hogy Liptó várát nagy securitással kezemhez vevén, abban praesidiumot és kapitányt collocálék, kinek jó hasznát is vettem; ez levén azontúl hogy Murány elszakada tölünk, fészkünk levelek és emberek járására.

Hogy az mint feljebb is irám, Bakos Gábor ha érkezik, subsistáljon, s az Tátrának igen nehéz passusára vigyázzon.

Minekelőtte pedig általmentem volna az Fárasztó hegyen Bajnóczhoz, Turóczban lönek ez nevezetes dolgok. 1. Sklabinya vára Révai Ferenczé levén, kinek fia öreg legény, de igen eberkölcsü, az minthogy az apja is olyan vala, s az mit látott az apjában, azt tanulhatta (qualis erat pater, talis etiam filius), ennek atyja akkor császárhoz tartja vala az hüséget. Ez vala az, ki Bethlen Gábor idejében egykor mutatá oly hüségét az császárhoz, hogy Dreiling nevü német szolgáját az fejedelemnek az Imperium confoederatusitól visszajüvő utjában, azon levén utja, intercipiálta, és mind levelestől császárhoz vitte vala, és idő előtt prodáltattak vala az feltett szándékok, az mint is hogy lött vala az az hadakozás akadályos, melyről hátrébb van emlékezet; egyébiránt ez egy hüségén kivül mindenekben állhatatlan vala: mikor Bethlen Gáborral felmentünk, kálvinista vagy lutheránus volt, ha alá jüttünk, pápista volt. Akkor azért az fia öszvevesze az apjával, az apja császárhoz tartván, az fia én hozzám, alá jüve az várból, és tractálván vele, az apját, az császárt is elárulá, s mi hozzánk esküvék, az alsó várban az fia, az felső várban az atyja lakván, meglopá az atyjától az felső várat is, és ő disponált benne, az praesidiumot hozzánk esketvén. 2. Klastrom *)

*) Értsd: Znióváralja, melynek tót neve: Klasster.

nevü káptalanhely, kinek alatta kastély, felette pedig Sznió nevü vár nagy köszikla tetején, ebben sok élést és egyéb gazdagságot is lenni valami hirből értvén, csak az zsákmányosok meghágák s vevék.

Ekképen lön Turóczról általmenetelem az Fárasztó hegyen az cselédek nélkül, csak az hadak szinével ily rendeléssel, hogy az seregeket harcznak rendelvén, hátrább hagyám az erdő közt az kapitányokkal, s előttök Dániel Jánost, ki akkor udvarhelyszéki vicekapitány vala; és az harczra rendeltetett seregeken kivül tiz seregeket magammal elvivék, hagyék pedig egyben igazított órát Dániel Jánosnál, és mást vivék magammal ily ordinanczával: hogy hat órakor ereszkednék le, és mutatná ki magát az erdőből; mert vala ily reménségünk, hogy midőn az említett sereggel én magamat kimutatom, az ellenség én reám ki fog jüni, csak az látott erőhöz alkalmaztatván magát, kinek addig resistálni fogok, mert az Nitra vize köztünk vala, mely noha ott akkor nem vala nagyubb, száraz idő levén, mint az szászsebesi viz, vagy az Strigy Erdélyben, de partos és általjáró hely nem mindenütt vala, melyen rendelt seregben által fogna jühetni, hanem csak bizonyos helyen, egymásután költözve, az holott impediálhatom; azalatt az derék seregek is érkeznek, s ha nekem szolgálni látom

az alkalmatosságot, harczot adok derekason, s ha nem, ellenkezve, az passust megtartván, által nem bocsátom; azonban megsegít az éjtszakai idö. De az reménségben frustrálódám, mert az ellenségnek noha fiók strázsáit elfogók, de egyébiránt is levén hirekkel menetelem, készen vártanak, úgy hogy alá ereszkedvén az erdökröl az Nitra mellé, elhagyám az seregeknek hetét lesben, az hármával pedig elömenvén Privigye nevü mezöváros mellé, mely ellenében Bajnócznak, holott az ellenség besánczolva vala, ottan mindjárt az egész armáda kiomla az sánczból, és reám fordula, s azon tájékon levén egy alkalmatos általjárója az köztünk levö viznek, minden seregeit arra forditá, hogy általkelne azon, melyen nehány compánia által is jüve, kikkel derekas ellenkezést tarték; Isten az szerencsét nekünk szolgáltatván, kevés kárunkkal, sok német veszedelmével visszaverök, mert ittasok is levén, ordinanczia kivül is magyar módon ellenkeznek vala. De mivel látám, hogy az egész erö arra nyomakodik, lövö szerszáma s gyalogja is levén, nem várhatám az hat órát, izenék Dániel Jánosnak, hogy sietne az derék seregekkel aláereszkedni; de az is késö vala, mert az magammal elöl vitt három seregecske, melyeknek egyike puskás, másikja kurtán, harmadikja az magam zászlója alatt levök valának, már tovább az dolgot nem áll-

hatja, és az általköltöző passust nem tarthatja vala. Az holott ily gyalázatos rosz dolog is esék az rosz dolog között : hogy levén nagy reménségem az én magam zászlóm alatt levőkhez, holott magam fizetett szolgáim és az szebeni fizetett katonák zászlóstól, kiknek minden hóra egy egy lóra kilencz forintjok jár vala (jobb fizetés Erdélyben ennél nem vala), midőn azért az Nitrán túl már az ellenségnek rendelt seregei azon passusra indultanak volna, az innetső részről pedig az mező enyim vala, az vizparton nem vala bátorságos állani már akkor, és az általjáró passust úgy oltalmazni, mert tul musketások valának, söt csak pistolylövés is általszolgál vala, teljességgel elhagynom is azon passust veszedelmes vala : annakokáért az magam egy seregemet az révtől annyéra állatám hátra, hogy az közönséges lövés is rájok nem szolgálhatna ártalmason, de azonban ha azon valamely sereg jüne elől, azt szemben ökleltetném; mert sem széltiben, sem másképen nem lehet vala, hanem csak egymásután általjüniek. Látván azért az én hátrább állásomat, ottan egy compánia fegyveres lovas általindula, kire midőn az partra jutott volna, Jézust kiáltván indítani akarám az én seregemet, hogy szemben ökleltetném az ellenséget, magam elől nehány szolgáimmal rugaszkodván. Tekintem, hát az én seregem nem

jü, hanem elszéledett, az zászlót is lecsapta az szebeni rosz zászlótartó, és így csak magam is alig hogy oda nem veszék; eléggé szidám az ebeket, kergetvén hegyes törrel, de soha bizony egyben nem verhetém, sem az zászlót az szász ebbel fel nem vétethetém, azt tudván, hogy mi helt ő azt felemelné, ötet mindjárt ellőnék; hanem elvétetvén tőle egy szolgám kezében adám, hegyes-törözvén őket, nehezen tarthatám meg, hogy mind el nem futának. Azonban az puskás és kurtán sereg megsegítvén, visszaverők az ellenséget, ki általjütt vala, mindazáltal már minden alkalmatosság arra vala, hogy az ellenség mind az általkelő passust, mind az mi mezőnket elvenné tőlünk. Isten vezérléséből azért élék ez hadi mesterséggel : hogy az lesben hagyott hét seregimet, kik szintén jó alkalmatos helyben hagyattak vala, mert második általjárója az Nitrának ott vala, általküldém az vizen, hogy tartozás nélkül az ellenséget hátul vevén, megütnék, s tartoztatnák meg minél erősben rajtok kapdosással az elrendelt passuson az reám jühetéstől, én is hitet adván nekiek, hogy ha reájok fordulnak, én viszont más felöl az ellenségre ereszkedvén elvonszom rólok. Mely inventio Isten kegyelméből sokat is használa, és ezzel conserválám azon nap megtörténhető veszedelemtől az hadat; mert Fráter Pál és Bánházi

István kapitányok levén előttök, vitézül minden tartozás nélkül menvén által az vizen s belékapván az ellenség seregének hátuljában, az ellenség ezeknek vakmerő bátorságokból nagyubb erőt gondolván, s midőn engem kevesebbel lenni látna, azokat pedig az Nitrán egymásután általköltözni, gondolhatván, hogy több seregek is fognak arra menni, kénszerítéték elhagyni az én reám jövő szándékot, és minden seregeit amazokra fordità vissza. Én is viszont innen igíretem szerént általkelvén az Nitrán, szorgalmatos ellenkezést tététék, és annyéra detineálám az ellenséget, hogy sem én reám amazok miatt, sem azokra én miattam nem jühetne, hanem csak részszerént való compániákat bocsát egyikre is, másikra is, nem messze az derék seregeitől, azokkal tartoztatja vala az ellenkező vitézeket, de derekasabban lövő szerszámival s gyalogival oltalmazza vala magát, hogy ne közelíthetnök, noha kevesen valánk, mert mindeddig is az hátra hagyott seregeim el nem érkeztek vala; mindazáltal ellenkező harczocskák alatt azok is elérkezvén, annálinkább is az ellenség csak defensive viselé magát egész estvéig, és az éjtszakai sütétség választa el egymástól, s mi is táborhelyünkben, ők is sánczokban betakarodának, éjjel az strázsák maradván fel mindenik részről; mi ellenben Privigyéhez szállván az

puszta mezőben, ők Bajnócznál sánczban, az vár és város is lőn erősségökre és prófontolásokra is.

Itt ezen az napon lőn igen emlékezetes és dicsíretes magokviselése az magyaroknak, sok fő német vesze, magyar kevés, sebes felesebb, ló kiváltképen. Itt magamat kevésben el nem ejtének, mert az második generál Puchám gróf, ki egyébiránt igen jó barátom vala, de amici personae, inimici causae forog vala, engemet esmervén, nem vöttem eszemben megközelitését, és mellette két lokájja hosszu puskával gyalog levén, elsőben, másodszor is czélban vettek; egy tolmács legény levén körülöttem, ki esmerte Puchámot, vevén eszében, rugaszkodik mellém, s megszólitván, mondá és mutatá meg is az dolgot. Ugyan itt Fráter Pál is seggben öklele egy németet. Itt lövék el taraczkkal Bodó András nevü fejérvármegyei nemes embert is.

Ez napi harcz feles pénzemben telék, mert kinek lovát lövék el, ki maga sebesedvén meg, valaki elömbe jü vala, üres kézzel nem bocsátom vala; és noha az honnan kevés jüvedelmecském jü vala, én azt az hadakra, kémekre és uram dolgai mellett költöm vala, mindazáltal ily méltatlan dolgot cselekedett az fejedelem, ki igen fösvény vala, hogy az hadak fizetésére kezemben adott pénznek erogatiójáról az arra rendeltetett ember az mely regestrumokat készitett és számot adott, abban az midön az említett dologra lött erogatiókat is inserálta volna, melylyel csak azt akarta megmutatni, hogy mind uramhoz való hüségemből, s mind magam böcsületemnek s az hadaknak való kedveskedésemnek szeretetiből tisztességes erogatiókat tettem: látván hogy sokkal superálja az erogatio az introitust, attól félt, hogy én azzal contentátiót kivánok, melyre nézve keresztekkel megjedzette,

és az komorniktól azt izente, hogy azok nem ő parancsolatjából való erogátiók voltak, s nem acceptálja; mely sorditiesen nem kevéssé busultam.

Más nap azért, megvirradván, ismét az ellenkezés elkezdetett, de többször harczra nem jütt az ellenség derekason sánczából, mert mind az lengyelországi segitséget várta, kinek jövetele felől hirem érkezék; és Dániel Jánost, Fráter Pált, Csomaközi Boldizsárt elejekben küldém az velem levő hadnak derekával, magam kevéssel maradván; kik Tótujhelynél qvartirmestereket tanálván, elfogdosták, levágták, de szaladván el is bennek, hírt vittek az Lengyelországból jövőknek, kik visszaszaladtak, s fel kellett kerülniek Morvára, s az Fejérhegyen jövének azután által. Ez helyen azért tizenegy nap és éjtszaka oly kevés haddal, melyben nem volt 5000 emberem, miglen pedig Újhely felé járt az hadnak nagyubb része, kilencz nap és éjtszaka alatt nem voltam 2000 emberrel, mindenek csudájával az puszta mezőben én, az ellenség pedig sánczban vár és város mellett, csak az kis viz, és ott s akkori száraz időben csak pataknak mondható Nitra vize levén köztünk, s continue egymást nézvén, csak jó kiáltás is egyik táborról másikra hallatván, laktunk, minden nap az ellenkezések egymást érvén, és éjtszaka is strázsák, táborok megütésével egymást fárasztván. Voltunk Isten ke-

gyelméből mi szabadosabb állapottal; de az ellenség, ha erdőre ment élést keresni, az tótság ölte, hordotta öket, feles puskás tótság adván mellénk magokat, kiket vendéglettem s fizettem is nekiek; ha pedig mezőre jüttek, az katona fogdosta, hordotta, vágta öket; csak sánczok mellett is levén aratatlan s némely kalangyában levő buza s egyéb gabona, szemek láttára hordotta az magyarság. Élnünk kellett hadi mesterségekkel; néha az Jézus kiáltást úgy triplázttattam, hogy az ellenségnek tetszett háromszor is annyénak, mint másszor; néha tüzeket háromszorta s negyedszerte többeket rakattam mint másszor; néha minden tüzeket (hanem csak három helyen keveset hagyván) eloltattam, mintha táborhelyünket elhagytuk volna, az seregeket pedig felültetvén kivül, készen vártam táborhelyünknek megütését nagy csendességben : hol succedált, hol nem; néha éjtszaka visszaloptam hátunk megett levő cselédeink táborára az Fárasztó hegyen innen nehány seregeket, kik más nap szemek láttára mint uj segitség úgy jüttek be hozzánk; és több effélékkel.

Itt az török siposomnak Bosó Jánosnak karját általlövék; itt az kurtán öreg dobosnak derekán általmene az golyóbis, még is meggyógyula; itt az sátorocskám hol volt, oly számtalan volt az fülbenmászó féreg, hogy csudálkozásra méltó

Isten providentiájából maradtam meg, fejem alatt ugyan nyüsögve járván, még is ártalmamra nem löttek.

Itt lételünk alatt Puchámmal mind levelek irogatásával, rabok bocsátásával az ellenségeskedés alatt tisztességes katona barátkozással éltünk urainkhoz kötelességünk sérelme nélkül; néha nem messze egymáshoz, én is úgy tettetvén, mintha csak Kemény Jánostól küldetett ember volnék, izengettünk tolmács által; de az fő generál Gécz, mint parasztból nevekedett embertelen humoru ember, igen inciviliter viselte is magát hozzánk mindenekben, etiam praeter hostilitatem. Itt velem volt Kosztándin Sorbán, ki azután havasalföldi vajda lött; ekkor szerdárja volt velünk levő circiter 1000 havasalföldi hadnak, nemigen jó kedvéből vittem vala el, valóban tud is vala félni az puskától, experiáltam nehány casusban.

Midön azért eszemben vöttem volna, hogy az ellenség csak az Lengyelországból jövő segitséget várná, én is pedig noha immár öt rendben impediáltam ugyan kijüvéseket, de tovább csak az velem levő haddal nem tartóztathatom, és mihelyen megegyezhetnének, ottan az könnyü had mindjárt belém bojtorkodik, és midön azzal veszödöm, az nehéz had is reám érkezik s megverettetem : annakokáért idején megirtam vala az

fejedelemnek, hogy az engem elbocsátáskori ordinanczia szerént Huszár Mátyást az végeken feljüni, és velem megegyezni az mellette levő haddal együtt parancsolná, hogy azt fordithatnám az jövő segitség eleiben; mely ha lehetne, hogy az egyezéseket impediálhatnám, merészleném assecurálni, hogy az miatt az armáda miatt többé meg nem busulna az fejedelem; de ha az nem lenne, mihelyt megegyezhetnek, vagy elveszve, vagy tisztességes retirádával hátamon kellenék az ellenséget vinnem alá. Kire válaszom olyan jüve: hogy mig Szendrőnek dolga el nem válnék, addig Huszár Mátyás hadastól onnan nem távozhatnék; és igy abban frustráltattam; az mely úton felmentem vala is, hátam megett nem csinálhaték securitást, mert az rendelés szerént Bakos Gábor is utánam nem küldeték, és igy az igen nehéz és szoros passusokra azon nyomon hátra szállanom bátorságos nem vala, Vesselényinek is az végekből felszedett hadától félelem levén, annyéra, hogy én előttem az megegyezett derék erő, hátam megett az bevágatható szoros utak és Vesselényi levén, oldalul minden felől az nagy havasok, szárnyra kelés nélkül talán egy láb is el nem szaladhatott volna. Végezém azért azt magamban tizenkettődik napra virradólag, éjjel hogy elszökném az ellenség sáncza mellől; az minthogy ezeket is cselekedém: egyiket, hogy

Bánházi Istvánt nehány kapitányokkal elküldém Galgócz felé ily reménséggel, hogy az Vág vizéig elmenvén, ha valahol az lengyelországi segitséget tanálhatná, próbálná meg; ha azt nem, értettem vala, hogy az palatinus Nagyszombatban menne, valami gyülést promulgáltatván oda, mely conventiculumban mind tractájok lenne s mind az segitséget oda várnák, hogy netalám valami lesben kerithetnék. Az első felöl semmit nem érthetének; az palatinus kicsinben hogy kézre nem akadott, mert eloszolván arra Szombatból és Sempte felé jüvén, az mely csatát bocsátott volt Bánházi, lesben állván, ment reájok nehány fő emberekkel Vizkeleti nevü úrember, kiket hintóstól és mindenestöl elfogván, ezen való magok kimutatásának hire elöltalálta az palatinust, és így fordult másfelé. Ez Vizkeletinek hintóját lovastól egy öreget s más egy kisdedet két emberre valót, és mivel azon utjokban kastélyát is felverék, egy taraczkját is az sereg nekem ajándékozá, mely öreg hintó kétfelé eresztös vala, lovastól azután Moldvában vesze, az mint az kereseti volt, úgy is veszett; az kis hintó s az taraczk eddig Vécsben volt, Isten titkában van, mit rendelt azokkal együtt magam javai felöl is. Ez Vizkeletit negyed magával az fejedelemhez vüm, elbocsátván az több vele levő ártatlan nemes embereket, az kit Fogarasban

tartának fogva, míg az hadakozás durála, Vizkeleti az fejedelemnek 12,000 tallérokat, az vele levők ki 3000, ki 4000 tallérokat fizettenek; nekem az fejedelem, mint olyan fösvény ember, egyet sem ada belőle.

Másik csatát Nagy Imrével bocsátottam vala az táborról, minekelőtte indulnék az Garan vize mellé mind az Lengyelországból jövő segitségnek elleneállásaért, mind pedig ha arra nem tanálna is, netalán az végekből jüne könnyü had, azért hogy véletlenül közben ne vétetném.

Harmadik rendben azon útra, melyre magam is menendő valék, bocsátám Dániel Jánost és Fráter Pált cselédeinkkel, rabjainkkal, és valami nyereség taraczkokkal, ezeket mind három rendbelieket azon estve elinditám, semmit nem aluván egész éjjel, és az strázsákat is mint egyébkor, annyéval is inkább akkor magam ottan ottan járván, hajnal előtt csendesen csak az velem maradott részét az hadnak felültetém, és úgy virradánk meg az ellenségnek ellenében szinte.

Lásd itt az Istennek csudálatos cselekedetit, az ki az kétféle ellenségnek intentumát úgy vezérlette, hogy azonegy éjjel azonegy útra mindenik egymás mellől el akarjon szökni, avagy állani, noha mindenik külön végekkel, egyik is az másiknak akaratját sem nyelvfogásból, sem külömben nem tudván. Úgy vagyon, estve sok-

kal megtöbbüle az ellenség táborának tüze, és éjjel az sánczhoz, az mennyire lehetett, gyalog is közelitvén, sajdítottam mint valami szekerek zörgésének és lovaknak lassan alattomban hajtásának jelenségét, de mire vélni nem tudhattam. Kezdvén azért világosodni, hát ime az ellenség is sánczából szekereit kiállitá, seregeit is azszerént, hogy világosodván, indulna azon utra, melyre én is akarok vala. Ekképen látván azért egymást, én örömest előttem bocsátom vala öket, de már háta megé nem lehetett maradnom, mert seregeimnek harmad része alig vala velem, az többit és az cselédet már elöl elbocsátottam vala : az ellenség is látván arra rendeltetett indulásomat, seregeit forditá, és mind betakarodék sánczában, én is ellenében által megtelepítem seregeimet, tettetvén mintha ott akarnék maradni; ebben telék circiter két óra.

Az említett helyen lételünk alatt történének ilyen dolgok is. 1. Hogy midön tractálnának az német főtisztek arról, hogy reánk jünének és megharczolnának, ne bajoskodnának az mi fárasztásunkkal és nyughatatlankodásunkkal, az morosus general Gécz azt felelte : örömest cselekedném, úgy mond, de nem tudok mit mivelni nekik, mert éjjel nappal lovaik nyeregben vagynak, s az mint már nehányszor experiáltam, ha harczolni akarok, csak elrepülnek, elszéledve vagy-

nak; én kutya nem vagyok, úgy mond, hogy nyomokon széljel erdökön, mezökön kergessem : mert az én seregeimnek nem szabad megoszlaniok; s ha nem kergethetem, megint mindjárt rajtam vagynak, az mint immár Kassától fogva láttátok. Ezt jó német tisztviselö rabjaink referálták. 2. Vala egy személyében elhiresedett, azelőtt vitézi nevet viselt Német Márton, ki akkor böszörményi kapitány vala; ez igen részeges, eberkölcsü rosz ember, akkor is részeg levén, semmit sem tudott abban, mikor az tábor megindúlt seregestöl, bevonván magát valami házban, másodnap ére el, szerencséjére az ellenség is eszében nem vette. Ezent kevés nappal azelőtt Helova felé küldöttem vala csatára, s valami borokat vivő szekerekre tanálván, azokat verte fel, az hordókra keresztülülvén eldöltig ivott; semmi dologban böcsülettel nem tudott szolgálni az részegség miatt, és az mint élete, azután 1653-ban Moldovában kozákok miatt Suczva alatt úgy lön veszedelme is részegen. 3. Ily tréfás dolog is esék, hogy egy kurtán az német sánczához nem messze neki telepedvén gabonát csépelt, túl megkerülték s lóra nem kaphatván, ott megnyomták, sietvén vele hogy meg ne segíthessék, maga lovára ülteték, fékemlöjét lefordítván, annak végét egy német fogta, s három avagy négy elötte; im ez megeszmélvén magát,

hogy nem egészséges helyre viszik, az lova kantárát, az kötőféket az lova fejéből kitaszitotta, s pofáján az lovat megütvén, vissza úgy elhozta az ló, hogy téritést is nem tehettek rajta az németek azután; ekképen békével eljüve.

Ez állapotban voltak velem jó böcsületes kapitányok, azok közt Bocskai István, kinek is noha ezere vala, és titulusa szerént csak mezei kapitány vala ez hadakozásban, megtetszik vala az vele született generositás, jó emlékezetü eleinek nyomdokát követvén mind tiszta magyarságában, mind elégséges vitézi bátorságában, hüségében, de minden rendekhez böcsülettel való maga alkalmaztatásában, hüségében, és minden hadi nehézségeknek, sok kárvallásinak csendes békeséggel való szenvedésében is; az ordinánczióknak megtartásában pedig oly engedelmességgel viselte magát mindenekben, ha miket parancsoltam, hogy paraszt nemből álló sok hadnagyok, kapitányok voltak nyegédesbek. Ugyanis mind strázsaállásokat, csatákat ha csak közemberekre biztam volna, száma nélkül vesztettem volna el az dolgot, de az strázsákat mindenkor minden személyválogatás nélkül kapitányoknak kellett állani, magam pedig sokszor egész éjjel is fenn levén, jártam öket; hogy pedig ha csak egyszer is magam meg ne látogattam volna, azt semmi szükséges cásusban el nem mulattam.

Az mint pedig hátrébb is említém, hogy az fejedelmet tudósítottam idején minden szükséges dolgokról, és maga tötte az fogyotkozást, sem Bakost, sem Huszárt nem bocsátván utánam; reménykedett pedig mind magamat elbocsátásomkor, mind irott instructiójában, s azután is minden leveleiben Istenemre, lelkemre kénszerítvén, hogy mint szemem fényét, úgy oltalmaznám az kezem alatt levő hadat, mert az megunakozott több hadakat Erdélyben bocsátotta haza, maga Kassán gyülésezvén; és hogy vakmerő szerencsét ne próbálnék velek, mert ez had ha ruináltatnék, egészen minden dolga elveszettségben lenne; és midőn megirta, hogy az rendelt segitség utánam nem jühetne, mindjárt értésére adám, hogy avagy reméntelen szerencsét emberi rátiók szerént veszedelmezéssel kellene próbálnom, avagy ha conserválni kelletik az hadat, retirádával hátamon kell alávinnem az ellenséget az fejedelemre, mihelyen megegyez az könnyü haddal: — mindazáltal az maga kárával maga tötte fogyotkozásáért én reám kezde neheztelni, praetendálván, miért hátamon reája vittem az ellenséget, s miért az végek felől való uton, s nem az melyen felmentem az szoros utakon, kiben való akadált hátrébb említettem. Azt is praetendálván, hogy megirta legyen nekem; mely levelek nem is penetrálhattak hozzám, ha-

nem azután való esztendőben másodszori felmenetelünkben egy Báth nevü mezővárosbeli szegény ember által kilencz holnap mulva, mert az ellenség miatt nyavalyás hozzám nem jühetvén, földbe ásta, rejtette, ellenség kezében még sem juttatta az leveleket; melyet praesentáltam is az fejedelemnek, megbizonyítván abból is méltatlan kedvetlenségét, s commendálván is az szegény embernek hüségét; de azért az nagy fösvénység csak egy talléradásra is nem bocsátá, hanem magaméból adék az embernek nehány tallérokat. Ez alkalmatossággal azért megteljesedék rajtam amaz köz s igaz mondás : hogy az nagy emberek kedvességek igen nyúlháton jár; mert annyéra jutottam vala, hogy annakelőtte én nekem mással iratni nem igen szokott vala az fejedelem, hanem maga kezével; de már csak cancellisták által kezdett vala iratni; kiből is vettem eszemben, hogy megrágta legyen az eb az szíját, mint szokták mondani paraszt magyarúl; mindazáltal tudván, hogy nem lehet elnyomattatni az igaz ügynek, mihelt az dolgok világra mennek, én az én hüségemet megtartván, szorgalmatoskodásomban is hátra nem állék annak határaig. Oh nagy méltatlanság, és fejedelmekben levő nagy háladatlanság!

Hogy azért térjek az materiára: midőn egymást nézve az ellenséggel valami időt töltöttünk volna, egykorban az ellenség csak resolválá magát, hihető, látván is nem lenni derék erőmet, az megirt okokból hadaim megoszolva levén, s dobokat ütvén megindula azon utra az Nitra mellett alá, az melyre nekem is vala szándékom, több hadaim pedig elöl is mentenek vala. Én is mellesleg vele azon völgyen ellenkezdegelve megyek vala, de harczot próbálni nem vala bátorságos, mert az ellenségnek gyalogja, lövőszerszáma, szekerei és minden jó apparatusa vala, nekem pedig semmi gyalogom, semmi haszonra való lövőszerszámom valami nyert taraczkocskákon kivül, de azok is minden eszközök nélkül valók, lovas hadaimnak is nagyubb része másfelé; menvén azért ideig ekképen, de az völgy szorulni kezdvén, az hely kéntelenségből meg-

harczolásra kénszerít vala. Ordinancziákat adván azért valamennyire szaporábban való menetelre, megelőzém az ellenséget, és hátuljáró seregeket rendelvén, az hadakkal előttök nyomakodom vala, és így ugyan jó ideig menvén, az hagyott helyen Fráter Pál és Dániel Jánosék az cseléddel megvártanak; kikkel megegyezvén, mivel már az ellenség jó távol maradott volt, mint olyan nagy hévségben annyi utat tevén, reménlem vala, hogy meg fognának szállani; én is azért megtelepedvén, de zsákmányra az hadakat kioszlani nem engedvén, valami zöld ágakat támogattaték fel, kinek árnyékában mind enni, mind pedig fáradságom után pihenni akarok vala; de ahoz nem is kezdhetvén, látám nagy pornak felvetődését, és egy szolgámat nyargaltatám fel ott közel levő egy nagy hegyre, hogy nézze az port és az ellenséget, én pedig az árnyékból vigyázom vala az legényt, ki mihelyen felérkezék, alig állapodék meg, ottan fordítá az ló száját, kiből általértém, hogy az ellenség jüne; és alig érkezék hozzám, ottan jüvének katonák az hátuljáróban rendelt kapitánytól is, Csomaközi Boldizsártól izenvén, hogy mikor ő jü, az ellenség is utána nyomakodik, ha megáll, amazok is megállanak, de harczhoz rendelt seregekben vadnak; én is azért az velem levő seregeket ujobban rendben állatám, mintha harczolni akarnék, az cselé-

deket pedig és terheinket azon előbbi vezérekkel megindítám.

Elérkezvén azért az hátul járt seregek, utána az ellenség is, midőn látná készen állásomat és várásomat, az is megállapodék, nekem az hely használván, mert berkes vala, és az ellenség nem láthatja vala jól seregeimnek mennyiségét, sem az cselédeknek takarodását, és így csak egymás szemében nézve, de egyik fél is másikban kapni nem merészelve állánk mindaddig, miglen jó messze haladásokat cselédinknek gondolhattam; azután hátulja az seregeknek megindula alattomban, azután magam is; az ellenség az én táborhelyemre szálla, nyereség gyanánt tartván az német hadi regulák szerént: én pedig azon nap mind az megirt akadályok közt, és hévségben is Privigyétől szintén Tapolcsányig mentem az Nitra vize mellett. Itt megcselekedtem, hogy szemben álló és minden szempillantásban harczot váró két fél seregek közt lovamról leszállva, egy kicsin árnyékban Isten segítő s biztató ereje által, minden félelem és rettegés nélkül eleget aluttam, s felserkenvén, azon állapotban találtam mind két félt mint lefekvésemkor: iedtemben nem ugrott ki szememből az álom.

Másod nap azért az arra rendelt strázsák meghozák hirét, hogy az ellenség is megindult volna, de az mely utat felvettek, az Galgócz felé

járó országútja; én is azért nem sieték az indulással, hogy böcstelenül ne lenne az ellenségtől elválásom. Ide érkeztenek vala pedig Bánháziék is Vizkeletiékkel, kik felöl hátrébb emlékezetet tettem vala, és azok miatt is vala mulatozásra okom, de ime az kalauzok is, kik nem szinte jó akaratjokból ugyan hanem hozattak vala hozzám, de tettetik vala hozzánk hivségeket, evangelicus emberek is levén; de árulóink voltak, mert az ellenségnek teljességgel más útra való szándékát hitetik vala, az melyre pedig mi menendök valánk, teljességgel minden akadály nélkül való jó tágas útnak dicsírik vala; azonban meghozák, hogy az ellenség eltérvén az felvött utról, egyenesen reám fordult volna, harczra rendelve hozván seregét, az mint hogy arra az utra nem is egyébért indult volt, hanem hogy tágasb levén az hely, rendesebben hozhatná seregit reám. Végezem annakokáért azt magamban, hogy csak közel várnám, és akkor állanék által az Nitrán, szintén az táborhelyemnél levén az általjárója, holott az seregek folyvást takarodhatnak vala, s azontúl térség látszik vala, ily reménséggel, hogy ha utánam ereszkednek, alól, feljül partos helyek levén, az egy általkelö helyen rendesen nem fogná hozhatni seregeit egymásután, költözve pedig az mennyi nekem való volna, bocsátanám által, és

azzal megütközvén, az többi nem fogná jól segíthetni, s szerencsés harczocskám lenne. De ime hát azon általköltözö helyen túl mindjárt egy mély sáros vizér-szakadék volt, kinek igen szoros és mély általköltözője; midön azért késedelmezném, Dániel János jelenté, hogy az ő seregebeli legények igen alkalmatlan helyet mondanak előttünk lenni, melyet hamar megvisgálván, úgy is tanáltaték; sieték azért az seregeket megindítani, minden zászló alól bizonyos számu katonákat válogatván, az kapitányokat seregekkel elbocsátám, ezek eleiben Gerendi Istvánt és Jancsó Istvánt, jeles két vitéz hadnagyokat rendeltem, magam is velek maradék, miglen az ellenkezést megindítám, akarván mentől jobban tartóztatni az ellenséget, hogy azalatt az költözés lehetne : de az ellenség nálamnál jobban tudta azon helyeket, és eszében vevén az én nehéz költözésemet, szorgalmatosan kezde rajtam termeni, és az német szokáson kivül is az lovas regimenteket ugyan habukolva reám hozni, és noha az mint lehete, akarják vala tartóztatni az mieink is öket, de elnyomattatván hátat kelle adniok. Én is azért hátra szorulván, gondolám azt, hogy ha szaladva futtatva megyek, meglátván seregeim, azon megrémülnek, és confusiót kezdek szerzeni; csak harmad magammal azért külön szakadék, és feljül

kerülvén menék által az vizen, arra fokadván ki, holott seregeim az sáros eren költöznek vala; az több ellenség is látván azoknak megszorulásokat, más felé vőnek magoknak utat, és noha siettettem igen az költözést, de mégis három sereget utól érvén, azokat az sárnak ugratták, s hullattak vala el is valahányat bennek, de túl az sáron velem levő egy compánia puskást és más lovas compániát gyalog szállitván, azokkal ellövöldöztetém az üző németséget, és így succurálván, s túl az seregeket harcznak forditván, kezdetődvén ez dolog reggeli 8. és 9. óra között, tarta estvéli hat órakorig azon egy passus felett való veszekedésünk; noha ők általjüvén felesen, innen meg visszavertük, már annyéra vala az dolog, hogy azon az sáron gátot is kezdettek vala csinálni, de szintén ott levén egy berkecske, abból az puskásokkal elverettem; lövő szerszámokat is az tulsó partra vonyatván, az ellenség többet száz lövésnél tétete reánk, de az Úristen kegyelmes gondviselése által az egész napi veszekedésben is tizennégy emberünknél nem esék több el, az ellenségben pedig feles hulla el; és elállván rólunk, visszatére azon passusnak tovább való ostromlásától, és táborhelyt keresvén magának, megszálla. Én is szemek láttára seregeket rendelvén, ekképen válám meg tölök, és Gímes vára alá későn sütétben szállék, hagyván hátra azon

Nagy Imre mezei kapitányt, kit azelőtt elküldöttem vala az Garan mellyékére, és az veszekedésünkön jelen nem vala, hanem az úton tanált vala elől.

Ez dolog szombatnapon vala, s valóban nagy busulással juttatta eszemben az lelkiesmeret az szombatnapi bornemiszaságnak fogadott böjtjének megszegését, melyet cselekedtem kedvért inkább mint szükségért, az mint hátrébb említettem; mely hasonló dologban mint az szentirás is, úgy magam példája is tanít mind egyebeket, mind kiváltképen gyermekimet.

Vasárnap reggel lövések hallatának taraczkokból; nem sokára az csatáról Nagy Imre is megérkezék, és meghozá az hirt, hogy az ellenség is igen jó reggel megindulván az Nitra mellett alá, és nem messze szállván oldaloslag velünk, az lengyelországi régen várt segitséggel megegyezett, és annak örömét lötték. Ezt azért nem vevén tréfára, én is megindulék, és az Garan vizén általmenvén, Léván feljül Báthoz szállék, és midőn ott étel felett volnék az tisztviselőkkel, szivemben nyughatatlankodom vala, s ugyan onnét Kóródi Ferencz nevü hadnagyot küldék vissza 200 lóval az ellenség állapotjának megtudására; és még el sem oszlottak vala sátoromtól, izene hirt, hogy az ellenségnek elöljáró horvát- és lengyelség már az Garannál volna,

holott általjüttem, és velek ellenkeznek; kinek segitségére többeket is küldvén, estig az révet megtartatám; mert az armáda nem érkezett vala el, azok is estvére kelvén visszatérének; én pedig tanácskozván, némelyeknek vala ily tanácsadások : Szekereinket égetnök el, nyert taraczkainkat ásnók el, rabjainkat vágatnók le, és könnyü szerrel szaporán mehetnénk el az ellenség elöl. Mások javalják vala, hogy nem messze levén, mennénk az török földére. De ezeket nem követém, hanem örömest tudakozom vala az utat, hogy az visszament utra fordulhatnék háta megé az ellenségnek; de az szoros helyekre nem vala bátorságos vinnem az lovas hadat, könnyen mind utánam mind elöttem bevághatván az utakat; hanem Istent segitségül híván, titkos és rendes menetellel éjjel megindulván, mindenütt az végek közt vivém alá az hadakat kár nélkül Filekig; innen kijüvének ellenkezök, annak megüzésére jó ordinánczával Bánházi Istvánt bocsátám, eleiben adván ezen szókkal: Öreg ember, látott s hallott katona vagy, uram, azért bocsátlak tégedet, de csak ahoz való erövel, hogy ne látatnék gyalázatunkra, meg se merjük büzleni; de im azon helynél tovább ne üzzed, mert ha ott nem volna lese, nem bátorkodnék, de lesre is akar vinni s tartoztatni is, hogy az armáda közé szoríthasson; azért meg-

üzvén az mutatott helynél tovább ne menj. Ezzel elbocsátám, de félvén, utána küldék még is vagy három kópiás székely sereget, magam várván kimenetelét az dolognak. Mihelyt egybenérkezének, látám mindjárt, elaránzám rosz végét; mert az mint megmutattam vala, onnan az lesből megsegitetvén (minthogy az ordinanczián kivül üzte volt) az ellenkezők, megfordíták az mieinket, és az utánok küldött kópiás seregekben arczczal ütközvén, azok is semmi próbát nem tehetének, hanem ők is megfordulván, igen lecsapkodának bennek, magával is Bánházival lova elesvén, elfogák. Ezt látván, valahány seregeket az Ipoly vizén általindíték, mintha hátul akarnám venni, s az vár utjától kirekesztenem őket; így tágitám meg az üzést, mert külömben épen az hidig, melyen általmentek vala, vágják, az Ipolynak is ugratják vala őket. Az vén vitéz ember így veszté az dolgot, az ordinancziát általhágván, csak ily okból : hogy némely nyalka hadnagyocskák és katonák kezdették orczázni, hogy nem merészlené megüzni őket; noha először mondaná ugyan, hogy az ordinanczia nem engedi, de végtére megszégyelvén magát, mond : no barátim! nekem sem több benne, ám lássátok, el merek oda menni az hová ti, megmutatom; így esék az dolog, amazok hamarébb oda hagyák nyavalyást.

Minthogy azért immár az fejedelemnek megirtam volt mind alányomatásomat s az ellenségnek is jövetelét, mind pedig azt is irtam vala, hogy elbágyadtam s megbetegesedtem is, és tovább semmiképen az hadakra való gondviselést nem continuálhatom, küldene azért mást, ki gondot viselne, és az megfáradott hadat is ujitaná: (Úgy vagyon, az sok nyughatatlankodás is igen megfárasztott ugyan, de az nem annyéra kénszerített, mint az fejedelemnek megidegenedése miatt való méltatlanságom, felette igen megháborodásom annyéra megkedvetlenített vala, hogy noha lelkemesmereti és az böcsületnek szereteti arra nem bocsátott ugyan, hogy valami illetlen cselekedettel magamat megmocskolnám, mindazáltal azt eltökélettem vala, hogy valedicálnék minden szolgálatjának.) Szendrő tájékjára azért aláérkezvén az Bodva vize mellé, oda érkezének elömbe Bakos Gábor öszveverödött hadával, Bornemisza Pál más részhaddal; Huszár Mátyás pedig Szendrő alatt vala még valamely részhaddal, kinek, mint hátrébb irtam, velem kellett volna jüni, de elmulaták: ezekkel azért megegyezvén, az hadi vezérséget assignálám Bornemisza Pálnak, ki is nekem igen kedves, köteles, együtt nevekedett atyámfia vala, és egyébiránt is én fökomornik löttem volna, ö pedig udvari kapitány és mezei generális, idösb is vala nálam-

nál; de beteges legény levén, az fejedelem mellett volt gyakrabban, hanem én viseltem az hadakozásnak terhét. Köszöntvén azért egymást, mondám : Örülök, édes kedves atyámfia, érkezéseden, hogy helyettem nem más valamely idegent, hanem ily kedves atyámfiát küldötte az fejedelem, az én részemről; de ellenben magad részéről szánakozom, mert az minemü erőben látlak, ez magyar hadaknak szokások szerént való bajlakodása miatt, nem hiszem csak mi ideig is continuálhassad az dolgot, mert látom még csak roszaságokért is az megszidogatást tolmács által kell végbenvinned köztök (mert szegény az betegeskedés és erőtlenség miatt torkában csak sivákolt, jó nyersen nem is szólhatott), kevánom azért Úristen boldogítsa forgolódásodat. Ö is szegény szeretettel köszöntvén, azután deplorálá megszomorodott állapotomat, s mint jóakaróm, abban vigasztala is.

Ezek így meglevén, hogy concludáljam ebbeli utamat mégis egy próbával, elhivám Bakos Gábort, és egy szép csatával visszatérék az ellenség eleiben, az kit tudok vala utánam nyomakodni; s úgy menék, hogy hajnalban Rima-Szombathoz érkezém, és az mezővárost körülvétetém, mert hirem olyan érkezett vala, hogy Vadászi Pál és többek az ellenségnek mezei könnyü hadai oda érkeztenek volna, mi utánunk sietvén, mindenütt

pedig megelőzvén az palatinus parancsolatja is, hogy minden végbeliek, nemesség és parasztság rajtunk lennének, de Isten kegyelméből nem árthatának. Úgy is volt ugyan, hogy eljüttenek volt, de hirek érkezvén az hadak megegyezése felől, s talán az mi indulásunk felől is, azon éjjel kiszöktek az városból, hanem maradván ott nehány részegek az ellenségbeliek közzül, azokat megfogdosók, és így bizonyos nyelvet kapánk, hogy az derék armáda Fileknél volna, s az birák előadák az Puchám parancsolatját is, melyben öket kénszeríti élésszerzésre az armáda számára harmad napjára az mi oda érkezésünktől fogva, kinek már csak azon és az második nap híjja vala; az leveleket is azért kezemhez vöm, és az rabokat is elhozatám : mi is csak ezzel visszatérénk.

Elhagyván azért az seregeket bizonyos helyben, estve magam nehány lóval Szendröhöz menék, és ott találám Bornemisza Pált és több tisztviselöket az hadakkal; s hát már is Bornemisza Pál, az mint megjüvendöltem vala az megegyezéskor, igen megbontakozott egészséggel van; megmondám azért az dolgot, és intimálám, hogy az obsidiót solválná, mert ha ott éri az ellenség, minden munitiójokat elnyeri, magokat felveri, mert nincsenek oly erövel, melylyel resistálhassanak az ellenségnek. Én azért oda ha-

gyám őket, és az fejedelemhez menék igen kedvetlen állapottal, kit Tokajban találék, s csak igen izetlenül láta; én is nem hirtelenkedém az derék dolognak megmondásával, akarván elsőben experiálnom okát az reám lött méltatlan neheztelésének; és fél napot mulatván, másodszori audientiában fokasztá ki egyiket : hogy miért hátamon ellenséget hoztam reá; másikat : hogy megirta legyen, ha alább kellenék nyomakodnom, azon jünék, az melyen felmentem. Az elsöt diluálám könnyen az maga sok obtestatióval lött instructióinak producálásával, hogy ne szerencséltetném harczadással azt az velem levő hadat, mert az veszvén, minden dolga veszne; másikat, hogy az rendelés szerént fel nem küldvén sem Huszárt, sem Bakost, maga tette az fogyotkozást magának, mert ha eljüttek volna, fejemre vöttem volna : Isten után az az armáda ruináltatott volna. Az másodikat is könnyen diluálám mind az utaknak alkalmatlanságával, szoros voltával, s mind hogy nem jutott kezemhez az az levél; mégis azért látván, hogy nem bene contentus, és hogy kisebbnek gondolja az dolgot annak valóságánál, utoljára mondám : Én Isten kegyelméből instructióm szerént mint szemem fényét, úgy oltalmaztam az kezem alá bizattatott hadat, hogy mind annyi próbák közt is hatvan emberét el nem vesztet-

tem, de higye bizonnyal, azokat conserválván oly ellenség előtt jüttem el, nem árnyékomtól, s nem gyermeki észből, sem asszonyemberi félelmességből megiedve, sőt miglen módját láttam, mindenek csudájával való próbákat tettem, olyakat, az minemüeket ő nagysága minden táborával meg nem kisértett; jöttem azért olyan ellenség előtt el, mely maholnap ő nagyságát személye szerént fogja megkeresni. Ezt kimondván, nem vevé tréfára, kapni kezde kétfelé, és szorgalmatosban, haragját felejtve, kezde kérdezkedni tőlem; s kivévén kebelemből az Puchám levelét, megmutatám, s minthogy természete szerént az fejedelem az jó szerencsében mindjárt eleválódni, az ellenkezőben pedig alterálódni szokott vala, bezzeg én velem különben kezde tanácskozni, és az Tiszát általhidaltatván, Tokajnál is nem bátorkodni. Azonban Bornemisza Pál is megizené, hogy elszálltak Szendrő alól, én is pedig mint megháborodott elméjü ember gyakrabban szállásomon heverek vala, tettetvén betegedésemet, és csak híva menvén udvarhoz; azalatt elérkezék az ellenség szinte Szerencsre, sőt Tarczalig az előljárója, mely az én böcsületemet úgy helyre állítá, hogy nagyubb tekintetben kezdék lenni, mert az fejedelem minden hadával nem meré az sárt megállani még Tokajnál is, hanem az Tiszán általszálla Rakomazhoz, taná-

csot tartván pedig, ugyan én inventióm lön, s javallák azután mások is : hogy ha mindenestől általmenne, az Tiszán túl való föld és városok mind az ellenség kezéhez jutnának, azután az Tiszán általkelvén, az hajduság is mindjárt övéi lesznek, s Isten tudós benne, Erdélyben is, ha maradhat-e meg. Azért egyik része az hadnak maradna az Tiszán túl, az ki annak az földnek szinét conserválná; és ha az fejedelem után akarna menni, az Tiszán általköltözést az fejedelem túl, imezek innen impediálnák, s nem is merészelné az ellenség is háta megé hagyni az Tiszán túl való hadat. Ez igen tetszék az fejedelemnek; ezt én oly reménséggel tanácslom vala, hogy Bakos Gábort hagyná az hadakkal, de szép szóra vevén az fejedelem az dolgot, ezen szókat mondá : Én, úgy mond, sem Bakosra, sem másra az Tiszán innen levő váraimat, javaimat, s ez darab földet nem bizhatom, hanem ha kegyelmednek egészsége szenyvedné, s elmaradna, úgy Bakost és többeket is rendelvén kegyelmed mellé, magam az Tiszán túl várnám meg az erdélyi hadakat, különben által is nem megyek. Látván azért mind az rajta levő nagy szükséget, s az közjót is meggondolván, s egyszersmind azt is, hogy reám szorulván azelőtti rajtam tött méltatlanság után, maga kénszerítetik böcsületemet helyreállatni, reá kelle magamat igírnem.

Ekképen az mellém rendelt hadakkal Liszkához szállék, az fejedelem által az Tiszán Rakomazhoz, és így az két táborról jártatjuk vala az csatákat az ellenségre; ez alkalmatosságban lövék meg Szarka Albertet, mely sebben meg is hala, fejérvármegyei nemes ember de udvari katona is vala, Zombor és Tarczal között.

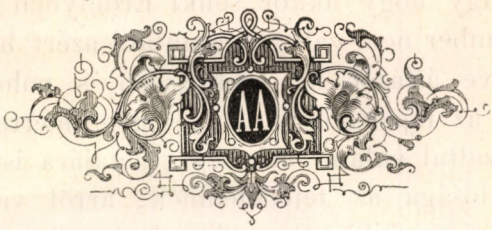

Vala egy Kassai István vén ember, kinek eszének nagy tulajdonitása vala, expertus ember is vala, kiváltképen az jurisprudentiában, ki felöl emlékeztem hátrébb is (303 l.), ez az fejedelemnek legintimusabb, hitelesb embere, kinek tanácsán jár vala, de igen gonoszlelkü ember vala, és az ő elméje s az fejedelemnek arra hajlandó természeti miatt sok emberek nyomorítatnak, károsítatnak vala meg, törvénnek szine alatt; igen austriacus ember is vala, és már ez hadakozásnak alkalmatosságában kezdett vala is declinálni állapotja, mivel mind fávorát az austriai házhoz s mind félelmes pusillanimitását experiálta vala az fejedelem, de ily hitetlen fösvénységét is : hogy portára kelletvén küldeni bizonyos summa pénzt, az ifiu fejedelem által kéretvén kölcsön, kötvén is lónai udvarházát és jószágot érette, denegálta, noha ez gonosz embernek az fejedelem alatt oly continuus szüretje

vala, hogy azáltal nagy kincset is congerált vala, ugy hogy akkor senki Erdélyben pénzesebb ember nem vala; megmutatá azért hüségét és szive állását az szükségben, s noha már ezeket az fejedelem is benne megesmerte vala, mindazáltal valami békeség tractájára is levén hajlandósága az fejedelemnek, arról való tanácskozásra kihivatta vala, de megérezvén az ellenségnek kanócza büzit, beteggé tötte vala magát, és Rakomazon ő is fekszik vala, és desperálván az fejedelem állapotja felől, alig várja vala, hogy Kolosvárat kapja, az holott szokott vala lenni residentiája. Noha sok jószágokat, udvarházat bir vala, de az fösvénységnek sorditiese nem bocsátja vala künn földön lakását, hanem az várasban városi takarossággal, kevés cseléddel sobrákul él vala, annyéra, hogy neki egy kocsisán, fellajtárján, szakácsán kivül s lovászán, több fizetett szolgája nem vala, hanem az deákok valának lovas legényi, csatlósi, inasi, és minden szolgái; noha pedig az cancellárius-ságnak is tisztit, jüvedelmét birja vala, de mivel az az állapot küljebb terjeszkedést és böcsületes udvar s asztaltartást keván vala, azért sine publico titulo viseli vala, hanem csak az tanácsi és itílőmesteri titulussal él vala; mert az itílőmesterségből terjeszkedés nélkül való nagy szüretje vala, az peres felektől sok adományi, mert

hatalmas mester vala, és mindenik féltől az jövedelmet felveszi vala, kik hozzája menvén, mindeniket ieszteni s tanácsolni, de gyakrabban s kiváltképen fiscussal megbékéltetni szokta vala őket, magának s fiscusnak haszonhajtással, az pereknek pedig nagy romlásával; experiáltam, nyilván való igazságom mellett peremnek szinte végső nyereségét manuteneálván, hogy az peresemnek sok adományaért szemlátomást elforditotta vala, azután nehány esztendeig az ő halála után érvén végét. Ezen embernek ily dolgát is megtudta az fejedelem : hogy midőn az hadi expeditiónak elein valami progressusát az fejedelemnek értette, akkor szomorkodott, midőn declinált szerencséje az fejedelemnek, akkor nagy öröme volt; és az fejedelemasszont s ifiu fejedelmet injuriose illudálta. Nem csudálható benne ez sordities, mert születése hozta, levén egy kassai erszénycsináló embernek gyermeke, csak az deákság és prokátorság után promoveáltatott volt, mint szintén Bethlen Gábor idejében is egy Pécsi Simon cancellárius, de akkor az fejedelem birodalmában legnagyubb ember volt, az ki is Pécsen egy szöcs fia volt, deáksága után igen nagyra ment ember vala, de ez nem vala bezzeg ehez hasonló sordidus ember, hanem uri módon viselte magát mindenekben, és mind hadi, mind országos és törvényes dolgokban, tractákban

expertus ember vala, s igen tudós mind theologiában, mind egyéb arsokban, deák, görög, zsidó, kaldéai nyelvekben, és mint Kassai István Rákóczi Zsigmond mellett először csak paedagogusa levén fiainak, úgy Pécsi Simon is Bocskai fejedelem mellett forgott ember volt, de religiójában az judaismust követte, igen sokakot corrumpált volt is Erdélyben s kiváltképen Udvarhelyszékben, végre roszul is lön az miatt is dolga. De az fejedelem mellett igen veszedelmes, és sok törvéntelenségekre ingerlő tanácsló ember volt, ő inventiója volt az honesta custodia, kiben maga nyaka szakadott azután, mert az fejedelem gratiájával abutálván, annyéra felfualkodott volt, hogy az fejedelmet is már contemnálni kezdvén, és minden elömenetelit magának tulajdonitván, az fejedelem is, mint virtuosus ember, nem szenvede társot, hanem megfogatá, és az maga inventiója szerént sub honesta custodia nehány esztendeig Kővárban fogva tartatá, és noha törvényt reája nem láttak, mindazáltal minden javaitól priválá, elkésöre kezesség alatt elbocsátaték, szent-erzsébeti jószága megadaték, de határán kivül járni szabad nem vala egész holtáig Bethlen Gábornak. Ez birja vala Radnótot, Bándot, Szent-Pétert, Szent-Mártont, Szent-Erzsébetet, Balásfalvát és többeket is. Lött pedig megfogatása ily alkalma-

tosságokból: 1) Mert római császárral való első tractatusban, hogy császár 40 ezer tallér gratiát conferált volt neki, ki miatt hogy faveált legyen oda, olyan suspicióban incurrált; ezt az fejedelem megtudta; noha úgy hallottam, hogy magát azzal mentette legyen, hogy maga az fejedelemnek értésére adta volna császár azbeli oblatióját, s engedelméből acceptálta. 2) Mert az mint hátrébb (38 l.) említettem, Fridericus *) cseh király segitségére bizonyos hadakkal expediálta volt az fejedelem, oda levén Kornis Zsigmond és Bornemisza János is, s studio hogy elprocrastinálta legyen az harczra érkezését, azzal is vádoltatott, s amott az ellenség triumphált. Ezen közben Erdélyben haza kéredzvén, Váradon fejedelem parancsolatjából megfogattatott; Bethlen Gábor halála után lött változásban esmét kezdett vala lábra kapni; de ottan succedálván Rákóczi György, az ország statutumi szerént propter judaismum convincáltaték, s megfogattataték, mindenétől ujobban priváltaték, s noha kételenségből azután convertála, s el is bocsátaték, de szent-erzsébeti jószága csak 75 ház jobbágygyal restituáltaték conditiókkal, munkálódván az zsidó bibliának magyarra fordétásában hala meg is.

---

*) Későbbi kéz kitörölte a ‚rebellis' szót.

Kassai Istvánon is alig ha nem esik vala valami, ha az hadakozás alatt ne haljon meg. Mindkettőben megmutatódik vala amaz mondás : Asperius nihil est misero, dum surgit in altum. Az említett Kassai István én nekem nem vala jóakaróm, mindazáltal az említett occasióban reám szorulván, sokat reménkedett, kérjem haza az fejedelemtől, ekkor mutatván tőkinek is állapotját, hogy megsérült volna, és beli alá járna; s ugyan én kérém haza is.

Térek azért az dologra : midőn ez dispositiót az ellenség eszében vötte volna, nem merészle egyik tábor után is fogni, Szerencsnél is mulatni, hanem hátra szálla Szikszó és Aszaló közt, az Bársonyos mellett sánczban vevén magát; én is pedig Szerencshez szállék, és azalatt Ibrányi Mihály is érkezék az hajdu hadakkal, és szállott az Tiszán túl Lucz nevü helyhez, az honnan hogy feljüne, és velem megegyezne, nehányszor hivatám, söt az fejedelem is nehányszor parancsolá, de az ellenségnek közel lételét érezvén, az Tiszát és Ónod tájékját nem akarja vala messze hadni : ennek az fejedelem igen nagyot tulajdonít vala, mert valami rokonsága is vala hozzá, és együtt nött s élt ember is volt vele, de bizonyára csak egy hajdu hebehurgya és szós ember vala, noha váradi vicekapitánságra promoveáltatott vala, de ott is szégyent valla az

szalontai harczkor, kiről hátrébb emlékezet van (274 l.). Erre én az fejedelemmel ugyan pirongató kemény szókkal is irattam, de addig halogatá, hogy az ellenség is megértvén ugyan az én szerencsi földvárnál lételemet is, igyekezik vala reám jüni, de azonban nyelvet fogván az Ibrányi hadából, minden állapotjának végére ment, mind az helynek alkalmatosságának, rosz vigyázásának, és tőlem is távolykán lételének; gondolta, hogy ahoz könnyebben juthat, és így lovas hadát neki válogatván, az második generál Puchám személye szerént az német lovas haddal, amaz hires vitéz ur Zriny Miklós az horvátsággal, Barkóczi László az Lengyelországból jütt haddal, mely lengyellel magyarral egyveles vala, Vesselényi Ferencz is az végbeliekkel reá menvén, egy hajnalban az strázsának hátán menvén be, felverék, felest levágának, az többit, kit Tiszának ugratának, s kit elszélesztének az hajdukban, levén valami székely gyalogság is mellette, azokba is kevés szalada el; mely dologért halált érdemel vala. De azonban én is udvarhoz menvén, de még előbb Ibrányi az szaladóból oda érkezvén, Serédi István így jádza meg, mondván nekem : Sógor, van-e szükséged jószágra és aranyra ? Mondám : Igen is volna. Monda : Menj el, és veszesd el az hadadat, mint Ibrányi, s mindjárt adnak, mint Ibrányinak jó falut és

nehány száz aranyat ada az fejedelem, elvesztvén az hadat, s panaszolkodván maga sok kártvallásáról; de, úgy mond, különben ne remélj adományt.

Ez nyereséggel azért az ellenség is nem mulatoza Aszalónál, hallván az erdélyi hadaknak is érkezését, hanem hátrébb szálla Szendrőhöz, az fejedelem is Hernád-Németihez, én pedig Gesztelyhez, az holott meg is betegedém vérhasbeli nyavalyával, kiben nyolczad napig feküvém, lóra nem ülhetvén, de Isten után egy Ascanius nevü doctor curatiója hamar segíte. Ez betegségem alatt hozának nekem olyan hirt : hogy az ellenség Szendrőről reánk akarna jüni, melyet tartozásom szerént megizenék az fejedelemnek, s nem vövén tréfára, tanácskozék az dologról, és végezték azt : hogy Bornemisza Pál és Sulyok István, ki ekkor fő strázsamester vala, az én mellettem levő hadakat felültetnék és kiállatnák, mivel én beteges valék. Hozzám jüvén azért az ordinancziával, nekem lőn ily tetszésem, hogy se az hadakat ne fárasztanók, se maga ne fáradna, mivel ő is szegény Bornemisza Pál igen beteges, erőtelen vala; phtisisbeli nyavalya már elhatalmazott vala rajta, hurutolt erősen, és az szólást is alig tehette, csak sivákolt torkában; megmondám, az hideg általveri, mert igen hüves szél, késő őszi idő vala; hanem hogy

száz lovas által azt fognám végbenvitetni, az mint azoknak az hadaknak felültetésekkel magok, s még többet, mert ők az Hernádon innen lesznek csak felülve, de én az száz lovast négy részre szakasztván, az minthogy három utjánál az ellenségnek több nem lehetne, az három részt az három útra, szinte Szendrőig elküldöm, negyedik része az hidnál vigyázzon, mely az Hernádon vala; ha derék erő jü, az nehány lovas kicsin helyen lopva járván, éjtszakai időben messze meghallja, el is kaphat benne az ellenségben s idején hirt adhat; ha kevés jü, az derekast nem próbálhat, nem elég pedig Szendrőtől derék armadának egy éj szinte eddig jüvésre, még pedig oly passust is tudván lenni maga előtt, melyet harczczal kell megvenni; de mivel már ordinancziája volt, nem mert egyebet cseleküdni, hanem elmenének; én mindazáltal az én tetszésemet követém, s elküldözvén az csatákat, bátran nyugvám. Világos hajnalban szegény Bornemisza Pál is bejüve hozzám, és hát ím az hideg szél általverte, azonban szokott nyavalyája ötet igen szomjuhoztatta, s itton ivott, az tüznek borulván nem tud vala megmelegedni, kevés vártatva elmenvén, ebédje felett az hideg ellelte, és harmadnapra meghala szegény kedves atyámfia, kinek testét nagy tisztességgel Váradra inditák, az fejedelem is siratva kisíré egy da-

rabig; igaz jámbor hiv szolgájának gyermekinek testamentárius tutora is az fejedelem lön, mindazáltal Makót csak elvövé tölök, s ma is oda van; azonkivül valami dézmát is conferált vala neki az fejedelem, abból jütt borbeli jüvedelmet is elfoglaltatni nem szégyenlé. Ilyen gyakrabban az fejedelmek hálaadósága.

Szendrötöl azonban az ellenség megindula, és Gömörhez igen erös sánczban szálla, akarván ott mulatni, Vadászi Pált Putnakban küldvén, hogy onnan csatázzék reánk, az armádát pedig hirrel tartaná; melyet én is megértvén, és már könnyebedvén is, reá indulék, és hajnalban, háromfelöl megütvén, hát hirek érkezett volt, és azon estve kimentenek volt Vadászi Pálék, hanem maradott ott csak az szokott praesidium és lakosok; egy felöl hajduság vala rendeltetve, és elöttök Kerekes István, kit hátrébb is említettem, ezt czombjában meglövék, és soha meg nem gyógyithaták, azután nehány napokkal meghala miatta; jámbor, böcsületes, vitéz ember vala. Másik felöl az puskás és lovas drabontokat bocsátám, kik két zászlóaljabeliek valának, s mellettek valami kevés székelyeket is. Harmad felöl az várasnak derék kapujára magam mentem az fizetett hadakkal; mind három rendbelieknek pedig gyalog kellett szállaniok, s magam is velek együtt gyalog mentem, s emeltem, vit-

tük az kapunak az nagy gerendákat, kikkel az váras kapuját berontók, túl az hajdúk is bevágták az palánkot, harmad felől az gyalogok is, és igy az várast megvövők, azt oltalmazó népben el is vesze, az többi pedig az várra szalada, és hogy ha az kapsinak nem esnek vala az városban, hátokon mehetünk vala az várba is, annyéra, hogy hárman az lovas gyalogok félékben hátokon menvén az vár kis kapujára, be is mentek, és utánok csaphatták be az ajtót, az egyik az sok ember közt csak egyenest az egyik bástyára felfutott, s tartozás nélkül kiugrott, s el is jüve akkor békével, de azért azon ugrás miatt az béli alájárt, és ki kelle állani az seregből azután; jó ifiu legény vala; az ketteit megfogták; azután tractára vevék az dolgot, mert az várast meggyujtással, s annak tüzének füstinek az várra bocsátásával iesztem vala öket, s annak füsti alatt való ostrommal. Vala pedig velem ekkor valami kevés török is, hajlék azért én is az békeségre, mind az benn rekedett gyalogokat szánván, mind az pogányság kezében feles keresztény rabnak jutását távoztatni akarván, és hogy ha az hely ruináltatnék tüzzel, az közel lakó pogányságnak nagy alkalmatosságára következnék azon véghelynek elveszése; nem is vala pedig az mulatozás bátorságos, mert az ellenségnek armádája is nem messze

vala; megadák azért magokat hitre, és az várat is.

Ez alkalmatosságban történének ily tréfás dolgok is : 1. Vala egy Haller Gábor öcsém, ki egyébiránt jó ifiu ember, de efféle állapothoz szokatlan vala; sokszor kért, hogy magammal elvigyem afféle helyre; mondván neki : Vajki jó álmokat kell, édes öcsém, afféle állapotban elmulatni, és lóháton is ízes fogna lenni az álom, ha kaphatna; melyet lehetetlennek mond vala, hogy ő lóháton elalhatnék, és állitja vala magát, hogy mint akárki, úgy ő is annak terhét elviselhetné; de megindulásunknak első éjtszakáján mindjárt az lován elalván, kezdé az ló mellettem elvinni, s úgy ráztam fel nehányszor; azonban hajnal előtt megállapodván az várashoz közel, hát lováról leszállott, és mind szolgástól elalutt, s lovát elszalasztották, s midőn jelt adtam volna titkoson az indulásra, hát íme gyalog futkos, későre tanálák meg lovát, de ha hertelen riadás lött volna, ott tapodtatták volna el, avagy ellenség kezében esett volna : az ki mit nem ött, nem tudja mi izü, nehéz kenyér az katonai kenyér. 2. Midőn az város kapuját berontattam volna, lóra ülvén, az vár kapuja felé indulék egy utczán, melyre sürőven szolgála vala az lövés, és elmaradni tőlem szégyenlik vala az emberek, utánam jüni félnek vala. Kezde azért

Barcsai Ákos rajtam kapdosni, hogy ne mennék arra, mintha engem féltene; kit látván, hogy félelemből cseleküdné, kevésben mulék, hogy meg nem hegyes-törözém; ezután reá válhatik, de ekkor félelmes voltát esmertem. 3.) Vala egy evangelicus pap Putnakban, az kit igen megesmertem vala állhatatlanságáról, mindazáltal úgy tettetém vala, mintha én igen hinnék neki, és mivel gyakran fordulunk vala meg azon az tájon, az minthogy nekem is azonegy nyáron kilenczszer volt ott megfordulásom alá s fel, hol csatákkal, hol táborral, és valamit akarok vala, hogy az ellenség közzé jutna, az által olyan hirt bocsátok vala, igen nagy titok alatt jelentem vala meg neki.

Innen azért megindulván Gömör felé, hol az armádát reménlem vala lenni, juték Tornaaljához, az holott hálnom kelle, igen rút alkalmatlan idö is tanálván. Ott is Haller Gábor, Barcsai Ákos, Bethlen Mihály föemberek velem járván tanuságnak okáért, szállásokon vacsorát készítetvén magoknak, Haller Gábor az tüz mellett elaluván, elalutta az vacsorát is, lábát is alig meg nem égette. Onnan megindulván menék Gömörhöz, hát az ellenség onnan is elment; én is Josváig utána voltam, maradozójában elhullatván. Fordultam Csetnekre, onnan Karasznahurkára, onnan Almásra, holott az fejedelmet is tanáltam; és mivel immár az téli idö egymásról bennünket elrekesztett vala, lön az az végezés, hogy az hadakat qvártirokra szállítanók télre. Az ellenség Zólyom tájékjától fogva az bányavárasokra, és az Vágig szállván; az mi hadaink pedig Murán tájékjára, és által Turóczságra is.

Az fejedelem pedig Ónodban menne elsőben holott az fejedelemasszonynyal is megegyezne, az erdélyiekben pedig haza is bocsátana, és engemet is az haza bocsátásnak alkalmatosságával Moldvában küldene Lupul vajdához azzal az praetextussal ugyan, mint az Radcsivil herczeg lakadalmára, ki az vajda leányát jedzette vala el; nekünk pedig ez Lupultól nem kevés tartásunk vala, mert tudtuk azt, hogy practikál az némettel ellenünk, jelét is mutatta vala, mert az porta parancsolatjából neki is, mint Máté vajdának, ezer kurtánt kellett vala mellénk bocsátani, kik fizetést sollicitálván egykorban, noha nem is tartozott ugyan az fejedelem adni, de fösvényelvén is hogy már azért, de hazól levén tanuságok, szinte az dolognak sulyos idejében, elszökének Lengyelországon által, noha az ebekben ott sokan elveszének; de az én elmenetelemben akadálya vala, hogy az hadak előtt kit hadna. Én azért Bakos Gábort javalám, de az fejedelem kedvetlen vala ahoz, mert egyéb magaviselésében is igen gyermeki avagy vizelméjü ember vala, hűségében is kétségeskedni kezdett vala, ki felől az nagyszombati tractára küldött comissáriusok is az fejedelmet informálták vala. Azok pedig valának főbbik : Lónyay Zsigmond, az ki noha kételenségből ide hajlott ember vala, igen értelmes és tanácsos ember, de azért igen au-

striacus ember vala; hanem mellette, az fejedelemnek valának igen hiteles emberei is, úgymint : Csernel György, Klobusiczki András, és váradi Körösi István is, kik egyébiránt haszontalanul fáradának az mi részünkre, hanem maga számára Lónyay Zsigmond eltractálá az beregvármegyei főispánságot, és Tokajban szabad házat, nagy jüvelmü helyet, főszőlőket. Igy azért noha rokonsága is vala Bakos az fejedelemnek az fejedelemasszonyról, de hüsége kétséges vala, azért is az hadaknak praeficiálni nem akarja vala; de politicis rationibus inducálám az fejedelmet, hogy simulálna hitelt és kedvességet Bakosnak, mert ha mást praeficiálna, az boszú, az maga-megszégyenlés, és azon jelből eszében vevén kétségben létét, az lelkiesmeret furdalni fogja, és ex desperatione annálinkább elvetemednék, azért igen jó securitással meg lehetne praeficiálni titulariter, de melléje oly kapitányokat, és oly authoritással kellene subordinálni, hogy azok nélkül semmit sem cseleküdhetnék, és inspiciálnák dolgait, s ha roszat akarna, meg is ejthetnék. Hajla azért az fejedelem is, és én magam az hadak eleiben constituálám fejedelem pátens levele mellett, publice is declarálván mindazáltal, hogy az megnevezendő kapitányok hirek és consensusokkal cseleküdnék mindeneket, azokat pedig titkoson mind megesküttetvén, mind pedig

instruálván, mint vigyázzanak reája; azok pedig valának : Bocskai István, Csomaközi Boldizsár, Jármi Ferencz, Ferenczi István, Nagy Imre, az kik hiven is eljártak az dologban, és nem lehetett Bakos sui juris; egykorba holmi rosz szavait hallván, meg is szólították, és példájul megmondották neki : úgy viselje magát, hallotta mint járt Valstein. Ez Valstein római császár generálisa vala, hatalmas igyeiben és szükségeiben szolgált vala császárnak, azután jutalma az lőn, hogy disgustála császár, és priválá az generalisságtól; annakutána esmét reá szorula, s az is valóban egész authoritással kezdette vala viselni cum titulo generalissimi, mely azelőtt nem volt, és mivel igen kemény ember vala s kegyetlen természetü is, már maga is az császár és minden rendek rettegik vala authoritását, mely miatt fogák-e reá, avagy valóság is volt valami benne, mintha az svecziai királylyal practicált volna, s az alatta levő officérekben subordinálának*), s megöleték. Ez Valstein felől van emlékezet hátrébb (91 l.) sat. Nem volt azért semmiben semmi módja, ha akarta volna is. De

Ezalatt az svecziai armádának is Dániáról visszafordulásának hire érkezvén, az főgenerál Gécz az császár armádájának nagyubb részével

*) ‚Subornálának' helyett, mint már felebb is több ízben.

kénszerítetett annak eleiben menni Csehország felé, és megegyezvén császár másik generáljával, Gallassal, és bavarus generáljával Joan de Verddel*), meg is harczolának, és az svecustól megvereténck, oda vesze Gallas, Joan de Verd elfogaték. Itt alatt azért az telelő qvártirokon Puchám marada; de Bakos azok ellen semmit nem ujéta, sőt némely qvártirokban kárt tön az ellenség.

Ekképen azért az fejedelem Ónodban menvén, én pedig Kupa nevü falutól elválám. Ónodban némely főembereket békételenkedésekért arestáltatott is volt az fejedelem. Én velem, hogy Moldvában bejüne, Barcsai Ákost is az fejedelem elbocsátá, derekasban azért, mert azelőtt ő általa confoederált vala és Basa Tamás által Lupul vajda, és adott vala két levelet is mind deákul, oláhul irottat, melyet orczájára bevittünk vala. Én azért ez expeditióból tizenegy holnap mulva érkezém házamhoz Kövesdre, az holott is nem késvén, bementem Moldvában, és az Radcsivil Janusius litvániai herczegnek lakodalmában az fejedelem képében én voltam az fő követ, utánam Barcsai Ákos, utána az ifiu Rákóczi György fejedelem képében Mariási István. Ez utra magammal igen jeles embereket is vittem vala el, kik nagy recreatiómra voltak, nevezet

*) Johann von Werth.

szerént : Sebesi Miklóst, Székely Mihályt, Orbán Ferenczet, Décsei Bálintot, Csiszár Gergelyt : magamnak kornétám alatt külön egy seregem volt, több száz lovasnál; azok mind farkasbörösök voltak. Nagy solennitással lön ez lakodalom, Lengyelországból sok förendek, és királynak s több nagy rendeknek követjei, igen köntösösök, szerszámosok, jó lovasok, szinnép, és feles emberekkel, circiter két ezer lovas, gyaloggal együtt; de igazsággal irom, hogy az vajda udvarát nem superálta köntösbeli diszességgel; az nuszt, hiuz, selyemköntös közönséges vala, nagy bőséges gazdálkodás, minden rendeknek asztalán lengyel formán készítetett fris étkek, tésztamivek, marczapántok tékozlásképen, az egész hosszu asztalokon mind ezüst tálak, tányérok, sok külömb-külömbféle muzsikák, farsangosok, köteleken jádzók, az tánczosok és külömb-külömbféle mesterségeket mutató emberek, melyek csudálkozásra valók voltak; in summa nagy pompa, frequentia mindenik részről, nem oláh paraszti barbariessel, hanem keresztény királyi formán való dispositiókkal. Az asztalnál főhelyen az lengyel király követje, és azon az soron az vajda elöl, utána mind lengyelek, az király követje mellett az vőlegény Radcsivil, utána az kijoviai metropolita, ki vajda nemzet vala Mogilla familiából, Gavrilas és Iván, s Mojszin vajdákkal egy,

kikről hátrébb van említés, ez jó deák is vala, vele levő oláh avagy görög valláson levő fődeákos papok is olyak valának, hogy el nem hihetém azelőtt lenni abban az rendben olyan tudós embereket. Igen böcsületes és szelid ember is vala ez metropolita, ez copulálá is őket templumban oláh formán, nem reluctálván Radcsivil is, noha evangelicus ember vala. Ez püspöknek hogy cedálnám nálamnál elébb való ülését, nagy szorgalmatossággal requirála az vajda, ez ratiókkal állitván : mivel az mi módunk szerént is az násznagynak böcsületi meg szokott adatatni; ő nálok pedig az ki ununálja, az az copulálja, nagy aestimatióban van, ekképen engedelemből mellettem feljül ült. Azon házban és asztalnál egy asszony, vagy leány, sem menyasszony, sem más nem voltanak, sem táncz nem volt, hanem az táncz volt az vár piaczán. Asztalhoz ülés előtt ötven vagy hatvan uri főasszonyok, leányok, egymás kezeket fogván, néha kereken, s néha hosszan nyulván ropták az oláh tánczot, igen fris köntösösök, kiknek nézői voltak az férfi rendek csak, de köztök egy férfi sem volt; hanem legelől egy vén hopmester süvegvetve pálczájával tapotott mint tőle lehetett. Vendégségek is azoknak külön házban volt.

Az lakodalom az főasztaloknál nem lőn igen részeges, az míg akarák, ivának; s azután az ki-

rály követje, az vőlegény, és lengyelek felkelének s elmenének, az asztalon levő sok szép confectumokat az klopcsek elkapdosák; az vajda is öket elkisíré, de kére azon, megvárnók; nem késvén megjüve, és mi velünk igen megivék untunkig, én hozzám kiváltképen való szeretetet és böcsületet mutatván; midőn azért mi is megelégedtünk volna, elbucsuzván, az palotából kikésért; hogy az gyalogság volt, onnan az grádicson is alá akart késérni; mondván : inkább ott fekszem le, mintsem megengedjem alájüvetelit, arra azt felelé : hogy bizony ő is ott fekszik, ha én ott fekszem le; — nagy nehezen menekedém tőle. Az excipiálásban az vajda is kiment az násznépe eleiben mint fél mélyföldig, hatalmas szép és fölován, köves arany szerszám az lován, kengyele is azszerént; pallosa, kardja hasonlóképen, medály süvegében gazdag, csak öt de nagy gyémántokból álló, gyürő, egy hasonló az ujjában; ez lován és magán levő habitus, akkori intézésünk szerént megérhetett circiter 40 ezer tallérokat. Az mezőben leszállván lovakról, úgy lőnek szemben egymással. Harmadnapi solennitás után mi is az tractához kezdénk, s válaszunk ilyen lőn az szemére hánt hitlevelei s azok ellen lött cselekedetei felől, hogy nem tagadhatja, ő levelei, keze irási és pöcséti; de részeg volt-e, bolond volt-e akkor, csak csudál-

kozik magán, holott oly dolgokra kötelezte legyen magát, melynek megteljesítője nem lehet, mert török ha parancsolja neki, kételen fel kell ülni, s ellenségünkké kell lenni; egyébiránt az békeséget és barátságot megtartja; ugy is mindazáltal nem külömben cselekszik, mint az mely agarat nyakon kötve visznek kedve ellen vadászni, s ha elszalasztatik, nem az vad után, hanem másfelé fut; ugy az ő fegyvere is ártalmunkra nem leszen : szóval, eleget esküvék, de ujabb hitlevelet nem ada, az előttieket mi is megtartók ugyan, de azért barátsága csak mind azon kétségességben marada. Az völegént mi ott hagyók, fejedelmi ajándékokat, szemben levén az völegénynyel és menyasszonynyal együtt nekik praesentálók, és sieték visszamenni esmét az fejedelemhez, kit Munkácson tanálék.

Az én Moldvában járásom alatt tehát érkezett az francziai király követje, is Croissi nevü, az végre, hogy noha mediate az svecziai generál, Torstenson, az fejedelemmel lött confoederatióban befoglalta vala az francziai királyt is, és több ő confoederatusit is, de mind az reputatióra nézve, mind pedig hogy némely punctumi az foedusnak tangálják vala az religiókat is, melyek felől nem köteleztethetik vala az franczuz, mert ő religio dolgát nem okozza vala római császár ellen való hadakozásban; mi pedig, és az

svecusok, s több confoederatusok azra is leginkább vigyázunk vala, kénszeríteték azért az fejedelem külön tractálni az franczuzzal, az ő része szerént variálván az ő részéről az religiónak punctumit. Az több punctumok közt pedig igírtek vala az fejedelemnek háromszáz ezer tallért első esztendőre, azután az hadakozásnak continuatiójáig kétszáz ezer tallérokat, felét az franczuz, felét az svecziai korona tartozik vala megadni. Az svecusokon megvonók valami nehezen kevés heával, Morvában velek megegyezésünk alatt; az franczuz portán circiter 20 ezeret ada meg, de az többi csak oda vesze. Ekképen azért végbenmene az tracta; de egyik kiváltképen való punctumban expresse caveáltatott vala, hogy ha török miatt inpediáltatnánk ez hadakozásban, salvo foedere et amicitia conservata, megbékélhessünk az német czászárral; mely igen hasznos conditio is vala; és hogy etiam facta pace cum imperatore romanorum, firma tamen maneat utriusque amicitia, et nihilominus successu temporis in pace universali imperii princeps et regnum Transylvaniae includi debeat. Volt sok vesződésem ez Croissival, mert igen igen ravasz practicus, jó deák, canis filius vala, és sokakban meg akarja vala az fejedelmet csalni, csak egy szó felett is néha nehány napig elveszekedtünk; Isten vezérléséből mindazáltal

az mi részünkről jobban succedála; többi közt az török prohibitiójának casusában lehető megbékélésünknek conditióját úgy alkalmaztattam vala, hogy (mivel immár is elérkezett vala az töröknek első prohibitiója, hogy Kassán feljül való tartományokon az fejedelem ne kapdosna, hanem csak az hét vármegyékkel elégednék meg, melyeket Bethlen Gábor is birt, és az svecusokkal s többekkel való szövetkezésnek hadna békét) hatalmában vala az fejedelemnek menni, avagy békéleni császárral; mindazáltal az fejedelem reménlvén, hogy talám az törököt is lenyomhatja, ugyan megindula; de azonban római császár is ujobban békeség tractájára küldé Törös Jánost; és így mind császár commissáriusa, franczuzé, svecusé velünk jár vala, kiki az ő principálisának dolgát urgeálván.

Midőn Rimaszombathoz jutánk, ime az portárul csauz érkezék császár parancsolatjával, hogy supersedeálnánk az némettel hadakozni, megtartván csak az hét vármegyéket Kassával, s abban megoltalmaztatnánk, de ha tovább mennénk, hátunk megé ellenség lenne az török. Valóban nagy labyrinthusban hozta vala az fejedelmet ez dolog; mert egy felől az confoederatiónak kötele vonsza vala, más felől az nagy igírett summáknak, és birodalmok terjedésének kevánsága izgatja vala; harmad felől az szegény evan-

gelicusok is, kik Magyarországban nagy persequutiókat szenvednek vala, esdeknek vala; negyed felől az római császárral is még semmi békesége nem vala; és ötöd felől, az töröktől hátul retteg vala, mert Lupul vajda is nem vala sincerus, Székely Mojses is az portán tartatik vala; de hatod felől az maga alatt levöktől is fél vala, hogy ha kitudatik, az egész erdélyi hadak odahagyják, visszamennek, és minden dolgai periculumban lesznek. Nem meri vala azért senkinek jelenteni, hanem csak maga az fia Rákóczi Zsigmond, én és Rhédei Ferencz, s az török deák értettük, többekkel közleni nem merészlette. Reménlvén azért hogy elnyomhatja az dolgot, azon csauszt visszabocsátá igíretekkel, ajánlásokkal. Másfelől Budára is elküldé Szentpáli Istvánt; azonközben az menetelt continuálók. Filekhez érkezvén, mivel igen kapdosnak vala ki az táborbeliekre, azelőtt is már egyszer defraudálták vala, ekkor is nem akarának velünk accordálni, de nem is hihetünk vala, az mint van emlités hátrébb felőle, az várának pedig hogy árthassunk, azt nem is reménljük vala, mert derekas erössége van, és mind magyar és német praesidiummal jól muniáltatott vala, hosszas obsidióra pedig idönk is nem vala, de mivel több helyekről is oda confluálni szoktak vala feles vitézlő rendek, az várasá-

nak elég bősége levén, az vára pedig szoros szabásu, akarók azt az fészkeket megbontani, és az várasát elveszteni, kinek jó csak erős palánkból álló keritése, s toronybástyái fából valók. Elmenénk annakokáért először az helynek környülállásinak megszemlélésére az öreg vitéz urral Kornis Zsigmonddal; kijüvének pedig előnkben az várasból is, de nem lovasok hanem gyalogok, de csak annyéra, mint az hol valami temető helyek és kertek valának; az gyalogokkal csak vagy három lovas vala, ki ingerkedik vala, és az velünk levőket csalogatván, mihelyen azokhoz közelítenek vala, ottan az lesből az gyalogság sürő lövést teszen vala. Itt meglövék karját egy vitéz kapitányunknak Szentiványi Sebestyénnek, nem gyalogok, hanem azok előtt levő egy hires fileki vitéz ember, kivel szemben menvén, az megvárá, hogy elsütné puskáját Szentiványi, s nem tanálván, amaz úgy lövé karját; ezzel eljüvén, s neki busulván, noha intők, ne cseleküdné, de ujobban szemben menvén, akkor is először hozzá löve s nem tanálá, megfordulásában amaz is rajta terme, és csak közelről hátának tartván az puskát, el nem süle, mert oda vesz vala. Ugyanekkor lövék meg egy hires törökre járó katonát, Becskereki nevüt, gyalog puskával derekán menvén által, de meg nem hala; és ezen katonán történék ily dolog, minemüt én soha

nem hallottam, mert ennek sebhelyeiből, lyukán az golyóbishelynek nehány cseresznyemagokat szedtenek ki; söt meggyógyulása után nehány holnapokkal jüvén be hozzám Fogarasban, az meggyógyult lövéshelye még viszketvén, s kifokadván, ekkor is egy cseresznyemagot vöttek ki belöle; azféle pedig kételkedés nélkül az bélből jütt, kinek csak mi kicsiny megszakadása is halálosnak tartatik, de ez sokáig éle, és ugyan törökök vágák le azután. Ugyanakkor Sándor Mátyás nevü vitéz legény szolgámnak szárát lövék, farkasbörin is más golyóbis általmene. Azon vitéz fileki embert megközelített vala maga is az vén úr, és talám meg is löheti vala, de én szólitám meg, hogy mi félékünk volna, mert akkor érkezvén oda s megegyveledvén közülönk való Kemecsei nevü hadnagy, hasonló ábrázatu, köntösü, lovu vala, s annak reménlém vala lenni; azután én is kézre vöttem vala, de puskám nem süle el. Ekkor azért ezzel haza menvén, éjtszakára kelve reá menénk, és három felöl megostromlók. Egyik felöl az gyalog kapitány Balog László rendelteték, másik felöl, discurálván az fejedelem, ki vinné az gyalogot az ostromra, Kornis Zsigmond, harmadik felöl én offerálók magunkat; kit az fejedelem igen kegyelmesen is vön, noha mindkettönket igen félt vala, engem pedig kiváltképen mikor meg

indulék, sok szép szókkal inte, hogy csak igazgatnám és inditanám az gyalogságot az ostromra, de magam ne közelítenék, mert, úgy mond, az ostromra menés, nem nevezetes emberséges embert, hanem köz embereket illetne csak; kire felelék, megköszönvén kegyelmes intését : Ha az emberséges ember elmarad közzülök, vagy elölök, bizony az rosz ember is vagy oda sem megyen, vagy hamar megfordul. Esmét monda : Ott, uram, semmi emberséget nem mutathatsz, és nem is látó idö van, ha mit cselekednél is; egy ilyen emberemben pedig nekem több károm, mintsem sok közemberekben. Ki esmét mondék : Ha mit cseleküdhetném, tudom, annak kevés látója, de ha elmaradnék, vagy bujnám, az sütétben is sok látója, és sok hiresétöje lenne; azért Isten megtanít és vezérel. És így elbucsuzván, elmenék. Azután is Huszár Mátyás fő lovászmesterét sok szép intésekkel küldé utánam, Isten fizesse az más világon is szegénnek. Nekem azért szinte az sulyosbik része juta; mert az mely torony mellett az palánkot nekem ostromoltatnom s be is vágatnom kell vala, az vár és annak kapuja s bástyái ahoz az helyhez oly közel vala, hogy pistolylövés is reá érhet vala; és mihelyen az várban eszekben vövék, mindjárt tüzet bocsátának ki tüzes szerszámokból, és oly világosságot csinálának, hogy egyenként akár

olvashatták volna is az bemenőket. Az mint azért tudják sok böcsületes emberek, mert körülettem voltak Haller Gábor és több förend ifiu legények is, hogy az kalauzok után mindjárt magam mentem az gyalogság előtt, lovamról leszállván és azt elhagyván, az palánkot azért midőn vágatnám, és már annak oltalmazására való lövés is szünvén az palánkokról, mert lövések is elvétetett vala az belsőknek, az palánkról alá nem is szolgál vala már az lövés reánk, de hát az toronyban még is maradtak volt, s már is félvén onnan, azonban csak roppana az puska és mellettem levő gyalogot tanála, Isten engemet megtarta. Kevessé lehete pedig az palánknak belyukasztása, annyéra, hogy csak egyenként mehet vala be egy ember szorosan, hármat avagy négyet bocsátván be előttem, magam is nehezen bujhatám be, oly szoros lyuk vala, szablyatarsolom is oldalamról csak nem levonyódék, az várból pedig azon lyukra az nagy világossághoz is képest igen sürő lövést tesznek. Igy azért amaz két rendbeli ostromló is az ő hagyott helyén bejüvén, az váras piaczán az ordinanczia szerént egyezénk meg, és az várasnak felverése, s az kik az várra nem szaladhatának, azoknak levágása, fogdosása után, az várast nehány felől felgyujtogattatók s égetők. Én ennél sürövebb lövés között nem voltam. Az kapun kivül azért

Kornis urammal is megegyezvén, mert ő szegény nem jütt vala be, lovamat oda hozák késöre, egy San Murza nevü tatár is vala fizetésen, ki én körülettem szokott vala járni, de az lovamnál hagytam vala őtet is, mikor elérkezett volna is lovammal, de az sürő lövés között az nyeregben lefeküttt, ha lehetett volna, árnyékká lött volna; egyébiránt jó legények valának, de az puskához szokatlanok. Ebben azért véget vetvén, elmenénk közülök kevés kárral.

Más nap azért az táborral continuálók feljebb-menetelünket, és midőn Kis-Tapolcsánhoz jutottunk volna, ime esmét Budáról megérkezék az hátrébb (429 l.) említett követ Szentpáli István, vele esztergomi törökök három száz lóval, hozván ujobban az fejedelemre erős parancsolatot, hogy visszatérne, és az hét vármegyéken kivül való földön ne kapdosna, nehezen tartoztathatta meg, mert az fejedelemnek, Rákóczi Zsigmondnak, nekem, Bakos Gábornak, úgy tudván hogy mi voltunk az hadak előtt, és az egész hadaknak iratni akart az budai vezér, (ki akkor Deli Huszain passa, mely azután Candiát is először occupálá, és nehány esztendőkig oda lakék) mely ha lött volna, az hadak mindjárt tumultuálódtanak volna; de ekkor is eltitkolódék s válaszszal visszabocsátók az törököket, s felérkezvén az Nitra mellé, oda jüve hozzánk Duklás *),

*) Douglas.

az svecziai egyik az generálok közzül, ki az hadaknak egyik szárnyának parancsolt, igen jeles, emberséges, nyájas, vitéz ember, evangelicus; Bakos Gábor is vele együtt, kit azelőtt immár az fejedelem az hátrébb említett téli qvartirokból nehány ezer hajdúval és rész mezei haddal felbocsátott vala az svecusokkal megegyezésre; mert immár az svecusok is Dániáról visszaérkeztenek vala, és császár armadáját is ruinálták vala, Morvában pedig Olomuczot és nehány erősséget öt vagy hat esztendőkig manuteneáltak vala. Bakos pedig így járt vala, hogy az hadak tumultuálódván, midön az Fejérhegyen által akarta volna vinni őket, sokan az hajdúk oda hagyák, kiket elől tanálván imitt, amott, az fejedelem váltig büntetteté őket, az többivel ugyan elment, nagyszombatiak pedig megholdolván neki, Nagy Imrehet nehány száz lovas fizetett haddal, praesidiumul minden gyalog nélkül ott hagyott, kit elárulván az várasbeliek, és Forgács Ádám alája menvén, zászlójok elszedve gyalázatoson bocsátá ki. Megegyezvén azért Duklással, tanácskozás lön az tovább való dologról, és concludálák azt, hogy az svecusok, mivel az fejedelem hozzájok sietését felette igen urgeálják vala, maga ne menne, melyet leginkább én inculcálok vala ily okokból: 1) Mert ha az Fejérhegyen általmenne Morvára, Magyarországnak

addig megholdolt minden részeit, és háta megett levő minden passusokat is az ellenségnek kezében ejtünk, s hazánkból is még csak hirt is nem hallunk; s már az töröktől is félelmes állapotunk vala. 2) Mert az fejedelmi méltóság és az régi példák is ellenzenék, hogy az fejedelem személye szerént csak generálishoz menjen. Javallom vala azért, hogy az fejedelem szállana Nagyszombat és Pozson közt Cseklészhez, az holott oly szoros hely vala, hogy egyik felöl az Duna szakadékja, más felöl az Fejérhegy vala, és ezt az közt könynyen általsánczolhatják vala, s jó securitásban lehet vala az tábor is, és az hát megett levő föld is. Élés pedig elegedendő, s egyszersmind lenta obsidióban tartathatik, s egy részről kapuja is Pozsonnak betevődhetik vala. Amoda pedig hogy csak részszerént való hadat bocsátana, mert ha valami harcznak kellene lenni, emberi itílet szerént magyar nekül addig triumfálván, reménlhető vala együtt annálinkább; ha pedig megnyomattatnék is, tudnám az derék tábort épségben lenni, oda confugiálna és reparálhatná magát esmét. Ez tanács tetszék az fejedelemnek, és Rákóczi Zsigmondot harmadával az hadnak expediálá, melléje rendelvén engemet és Bakos Gábort is, sok szókkal reménkedvén fiára való gondviselésemért, és ily tanuságot ad: hogy ha az ellenséggel harczunknak kelletik

lenni, tehát az generál ha személye szerént jelen leszen az harczon, Rákóczi Zsigmondot is elbocsássam, ha pedig jelen nem leszen, csak én és Bakos menjünk. Elindulánk azért és elsöben Nagyszombat alá menénk, kiket megbüntetni akarunk vala az hátrébb említett árultatásokért, és Bakostól ott hagyatott praesidiumnak Forgács kezében ejtésejért, az ki Érsekujvárból jütt vala reájok, ekkor oda való generális levén, ki azelőtt kassai generális vala, de az mint hátrébb (305 l.) említettem, midön én Szatmár obsidióra, és annak az darab földnek és erősségeknek, uraknak hozzánk holdoltatására mentem volna, Rákóczi Zsigmond is Bélteket Prépostvárival, Károlyi Ádámot Károlylyal meghajtá, és Kállónál megegyezvén az fejedelemmel, az benne levők megadák, és kapitányok Barkóczi László is ide esküvék az praesidiummal együtt, de azután hitit idehagyván, midön az szerencse hanyatlani látaték vala, esmét elárula bennünket. Tokajt is az fejedelemnek megadták, mert noha mind magyar, német szép praesidium vala benne, de csak kanótbeli fogyotkozás miá is nem volt módjok az tartásában. Kassában is hasonlás levén az praesidium, generális, és az váras s annak birái közt, Forgács Ádám generálisnak hitre meg kelletett vala adni, s maga kibocsátatván, ugy állítatott vala az érsekujvári generálisságban.

Nem mulathatom, hogy ne említsem az fejedelemnek ily nagy szükséges állapotjában is fösvény és háladatlanságát. Azelőtt hat esztendővel minden kérésem nélkül offerálta vala nekem az szent-erzsébeti jószágban való successiót, melyet meg kellett ugyan köszönnöm, mert félek vala, hogy neheztelleni fogna érette, ha látatnám contemnálni, és az secretáriussal minutában is vétettem ugyan, de purumban az donátióját nem extraháltam vala; ekkor azért reá emlékeztetvén az secretáriust, megiratám az donátiót, és beküldvén subscriptióra, nem subscribálta, hanem az secretáriusnak eltenni parancsolta, és parancsolatjától várni meghadta, melyet az secretárius in confidentia megjelente; én is instruálám, hogy megmondja ezszerént: Tudom jól, hogy azt reménli, mostani utamban elveszek; és másszor más hivét akarja esmét azzal contentálni. Én azért mint azelőtt sem, ezután is nem kérem; de az hol én el fogok veszni, sokaknak fog abban jutni. És így annakutána, midön Morvában megegyeztünk volna, látván oda nem vesztem, szégyennel ultro maga elökérte, és subscribálván, úgy küldé ki.

Nagyszombathoz érkezvén azért, kezdök lötetni, s az várasbeliek tractát indítának magok megadása felöl. Az svecusok igen infensusok valának ellenek, noha nekünk vétettek vala

nagyubbat, de ők az prédára vágyodnak vala; s mivel pedig azon várasban magyarok valának nem németek, sem azoknak praesidiáriusi; annak felette noha az pápistaság cseleküdte volt azt az árultatást az mieink ellen, mert azok valának az fők az várasban, s kiváltképen az papság, kiknek nagy frequentiájok is vala azon helyben; mindazáltal vallásunkon való evangelica ecclesia is szép nyomorog vala köztök : hogy az aszu fa mellett az nyers is el ne égne, sok reménkedésekre accordálánk velek, nem hagyók felverni az várost, sem égetni. Az hadakat azért kinn hagyván, Rákóczi Zsigmonddal, Duklással, Bakossal bemenénk reggel, és ebédet benn evénk, s ebéd után kimene Rákóczi Zsigmond, én hátrébb maradék, mert féltem vala az várast az svecusoktól, mivel Duklással is felesen jüttenek vala be, s már pedig assecuráltuk vala őket. Úgy vagyon, az kapukat mi gyalogink őrzik vala, de hát ime az falokat meghágván kezdettek az svédek bebocsátkozni s már házakat is felverni : futván azért hozzám az várasbeliek, hiremmé tevék; én is azért lóra ülvén, menék oltalmokra, az hol kezdetett volt az dolog; de magamhoz is fegyvereket ragadozának, Duklást pedig hátra marasztottam vala, félvén ezféle történettől, kihez igen megháborodva magam menék, és megmondám, ha nem compescálja, és

az ellenem támodtakat is meg nem bünteti, azonnal ne barátjoknak, hanem ellenségeknek tartsanak. Mint igen emberséges és evangelicus ember is, mindjárt velem egyiránt fogván az dolgot, magam mentém meg, hogy meg nem öle egy főofficért, ki ellenem támadott volt, és fegyverrel kergeté ki velünk együtt az svédeket az várasból. Isten után így marasztám meg utolsó veszedelemtől Nagyszombat várasát benne levőkkel együtt, melyért tőlök az mint nem kevántam, úgy nem is vöttem semmi jutalmat egyebet, hanem bemenésünk előtt, az követek mind Rákóczi Zsigmondnak, Duklásnak, Bakosnak, nekem is az mi gyenge honorariumot hoztak vala; az minthogy nem is adománt kerestem, hanem az atyafi szeretetnek reguláját követtem ez dologban. Ki tudja mindazáltal valaha arra fordulván magam vagy maradékim, talám megemlékeznek róla.

Innen megindulván az Fejérhegyen általmenénk Szomolyán tájékján Morvára, és az svecziai armádát Beren *) obsidiójában tanálók, melynek mind városa, vára igen erős és feles praesidiummal is muniáltatott vala, s már jó időtől fogva fekszik vala alatta az svéd tábora, de magokat igen emberül defendálják vala, és táborokban

*) Brünn.

sok károkat tesznek vala; mert noha szemben való harczot nem mer vala az császár hada velek próbálni, de zsákmányosát igen vesztegeti vala táborának, gyakor lármát csinál vala, és vakmerőképen néha mind néppel, porral, golyóbissal, éléssel is ujétja vala az vár és várasbelieket; közelítvén azért oda, az svéd generál Torstenson személye szerént mellette levő nagy emberekkel, és az egész lovas haddal excipiála bennünket igen szép mezei solennitással és lövésekkel, kivel az ur Rákóczi Zsigmond maga lóháton foga kezet, amaz is lován ülvén, de mi mind gyalog szállottunk, mivel az svecziai király és korona képét repraesentálta.

Ez Torstenson igen köszvényes ember vala, de egyébiránt igen böcsületes, termetes, szép ábrázatu, szelid, értelmes, vitéz, és szerencsés ember vala, úgy annyéra, hogy az svecziai király Gustavus Adolphus akkori időben, az egész keresztény világban leghiresb hadviselő és vitézebb királynak harczon való elveszése után hatalmas generálok succedáltak : első egy Bernardus Vimariensis princeps, azután Panyer *), kik mindenik morte ordinaria halának meg : de egyik is ily nagy dolgokat és triumphusokat nem vitt véghez; római császár armá-

*) Banner, vagy svéd helyesirással : Banér.

dáját nehányszori szembenvaló harczon ruinálván. Ez vala boldogtalansága, hogy az mi itíletünk szerént az győzedelmet prosequálni nem tudja vagy akarja vala, és az ellenségnek pihenést enged vala maga reparálására. Ez mellett nagy emberek valának, fejedelmi személyek, azok közt az mostani svecziai király is; de azért mind ő töle hallgatnak vala, noha az méltóság azoknak is megadatik vala, annyéra, hogy asztalhoz is ülve, nehányat közülök előtte mosdat vala és ültet vala. Második generál Vittemberg vala; ez is igen jeles, böcsületes ember, mindenik lutheránus és svecus, mert noha egyébiránt való tisztekben valának ugyan minden discretio nélkül akármely religión és nemzetü emberek is, de az generálságban mindenkor magok nemzetekbelit és lutheránust állitnak vala. Bemenvén azért táborokban, igen böcsülettel vendéglének és ajándékozának is bennünket; nekem igen szép mosdó medenczét korsóstól, kalapos süveget, szép köves medálylyal, nagy arany lánczot is adának; tractáink is lőnek az előttünk álló dolgainkról, többek között sincere declarálók, hogy mivel jól tudják, sokszor intimáltuk, expediálják embereket Budára és portára is, csináljanak barátságot az törökkel, intercedáljanak, hogy minket ne impediáljanak az velek lött confoederatióban és conjunctióban,

de quo respectu, magok tudják, posthabeálták: azért cselekednék meg avagy csak mostan is, alioquin ha az mi sok igíretünkkel is az törököt meg nem hajthatjuk, óráját sem tudjuk oly hirérkezésnek, hogy ha mindjárt vissza nem fordulunk, rajta hazánkon az fegyver, és úgy re infecta mind nekünk gyalázatoson s veszedelmesen, s mind nekik károson vissza kelletik fordulnunk; mert immár három rendbeli parancsolatok és prohibitiók jüttek az töröktől, s okainak ne tulajdonítassunk az dolognak, hanem continuálhatjuk az hadakozást, és revocáltatunk kedvünk ellen. Annak felette tractálók azt is: ha oly helyben tudják lenni császár armádáját, hogy hozzájok férhetünk, hagyjon békét az generál Berennek, menjünk amazokra, és ha Isten kegyelméből megverhetjük, mienk levén az mező, az várak is successive mieink lesznek, már levén könnyü magyar hadak, az győzedelmet prosequálhatjuk, s ne hagyjuk többé őket egybengyülekezni. Ebben az az haszon is leszen, hogy általpenetrálván Ausztriára, Bécsnek is kapuja betétetik, császár ha beleszorul, jó, ha elmegyen is, jó (az minthogy bizonyoson császár oly dispositióban volt, ha az Dunán által jutunk, ottan Greczben recipiálja magát); ezt hallván az török is, az szerencsének mindjárt faveálni kezd. Ez dologban igen az mi

tetszésünk mellett cooperálnak vala az francziai királynak mi velünk járt, s az confoederatiót concludált követjei is, Croissi, kit hátrébb említettem (426 l.), viszont az svecziai armádában is az generál mellett az franczuz residenset continue tart vala, kinek neve Davogur vala, ez is hasonlóképen; de semmiképen nem inducálhatók és vonyhatók el Beren alól az generált, kiért ily szókkal is expostulál vala Croissi : Utinam nunquam fuisset Beren, sola enim reputatio domini campi-marscalci Torstensonii totum perdet negotium nostrum. Úgy is lön, mert az marschalk szégyenlé elhadni az obsidiót.

Hogy pedig mi az török prohibitióját és attól való tartásunkat praetendáljuk vala, azt csak fogásunknak állitják vala, noha az török leveleket eléggé mutogatjuk vala, de ahoz is ök semmit nem értnek vala, tulajdonitják vala pedig, hogy csak azért csinálnánk azféle fortélyokat, hogy az tölök igírtetett summát, még pedig cum auctione extorqueálhatnók. Ennek pedig kiváltképen való authora vala egy Erschem svecziai senátor, kit az király és korona continuus residensnek és commissáriusnak szokott vala tartani az generál mellett az armádán, kinek tanácsa nélkül semmit nem is cselekiidhetnek vala : én pedig ennek sincere megmondottam vala; látom, hogy csak praetex-

tusnak állítják, de cum protestatione intem, hogy hitelt adván, gondolkodjanak is külömben az dologról, mert minden bizonynyal csak egy hirérkezés héa, ha continuáltatik az prohibitio, vissza kell mennünk; de nem birhatók az dologra öket. Az táborba érkezésünknek második napja offerálák Rákóczi Zsigmondnak, hogy az vár obsidiójának, sánczoknak, lövő szerszámoknak meglátására menne : minthogy pedig én reám bizattatott vala az apjától, lők nagy busulásban, mert interdicálnom gyalázatos félelmesség leszen vala, annuálnom, veszedelemtől féltem vala; mindazáltal mind magam s mind az urfi részéről az tisztességnek szereteti az félelmet meggyőzvén, elmenénk, levén velünk commissáriusul egy Mortani nevü főtisztviselő, ki az egész gyalogságnak generálja vala, és az obsidiónak hivatala övé vala. Közelítvén azért az vár alá, kell vala általmennünk egy hidacskán, melyre nehány taraczkokat az várból czélul igazitván, mert mind jól nézhetnek vala, sürő lövést tönek hozzánk, én magam harmad magammal csak előtte menvén az urnak s utánunk az ur Mortanival; mind előttem, utánam nehány golyóbisok hullának, ki miatt az urat féltvén, nagy busulásban valék. Onnan elébb menvén gyalog szállánk, és az sánczban, melyet az vár alá vettek vala mesterségesen, az sáncz pedig né-

mely helyeken beburitva vala, de valahol az embernek járását eszekben vehetik vala, és kilátszik vala, ottan sürő lövéseket tesznek vala; annyéra is mentünk fel az vár alá, hogy egy czipóval az ellenségnek sánczában hajthattunk volna, mert az várbeliek is kivül az váron mind körül bástyánként sánczot csináltanak vala; innét is Isten az urat békével elhozá velünk együtt. Azután menénk az sánczban, hol az lövő szerszámok valának, és az honnan az várat lövik vala, az hová is az várból sürő lövéseket tőnek, azután épen megkerülők az várat és várast is, melyeket sánczczal az svecusok épen körülvöttek vala, de mégis, mint hátrébb irtam, nehányszor kivül bementek, és ujétották mind néppel, éléssel, porral, golyóbissal, harczolva menvén be éjtszakákon, mert az svecusok strázsái ha eszekben veszik vala is, de mivel ez körül-való-vétel felette nagy helyet foglalt vala be, s nem érkeznek vala elégségesen oltalmazni, mert az tábor távoly vala, hanem csak bizonyos számu nép őrzi vala éjjeleken, s nappal kevesebb, és míg az táborból succurálnak vala, addig amazok be is mennek vala. Valamíg azért az várat és várast kerülők, mindenütt az sürő lövés szolgál vala reánk, mert jól látnak és vesznek vala eszekben. Meggondolhatja az olvasó, minemü szivem rettegésével voltam, meg is vallom, hogy bizony soha

olyan anxietásban nem voltam annyi idő alatt, mint ekkor, míg Isten kegyelméből békével az fejedelem fiát kihozhatám ez járásból, kit ha tanált volna valami szerencsétlenség, tudom, nekem tulajdonitván, vesznem kellett volna sat.

Ez vár nagy hegyen, az várasa alatta, mindenik igen erös helyek valának. Commendant benne vala egy Szuza *) nevü franczuz, mint értettem, termetében kicsin emberke, de igen tanult vitéz ember, ki nehány esztendőkig az svecziai hadakban is lakott, de virtusihoz képest elegedendő böcsületi, állapotja, promotiója nem levén, mind religiójára nézve, mivel kálvinista vala, mind nemzetére, mivel franczuz volt, közzülök kibucsúzott, császár szolgálatjára úgy ment volt, az holott volt ugyan eddig is böcsületi, de ez obsidio után felette nagy existimatióban volt, s nagy emberré is tétetett volt császártól.

Az táborra annakokáért az urral bemenvén, ez másod nap is ott levénk, harmad napján táborunkra visszamenénk, mely az Dia vize mellett, Leányvár ellenében vala, levén velünk valami rész svéd lovas had is.

Ezalatt pedig az fejedelemmel megváltoztatták az előbbi tanácsot, mint hátrébb irtam, hogy

*) Souches.

Cseklészhez szállana, jesztvén azzal, hogy az ellenség reá menne és felverné, ha sánczban lenne is; és így utánunk indult azon mi nyomunkon, és Hodolin tájékjára az Morva vize mellé szállott, holott nehány napokig mulatván, az ellenség megértette, hogy sáncz nélkül való táborban volna, s mi is külön az lovas hadának szinivel volnánk; reá indult Stomfától, de csata levén arra, azt megüzték, szemben tanálkozván velek, és igy az fejedelemnek hirt vivén, általszállott az Morva vizén nem kicsin megbódulással, hozzánk is mindjárt külde, hogy sietnénk segitségére. Ez hirt nekem szinte ebédhez ülő szándékomban hozák meg, de mivel én nálam is, az urnál is fő svéd officérek valának, nem jelentém addig, hanem csak alattomban meghirdettetém az hadaknak készen-lételeket, és az ebédet hamarjában, de csendesen elvégezvén, mikor az urnak is, és az svédeknek is hirré tevém, már az hadak készen valának, és az dobszóra mindjárt indulának is. Ezt pedig nem valami negédségből cselekedém, hanem tudom vala azt, hogy az ellenség ugy indult, minthogy az fejedelmet az Morva vizén túl tanálja, mi tőlünk is távoly és véletlen, de az csatabeliekből nyelvet kapván, megértik az fejedelemnek általszállását s hozzánk is közelitését, vissza fog térni; ha pedig eljüne is az vizen és szoros berkeken, az passuso-

kat az fejedelem megoltalmazhatja, feles gyalogja és lövö szerszáma levén, azonban nem csak mi superveniálhatunk csak egy mélyföldnyire levén, söt az svecziai had is az velünk levökön kivül is reá érkeznék, mely is az vizhez nem feljebb két mélyföldnél vala; mely opiniómban nem is csalatám meg, mert noha elmenénk ugyan, de hát az ellenség visszafordult. Igy azért az fejedelem is elöbb jüvén, együvé szállánk.

Innét azért Duklással együtt, ö két ezerrel, én is annyéval indulék, hogy valami derekas próbát tennénk az ellenség táborát megütvén, de heában fáradánk negyed napok alatt, mert az ellenség azalatt is táborhelyét változtatta s erös helyben szállott. Ily pompás csatát többször nem jártam, melyben ebédem, vacsorám levén Duklással, fris étkekkel, ezüst tálakból, kristály poharokból vendéglett; egyszer lön valami lármánk, de magok feleki svédek látatának, s ellenségnek állíttattak.

Megjüvén azért innen is, az generál mégis continuálja az obsidiót; azonban érkezének ily hireink: 1) Erdélyből, hogy az töröknek készületi nagy van, és fegyvert denunciáltanak az ifiu fejedelemnek Rákóczi Györgynek, ha az apja vissza nem fordulna. 2) Hogy az mint praevideáltam volt, az fejedelem felszabadétván hátunk megett való földet, generál Puchám az derék táborról, holott Leopoldus herczeg, császár öcscse vala az hadak előtt, azok erős helyben muniálván táborokat, s az Dunán is passusa, hidja vala, amaz egy rész lovas haddal Csallóközre, Érsekujvárra indult, s igyekezik Szendrő segitségére, mert az fejedelem azt is obsidióban hagyta vala, és annak felette az fejedelemnek hátrahagyott birodalmára. 3) Intercipiálánk Puchám leveleit is, melyeket küldött Leopoldus herczegnek, annectálván melléje az budai vezér levelének is páriáját, kiben assecu-

rálja, hogy bátorságoson alá mehet az fejedelem birodalmira, nem leszen tőlök semmi bántása *).

Ez concurrált három dolgok azért igen megbóditának bennünket, az hadak is pedig igen megunakoztak vala, az fejedelem maga annál is inkább; ujobban azért az svecusokat tudósítók, hogy kételen megkelljen békélenünk római császárral, melyet mindazáltal az ő romlások nélkül akarunk cselekedni, et quidem cum praescitu eorum; melyben ily módot is követtünk vala, hogy az ki tudját jüvendöt meggondolván, egész Munkácstól megindulásunktól fogva magunkkal hordozzuk vala mind az svecusok, gallusok, római császár követjeket, és nem abrumpáltuk vala az békeségnek utját, hanem sub armis mind continuáljuk vala az tractátust; igy azért ekkor közelebb járulánk hozzá, és concludálánk békeséget római császárral Törös János kamarás úr és tanács által.

Itt nekem nagy bajom és nagy kisírtetim is valának, mert az franczuz azzal kenál vala, csak az fejedelemnek elméjét forditsam el az megbékélésről; ha különben ugyan nem lehetne, bátor visszatérne is, de meg nem békéljék császárral, annálinkább ha fizetésekért valami részhadat mellettek maradni engedne, akkor mindjárt tiz

*) Más egykoru kéztől . ‚Török barátság.'

ezer tallért adnak, azután is pedig valamig az hadakozás continuáltatik, esztendönkint azon summát megadják; az svecus részéről hasonló igíret vala, kire az választ kiadám ekképen: Tudjátok jól, minden adománytok nélkül, midön módját láttam az uramnak s hazámnak abban az veletek való szövetség dolgából, szivesen és legfeljebb mindeneknél cooperáltam, de midön már látom veszedelmezésünket következni, uramhoz, hazámhoz tartozó kötelességem ellen nem svadeálhatom magam hasznomért, ha milliókat adnátok is; egyébiránt hogy az ti romlástok nélkül, és az barátságnak is jüvendő alkalmatosságra is fennmaradása legyen, abban örömest fáradok, egyszersmind abban is, hogy minekelötte finalis conclusio lenne, ha módjok s kedvek tartja, akár mezei harczot, akár ostromot, akár csatajárásokat hogy tentáljanak, segitségül legyünk és assistáljunk nekiek; az minthogy azt választván s kevánván, mind lövő szerszámit sok porral, golyóbis-vesztegetéssel segitségekre adá, míg Morvában levénk, és ők Berent obsidióban tarták, sőt az várasát megostromolván, mind német, magyar feles gyalogját is mellékek adá, de sok kárral semmit nem vihetének végh-ez. Mindazáltal az oblatióval meg nem elégedvén, kiváltképen Croissi az fejedelemnek titkon azzal árult el és Rákóczi Zsigmondnak, hogy

Törös János által római császár nekem minden bizonynyal tizenkét ezer aranyakat küldött, és magamat oda kötelezvén, azért tanácslom az fejedelmet, s az hadakat is az békélésre és visszszamenetelre. Mely az minemü hamisság, olyan hitelességgel való is volt; söt magok az fejedelem és fia adták értésemre, és praemoneáltak is, hogy magamra vigyáznék imezeknek practikájok ellen, mert megesmerték vala bennem az tökéletes hüséget.

Ez állapotban azért sok bajom lön, mert én teljes minden igyekezetemmel azon valék, hogy az elválás ne boszual, hanem az barátságnak fentartásával lenne, mind azért, hogy jüvendöben is mind német, török, s egyéb nemzetek elött tekéntetesb lenne állapotunk, gallus, svecus és több confoederatusok barátságában lételünket értvén; mind hogy jüvendöben az universalis békeségből is ki ne rekesztetnénk; mind harmadszor, hogy ha háborgatásunk lenne valaha Erdélyben vagy Magyarországban is contra pacta, lehetne reménségünk; de ellenben az császár részirol azt igen practikálják vala, hogy diffidentiát szerezzenek köztünk, iesztvén az fejedelmet, hogy az svecusok ártalmas igyekezettel volnának; azért correspondeálván Leopoldus herczeg az armádával, az praefigálandó napra had közelítene, és alattomban mi is csak szök-

nénk el az svecusok mellöl, s ha mi roszat akarnának, imezekkel conjungálnók magunkat, s megoltalmaznának; de én jól látom vala azt, hogy csak az öszvevesztésben igyekeznek, és abban, hogy ha tölök hozzájok férnének, minket haraggal vevén el mellölök, hertelen obruálnák az svecusokat. Én azért azon valék, hogy az fejedelem az generállal és több nagy emberekkel szemben lenne, tractálna, bucsuznék, és barátságoson válnék meg tölök, melyben az fejedelem mellett levök is nagyubbára mind ellenzök valának, és iesztik vala az fejedelmet; de az fia is az én tetszésemen levén, nehezen reá birók az fejedelmet, és az generál általjüvén az Dia vize mellett levő egy igen szép kerthez, kinél mi magyarok soha szebbet nem láttunk, mely kertnél falu és igen szép udvarház is vala, kit elégéstöl, pusztitástól mind az svecusok, mind mi öriztettünk, mert az helynek ura maga nagy urember Bécsben volt ugyan, és az mint mondották, az egy testvér nénjének leányát tartotta feleségül, pápista ember levén, ök tudják micsoda dispensatióból; de ennek kertésze honn volt, és az kertből mind fejedelemnek, generálnak gazdálkodással is voltak; kiváltképen pedig jégverem is levén, mely nélkül az fejedelem csaknem halálban nem lehet vala: ezt igen öriztettem számára. Ide invitálván azért

az generál az fejedelmet, igen pompáson excipiálá és vendéglé : de itt is ujobb vala busulásom, mert az fejedelem szörnyen fél vala tölök, mások iesztik vala, s ebédre menvén oda, és az ceremonia sokáig tartván, későn ülhetének asztalhoz; azonban estve lön, s el akar vala menni az fejedelem, nem mervén ott hálni; melyet diffidentiából lenni az svédek is eszekben vevén, szégyenlik és busulással szenyvedik vala, sok reménkedéssel tartoztathatám meg az fejedelmet, assecurálván lelkem vesztesége alatt is, hogy nincsen semmi csalárdság ellene való stb.

Interim az egész hadaknak szine continue fenn levén ott, miglen az fejedelem visszamene Istennek hála békével, kit azután maga is akara, mert nagy böcsülettel lön mind az szembenlétel, vendégség, tracta, s elválás is. Az ülésben az föhelyet az fejedelemnek adta az generál, mellette az Falsz gróf*), ki mostan svecziai király, az megholt nagy királynak Gustavusnak atyjafia, engemet az generál maga mellett s meg feljül ültetett; az fejedelmet az generálnak és sok nagy embereknek is feleségek köszöntötték; az fejedelem az generált fejedelmi sátorokkal ajándékozá, kiknek némelyikét azután az királnál is láttam, az többiben sokakat lovakkal; az ge-

*) Pfalzgraf.

nerális nehány száz pár pistolyokkal az fejedelmet. Csudálkozva nézik vala az svédek, hogy mi s még az vén úr is Kornis Zsigmond az bort jégről innák, s mégis élhettek annyi időskorokig. Egyébiránt is csudásnak látszik vala és illetlennek előttök, hogy sok vén embereket látnak vala hadainkban, és azoknak tisztviselőjében, csufolva mondják vala (ha melyik felől azt mondották: vitéz tisztviselő ember): hogy ha, ugy mond, vitéz ember lött volna, nem élhetett volna enynyit; az minthogy ő köztök vén ember ritkán is látatik vala.

Másod napján pedig reggel az fejedelem elmene, de az fiával engem ott hagya, levén sok tractára való dolgok fenn, és ebédet ott evén, én igen megcsömörlém, mindazáltal vacsorán is ugyan jelen kellett lennem asztalnál, de későn megindulván éjjel, igen betegen mentem az táborra; az honnan viszont más nap az fejedelemmel megindulánk táborostól, én is délig mind az fejedelem szekerében hevertem, sok sárthányás után azon nap megkönnyebbedtem. Mivel pedig az császárral való megbékéléssel is az velek való barátságnak ugyan nem renunciáltunk vala, söt tudjuk vala azt is, hogy császár részéről vagy nem is effectuáltatnak, vagy hamar violáltatnának az végezések, ujobb hadakozásra való mehetésnek reménségére az franczuz követ

Croissi esmét bekisíré az fejedelmet, kinek nem is ad vala idegenséget, mert igen kevánja az másfél százezer tallérokat kisutulni kezekből, kiben csak circiter 20 ezert adtak volt meg portán; de azért az fejedelem oly igen megunakozott vala ez hadakozástól, hogy ha sok időket élt volna is, de nem hiszem többé felkötötte, mert szegény igen inhabilis ember is vala az hadviseléshez. Az franczuzok is maig is meg nem adák azt az summát.

Általérkezvén az Fejérhegyen Leopold herczeg, Barkóczi Lászlót küldé követségen, kevánván, hogy bátor fizetésre hadaiban engedne mellettek maradni; de az fejedelem denegálá, mert ugyanis az svecusokkal való végezést is megsértette volna. Erről nekem is az herczeg credentialevele mellett sok igíretekkel izent vala, de nem kedveskedhetém, söt az fejedelmet valóban ingerlém vala, és az pacificatiókor is protestáltam vala, hogy mivel Puchám az tracta és immár conclusio vége alatt hátunk megé aládobolt vala, Szendrőt megsegítvén, és igen meg is rezzentette vala az embereket azon az földön, anynyéra, hogy az fejedelemasszony is az Tiszán tul nem merészlett vala megmaradni, hanem Kállóig szaladott vala, hogy ha azért vagy oda alá érjük, vagy szemben tanáljuk, salva pace megvásároljunk vele; de ök is nem mulatozta-

nak annyéra, hogy midőn mi Léva tájékjára érkeztünk, ők akkor Érsekújvárhoz érkeztenek, szaladva és éjjel nappal mentek, s onnan ira levelet nekem, ekképen válván el egymástól. Voltak sok bajaim; többek között egyik az, hogy az fejedelem oly halálban sietett hazájában az békeségbeli szokott életre és feleségéhez, hogy ha nem megbékélve, hanem megverve futottunk volna is, soha inkább nem kellett volna sietni, nehezen sok reménkedésemmel tartoztatám, hogy olyan rendeletlenül és gyalázatoson ne lenne menetelünk, mégis gyakrabban éjfél után mindjárt veretette az dobot készülöre, sátorait levonyatta, inditatta; magát néha maraszthattam meg, s néha nem, csak elment virradat előtt; miglen nem indulhatott, tapotott, nyughatatlankodott, mintha mind tövisken ült vagy járt volna; olyankor mikor maga elment, engemet hátrahagyott az hadak között; de látván az hadak is az fejedelemnek alkalmatlan járásit, azok is azon példából tanulván, nagy baj volt őket rendesen viselni. Másik galyibám ez lön: hogy alá érkezvén Miskolczhoz, ott is maga csak elmene, s nekem imponálá, hogy az fizetett hadakban csak kevés számuakat maraszszak meg, az többinek bucsut adjak, mely dolgot az németek abdankolásnak hivnak, mely oly bajos dolog, hogy nem sokkal bajosb az hadat conscribálni

mintsem minden extraordinaria contentatio nélkül eloszlatni.

Ez dolog azért nekem mind gyalázatos, mind félelmes vala, hol az vitézlő rend engem apjok gyanánt tartanak vala, és tőlem s általam várnak vala valami felölök való jó provisiót; kelle azért élnem ily okoskodással : hogy nem convocálám s hagyám öket confluálnom, hanem kapitánságonként szaggatva, proponálám nekik az dolgot jó declarátióval elsőben, megcommendálván hires vitézi forgolódásokat, hüségeket, megköszöném fáradságokat, okot mutogaték nekik, mintha az pacificatiónak conditiója kevánná az fejedelem felől, hogy hitelesb lenne az dolog császár előtt, azért kell elbocsátani hadait; példákat adék, hogy az egész keresztény világon szokott dolog, az békeségben nem tarthatni fenn az háboruságban gyüjtött hadakat, az fizetett szolgaság continuitást keván, nagyubb részre házastüzes emberek, magok is azt fel nem vehetnék házoktól távol csak az kis fizetésért continuuskodhatnának, az ország is annyi hadnak qvártirt adni neheztellene, biztatám az fejedelem kegyelmességével, és olyanforma amnestiával is, hogy ha kinek mi tört fazaka azelőtt lött volna is (az minemü sok is vala közöttök), csak ezután ne ujétsák, az előttiekért való büntetések törvény nélkül nem lenne; ez szó solválván az

conscientiát, az populus pedig hertelen nem vevén eszében mysteriumját. In supplementum, hogy ő nagysága protectiója alatt akarja öket tartani, ez az jele : hogy noha házokhoz és szállásokra bocsátja öket az fejedelem, de kötelességeket fel nem szabadétja, hogy mihelyen parancsolja, esmét mindjárt confluálhassanak, mely végre az kapitányoktól, hadnagyoktól az zászlók is be nem vétetnek, az minthogy nálok is hagyatának (noha effélékről nem vala semmi tanuságom, bizván csak magam elmémre és hüségemre az fejedelem). Ez declarátiók mellett azért, mivel az hadak is megunakoztak, fáradtak, az nyugodalmat kevánák, levén feles prédájok is, kit haza vinni sietnek vala, kedvesen acceptálák, és ekképen Isten segedelmével szép csendesen vím véghez ez dolgot is; és másod nap érém el az fejedelmet, s igen örömest láta, s hallá az dolgot.

Ekképen mene azért véghez az hadakozás, csendesedék meg az török is lator szándékjától; gyümölcse ez hadakozásnak quoad publicum és az fejedelem privatumjára nézve is mi lön, az diplomák, és az hadakozás után következett első hosszas, talán tizenegy holnapokig tartott magyarországi gyülésben emanáltatott articulusok megmutatják, az olvasót arra igazítom. Hogy pedig boldogjabb successusa nem lön,

okai ezek lönek : 1) Mert az confoederatusok is mindenik részről nem lönek sincerusok, kiki az privatumát respectálván. Az svecusok felinditának s magok dániai támadásnak oltására elmenének, és másfél esztendeig az egész hadnak terhét sok kárunkkal, gyalázatunkkal, és Magyarországnak is romlásával viselök; ezt mi is visszaadók, mert többire csaknem in medio periculi oda hagyók öket. 2) Mert az pogány ebek is az első indulatban az adományért, magok hasznokért annuálának, segitséget is igírének, de ottan hamar az akkori fővezért megölék, és az utána valók az német pénzzel corrumpáltatának, és szinte szükségünk idején kétszer is csak megrakodának az mellénk adott végbeli török hadak, s elmenének mellőlünk; söt erős parancsolatokkal revocálának bennünket is, alig marada meg hazánk veszedelemtől, és assecurálák az németséget is hátunk megett aládobolásra, igy állhatatlankodának. 3) Mert az fejedelem minket nehányunkat úgy hittel való szókkal assecurált vala, hogy ha csak mit apprehendálhat, de Erdélyhez applicálja s határát terjeszti, melyet posthabeála, kiért, noha egyéb sok okokért is kedvetlenek lönek az emberek az hadakozáshoz. 4) Mind ezek felett, mert Magyarországnak mind lelki s testi szabadságának helyreállitását töttük vala fel czélül, de az Isten látta

az sziveket, és hogy az fejedelmek csak praetextusnak csinálják az Isten dicsőségét, de azalatt magok világi hasznokat keresik, az mint az dolgoknak kimeneteli is minden helyeken ezt megmutogatták; nem csuda tehát,h ogy az Úristen is az fejedelmeket és nemzeteket kevánságok szerént való végekkel nem boldogétja.

1646, úgy tetszik (de az akkori articulusokból bizonyosban megláthatni), lön az magyarországi hátrébb is említett hosszas gyülés, melyben confirmáltatának az békeségnek diplomái, és azoknak vigora szerént kevántatván per commissarios reciproca assignatióknak lenni mindenik részről, és egyéb igazgatásoknak is : többek közt Kassa és az hét vármegye fejedelem kezéhez adatása, az fejedelem részéről pedig az többinek renuntiatiója, mit addig csak jure armorum látatnak vala birni; az 90 templumoknak pedig restitutiójok az országgyülésen igazítatott vala el, melyeket violenter az catholicusok foglaltak vala el. Ez commissióra azért császár részéről valának rendeltetve : Vesselényi Ferencz akkor alsó magyarországi generális, Törös János pozsonyi kamarás úr és császár tanácsa, Kerekes András itílömester, Tasi Gáspár tábla birája, Mosdósi Imre kamarás úr. Az más felöl mint magyarországi dolgok végett : Lónyay Zsigmond, Nyári Bernárd, Csernel György, Szemere

Pál, Klobusiczki András. Erdélyből pedig és az fejedelem képében én valék rendeltetve. Confluálánk azért Eperjesen, és ott az tractatus jó ideig tartván, facta conclusione az fejedelem is Kassára feljüve, és mindkét fél commissáriusok is oda menvén, az miknek kelletett effectuálódni, solenniter et cum confluxu magnatum, comitatuumque Hungariae mene az dolog véghez.

Ezek után az fejedelem Munkácsra menvén, következék ily dolog : hogy az velenczések az akkori lengyel királyt Vladislaust arra birták vala, hogy török ellen hadat indítana, melyre mint martialis és virtuosus király hajlandó is vala, és csinálván is pártokat magának az respublicában, személye szerént az római császárral maga is szemben lött vala, Nichespurkban menvén mindenik, mely van Morvában; annakutána elküldöze, és invitálá az keresztény királyokat, fejedelmeket, sőt csak jóhirü generális embereket is azon pogányság ellen való hadra, többek között az litvániai herczeget Janusius Radcsivilt, kit hátrébb említettem (422 l.), oly praetextussal, mintha csak felesége apjának Lupul vajdának látogatására magától menne, és onnan az fejedelemhez is Moldvából, de alattomban tractálná ez hadra való invitátiót; kire az fejedelem is hajlandó vala, mint keresztény ember, és ki

természeti szerént is az törököt igen gyülölő ember vala, ha Isten az módokat szolgáltatja vala. Ez állapotban méltatlan voltomra az említett dicsíretes király nekem is ezen herczeg által szép levelet küldvén, és kegyelmes ajánlásokat tevén invitált, mely megtanáltatik leveleim közt.

Az herczeg Munkácson tanálá az fejedelmet, az holott mind excipiálása, nehány napig való tractája s vendéglése solenniter igen és gazdagon lön, feles fő- és közrend lengyelek levén vele. Kinek excipiálására az fejedelem is kiment, mert amaz is fejedelmi ember, princeps imperii et Litvaniae dux vala. Mezőben sátort vonyatván, ott lönek szemben egymással, Erdélyben is, míg általjütt, mindenütt nagy böcsülettel acceptáltatott. Váradon az ifiu fejedelem is Rákóczi György excipiálta, vendéglette. Elmene azért Munkácsról bene contentus, de ime az az felfualkodott és egyenetlen nemzet ez jó királynak dicsíretes indulatját meggátlá, mert gyülést csinálván, hatalmas vexatiókat tőnek az királyon, és examinálák mi dologban járt, s miért ment is respublica hire nélkül Nichespurkba római császárral való tractára; annak felette minden conscribált német hadait eloszlaták, mely több vala 16 ezernél, hatalmas erős constitutiókat csinálánnak az királyi authoritás ellen; gyalázatban marada minden helyeken, kiket invitált vala, az

vitéz király, és ottan hamar meg is hala, nagy oka lön pedig ez dolog miatt való melancholia. Ez dolog ada alkalmatosságot az lengyeleknek kozákok miatt következett nagy romlásokra, mert az említett intentiójára nézve az királynak nagy factiója vala az kozáksággal, Chmelniczki nevü nevezetes kozák által animálván öket mind arra, hogy magoknak számokat szaporitanák minél jobban s felesben lehetne, hajókkal, fegyverekkel készületek nagy lenne, mely mivel nem lehet vala különben, hanem az lengyel urak jobbágyiból, azok injuriáltatnak vala. Ez vala pedig az practica, hogy az gyülésben vele consentiált uraknak cooperátiójok által az respublicát inducálni tentálja nyilván való hadakozásra az pogányság ellen, kit ha effectuálhat bene quidem, és az kikkel közlötte s invitált ez hadra, conjunctis viribus, sumptibus et consiliis mozditsák ez nagy dolgot; ha pedig az respublica consensusában frustráltatnék, az kozákság az vizen kezdené el az hostilitást, tatár, török ellen, mely miatt mindjárt requiráltatnék az király és respublica az pogányságtól, s azok ottan deliberálnák azt, hogy compescálják, refrenálják az kozákságot; azok csak simplex parancsolatra ne engedjenek, hanem kénszerítessék az király hadat küldeni reájok, söt maga is ellenek kiszállani, nem csak az respublicának rendszerént lenni

szokott quarcsiani hadaival, kikkel az hetmányok szokták vala mindenkor az végeket oltalmazni, hanem az respublicának is hadaival és maga idegen fizetett hadaival közelitvén az kozáksághoz, azok is mind magok oltalmára táborban szálljanak, az király pedig tractában indulván s az respublica velek, akkor igírjenek engedelmességet az kozákok, oly conditióval: hogy pogányság ellen hadakozzanak; az király annuálván, és conjungálván magát az kozáksággal, annak is fizetett hadainak s vele egyetértő nagy embereknek is erejek látva kénszerítetnék az respublica is consentiálni; kisebb részszel ne gondolnának, ha találkoznának is ellenkezők, csakugyan megindítanák az pogányság ellen való hadakozást; erre az király is mind sok hajókat és egyéb requisitumokat készitett vala, kiknek némely részit magunk is láttuk Varsovánál. Ez dolgokról az muszkával is correspondentiája vala az királynak, kiket azelőtt Szmolinczka alatt megvert vala, nem levén feljebb 35 ezer emberénél, kikkel Szmolinczkát megsegitvén, többet száz ezer muszkánál ruinált vala, minden munitiójokat, zászlókat királynak adván, gyalázatoson úgy bocsátattak vala el, s megbékélettek vala.

Meghalván azért az említett jó király és frustráltatván mind maga, mind mások ez jó szándékban, az kozákságnak ez végre lött nagy

készületi, factiója nem mulék semmiben, mert meg akarák öket erőteleníteni s csak kevés számu iratos kozákot meghadni, az többit paraszti állapotra cogálni, kik már igen megsokasodtak, s az paraszti igát többé felvenni nem akarják vala, mert felette igen exacerbáltattak is vala, holott az lengyel urak mind magok és emberek által kegyetlenül sanyargatják vala, s kiváltképen elárendálván öket zsidóknak, örményeknek és egyebeknek, tovább elviselhetetlen exactióval terhelik vala, melyben külömb-külömb meggondolásra is istentelen módokat keresvén nyomorgatásokban, többek közt egy gyermekét meg nem keresztelheti vala, nem házasodhatik vala, templumban nem mehet vala, nem temetkezhetik vala különben : mindentől külön-külön exactio ; ha gorelykát, ha sert főz vala, ha magára uj köntöst veszen, ha házat csinál vala : mindenektől, de én azokat nem tudnám elöszámlálni; annak felette sok helyeken templumjokat is az catholicusok elfoglalják vala, singulariter pedig az említett Chmelniczkit valami öröksége végett Konyeszpolczki sokáig fogva tartván, persequálja és csak mint szabadosává tenni akarja vala.

Ekképen azért háborgattatván, s reá is küldvén elsöben haddal az fiát, az akkori hetmán Potoczki, azt, alattomban tatárral colludálván Chmelniczki, kinek azelötti factio szerént ellen-

ségi akarnak vala lenni, egészen mind elfogák, veszték. Másodszor, magok menvén az főhetmán Potoczki, és mezei hetmán Kalinoczki, azokat is épen elfogák, veszték, s az kit jobbágygyá akarnak vala csinálni, Chmelniczkit, főhetmánnak választá az kozákság; s így lön indulatja ez veszedelmes hadakozásnak is, kinek particularitásit nem czélom nekem irnom, az mostani időbeli emberek elégségesen hallották; s minthogy pedig nulla calamitas sola, ez veszedelmező állapotjoknak boldogtalansága ada szivet és alkalmatosságot azután mind muszkáknak, svecusoknak, hogy irruáljanak. Én azért térek az én materiámra.

Elmenvén az herczeg Radcsivil Munkácsról, én is haza kéredzettem, azután az fejedelem másik esztendőben esmét Munkácsra kimenvén, engem fiával Rákóczi Györgygyel hagya, az ki igen megbetegedett vala, de meggyógyula. Odaki jártában az fejedelem is megbetegesedett valami guttaütésnek speciesével, az mint tanálta vala hasonló nyavalya még in anno 1644-ben. Megkönnyebedvén haza jüve ugyan, de ujobban fekünni esék Görgényben, s kevésben hogy meg nem hala; akkor is meggyógyula.

Anno 1648. esmét Görgény felé menő utjában megbetegedék. Ez ugyan fatalis helye lön; mely minekelőtte lött volna, Kolosváratt levén az fejedelem, érkezék Lupul vajdának fökövetje

Stefan Girgicze logofet ajánlásokkal, ajándékkal, és egyéb dolgok közt az fejedelemnek irván titkoson ilyen dologról: hogy igen nagy dolgokról akarna az fejedelemmel tractálni, melyet maga emberére is bizni nem akar, kevánja annakokáért, hogy Kemény Jánost bocsássa be hozzája; melyből sok beszélgetés és gondolkozás lön, mindazáltal igíretet tön az fejedelem az én bebocsátásom felöl; mely mi végre való kevánság volna, maga is az említett fökövet abban semmit nem tud vala. Elmenvén azért az követ, az fejedelem engemet is házamhoz bocsáta, parancsolván, hogy készülnék, és Görgényben mennék hozzája, hogy onnan expediálna, melyet megcseleküvém, és még utjában Vécsen érém az fejedelmet, holott midön az várban bementem volna, ime az urak vacsorát esznek vala, s hát az fejedelem nincsen asztalnál, melyen mindjárt megháborodám, s hivatván be maga házában, panaszolkodék roszul létele felöl, és hogy utjában csömörlött volna meg, borbélyok forgódnak vala körülette; keveset beszélhetvén azért akkor velem, kiküldé vacsorálni az urakhoz. Másnap virradólag mégis feleröltetvén magát, még hajnalban elmene vadászni, engemet hátra hagyván az fejedelemasszonynyal Görgényben; azért mind roszabbul kezde lenni, mindazáltal engemet ugyan onnan expediála. Melyet minek-

elötte cselekedett volna, nagy szomoruan kezdé mondani ezen szókat : Ime, uram, elmégy, én pedig vagyok nagy busulásban az te meneteled miatt, mert féltlek attól az hamis embertől, nem tudhatván mi végre kevánja hozzája bocsátatásodat. Kire felelék : Nagyságodnak nem méltó busulni s félteni, mert hallatlan dolog, még az rendes pogányok közt is követet megháborítani. Melyre monda : Sokakat cselekütt Lupul vajda eleitől fogván, melyek keresztény emberhez illetlenek voltak volna. Kérdém : Mitől félt hát nagyságod, csak megtartoztatástól-e, avagy nagyubbtól is? Monda : Tudod, uram, hogy én nekem az törökkel veszödésem vagyon az miatt, mivel hogy az ország adóját 15 ezer aranyra akarják felverni, mely azelött 10 ezer volt (úgy is vala, mert Bethlen Gábor szállitotta vala tiz ezer aranyra), én pedig azt nem akarom cseleküdni, mely miatt már két esztendö alatt be is nem küldhettem az adót : ha azért ö az törökkel valami practikából téged megfog, az portára beküld, nem egy vagy két esztendeig való adónyit kell éretted költenem, ha ki akarlak szabadítani. Ezeket hallván, megköszöném felölem való atyai szorgalmatoskodását ; mindazáltal mondám : Ha az ilyen dologtól kell tartani, nagyságod tetszése is járulván, én ily módot követek az dologban, hogy postát küldök elöl, megirom küldjön hit-

levelet, hogy böcsülettel lát, és valamikor akarom, minden bántás nélkül birodalmából ki is kisírtet ; mert minden bizontalanságra az én uram is ilyen rendbeli szolgáját maga mellől el nem küldhet. Ezt elküldvén, azalatt indulék csak oly praetextussal, mintha fogarasi tisztemben mennék; ha addig nem érkezik az válasz, tovább, mintha az Barczaságon quartirozó fizetett hadaknak meglátogatására; ha addig sem, azontúl, mint az szélben levő véghelyeknek megvisgálására nagyságod parancsolatiból mennék ; ezalatt ha elérkezik az ellenséges assecuratio, continuálom menetelemet, ha pedig nem, vissza nem térek ez praetextusok mellett. Tetszék azért az fejedelemnek, és ekképen lön expediáltatásom, de elsöben házamhoz menék. Midön onnan megindultam az Küköllö mellett, Szökefalva tájékján, értém az fejedelmet is Fejérvár felé útban lenni, térék hozzája utamból, és látám, hogy az nyavalya igen praevaleála rajta. Én mindazáltal utamat continuálám, és még Fogarasból meg sem indulhattam, megérkezék az vajda assecurátiója, melyet az fejedelemhez küldvén, én magam continuálám utamat.

Ezen idöben pedig Lengyelországban Vladislausnak az hátrébb említett jó királynak halála után az ország interregnumban vala, és onnan az fejedelmet izgatják vala, hogy az ki-

rályválasztásra rendelendö gyülésre ö is embereit expediálná s competálná az királyságot, úgy levén szokások az lengyeleknek, és noha fognának lenni nehány competitorok (kiváltképen az megholt királynak két öcscsei, Casimirus, ki secularis ember vala ekkor, mindazáltal azelött ecclesiasticussá lett vala, és ki egykorban Hispaniában akarván menni, az franczuzoktól elfogatott vala tengeren, s tartatott vala is detentióban ideig Francziában; egyébiránt igen levis és tisztátalan életü ember is vala, mint az hire volt, nehányszor volt amaz tisztátalan nyavalyában az franczuzban. Ennek öcscse Carolus, ez is ekkor ecclesiasticus vala, de örömest elveti vala az királyságért az papi habitust; ezeken kivül reménlik vala, hogy competitorok lennének: római császár maga vagy fiai számokra, muszka császár, svécziai király, neoborgus, brandeburgus s talám többek is), de biztatják vala az fejedelmet, hogy feles pártjai fognának lenni, és Isten kegyelméből succedálni is mások felett fogna nekie az electio. Mely factiónak feje vala az hátrébb említett Janusius Radcsivil litvániai herczeg, ki ezen materiát már régtől fogva practikálja is vala, az mint van irásom (297 l.) arról is. Voltanak is pedig feles pártjai, kiváltképen az kiket dissidenseknek neveznek vala, mert az catholicus status az evangelicusokat, és

velek különöző vallásuakat mint kálvinistákat, lutheránusokat úgy nevezik vala az gyülésekben és egyéb nyilván való irásokban, az holott szinesen és káromkodó böcstelenség nélkül akarják vala : dissidentes a religione, az unitáriusokat pedig ezzel különöztetik vala : dissidentes in religione. Ezek azért mivel nehéz persequutiókat szenyvednek vala az clerustól, minnyájon Radcsivilhez igen ragaszkodtanak ; sőt mivel az clerustól az magok religióján levő catholicusok is, az külső secularisok, az ő nevezetek szerént ordo equestris, melyben van az egész nemesség, ezek is igen injuriáltattak sok dologban külső szabadságokra nézve, azok közzül is azért sokak voltak consentiensek Radcsivillel, épen pedig az görög valláson levők is, mely igen része Lengyel- és Litvaországnak, kiből állott az kozákság is, az kik is igen addictusok voltak Radcsivilhez.

Igy azért az fejedelem mikor engemet Moldvában Lupulhoz, együtt az sógoromat, Bethlen Ferenczet, ki (említettem A) igen jeles, lengyelországi állapotokban és követségekben forgott böcsületes ember, s nekem igaz atyámfia vala, vele Klobusiczki András magok nevelte jó szolgájokat, magyarországi főembert, ezeket expediálá, az onnan lött intimatio szerént egy ládában 40 ezer vert sárga aranyakat, viszont költ-

ségekre s egyéb szükségekre tallért circiter 20 ezert külde az végre, hogy ha az dolog futamodotat veszen, abból pártokat szerezzenek, és vitézlő rendnek is fizessenek. Kik elmenvén, valóban jó indulatját is látták az dolognak; de ime az Úristentől nem volt elrendeltetve, mert az mint feljebb említém, az fejedelmet betegen hagyók mind én, mind azok, mikor megindultunk vala, s az gyülésre beérkezvén Varsovára az említett követek, az gyülés mihelt kezdetett, ottan érkezett hire az fejedelem halálának, és az miatt elszakadott inok s reménségek mind az követeknek, mind az fejedelem partjainak. Az ellenkezők pedig ez hirrel igen megemelkedtenek; mindazáltal annyéra munkálódtanak az fejedelem pártjai, hogy mégis az electiót prolongálták, közel három hétig várakozván az Erdélyből érkezendő informatióra.

Az én utam pedig ekképen lön : hogy az fejedelemnek élete megmaradásának kétséges voltát vevén eszemben, tartok vala halála történésének casusában Lupul vajda practikájától, ha benn érne valami olyan hir; annak okáért az háromszéki, csiki s több szélbeli tiszteknek oly tanuságot hagyék, hogy az én visszaérkezésemig senkit az moldvai utakon be ne bocsátanának, hanem csak az ki én hozzám expediáltatnék; hogy pedig minden én utánam jövők is alkal-

maztassák magokat és beszédeket, azoknak informálására Bereczkben hagytam bizonyos emberemet tanusággal, az utánam jövöknek az ki viszont tanuságokat adjon instructióm szerént. Magam pedig mihelt beérkezém Moldvában, az vajda assecurátiójának eleget tevén, Tatrason belöl az szorosból érkezvén excipiáltatott böcsülettel, föbojérát feles magával küldvén elömben commissáriusul, kik Jászvásárig igen nagy provisióval vittenek, az vajda maga szekeres lovait is két rendbelieket küldvén szekereim eleiben, Jászvásárról pedig az fövisztер hintóval és szekerekkel jütt excipiálásomra, kisírt szállásomra, az holott pompáson felöltöztetett házakban szállitottak, maga emberi forgodván konyhám, asztalom körül, maga edényivel, pohárszékivel, ezüst tálaival, tányéraival, csészéivel és egyéb eszközeivel. Az audientiára való felvitetés nehányszori, és vendéglés is igen pompáson lön. Az velem való tractában pedig sem az fejedelem oláh tolmácsát, kit magammal vittem, sem magáét nem admittálta, hanem az mint tudtam oláhul, magamnak kellett vele beszélenem.

Az titkos tractája pedig erről vala : hogy bizonyos emberi által érti az lengyeleknek az fejedelemhez való jó affectiójokat, és az akkor lejendö gyülésen királyságra invitálni akaró szándékjokat, melyet akarván adni értésére az

fejedelemnek, egyszersmind offerálja magát, hogy ha miben kevánja az fejedelem, kész leszen ő is cooperálni dolgának promotiójában mind lengyelországi nagyember jóakarói által, s mind egyéb utakon, csak az fejedelem is viseljen hozzája jó affectust, és tartson jó correspondentiát stb. Erről voltak bővebb beszédek is, és noha mint bizontalan hivatásra az fejedelemtől nem adatott vala semmi instructióm, hanem mindenek hagyatattak vala az magam hűségemre, discretiómra és industriámra; levén pedig elégséges credentionalis plenipotentialis leveleim az vajdához, azok mellett én is így procedálék: Elsőben megköszöném az uramhoz declarált jóakaratját; azután commendálám aziránt való mind jó szomszédságát, kereszténységét és prudentiáját is, hogy magának, házának és birodalmának erősödésére cselekszi, midőn ily szövetséget igyekezik szerzeni az én urammal, és annak házával; és noha olykor látatik cseleküdni, az mikor immár veszi eszében Istennek rendeléséből az uramnak érdeklő promotiójját, melyet ha Isten boldog véggel áldana, s kirekedne abból való segitésből, jóakaratjának mutatásából, idegenség maradván fenn közöttök, nem kezdene lenni bátorságos állapotja: holott egy felől Máté vajda nem barátja, más felől az fejedelem, avagy fia, harmad felől az kozákság,

negyed felöl az lengyel királyság mind idegenek levén hozzája, igen meggyengült állapotja kezdene lenni; mindazáltal nem késö, és merészlem assecurálni arról, hogy az uram mind kedvelleni fogja ez oblatióját, s mind pedig reciproca affectióval fogja hozzája viselni magát, csak hogy az uram képében kevánom, hogy némely ez állapothoz szükséges requisitumokra nézendö jóakaratja felöl cum assecuratione declarálja magát, melyeket proponálandó leszek; azokat azért kevánà érteni, melyek így következnek. 1) Ha Isten akaratjából azon állapot úgy fogná kevánni, az uramnak, embereinek, hadainak engedjen szabados passust Lengyelországra. 2) Ha akarja az uram, birodalmában engedjen hadat fogadni. 3) Ha kevántatni fog, mivel tárházát magával nem hordozhatja, legalább száz ezer aranyig adjon kölcsön. 4) Hogy az portán is mind tekéntetivel, értékével az uramnak ezbeli állapotját promoveálni szivesen igyekezzék. 5) Ha szinte parancsolnák is, de ellensége az uramnak és házának nem leszen.

Mind ezekre azért igen szivesen reá igíré magát, és denominálá portán levö nagy fautorit is, kiknek neveket maga asztalán, maga tentájából pennájával papirosára jegyzésben vevék, levén úgy az végezés, hogy mind az fejedelem, mind az vajda portai kapikiháinak menjen pa-

rancsolatjok, hogy egyet értsenek, és egyiránt promoveálják az dolgokat mindenik félnek jóakarói által. Ezek felett mivel lengyel jóakarói is az fejedelemnek intimálták vala, hogy az kozákságot is igyekeznének maga pártjára attra hálni, akkor pedig az kozákság is haddal indult vala az lengyelekre, mert azok is az interregnum alatt akarják vala magok dolgát elévinni, én pedig az fejedelemtől azokhoz szóló levelet is vöttem vala kezemhez, hogy ha mi módját látandó procedálhassak benne : közlém azért az dolgot az vajdával is, látván jó indulatját, és kevánám, hogy embereimnek bátorságos utjok felől mutatna módot; melyet meg is cseleküvék; és én is expediálám egyiket, Mosa Gergely nevü, jó szóval tudó, látott, hallott, udvari katonát és nemes embert, marusszékit, ernyeit, másikat Rácz György nevü udvari katonát, ki nyelveken is tudott, és görög valláson is vala; ezeket úgy instruálám Chmelniczki Bogdán kozák hetmánhoz : hogy elsöben csak az én levelemet praesentálnák, és szerzenének confidentiát s atyafiságot, melyet ha kedvesen veszen, abból megesmervén affectusát, úgy azután az fejedelem levelét is praesentálják, és az mellett miket mondjanak. Mely expeditio igen jól is succedált vala, az mint előbb megláthatni.

De ezen közben foly vala ily dolog is : hogy az hátrébb említett Girgicze Stefán moldvai követ kétség nélkül subordinátióból *) indított vala az fejedelemnél létében általa ily tractát is, hogy az vajdának kisebb leányát, az első feleségétől Radcsivilnének anyjától valót, mely igen alkalmatos volna Rákóczi Zsigmondnak elvenni, mutogatván abból az szövetségből való hasznokat is; melyet jelentvén az fejedelemnek is, és fejedelemasszonynak is, az fejedelem idegen vala ugyan hozzá, de az fejedelemasszony hajlandó, s reá birá az fejedelmet is; erről való tracta is azért bizatott vala reám pro occasione, ha látom módját; és mivel ily nagy állapotok forogván előttök, hasznosnak esmerem vala ez szövetséget, s azon logofet Girgicze által tractálom vala

*) Értsd : ‚subornatióból.‘

is titkoson, az vajdával is szemben levén, ajándékot is vittem vala az fejedelemasszonytól, és conclusióban is vöttem vala, hogy kihozatná leányát, mivel akkor portán tartatja vala az vajda; el is küldött mindjárt érte, s noha sok költséggel, ki is hozatá, mert azelőtt maga nagyubb hitele szerzésejért küldte vala be, akarván elnyomni az Radcsivilnek adott leánya miatt következett suspiciót, mely nagy vala hozzája; és reménséget is adott vala az leány felől, levén hátra, hogy kihozatván, magok vagy mások által megláthatnák egymást.

Minthogy azért az fejedelem halálának hirének ott érése engemet igen rettegtet vala, az minthogy az utba is, de ugyan helybe is Jászvásárt jütest jünek vala levelek utánunk és emberek is, kik által tudósítanak vala az fejedelemnek nehezedése felől, többek közt egy rendben érkezének Tömösvári Boldizsár és Szilágyi János hadnagyok nehezedésének hirével, másodszor, ugyan Jászvásárra az is, Szilágyi János nevü portai posta, de tanuságok levén ezek titkolják vala; mindazáltal kevésbe mulék rajta nem vesztém az dolgot, mert az utóbb említett posta által megirák, hogy az fejedelem élete annyéra reméntelen, hogy már akkor szava is elállott legyen; ezt értvén, midőn házamból kioszlottak volna, nem tartoztathatám magamat,

hogy nagy zokogással ne sirnék, melyet ajtómon álló inasim meghallván, kezdettek zsibongani, sirásomot és vizsgálni okát szolgáim; kit értésemre adván öreg legény szolgám, örömest megriasztom sőt büntetem is vala őket, de ugy annálinkább kiczégérezödik vala, azért elsőbb szolgám által megfenyítetém és elnyeletém velek, az minthogy bizonyos okát nem is tudhatták azok is.

Ez okra nézve azért is igen sollicitálom vala az vajdát haza bocsátódásom felöl, csinálván praetextusnak, hogy az utánam jütt emberek által az fejedelem parancsolná süröven visszasietésemet; mivel kisebb fiát akarja kibocsátani magyarországi birodalmába, melyet addig nem cselekszik, miglen vissza nem érkezem; az vajda pedig igen szivesen maraszt és kevánja vala mulatásomat, mindazáltal kibeszélém magamat, igen böcsülettel megajándékozván az vajda, veres bársony szép nuszttal, béllett galléros mentével, fötörök lóval, turkeses *) arra való szerszámmal, szép bársonyra gazdagon szkófiummal varrott tegezzel; és el is kisírtete esmét hasonló provisióval, mint bemenetelemben.

Alig mehettem két mélyföldet, íme Ugron Mihály nevü étekfogó elöltalála Jászvásár és

*) Turquoiseból készült.

Szépváras között, hozván az fejedelem halálának hirét, melyet mindazáltal annyéra eltitkoltam, hogy Tatrosról magam irtam meg az vajdának, mely én levelem míg oda érkezett, addig már régen Erdélyben voltam. És noha én emlékeztettem irásomban, az minthogy úgy vala az dolog, hogy mivel én tudom vala az fejedelem életének reménteleneségét, ahozképest minden tractátusokat vele cselekedtem legyen, mint nem csak az fejedelem egy személyére, hanem fiaira és az országra nézve is, és ugyan meg is kérdettem vala, hogy ha az ajánlott jó akaratot és szövetséget az fejedelemnek fiaival és az országgal is akarja-e fenntartani, az minthogy én úgy kevánom, s azok részekről is assecurálom, és akkor ő is úgy resolvált vala: megirván azért neki, hogy noha az fejedelem megholt, de életben van successor fejedelemfia és az ország, annakokáért azoknak teszek relátiót, és continuáltassék az elindított tracta; de íme tehát az maga nevezeti s természeti szerént az farkas csak szőrit akarta változtatni, természetit s börit nem, válaszom olyan jüve : hogy minden tractátusok csak maradjanak abban, deákul ezen szókkal iratván: Mortuo principe sepeliantur tractata omnia negotia; melyből megtetszék hitetlensége, és csak az idő után járó, nem keresztény állhatatossága.

Az mint ujétá azután azzal is : hogy noha

leányát az végezés szerént portáról kihozatá; de midön látására és azon dolognak tractájára az fejedelemasszony és Rákóczi Zsigmond beküldött volna, az dolgot megmásolá, causálván benne, hogy az ő papjaik tilalmaznák, más valláson levönek ne adná; és hogy az leánynéző is igen alkalmatlanúl viselte volna magát, kin is megkedvetlenedett; úgy is vala, hogy elég hitván emberekre is bizatott vala, mert egy Boros János nevü vala az fő, ki az ifiu Rákóczi György fejedelemnek legkedvesebb embere vala, egy paraszt oláh fiból nevekedett hajdu; részeges kurvás rosz ember vala. Második : Sebesi Miklós, ez is nem sokkal különb. De az harmadik : Horvát György, ki Rákóczi Zsigmondnak mindenek felett hitelesb, kedvesb embere vala, ez is pedig csak valami negédes rosz nyalka ember vala, ki azután is végbenment házasságakor az leánynézésben nagy hibát tött vala De az Isten is megbünteté Lupult érette, mert leányával nem kereskedheték akaratja szerént, kit Lengyelországba is nagy emberek kéretnek vala; mert ottan hamar az tatár becsapván országába, noha látatik vala portán nagy kedvességének lenni, igen megrablá, és maga is erdökre alig szalada, megsanczolván az tatárnak, és azok visszatérvén, nem telheték egy heti, az kozák nyomában jüvén, az is megsanczoltatá, s kételenségből ve-

lek való megbékélésnek alkalmatosságával leányát is az Bogdán Chmelniczki öregjebb fiának Timusz nevünek kelle igírni, s azután meg is adni, kinek lakodalmára való hivatásban sokféle tökéletlenségi lönek és cavillumi.

Az én oda járásom s az fejedelem halála alatt, az fia ifiabb Rákóczi György az regiment apprehendálván, ottan mindjárt humora szerént való emberei, és az kik nekem az öreg fejedelem idejében aemulusim voltak, de nem árthattak, s idején az ifiu fejedelemnél beszinlették magokat, ottan mindjárt kezdettek ellenem practikálni, s az fejedelmet jeszteni, hogy sietne az vitézlő rendet magához esküdtetni, mert haza érkezvén fognék valamit moliálni ellene; és hogy Lupullal is ki tudja mint tanáltam végezni; mert az fejedelem éltében nem engedte vala az fizetett hadakat fiának megesküdni, sem várakbeli praesidiumokat. Ennek oka az vala, mert az kemény magaviselete s engedetlensége félteti vala még magát is, annálinkább feleségét és öcscsét az fejedelemségben succedáló fiától, melyet cseleküdni az vitézlő rend recusált, halasztván haza érkezésemre, s annál inkább nevelték elméjében az suspiciót ellenkezőim; mindazáltal haza érkezvén, mindeneket jó lelkiesmerettel végbenvittem. Ez ilyetén dolgot praevideálta volt szegény öreg fejedelem, mert látván nehe-

zedését, felette szorgalmatos volt felőlem való tudakozásban, akarván derekas dispositiókat tenni, és az mint éltében Klobusiczki András igen hiteles emberének jelentette, volt olyan szándékja, hogy feles summa pénzt hadjon kezemnél, és az vitézlő rendet is oly állapottal, hogy azok által manuteneálnám az fiainak és feleségének s országnak is hasznokra nézendő minden állapotokat. De én is nem érkezvén, azonban az halálnak órája is érkezvén, alig szólhatott csak mi keveset is testamentumára nézendöt, melyet minekelőtte cseleküdt volna, az fejedelemasszony, az öregbik fia, az püspök Csulai György levén házában, ily szókat mondott: Félek attól, hogy Rákóczi György nem fogja megböcsülni az én jámbor szolgáimat, és Huszár Mátyás s Boros János tanácsa elveszti ötet; — mert ezeket igen meggyülölte vala, látván még éltében az ifiu elméhez igen beszinlették magokat kit igen bán vala, tartván rosz következésektől; ugyan ekkor azért akarván s el is kezdvén testamentumát, az említett püspöknek dictálta, s az pedig irta; de már az szólást alig tehette, mondott azért nehány szóval arról, hogy erdélyés magyarországi várai közzül melyek feleségejé, és melyik fiaé mik legyenek; de kifáradott belőle, és így nem mehetett végben sem perfectiója sem solennitása azon testamentumnak,

csak az egy persona, ugymint az püspök levén mind hallója s mind irója, magának is pedig az fejedelemnek sem subscriptiója, sem pecséti rajta nem levén, melyet fundamentomos testamentomnak még successori is nem agnoscáltak magokban; de ez igen eltitkoltatott maig mind egyéb okokból s mind kiváltképen abból, hogy az római császárral végezett diplomák szerént Szatmár és Szabolcs vármegyék arra deveniálnak vala, az melyiknek fiai közzül fogná legálni. Nem levén azért semmi legatio, nem is lehet vala az successio, és így félő vala attól, hogy kitudatik az testamentumnak avagy nem létele avagy erőtelensége, annálinkább abban semmi emlékezeti az említett vármegyéknek : ez uton római császár simpliciter fogja recuperálni azon vármegyéket. Ez secretumot azért maig senki nem több, hanem az fejedelem*), az két fiai, én és az püspök értettük. Ezen testamentumában legálta én nekem szegény fejedelem távoly létemben is Vécset, mely rendelését mindazáltal még éltében is tudták mind felesége, fiai, és nekem is aperiálták, de az testamentumban csak az caput bonorum, az vár említetvén, az fiai és felesége megmelyesztve, avagy felit, zsirját elvöve adák meg, az javát az faluknak magoknak

*) Hibásan „féjedelemasszony“ helyett.

reserválván, ugymint Batost, Bányit, Alsó-Szász-Idecset, melyekben nem reménlém az ő részekről is gaudeat tertius haeres.

Vala ezen jámbor fejedelemnek más testamentuma is, melyet irt vala 1644-ben, ez igazán és authentice emanáltatott vala, melyet magammal is olvastatott, kiben többek közt Gyalut Monostorral, Fenessel és több jószágival, az gyógyi jószágot, és többeket is nekem és Bornemisza Pálnak legálta vala, de ez testamentumát holta után magam előtt kivevén ládájából, minekutána Moldvából kiérkeztem volna, elsikasztták és égeték az fiai.

Kevesebb gondjok levén annakokáért mindjárt az fejedelem halála után, mind magoknak az ifiaknak, s mind az magokat beszinlett jó tanácsoknak az közjóra, az külső hatalmas nagy dolgokra, mind arra, hogy miképen az ifiu fejedelemnek szivét egészben magokhoz applicálhassák, hogy ők kormányozhassák mint akarják, engemet pedig kedvetlenségben, kétségben hozhassanak, s azt véghez is vivék, annyéra, hogy csak kételenségből volt respectusom, mert mind az atyja halálakori szavai kénszerítették, mind pedig minden dolgaikat én tudtam, és mind az országi státusok, mind külső országbeliek előtt Isten nagy tekéntetet szerzett volt, az vitézlő rend pedig egészen hozzám volt nem különben

mint atyjokhoz addicáltatva; de egyébiránt szivében mind idegen volt hozzám, melyet causált az is, hogy midőn az fejedelemmel elvéteték az Báthori kisasszont, ki igen pápista vala, az apja és anyja azt akarják vala, hogy addig keménséget mutatna, az haza vitelét meg sem engednék, miglen religiójának publice nem renunciálna, imez pedig az kisasszonyhoz való szeretettől úgy meggyőzetett vala, hogy nem akar vala semmit aziránt az religióra nézni; ez materiáról mind az kisasszonynak, anyjának és az ifiunak is az fejedelem és anyja én általam izengetnek, és tractálnak vala, s mivel engedetlenkedik vala az ifiu, kemény szókat is kell vala nekie mondanom. Többek közt egykor : hogy ha nem accommodálja magát atyja akaratjához, valamint Isten után az ő respectusáért választottuk fejedelmünknek, mihelt akarja, bizony mindjárt degradáljuk : annak felette, hogy nincsen példa Absolon atyáról, hanem Absolon fiuról, azért sat. Effélék sokak voltak, melyeket mind nehéz neven vött s elméjében szedett az ifiu fejedelem, és mind magának, feleségének s annak az anyjának ekkortól fogva gyülölségekben esém; az felesége anyját pedig sokképen inkább revereálja vala, mintsem maga jó édes anyját. Az én személyem meggyülölésének minemü haszna és kimeneteli lön, ezután való

irásokból megláthatni; de nem csak engemet, mely nem annyéra csuda, de édes anyját és öcscsét is meguntatták vele, úgy annyéra, hogy édes anyját bizony csak az félelem böcsülteti vala, hogy annak libera dispositiója vala minden javaiban, és abból kirekesztetés tartoztatja vala, de az öcscsével hatalmas nagy simultás vala köztök.

Noha pedig látom vala az én állapotomnak félelmes voltát, és bucsuzom is vala, hogy megválhatnám szolgai kötelességemtől, de abban repugnál vala. Consuláltam azért hiteles jóakaróimat, kik azt tanácslák, ne vonjam el magam szolgálatjokból, mind az közjóra nézve, mind pedig, hogy gonoszakaróimnak sugallásokat ne erősitsem hozzájok megidegenedettségemnek mutatásával. Noha belső helyről megértettem vala az ifiu fejedelemasszonynak is ily szavait : Addig, úgy mond, nem lehet; de csak állapodhassék meg az fejedelemségben az ura, és szokhassék hozzá mind maga az gondviseléshez, mind pedig taníthasson kezéhez emberiben, azután magok kevánnák, s örömest bocsátanának; — mindazáltal accommodálnom kelle magamat, s látván az fogyotkozásokat Moldvából megérkezésem után, ottan mindjárt kezdém tudakozni, ha Lengyelországba leküldöttenek-e az követekhez; mondák: hogy el; kérdém : mivel? felelének : csak az feje-

delem halála felől az követek tudósításával; melyen felette igen busulék, és békételenkedém, hogy olyan hatalmas és nagy emberekkel közlött dolgot oly pusillanimitással posthabeáltanak legyen, mert ha megholt is az fejedelem, ők életben levén, az tractált dolog nem csak az fejedelem egy személyére, hanem az övékre is nézvén, miért nem kellett continuálni; az mennyiben lehetett azért, sieték instructiókat készitetni, és az követekhez s az dologban interessatus nagy emberekhez küldeni; de mivel már annak érkezése előtt az ifiu fejedelem levele atyja halála felől való tudósitással beérkezett volt, semmi tanusággal arról, hogy az követek és jóakarók az dologban procedáljanak: igy nem levén semmi tanuságok, sem plenipotentiájok az életben levő successor fejedelemtől és öcscsétől, reménteleneké löttek mind arról ha kedvek, s mind pedig ha módjok van-e continuatiójára az elkezdett dolognak; az pénzt is azon hasznos dolgokra is kiadni parancsolatok nélkül nem mérészlették, de senkivel semmit is hogy tractálhassanak, annálinkább az competentiát proponálhassák az respublicának, nem volt mi mellett; egyébiránt csak ahoz való requisitumok érkeztenek volna, az factorok szinte úgy promoveálták volna az valamelyik fiának állapotját, mint az atyjokét, mert ugyan úgy is vala az competen-

tia, hogy az respublicának az melyikhez atyja vagy fia közzül kedvek lött volna, azt bocsátotta volna szolgálatjára; noha pedig, az mint hátrább is említettem, sokáig protrahálták az factorok az electiónak idejét, várván Erdélyből praeter solitum et constitutum terminum, de frustráltatván nem lött mit tenniek, hanem sok jártatására inclinálniok kellett, és úgy kedvek ellen kelletlenül is választaniok kellett Kazimirt, László király egyik öcscsét, az ki csak azért is az lengyeleknek nagy része előtt gyülölségben vala, mert noha az ő módjok szerént valami pápai dispensatióból ugyan de egyébiránt az közönséges keresztény törvény ellen egy testvér bátyjának feleségét vötte vala el, mely incestusi dolgot már ezek szokásban is kezdettek vala venni, mert az említett László király is első feleségül vötte vala Ferdinandus II-dus római császár második leányát, kinek az édes anyja, és az királynak is édes anyja egyek voltak; de az ám legyen ő számadások; hanem summája ez az dolognak : hogy ez említett negligentiájok az ifiu fejedelemfiaknak, hamis dolgokra intentusságok pedig az melléjek magokat beszinlett ifiu tanácsoknak azt nemzé, hogy re infecta jüvének vissza Lengyelországból az követek, mind pénzestől; mindazáltal praeter ordinem solitum mégis az factorok úgy cooperáltak, hogy suspen-

dálták az coronatiót, levén intentusok az indított dologra, és ezalatt

Ime az hátrébb említett emberim, kiket Moldvából Chmelniczki kozák hetmányhoz küldöttem vala, elérkezének, és velek az egész kozákságnak követjei, egyik az hadak notáriusa, ki az hetmán után elsőbb tekéntetbeli és mindenes vala, Joannes Vihovszki más társával, az kik aperte invitálták az királyságra az fejedelmet, avagy öcscsét, mivel már apjok megholt volna, kivel illendő tractatusban is indulánk, de modalitatibus bene contentatos elbocsátván őket.

Utánok mindjárt érkezék az respublica és Kazimir követje Vilipolczki, kevánván assistentiát az kozákság ellen, de alattomban biztatván is az ifiakat az respublicának hozzájok való jó affectiójokkal, melyben igen tökéletlenül procedál vala, mert külön beszélvén az öregbikkel, annak elméjét hizelkedéssel neveli vala, hogy tudni illik nekiek olyan király kellene, mint az ifiu fejedelem, familiaris, kevélység nélkül való, martialis humoru sat. Külön pedig az öcscsének Rákóczi Zsigmondnak azt mondja vala, hogy az lengyel nemzetnél ő volna kedvességben, mint kinek elméjének, eloquentiájának, tudósságának, és józan életének s egyéb sok virtusinak nagy hire volna közöttök : ellenben pedig, hogy az

bátyjának részeges és csekély elméjü, s közönséges paraszti humoru nevezeti volna sat. Igy akar vala köztök alattomban való aemulatiót szerzeni, az minthogy ezután lött nehány rendbeli követségek is mindenkor csak álnoksággal folya az lengyeleknek.

Ezek között mivel az uj és ifiu fejedelemnek mind anyjostól és öcséstöl igen nehéz dolgaik valának fenn, az én gonoszakaróimnak ellenek való practikájok ártalmason lábat nem kaphat vala, és az ifiu fejedelem engemet kételenségből böcsül vala, ily okokból: 1) Mert az apjának idejebeli minden nagy, akár nyilván, akár pedig titokban forgott dolgaiban én levén interessatus, nálam nélkül azokban procedálni nem tudhat vala. 2) Mert az atyjának halála óráján felölem lött emlékezetit is considerálja vala, ki nekem távollétemben akkor lelkemre kötötte feleségére, gyermekire való gondviselést, azoknak viszont lelkekre az engem megböcsülést, és tanácsommal élést. 3) Mert az egész regnicoláknak is, de kiváltképen az vitézlő rendnek szemei egészlen és kiváltképen én reám néznek, én tölem függenek vala. 4) Mert az anyjájok és öcscse is én hozzám igen nagy s jó affectussal valának. 5) Mert félelme is vala az fejedelemnek az ország státusitól, kiknek felette sok gravámenjek vala, sok megbántódások az atyjoktól, és

abbban igazitást kevánnak vala, az minthogy lön is az mint lehete, de nem úgy az mint kell vala.

Én pedig tudván az sok megbántódásokat, és egyéb következéseket mint jámbor szolga, még Moldvából, mihelt apja halálát értésemre adá, ily tanácsokat adtam vala irásom által: 1) Hogy azt az Istent szolgálja és tegye magáévá, kit az atyja nagy szorgalmatossággal tisztelt és szolgált, s ha azt megnyerheti, csalhatatlanul hidje, hogy valakinek jó Istene vagyon, mindene megvagyon. 2) Nagyubb árulóját ne tartsa lenni, mint ha ki abban igyekezik, hogy édes anyja és öcscse között, s maga közt idegenséget akar szerezni. 3) Hogy minden szomszéd országokkal tartson szép békeséget. 4) Hogy az országban levő sok megbántódott embereknek sziveket cum satisfactione csendesítse meg, és az országnak szabadságát is restaurálja. De ezekben egyiket is nem követé.

Eltemetteték azért az öreg fejedelem, gyülése lön az országnak de nem satisfactióval, hanem csak lenyomulással, az mint pedig hátrébb említve van, az török az ország adaját 15 ezer aranyra kevánván felverni, azelőtt 10 ezer levén, melyre Bethlen Gábor szállitotta vala, erre menni az öreg fejedelem semmiképen nem akar vala, és két esztendei adó hátra is vala, az töröktől való félelem azért az fejedelmet arra vivé,

hogy meg kelljen küldeni, s azután rajtunk is marada azon nagy adó.

Bekülde az havasalji Máté vajda is, és az fejedelemtől s országtól ujabb diplomát extorqueála az velek való confoederátióról, kiben én igen difficilis valék, s mikor subscribálnom kelle, meg is mondám prostestatióval ezszerént: Meg kell ugyan nekem is cseleküdnöm, de bizonyára nem azt, az mi nekem tetszenék, mert félek attól, ha recusálom, nagyságtoknak fognak valakik olyat mondani, hogy az külső nemzetekkel és országokkal való nagyságod erősödését valami mala intentione nem akarom; de egyébiránt az oláhsággal való confoederatiónk tandem tandem veszedelmünkre való leszen, mert erőtelenek vagyunk mind mi s mind ők, hogy az hatalmas nemzetek ellen oltalmazhassuk egymást, az oláhság pedig oly dolgot akar magának vendicálni, mely még akkor is midőn magyar koronától — — —

E helytt megszakad az emlékiratnak mind valamennyi másolata mind eredetie, melynek öt véglapja üresen maradt. Szerzőjének további sorsát történetiróinkból ismeri az olvasó, de a fő vonásokkal itt is kiván találkozni, mint hiszem.

Ifjabb Rákóczi György testvéröcscse, Zsigmond, Henrika hitvesének, Fridrik cseh ellenkirály leányának himlőben történt elhunyta után röviddel, 1652. február 4.-én meghalt, szintén himlőben. A fejdelem is elkapván a kórságot, hosszasabb ideig halálos veszedelemben forgott. Ez alkalmul szolgált, hogy az épen Gyulafehérvárra begyülekezett rendek február 18.-án a fejdelem hét éves fiát, Ferenczet, utódául kikiálták oly feltételek alatt: hogy azon esetre, ha huszadik éve előtt veszítené el atyját, Kemény János, a mezei hadak főkapitánya, vigye ideiglenesen a kormányt; s hogy a rendek hűségre ne köteleztessenek iránta, ha — mitől anyja, a csak színre a reformált felekezethez áttért Báthori Zsófia miatt tartani lehetett, — vallását megváltoztatná.

A fejdelem fellábadt betegségéből, s a következett évben, hogy szövetségesének, a moldvai Lupul által megtámadott havasalföldi vajdának segitségére legyen,

s talán még inkább, hogy a Lupultól vett sérelmekért boszút álljon, Keményt nehány dandárral Moldvára küldte. Lupul, kozák segéddel, visszaszoritotta a benyomult csekély hadat, s a kozákok Boros Jánost is megszalasztották, ki Rákóczi fizetett hadainak élén Foksányig haladt elő; Lupul a portára ment segédkérés végett. A székelység Petki István és Mikes Mihály vezérlete alatt, s Lubomirski György lengyel zászlóalja szintén nem voltak képesek erőt venni a kozákokon, kik Szucsava oltalmára erődített tábort jártak. Végre Kemény János ujabb hadakkal s a táborsánczok összelődözésére az eleddig használtaknál alkalmasabb tüzérszerekkel érkezvén meg Erdélyből, Szucsavát oly feltétel mellett adták kezéhez a kozákok, hogy ők magok mindenestül visszaköltözködhessenek hazájokba, a vajdáné pedig a városból bántatlanul jószágaira vonulhasson. Lupul Konstantinápolyban fogva tartatott halálaiglan, székébe Stefán logofet ültettetett Rákóczi s a boérok által, s Kemény a szucsavai zsákmányt szekerekre rakatván, octoberben visszament Erdélybe.

Havasalföldön, Máté halála után, Konstantinnak, szintén Rákóczi védenczének, jutott a vajdaság. Az üres kincstár arra birá vala az új vajdát, hogy fizetett hadainak nagyobb részét elbocsássa, s ezek e miatt fellázadván, tizenhét boért leöldöstek, Konstantint rejtekből rejtekbe bujdostatták, s Heriza Vornikot vajdájokul kikiáltották. Rákóczi, hogy az évenkint tetemes adó fizetésére ajánlkozott bujdosónak segédére lehessen, Kemény által az 1655. februárius 20.-án Kolosvártt tanácskozott rendekkel elfogadtatta a havasalföldi háború megindítását. A fejdelem és fővezére június 26-án Plojest mellett válságos ütközetben diadalmasan megvívtak

a lázadó hadakkal, s Konstantin azonképen mint Stefán Erdély hűbéresévé lett.

A kétrendbeli hadviselés sükere elnézette a portával Rákóczi hatalmaskadó eljárását oly tartományokban, melyeknek ügyeibe hogy mások is avatkoznak, nem lehetett ínyére. A fejdelem, s talán nálánál is inkább Kemény János, nagy hírt nevet szereztek magoknak kivált az evangelicus államokban, de nagyot a szomszéd Lengyelországban is, melynek dissidens rendei Kazimir János halála esetében a koronát Rákóczi Ferencznek szánták, kit e végre, valamint leendő gyámját Keményt is, már eleve a lengyel úri rendbe felvettek. Kazimir János sem ellenezte a tervet, s midőn 1656 meggyült baja a svédekkel, segédért az erdélyi fejdelemhez is folyamodott, díjul a szepesi tizenhárom várost, sőt bizonyos feltételek mellett azt is igérve, hogy a szépen felserdülő Ferenczet, a catholicus anyának catholicussá válható gyermekét, kire a lengyel főrendiség jogai különben is már kiterjesztvék, utódául választatja. Rákóczi kapni látszott az ajánlaton, de Károly Gusztáv svéd királylyal is alkudozásba ereszkedett, ki őt szintén szövetségesül kérte, ha fegyvereiknek kedvez a szerencse, diadalbérül Lengyelország nagyobb részét igérve. A fejdelem elsőséget adott a svéd szövetségnek, mely őt, mint hivé, nyomban volt a királyi székre emelendő, melyhez nem volt a vallásábóli kitérés feltételül kapcsolva, s melynek hovatovább hatalmasabbá fejlődését, Németország valamennyi evangelicus államaira kiterjeszkedését bizodalommal várta. 1657. január első napjaiban a porta engedelme nélkül, s úgy látszik, Kemény János tanácsának ellenére, öszves hadaival Máramaroson át Galicziába nyomult. III. Ferdinánd, ki eddig

is Kazimir Jánost támogatta, s ki fiának, Leopoldnak, Németország császári székére választatását Károly Gusztáv hadviselése által akadályozva látta, mint melyből ujabb vallási háború keletkezhetnék, — kanczellárját Szelepcsényi György nyitrai püspököt, Homonnai Györgyöt s Rákóczi Lászlót a fejdelem után küldötte visszatérés vagy a lengyel királyhoz állás tanácsával. A követség február 23.-án Prsemisl környékén találkozott a fejedelemmel; Rákóczi tovább rohant; vesztébe.

Midőn képviselője a portánál, Tisza István, 1657. január 24.-én Köprili Mohammednél, a mindenható nagyvezirnél tisztelkedett, tanácsul nyerte : „küldője üljön veszteg, ne mozogjon, megárt;“ midőn Budáról a fejdelemnek táborra-szállását bejelentették, feddő levelet irt reá a porta, meghagyót : térne meg haladék nélkül országába. A hadviselés szerencsés kezdete Rákóczival tanácsot, feddést visszautasitatott. Krakóból, melyet a svédek neki általadtak, marczius 30.-án kiindulva, aprilis 12.-én Simsonnál a svéd királylyal egyesült, és május 16.-án Bresztet bevette, honnan oly hitben, hogy Ferdinándnak imént közbenjött halála legalább is késleltetni fogja az ausztriai hadak érkezését, botorul tovább kelve, czél nélkül szertebolygott.

E közben I. Leopold az atyja és Kazimir János közötti szövetséget tágasabb alapra fektetve május 27.-én tizenhat ezer gyalog, lovas, tüzér kiállitását igérte; s egy lengyel csapat Lubomirski György vezérlete alatt az Erdélyhez tartozott magyar részekre, névszerint a Rákócziak urodalmaira törvén, nagy pusztitásokat vitt véghez. A gyász nagy volt itthonn, de még nagyobb a fejdelem táborában. Károly Gusztáv s véle a svéd

hadak szine május 31.-én elválván a fejdelemtől, Dánia ellen indultak; Rákóczi Lengyelországban magára maradt. Midőn július 3.-án rend nélkül hidasokon, szálakon a Viszlán átköltöznék, hadainak része beléveszett; részét felemésztette az éhség, midőn a kiméletlenül feldult tartományokon át utját meg vissza Erdélynek venné; — a sivatagból kibontakoznia, mielőtt a július elején már Ratibornál táborozott ausztriaiak Kazimir János hadaival egyesülnek: ez volt a nagy feladás.

A fejdelem ügyefogyott állásának szemléletére az ez egyszer vele szövetkezett kozákok s részben a székelyek különváltak tőle; a porta már korábban Tisza Istvánt s ennek a követségben társait, Tordai Ferenczet és Harsányi Jánost, „mert a fejdelem késett az adó fizetésével és a szultán tiltakozásának daczára svédekkel, kozákokkal Lengyelország ellen szövetkezett," a héttoronyba vettette; egy úttal a krími tatárokra, kiket Sebesi Ferencz követe által hijába ügyekezett Rákóczi magához hajlítani, parancs ment: kelnének fel és fenyítenék meg az engedetlen hűbérest. Így történt, hogy a nyomukban volt lengyelek s az elejökbe jött tatárhad közé szorulván az ausztriaiakat is már magokon látó erdélyiek, július 23.-án Czarnostrog és Miendzyboz között következő feltételek alatt nemannyira békét mint kegyelmet vásárolt a lengyelektől Rákóczi: Erdélybe érkezése után ünnepélyes követség által fogja Kazimir János „megsértett felségét kiengesztelni," a svédekkel kötött frígyet felbontja, és a lengyel királyt ezentúl ha s mikor kivántatik, tettlegesen segíti; Krakót s Bresztet kezéből kibocsátja; kár- és költségpótlásul 1,200,000 forintot fizet.

E pontok fogadása után a fejdelem július 26.-án

Strynél háromszázad magával elvált a seregtől, s utját Mármarosnak vette; Kemény János kisérletet tőn a harminczezerről tizezerre olvadt sereget a tatár erő ellenére vissza Erdélybe vinni. Halljuk őt magát :

Az lengyelekkel megbékélvén és tőlök elválván, későn érkezénk éjjel az táborhelyre, az honnét ismét későn indulhatánk az lengyel commissárius Szapia *) késedelme miatt, ki valami nehéz költöző-passusokon egyenest viszen vala az tatár khám eleibe, noha akkor mi nem tudtuk, de más böcsületes lengyel főemberek, magok conscientiájoktól indítatván, deferálák, és vivének jobb utra, noha az mi hadainknak zugolódásával, kiknek semmiképen nem tudtuk persuadeálni az tatártól való félelem miatt kerengésünket, halálban csak egyenest az moldvai utra vágyódván, mint igen elfáradott, éhezett, romlott had, az téli sanyaruság, tavaszi hosszas, nemcsak nappali de éjjeli járás is, csata, strázsa, zsákmány, nehéz passusokon való költözödés és sok egyéb hadi nehézségek miatt, kiket nem számlálok elő, nem az levén scopusom; egyébiránt is kezdetitől fogva igen kedvetlenek levén azon expeditióhoz.

Estig annakokáért menénk és sütétben érkezénk egy városhoz, kinek kastélya is vala; de itt

---

*) Sapieha.

is igen szoros és sáros passus levén, az hadaknak nagyubb része által nem költözheték, egészen virradtig is. Ezen estve későn 26. julii irák meg az lengyelek, hogy 5000 tatár már elérkezett volna, az tatár khám is már Kamenicznél volna, azért viselnénk gondot magunkra. Tanácsot tartván annakokáért, tetszék hogy az fejedelem személye salválódjék valahová nehánymagával, ha az had ruináltatik is, de az haza talán conserváltathatik, ha székibe mehet; ne vesznénk mind fejedelmestül. Parancsolta volt pedig ő nagysága, hogy én is elmennék; de boldog emlékezetü eleink példájok szerént, uramhoz és hazámhoz való szeretetemtől meggyőzetetvén, noha olyan félelmes utjában nem örömest szakadok vala el töle, látám is, nehéz vala szivének, de megkövetém, és ily declaratiót tők ő nagyságának indulata előtt nem sokkal:

Kegyelmes uram! bizony nehezen szakadok el nagyságod mellöl ilyen utjában, s úgy áldjon meg az Isten, el nem hadlak, és hüségem mellöl el nem állok, de conscientiámtól meggyőzetetvén, semmiképen azt nem cselekedhetem, hogy mind nagyságod s mind én elmenvén, nem igaz pásztoroknak itíltessünk, és prédára hadjuk fejetlenül az kereszténységet és édes hazánk fiait; egyébiránt ezek következnek :

I. Hogy íme látod, az hadak, kik az Sáron

általköltöztenek, eszekbe veszik az nagyságod elmenő-szándékját, felülnek, és mindnyájan utánad vonódnak sietve; az szoros állapotoknak kevánsága szerént miattok nem járhatsz annyi ezerekkel; az ellenség pedig nyomodban akadván s rajtad levén, mind velök együtt vészsz.

II. Az Sáron túl rekedett had, gyalogság, munitiók, szekerek, megértvén elmenetelünket, confundáltatik és gyalázatosképen fut, oszol, vesz nem csak ellenségtől, hanem minden rendektől : és igy hallatlan roszemlékezetünkkel leszen az veszedelem. Menjen el azért nagyságod, mert ennek igy kell lenni. Én pedig, az míg lehet, Istenem után, az népet vezérlem s oltalmazom; ha pedig az jó Isten mást rendelt felölünk : én örömesben szenvedek minden nehézségeket és halált velek együtt, mintsem magam szabaduljak, édes nemzetem elveszszen (az minthogy ma is édesebb nekem az velek való szenvedés, mintsem gyalázatos szabadságnyeréssel távolról való hallása romlásoknak); méltatlan tisztem is azt kevánja.

Nem lön mit tenni az fejedelemnek, engedni kellett tetszésünknek, elmenni s engemet elhagyni. Kitől elbucsuzván, az hadakat megcsendesítém. Szegények, látván köztök maradásomat, nagy jó reménséggel megmaradának, és az förendek is nagy sokan, azok között az böcsületes

ur Kornis Ferencz, Béldi Pál, Huszár Péter, Domokos Tamás és többek is. És ekképen az fejedelem Ilyvó felé mene, mi Stry felé való utat akarunk vala követni.

Alig telheték két avagy legfelebb három óra, az passuson még az költözödés nem is végződvén, az tatár elérkezék, és hátulját megcsapá, kiknek succurálni akarván, az kiket lehete az seregekben megfordíték, és mezei hadbeliek levén csak, itt elvesze ama vitéz kapitány Gellyén Gergely.

Megkérettem vala Szapiát is, kinek vala egynehány száz lovasa és dragonya is, hogy segítené, de nem hogy az tatárral harczolt volna, söt szót adván egymásnak, nemcsak félreállának, halott az dragony az passust könnyen megtarthatja vala: sokak az tatárokkal rajtunk lőnek, azszerént az városból is, az minthogy Gellyént is azok lövék el. Söt azelőtt is az lengyelekkel megbékélvén, continue rajtunk voltanak, magunk s fejedelmünk szekereit felverék, mind fős közrendeket sokakat levágtanak. Ilyen az ő keresztény békeségek; kiben mindazáltal nem vádolom az förendeket : akaratjokból volt-e, nem-e?

Békételenkedvén pedig az nép az veszedelem alatt is, az út és várakozás felett is, Szapia után is kelletvén várakoznom, kalauz nélkül levén, mi-

dön az passusról az elöljáró tatárságot visszavertük volna, odahagyának mind hajdúk, székelyek, mezei hadaknak s egyebeknek is nagy része elöl elmenvén, az utólját is messze érhettem, jutván egy Trimbolna*) nevü városhoz, kinek is szoros utján és az várason kellett általmennünk; itt is az mi megbékélett ellenségünk kiütvén, fejedelem társzekereit s többet is vertenek fel. Mindazáltal az sztaroszta adván maga is alkalmatosságot, tractáltam vele és úgy végeztem, hogy lövöszerszámunkban tizet és egy mozsárpattantyut az városon kivül az táborhelyünken hagynánk, kiket vitetne az várban conservandi causa, sub spe restitutionis; melyre compromittálta is magát, s mi is ott hagytuk, nem levén továbbvitelekre módunk.

Akartunk volna estve az holdvilágon indulni, Szapia is az várhoz elérkezvén és azont svadeálván szivesen, az öcscsét küldvén hozzám, izené: hogy vagy tiz tatár érkezett, küldjek reá, fogassam el; az többi pedig, közelebb nincs négy mélyföldnél, az is kevés; az khámnak az tájékon hire sincs; várjam meg míg kijü, és járjunk együtt. De másfelöl az várban megrészegedvén, éjféltájban jütt ki, az mezöben lefeküdt, s érette küldött emberimet megfosztván, gyalog jüvének meg.

*) Trembowla.

Kalauz nélkül sokat tévelyegvén, egy mezőre történet szerént tanálánk, kevéssel hajnal előtt megindulánk és igen menénk reggelig. Virradtán, hat óra tájban az tatár elérkezik; és az sereg hátuljába kapa, az honnan hire adatván, meg kelle tartoznom, és visszaverém szép vitézi emberséggel az tatárok elöljáróit, kit másszor is viriliter visszaüztünk fél mélyföldig; de mivel az dandárja érkezten érkezett, elől az bucsaki had Sobangazi agával, utána Muradin szultán: azonban az mi Szapiánk is hát imhol jü az tatár követtel együtt, azt kevánván az megirattaknak nevekkel, állapodjunk meg, készek velünk megbékéleni. Vala pedig előttünk egy szoros passus, kin nagy hosszú tó-gát és hid; azontúl vala egy kastély is; szekerink, cselédink már által is kezdettek vala költözni, de az kastélynak lengyel ura is embertelen fenyegetőzéssel excipiálván, annak sem hiheténk; az passuson való költözésben kétfelé is mennünk nem vala bátorságos. Az általköltözés is bizonytalan vala, már az ellenség érkezvén; nem az nekik hitelből azért, de kéntelenségből tettem, hogy tractára megállapodnánk. Az hidas tó felé való rést hátunk megé hagyván, az seregeket úgy rendelém, hogy háromfelől való defensio lehetne, negyedfelől az víz secundálván bennünket, négy apró taraczkok az négy szegeletben, az kevés gyalogságot, szé-

kely puskást, lovast sánczhelyen felül, az hová mint juthatott, állitván, azon belől az lovas hadakat; az hid és víz kedvéért pedig ilyen igen nagy helyet kellett vala befoglalnom, kit sokszor bántam is.

Azonban nyolcz óra tájban érkezék az tatárság és belénk kapván, szüntelen egész napestig ostromla háromfelől, kiknek dicséretes vitézi bátorsággal úgy resistáltunk, hogy szokatlanok levén az tatárokkal való harczhoz, az volt nagyubb bajom, miképen az dandárseregeket conserválhassam megbontakozás nélkül, az tatárüzésre izeledvén inkább mintsem mutogatásra : az minthogy mindjárt meg is vertek volna, ha az dandár megbomlott volna : rendeltem azért az ellenzésre, harczra, üzésre külön seregeket. Az nap sebesedék s hala meg is Jármi Miklós, jó mezei kapitány, másfelől német Mansfeld dragony kapitány, többek is nehányan, de szenvedhetőül.

Vala hátunk megett egy régi sáncz túl az tó mellett; besütétedvén, abban retiráltattam az seregeket, de nem extendáltatik az hidig és gátig; azt az ellenség obtineálta; retirálása mind erős harczczal lön, mert az tatárság vevén eszébe szüntelenül ostromlá az seregeket; beszállván nagy bajjal, az ellenség is utánunk nyomulván, egész éjjel mind rajtunk volt; más nap viszont tractált. Azonban, már nehány helyen

passusa levén, mindenfelől körülvett az hada többülvén többülve; mi pedig lovainkkal, emberinkkel voltunk rettenetes éhségben és rettenetes fogyatkozásban.

Harmadik napján az khám is elérkezék, kihez is követeket bocsátván, minden jó válaszszal bocsátá; magammal is szemben levén az tatár fővezér tihája is és nehány muszkák, azután Sobangazi aga is, és levén bizonyos summa pénz kevánságok, annakfölötte hogy velek szövetséget kössünk, ellenségek, kiváltképen kozákság ellen hadat adjunk. Ezek felett azért megalkuván, kevánák azt, hogy magam is az khámmal szemben legyek, és hallják magamtól is azon szókat. Igy ezek között az hadak között szedeténk fel circiter húszezer tallért az khám és vezér s förendek számára; az szultánnak pedig ezer aranyat; ezen kivül pedig mégis küldöttünk körülettünk levöknek bizonyos summát.

De mind ez idök alatt hallottál volna itt hajakat borzasztó és lágy sziveket rettentő rettenetes Alla Alla-kiáltásokat, láttál volna sürö zápor módjára való nyilaknak reánk szórását, éjjeli nappali nyugtalankodást; mert az elsönapi éjtszakai idön egy óra alatt kétszeri háromszori ujabb ujabb seregek ostromolnak vala; azután is pedig az tracta alatt az sánczig ottan-ottan nagy sivalkodással rohannak vala.

Negyedik napján reggel, die 31. julii, az Muradin szultán és annak öcscse jüvének érettem, és hitekre kevánák igíretem szerént az khámhoz való menetelemet, assecurálván hogy magok személyekben nagyubb securitással való mehetésemre jüttek volna. Elmenve velek, az szultán elválék, elöl az khámhoz mene, engem pedig velem levökkel az szultán öcscse vün maga sátorához, miglen audientiának ideje eljüne; aholott ételt italt hozván elö, azonban kezde kiáltás hallatni az sáncznál, kit elsöben szokások szerént való Alla-kiáltásoknak s ostromi tettetéseknek állitánk, mely már oly szokásba és contemptusba vétetett vala az vitézlő rendnél, hogy fekvésekből is arra alig kelnek vala fel. De azonban sürő lövések is kezdének hallatni, melyből eszünkbe vevén hitetlenségeket, és az ifjabb szultánt szorgoztatván, hitekre emlékeztetvén, vele együtt lovakra ragadozánk és sietve megyünk vala az khám sátorához; de az lövés, kiáltás és az tatárságnak mindenestül sebességgel arra takarodása megmutatá végezett dolognak lenni. Vala pedig distantia, az hová yittek vala egyik szárnyában táborának onnét az másikig, az hová kellett mennünk az khám sátorához, onnét viszontag az sánczhoz, majd egy mélyföldnyi circuitus; azonban hát hozzák némelyek az rabokat. Megitílheted, ke-

resztény olvasó barátom, ezeket távolról hallanom s látnom, ha velek együtt meghalásnál nem keservesb volt-e?!

Érkezém az khám sátorához; hát régen elment az szultán vezérrel együtt, hogy már oltalmunknak praetextusával. Magamat azért az vezér sátorába vivén velem levökkel, kevés idö mulva megérkezének az khám, vezér és szultán; az vezér velem szemben levén, az dolgot excusálá azzal, hogy az vitézlö népet semmiképen meg nem tarthatá vala, mindazáltal semmi sem lött volna, ha az seregek ki nem jüttek volna, alkalmatosságot azzal nem adtak volna. Ezzel elmenvén, minket árestálának.

Lött pedig az dolog ekképen : midön az sánczból kijüttem volna, nem sok idö mulva hatalmas sürüséggel mindenfelöl az pogányság körülvette az sánczot elöbbeni szokások szerént, és reányomult az sánczig, csaknem kézből megüthetésig, az tractának, tött békeségnek szinével. Azonban az szeményi gyalogság zászlóstul kiment az ellenség közibe, és mindjárást arczul fordult és kezdett löni az mieinkre, kikben meg is nyakaztanak felest. Mely proditióra való szándékjokat azelött való nap észbevevén egyik kapitánynak s vagy három legénynek közikbe menetelekből, sok intések és velek való beszédek után, ajánlák hívségeket; mi

is egy hópénzt ajándékon adánk, s megesküdtetők őket, mely csak reggelig tartott az ebeknél. Pusztán maradván, és ott leggyengébb is levén az sánczhely, aziránt annak rohant az ellenség, kit noha két izben is visszavágtak, de végre az sokaság elburította őket; hátul is pedig, honnan az víz mutatni látatott securitást, lön ily nehézség, hogy az lóeleségnek szük volta miatt az tónak nádját metélvén le az vitézlő rend, addig-addig járták, hogy mind az magyar, mind az tatárság egynehány általjárókat találtak, kire is kellett vigyázásunknak lenni, hogy az magyarság ne szökjék (az mint az első éjtszakán míg annyéra nem volt környülvétetve, mentek is el valamennyien); se pedig az tatárság be ne jühessen, kit nehány izben meg is próbáltak.

Midön azért az szemények passust nyitottak volna, elől s hátul is az tó száján általnyomakodott az ellenség, kit mindazáltal erős harczczal visszavágtanak. De az szemények utján az nagy erő betódulván, hátulvette az sánczbelieket és ugy ugratta ki; elől kimondhatatlan sürőséggel állván az pogányság, szabadosan foghatta az mieinket; némelyeket pedig, többi között Nagy Tamás uramat is nehányad magával az ostrom előtt hitre kihíván az kik löttenek volna az hadak jó részének elei, hitre kicsalták s elfogták; maradván benn képemben Kornis Ferencz uram,

többekkel együtt, az míg el nem buritották s hátul is nem vehették, emberkedtenek; de az sokaság végre csak elnyomta, és az sánczból kimenvén az népben nem sok halva, hanem kiváltképen az förendek rabbá estenek.

Efféle állapotban szokott dolog, hogy mint az vizbe haló embert az partról biztatják mások, úgy cselekedeteket ezzel állatják némely emberek : így s amúgy kellett volna lenni s lehetett volna. Tudom, az én irásom s relatióm sem távoztathatja el, kiváltképen effélékben az ki nem forgott, nemértő emberek itíletit; mindazáltal kik praxisból tudják, azokért jelentem.

Mondhatná valaki : generálisnak nem kellett volna kimenni s pogányságnak hinni. Felelet : az zálogot urgeáltam, de nem obtineálhattam; követség által hogy oly végezett dologra menjek, nem hittem; de láttam, másképen is kezekben vagyok; az nép féltett is ugyan, de viszont az követek által tött választételekhez képest bizott is hogy személyemmel, magunk oblatiónkkal, adományunkkal complacáltathatnának. Valljon ha el nem mentem volna, az egész nép ma is nem kárhoztatna-e, hogy oka voltam veszedelmeknek? mentem azért hitre, az megírt nagyemberekére.

I. Száztizenhat zászlókkal voltam kornétákkal együtt. Irom igazsággal : egy nem volt egész száz; többire ki állott huszonöt, harmincz per-

sonából, harczra való pedig tiz, tizenhat s husz személyekből. Mindenestül fogva is harczra való emberem négy vagy ötezer ha lehetett; gyalog pedig, az áruló szemenyeken kivül, igen kevés. Taraczkocska négy. Az ellenség ad minus hatvanezer. De mit irom számát; az ki meg tudja fontolni tatár khámnak személye szerént jelenlétét s erejét, és kik ellen? úgymint, magyar, svecus, kozák ellen indult : ebből megitílheti.

II. Az hadak, maga, lova elfáradott, éhezett, kényszeredett : az ellenség erös, jó lovas, nem régen nyugodtan indult. Kimenni az sánczból nem bátorságos sem egészséges; benn maradni már tovább, éhhelhalás.

III. Értsd meg, uram, az sánczknak is állapotját. Ez valamikor régenten volt valami sánczforma, de nem nagy, sem reguláris, hanem csak egy lineában levö, de már megavult és omlott gyepes hely; melynek renoválásában semmi módos instrumentumink nem voltanak, hanem szablyák hegyeivel, csákányokkal, baltákkal kellett, egy ásó egy kapa nem levén, némely helyeken holt lovakkal pótolván; szekerink is nyolcz, tiz felett nem levén : ez volt minden erösségünk, többire mindenütt oltalom nélkül, ló-esés, akadály nélkül bemehetett.

IV. Kanót már semmi nem volt, ruhájokból csináltak volt magoknak az gyalogok taracz-

kokba golyóbist, hol letört darab lánczokat, ón szerszámokat vetvén belé; az por is már mindenfelé elfogyott; az lovashad között egy kopja nem találtatott. Ezek így levén, lehetetlen vala hogy egyébként cselekedném, hanem az tractát acceptálnom, valamint s valahogy magam személyében hogy az sánczból el ne menjek, voltak svásorim : de az böcsület s édes nemzetem szereteti arra is nem bocsátott.

Ne itílj azért, ezt halló s olvasó jóakaró vitéz barátom s uram, balul ez állapotról, mert bizony: feci quod potui. Szivesen pedig, melyet magok is haraggal s szidalommal emlegetnek; szemeinkkel is látjuk az sok sebest, láttuk az sok elveszett pogányságot, úgy hogy annak száma meghaladta sokkal az mieinket, az rabbá esetteken kivül. De mindenek felett emeld fel elmédet mindenek felett való helyre, és gondold meg : nem történetből, hanem Isten rendeléséből löttek, kihez hasonlótól oltalmazzon Isten minden keresztény nemzetet, s rajtunk is könyörüljön. Ámen.

Rákóczi beteg testtel lélekkel augusztus 17.-én Szamosujvárra érkezett, hol september elején országgyülést tartott, s hová már Kemény János következő levele is beérkezett :

Ad Celsissimum Transsylvaniae Principem, universosque Ordines, quoscunque praesens concernit negotium.

Tudom, hogy az miképen az mi kegyelmes urunk megtanulta gyermekségétől fogva, hogy az földnek legnehezebb terhe az háladatlanság legyen; és ezt tudván, sem Isten sem emberek itíleti szerént magára olyan nevet nem veszen : én is ő nagyságának és idvezült atyjának s anyjának eleitől fogva minemü terhes és igazságos szolgálattal löttem legyen, tudója az Isten, nem egy országbeli emberek, magok is ő nagyságok; melyet imezzel is pecsételtem meg : hogy, ha tetszett az jó Istennek, ő nagyságának közülünk való kimenetele által legyen méltóságos székibe való menetele, abban nem utolsó eszköz voltam. És hogy ő nagyságának utána ne lázadjon az egész had, s azok miatt ellenség ő nagyságát is üldözvén, velek együtt ne kövesse boldogtalan sors : készebb voltam az hadak között maradni, az ellenséget magamra várni, és az nyomorúságos romlásra velek együtt magamat adni; noha emberi itílet szerént, söt ő nagysága maga s akaratja szerént is magamat én salválhattam volna.

Miben legyen pedig állapotom, arról nem szükség irnom; emberem szemmel látott relatiókat tehet; mind pedig minemü képtelen, erőm és minden értékem felett való sanczot kevánjanak rajtam, többire majd úgy tartván, mintha ő nagyságát magát kapták volna kezekbe; söt ő nagysága ellen való rancorokat én rajtam akar-

ják kitölteni. Ő nagysága annakokáért és az nemes ország mind ő nagyságához való hivségemért s mind pedig hazámhoz, és annak velem egy hajóban evedzett tagjaihoz való szeretetemért, hogy minél hamarébb ez nyomoruságos rabságból kiszabadítani méltóztassék, nagy alázatossággal kérem.

Noha pedig nem csak magam szabadulásomat kevánom és urgeálom, hanem velem levő több böcsületes rendekét is ha lehetne : él az Isten! nemcsak velem együtt kevánnám megszabadulásokat, söt örömest tovább is maradnék az nyomoruságnak szenyvedésében : de mivel vannak oly bizonyos consideratiókra való okok az én hitván személyemnek állapotában, akár ittlételemben s akár portára való vitetésben, hogy annak alkalmatosságával az én kegyelmes uramnak és hazámnak fogyhatatlan félelmet és nyughatatlanságot kezdenék keresni, ha az én innen való szabadulásom halad. Az mint erről is szóval bövebben fognak érteni ő nagysága és ő kegyelmek.

Én ez állapotban megtetéztem uramhoz és hazámhoz való hüségemet, ehez illendő magam alkalmaztatásával. De bizony periculum est in mora, ha ő nagysága s ő kegyelmek halasztják; melynek nem én, sem velem levők lesznek okai Isten s ez világ előtt. Én utánam pedig nagyubb

respectus vagyon Kornis Ferencz uramra, kinek is sancza még nem specificáltatott, de hihető dolog, értéke felett leszen. És ha Isten engemet ő nagysága s ő kegyelmek segitsége által megszabadítana, az ő kegyelme megszabadításában is munkás lennék, de ha közöttök marad, félő, az ő személyének is ne kezdjenek ártani. Szükség azért hasonló provisióval lenni ő nagyságának és ő kegyelmeknek az ő személye felől is.

II. Az mi sancz által való szabadulásunknak módja felől úgy elmélkedünk : hogy noha tudjuk jól az mi kegyelmes urunknak azonkivül is, de kiváltképen az lengyelekkel lött végzése szerént is, számtalan expensájának lételét : mindazáltal mivel ott ő nagyságának zálogja vagyon, kereszténnyekkel is vagyon dolga, onnét ő nagyságára és hazánkra jühető ellenségtől is nem félhető; itt pedig ellenkezőképen vagyon az dolog, és igen közelvaló az veszedelem : szükségképen kevéntatik, hogy legelsőben is az khámot és környülötte levőket mind adományaival megengesztelje, mind pedig az mi kiváltásunk által, az kezek között való alkalmatosságot vegyék ki. Mert egyátalában midőn én az én eröm s értékem felett való sanczot emlegetem, azt felelik reá : hogy az fejedelem és az ország váltsanak ki.

III. Én, úgy vagyon, s az szerént Kornis Fe-

rencz uram is, nem vonszuk ki abból magunkat, hogy kevés értékünket ki nem adnók az megszabadulásért. De az arra nem elégséges; egyébiránt is pedig abból hamar ki nem szerezhetni, hanem ő nagyságoknak vagyon abban módjok, convocálván ő nagyságok az nemes országot is, s eliberáljanak bennünket, mivel elég hely leszen még mind az ő nagysága és haza dolgainak jobb karban állatásban, mind több atyánkfiainak kiszabaditásokban az mi kicsiny értékünknek is afféle ususra való convertálásában. Úgy vagyon; az kik közönséges tatárok kezében vadnak, azok közül sokan csak könnyü sanczczal is fognak megszabadulni; de azoknak is, szegényeknek, nagy akadályt creáltanak, megtiltván, hogy valameddig az mi sanczunk végben nem megyen, addig sanczok felöl bár megalkudván is, de addig senki meg ne szabadulhasson : melyen is ő nagyságoknak s ő kegyelmeknek szükség szorgalmatoskodni.

IV. Az mi pedig illeti ezeknek megengesztelöseket, annak ilyen módját látjuk : hogy im az khámnak az ő állapotjok szerént nem közrendből való követe megyen ő nagyságához, az vele levökkel együtt igen jól kell látni s meg kell ajándékozni. Nekem az vezér azt intimálta, hogy valami kétezer tallér felé kell neki ajándékozni. Ide pedig : az vezérnek, khámnak, Hasznadár

passának szükségképen tisztességes ajándékot kell küldeni. Az követeknél pedig kell lenni extraordinarie annyéra való ajándékoknak és pénznek, hogy az kiknek illik, adhassanak öt vagy hat személynek. Az khám ajándékát pedig úgy kell érteni, hogy mostan hacsak három vagy négyezer tallér ára leszen is, abban meg nem állapodik az dolog, hanem valami bizonyos summa pénzadás felől külön fog lenni az tracta, ki nélkül nem is hiszem, hogy az dolog véghez menjen.

V. Az bizonyos dolog, hogy az khámnak az portáról való parancsolatja az volt, hogy mind az két Oláhországban vajdákat választasson; Erdélyre is reámenvén, hasonlót cselekedjék : ha az mi nyomoruságos rabságunk torkokat be nem töltötte volna. Mint fognak megmaradni az oláh vajdák is, az is bizonytalan. Az erdélyi állapot felől pedig úgy veszem észre, hogy még az portáról várnak. Azonban Neszterfejérvár tájékjáról is ezek nem igen sietnek, kevánván követjeknek is Erdélyből való kiérkezéseket, és minden ott levő állapotról való informáltatásokat. Nem lehetetlen az is, hogy az förendekben ne kezdjenek az portáról beküldést kevánni.

VI. Tudom sokfelé való költését ő nagyságának, nemhogy maga szükségére, de csak nekem mostani állapotomra is : az havasalföldi vajdát,

boérokat kölcsönözés felől ha ő nagysága meg fogja találni, nem fog haszontalan lenni.

VII. Ez állapotban nekem úgy látszik, ő nagyságának mindjárt convocáltatni kell az országot, és az mint ide, úgy az portára is követeket küldeni: ott is az állapotokat complacáltatni.

VIII. Mivelhogy sokan sanczok felől már is véget értenek, naponkint végeznek is, egyszer másszor is tudósitják, kinél legyenek, házok népét, s mennyi legyen sanczok: arra azért egy bizonyos embert kell rendelni, az ki percipiálja; és Jászvásárt is ugyan egy embert kellene fogadni arra, az ki be tudná az rabok sanczát iktatni.

P. S. Az itt való sanyaru és szoros állapot külön való irást nem engedvén, ő nagyságát alázatosan követem. Az Isten meg ne szabadítson, ha uram és hazám ártalmára igyekezem; de ha én velem kereskedést kezdenek indítani s egyszer ő nagyságát és az országot sanczoltatni, s azonban az sanyaruságot is velem meguntatni, Isten s az világ előtt oka nem leszek. Annakokáért assecuratiót kevánok ő nagyságától és az nemes országtól kiváltatásom felől, de nem praescribálhatok ő felségének. Kérem Istenért is ő nagyságát s ő kegyelmeket, vegyék hamar jó consideratióban, de igen titkosan, és igyekezzenek eliberáltatni minél hamarébb bennünket, ne tegyünk több akadályt az keresztény atyánkfiai-

nak is szabadulásokban. Datum in castris tartaricis in finibus Moldaviae positis, die 6. Augusti, anno 1657

Más levele is fenmaradt, melyet valamelyik tanácsurnak irt Erdélybe:

Elég kárunkkal tanultunk. Ne hagyja kegyelmed urunkat csak maga akaratjára; ne szégyenlje submittálni magát, kinek Isten hatalma alá vetette, ugymint : török császár, tatár khám, kiket azelőtt némelyek informátiójából contemnált, német császárt azszerént; s pénzét is ne kimélje, magokért, az hazáért, miérettünk hiveiért. Az lengyeleknek most adni nem oly sietö; complacálja imezeket, ha lehet mielébb. Ha pedig nem akarja, avagy valami akadálya vagyon : ország neve alatt, hidje kegyelmed, hamar, nem sok nehézséggel végbevihetjük; onnan kegyelmetek, mi innen. Mert nem az országra, hanem ő nagyságára vagyon az nehézség; arra nézve tekintet is leszen az országra. Volt is arról szó. Nem félteném én az országot, csak ő nagysága miatt ne vonódnék fegyver reá is, mely bizony elébb is érte volna nem Erdélyt, hanem ő nagyságát, ha egyaránt akartuk volna mi is ezen nemzettel, kiről többet irni nem pennámra való. Sapienti satis etc. Az Uristen vezérelje kegyelmeteket minden jóra

P. S. Ha ez dologban ő nagysága másként cselekszik : mindhárom nemzet bajának oka leszen és azoknak veszedelmeknek.

A rendek várták, hogy a fogoly had kiváltására tárházait fel fogja nyitni a fejedelem; ő oda nyilatkozott, hogy neki csak harminczezer talléra van, s azzal nem sokat segíthetne, mert az egy Kemény Jánosért száztizenhat ezer tallért követelt a tatárság. Fukarságával mindinkább elidegenítette magától a kedélyeket; s midőn a porta őt engedetlensége miatt a fejdelemségtől elejtettnek nyilvánította, midőn a gyulafehérvári országgyülés Rhédei Ferencz mármarosi főispánt, s ennek leköszönése után a török tábor Barcsai Ákos fejdelmi helytartót léptette helyébe : bátorságot, erélyt, elszántságot hijába tanusított. Erdély neki tulajdonította a gyászt, melyet a Konstantinápolyból ellene parancsolt tatár hadak 1658-ban telkeire hoztak; s 1660. május 22-kén a gyalui válságos nap véget vetett küzdelmeinek a fejdelemségért, junius 6-ika véget vetett életének.

Még élt, midőn Kemény országos kezesség mellett elvégre visszatérhetett krimi rabságából, melynek kétévi szenvedéseit élete eseményeinek feljegyzésével s a zsoltárokra írt magyar jegyzetekkel ügyekezett enyhíteni. Egyelőre semleges állást kivánván fogni a versenyfejdelmek között, gyermekeivel kiment Erdélyből, — hitvesét már korábban vesztette el, — s magyarországi jószágain letelepedvén, Vesselényi István özvegyével, Lónyay Annával, menyekzőt üllt. Házassága által közelebbi viszonyba jött a nádorral, Vesselényi Ferenczczel, s ennek tanácsára, úgy látszik, és igéretek következésében, melyek őt Leopold segédéről biztosították, Rákóczi

halála s Nagyvárad megbukása után fellépett mint Barcsai versenytársa a fejdelemségért. A székelyek rokonszenvére számot tarthatott; ők most inkább mint valaha gyűlölettel viseltettek a porta kegyencze Barcsai ellen, noha ennek testvére Gáspár, „bennök jól levágatván s a pártolkodás-szerzőkben is felakasztatván, a többiek magokat a hűségre megtérteknek mutatják vala lenni.“ S a rendek általában nem nagy ragaszkodással voltak azon fejdelem iránt, ki a tizenöt ezer aranyról évenkint negyven ezerre rugtatott adónak s az ötszáz ezer tallérban megállapított hadi költségeknek a török számárai behajtásával Erdélyt összeroskasztotta.

November 21-én Kemény a Rákóczihad maradványaival, öszvesen ezer lovassal — de a hir három vagy négyezerről szólott, — váratlanul Erdélyben termett. Nyilatkozványában mindenkit biztosított : „hogy nem megháborítására a hazának, hanem inkább meg sem aludt tüzének oltására és mindeneknek szép egyességrehozására czéloz : az egyesség levén főeszköze a megmaradásnak.“ Barcsai Gáspár ezer kétszáz zsoldossal elébe indult a Szamosvonal oltalmára; de Örményesen Kemény hadnagya, Szentpáli János által meglepetett s megöletett. Ákos fejdelem ekkor késznek nyilatkozott a lemondásra, ha biztosítatik, hogy a multak miatt nem fog számadásra vonatni, s ha utóda és a rendek, méltóságához illő eltartásáról gondoskodnak. S most ő is Kemény is december 24-ére országgyülést hirdettek, melyen a rendek „maga megalázásaért Istentől bőv áldást kivántak“ Barcsainak, ki az év végnapján leköszönvén méltóságáról, Görgény várát s a szentpéteri és suki jószágokat nyerte jutalmul. Helyébe 1661. január 1-én Kemény János választatott fejde-

lemmé, kinek hatalomkörét a rendek huszonegy ponttal irták körül, de kinek sikerült a harmadikba, mely őt a törökkel frígyre kötelezte, becsúsztatni : „ha a porta is nyilvánvaló veszedelmekre nem ügyekeznék, mert ez esetben a tanácsurak tetszéséből a haza megmaradására minden utakat-módokat elkövethetne.“ És csakugyan már január 9-én figyelmeztette a rendeket, hogy elkerülhetlenül szükséges leszen Leopolddal szövetkezniök, mert feltett szándéka a portának, Erdélyből beglerbegséget alkotni. Felolvastatta a budai passa levelét, mely Bihart, Krasznát és Szolnokot a nagyúr számára követelte; fel Vesselényi nádor és Lippai esztergomi érsek leveleiket, melyek ama szövetség előnyeit fejtegették.

Az országgyülés még állott, midőn január 10-én levél érkezett a Barcsai által már régebben Konstantinápolyba küldött követektől, mely a rendeket intette : maradjanak meg hűségben Barcsai iránt, mert a porta megtudván, hogy Kemény német hadakkal becsapott Erdélybe, felültette a törököt és a tatárt, fel a két oláh vajdát, fel Ali szerdárt és Izmaël budai passát, hogy megfenyítsék a nyugtalant. „Az portáról jütt minapi levelet közlöttem az tanácscsal s az urakkal, — irá február 8-án Kemény a szebenieknek, — mert nem azért iratott, hogy elrejtessék, hanem hogy kiczégéreztetvén megrémüljenek az emberek és tőlem elidegenítessenek. Budai Péter hitetlenül hazudott az fővezérnek : hogy én ellenségesen, nagyszámu hadakkal jüttem az országra; hogy Rákóczi fiának pénzével és az ő ügyében; hogy német hadak is vadnak velem; hogy el akarom szakasztani Erdélyt az portától; hogy az fejdelmet várba szorítottam, öcscsét is megöltem. Szükséges volna, hazud-

tolná meg Barcsai ez hireket, ne hagynók magunk magunkat hazugságban, midőn országul irtuk : egyesek vagyunk. Soha sem jütt még Erdélyre török hivatlanul. Nem kétlem, eljű azután is, ha hívjuk ; meg is veszi jutalmát, mint eddig, fáradságának : szánkban az ize.“ S utóiratul a főfő kérdés intéztetik Szeben polgáraihoz : hódoltatok-e már biztosaimnak?

Mi szebeniekül nem hódolhatunk nagyságodnak — hangzott a válasz, — hanemha bizonyosok vagyunk, hogy nagyságod benn van a porta kegyelmében. Mi 1658-ban pecsétes irással esküdtünk hűséget a szultánnak, igérvén hogy fejdelmül azon magyart fogjuk ismerni, kit reánk parancsol a porta. — Az ovatos szászok aggodalmát következő okoskodással ügyekezett megnyugtatni az ildomos fejdelem : Nekem eskümbe egyenesen beiktattatott, hogy sem el nem szakadok, sem az országot el nem szakasztom a portától. Mindaddig tartom a hűséget, valamíg Szeben városa fogja tartani, melyről tudom, hogy minden lehetséges dolgokban kedvét akarja keresni a töröknek. De ha a török azt kivánja tőle : nyisd meg a kaput, bocsásd be a passát; avagy : adj mindjárt egy vagy két milliót, adj ennyi szép asszonyt, gyermeket, — ilyes esetben sem kötelezvény sem semmi keresztyén ok nem engedi, hogy cselekedje, hanem tiszte magát, mint lehet, megoltalmazni. Hasonlóképen, valamíg tőlem, országomtól rokon képtelenségeket nem kiván, tartozom s akarok megmaradni hűségében : tovább nem. — S a szebeniek hódoltak Keménynek, de ilyes megszorítással : hogy elleneinek ellenei akarnak lenni, a törökök kivételével, mert a portával nem fognak újat húzni, hanemha végveszélyt várhatnak tőle magokra. — S most Erdélynek

ismét választott fejdelme volt, nem olyas, kit reá tukmált a porta; csakhogy a korszak már távol vala, midőn elég erővel birt az önállóság ez árnyéklatának érvényesítésére.

A fővezír reményt nyújtott Keménynek, hogy a porta őt megerősíti a fejdelemségben, ha cselekedettel fogja tanusítani: „hogy nem ment Erdély romlására, hanem hatalmas császár szolgálatjára;“ de a török bégek úgy viselték magokat, mintha Erdélynek nem volna fejdelme, mintha a részek Várad bukása óta már nem tartoznának Erdélyhez, — beholdoltatták Bihar, Kraszna, Középszolnok pórságát, s februarius 21-én Szentjóbot is elfoglalták. Keménynek ezt tűrnie kellett, mert hadai Fogaras és Déva alatt állottak: amazt Barcsai Endre, Ákos testvére, még mindig vonakodott általadni, emennek őrsége szintén megtagadta a hódolatot. A fejdelelem bukott versenytársának kezét látván a játékban, ez okon az aprilis 23-án megnyilt beszterczei gyülésen végzést hozatott, melynek erejénél fogva Barcsai Ákos saját várában, Görgényben, őrizet alá helyeztetett. A gyülés bekivánta egyszersmind a porta kielégitésére szánt összletnek beszedéséről és kisáfárlásáról szóló számadást, rendelvén: hogy ha mi amaz összletből Barcsai által eltékozoltatott volna, pótoltassék vagyonából a hézag. Keménynek, midőn e végzést hozatta, nem volt szándékában sietni a pénz beküldésével, hogy a porta kegyét megvásárolja magának. A török követeket, kik őt Temesvárra hivták, hol Ali passa által fejdelmül fog ismertetni, ha fiát túszul Konstantinápolyba küldi, s ha magát a felemelt adó és a háború-költségek fizetésére kötelezi, olyatén válaszszal eresztette útnak: hogy igenis ő elmegyen Temesvárra, de csak a háborúköltségek el-

engedése s az adónak ismét tizenöt ezer aranyra leszállítása után. Megerősítését fejdelmi székén a német császártól, a magyar királytól várta Kemény; s a beszterczei gyülés megadta neki a mit kivánt : felhatalmazást Leopoldhoz folyamodnia a török ellen, mint kitől végveszély fenyegeti nemcsak Erdélyt, hanem a magyar korona öszves tartományait is.

Követének a bécsi udvarnál, Bánffi Dénesnek következő utasítást adott :

Megjelentheti ő kegyelme, micsoda nyomoruságos sorsra és állapotra jutott ez nehány esztendőkbeli változások alatt ez szegény haza, holott az tatár kháin bejövetelekor majd hasonfele az országnak felprédáltatott, raboltatott és égettetett, az derekasabb városok annyéra sanczoltattak, hogy még abból az fizetésből ki nem feselhettek. Más felől az fővezér Jenőt, Lugost, Karánsebest, Deszint, Belit, Sarkadot, Szalontát nagy rész tartományokkal együtt elszakasztotta, az mellett is büntetésül*), mely még egészlen hátra vagyon; és az mi keservesebb, eddig való szabadságunknak megrontásával szabad választásunk kivül parancsolt fejedelmet uralnunk. És noha annyi földünket, tartományunkat elvette, s oly elviselhetlen igát vetett ránk, mindazáltal, nem hogy igíretin kivül egyéb valóságot, idejében

*) Nehány szó az Erdélyre vetett hadi költségekről kimaradt.

levő oltalmat tapasztalhattunk volna : de csak az szokás szerint való athnamét is meg nem nyerhettük, annálinkább bizonyosak abban nem lehetünk, hogy mindenünknek kiadási után is, megmaradásunkat reménylhessük; segitsége névvel csak az, de valósággal ellenségünk volt mindenkor. Ali passa is, hogy már oltalmunkra bocsátatván, csaknem utolsó romlásra juttata bennünket, mert nemcsak Magyarországnak, de az egész kereszténységnek nemes bástyáját, Váradot elvevé tőlünk erővel, örökké való siralmas emlekezetére nemzetünknek; azzal hiti s fogadása ellen egész Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyéket sok várakkal és kastélyokkal együtt, ugymint : Keresztszeggel, Sakuval, Bajommal, Pocsajjal, Sólyomkővel, Somlyóval, Kerekivel, Adorjánnal, Szent-Jobbal, Telegddel és többekkel együtt úgy el akarja szakasztani tőlünk, hogy az parasztságot magyar urának szolgálni nem engedi. Ezeken kivül Zaránd vármegyének részecskéjét szüntelen fenyegetvén, holdolásra kényszeríti, és az melyekből végső elvesztésére való szándékját homály nélkül általláthatjuk, Erdélyben levő belső Szolnok vármegyére is reá irt, császár parancsolatjából levelet bocsátott ki váradi Szinán passa az Váradhoz való holdolás felől. Így elpusztítván, és nagyubb részét hazánknak elfoglalván, mindazáltal sem az nevelt

adónak szállításában, sem az reánk vetett, tőlünk megfizethetetlen summából leengedni nem akarnak, sőt szüntelen reánk való jüvetellel, pusztitással, rablással, városainkban és erősségeinkben passáknak, békeknek való helyheztetésével, hol pedig egy könek az másikon való nem hagyásával fenyegetnek bennünket. Nem utolsó veszedelmünkre való alkalmatosság volt az magunk között való egyenetlenség is, melyet az erővel tött fejedelemség, rendkivül való adózás és ezek miatt következett sok változó állapotok szerzettenek, mely is immár teljességgel megemészti vala nemzetünket.

Ezekből azért, s több veszedelmünkre való cselekedetiből az török nemzetnek, de kiváltképen mivel hadait most is el nem bocsátotta, hanem csak az végekben szállitotta telelésnek okáért, sőt az mint értjük bizonyosan, azonkivül jüvendőre való derekas készületi vagyon, jól kilátszik mire czélozzon; melyből nem egyebet reménlhetünk, hanem hogy kinyilván az idő, valami derekas dologhoz akar kezdeni. Azért oly hatalmas nemzetnek fenn levő ereje, és oly derekas készületi méltán rettegtethet bennünket, mi rajtunk fogja elkezdeni az kereszténység veszedelmére feltött szándékját, hogy minekutána Erdélyt elegendő néppel megülteti, bátorságosban és közelebbről háborgathassa az szomszéd

keresztény nemzeteket. Nyilván való jelének is látatik ellenünk való gonosz igyekezetinek az hadaknak szomszédságunkban való tartása kivül is : 1. Hogy athnamét az szokás szerint adni nem akar. 2. Hogy Ali passától, s mellette levő passáktól sem előbbi fejedelem, sem ország követei hitlevelet nem nyerhettek arról, hogy ha az adó és reánk vetett summa tőlünk hatalmas császár tárházába beszolgaltatik, bántódása többé az országnak nem leszen. 3. Hogy immár Erdélyben is egész vármegyét kevân, melyben Szamos-Újvár, Kővár, Bethlen erős várak vagynak, és közel Beszterczéig terjed ki. 4. Hogy az kolosváriaktól és több Erdélyben levő helyektől azt kevánja, hirtétellel szintén úgy tartozzanak, mint az holdolt helyeken szokott lenni. 5. Hogy az parasztságot támasztja fel, sőt fel is támasztotta, és az nemességet azáltal teljességgel el akarja törleni, és megmaradott véghelyeknek és kastélyoknak kapuit betétetni. 6. Hogy az mely helyeknek erővel való holdoltatásában még eddig módja nem volt, azokat irogatás, igíretek és egyéb szines cselekedetekkel igyekszik Erdélytől elszakasztani, hogy így lassanként mind jobbágyokká tegyen bennünket.

Így levén azért az nyomorult hazának állapotja, ő kegyelme igen alázatosan esedezzék császárnak ő felségének : szánja meg ő felsége

utolsó veszedelméhez közelítő Erdélyt, és császári kegyelmességet mutatván, ilyen nagy inségből igyekezzék kiszabadítani, és kegyelmesen segitséget nyujtani. Mert noha az veszedelem közelebb és hamarább éri ugyan Erdélyt, és ezt fogja elelsöben is elborítani : de mihelt itt végbenviszi szándékját, és Erdélyt elegendő néppel megrakja, bizony tovább is fog harapodzni az tüz, és itt erösítetvén meg hadakozásának fészke, innét kezdi bátorságosban és könnyebben háborgatni az ő felsége és más méltóságok birodalmát. Micsoda alkalmatossággal legyen Erdély az több keresztény országokra nézve, mindenfelé mint érkezhessék el belöle, és mely nehezen üzetessék ki belöle az török, ha egyszer magáévá teheti, derekasan megmutogathatja ő kegyelme; és abból régen is az mi eleink mikor kiszármaztak, és ez hazában letelepedtek, mit cselekedtek, az historiák megmutatják; melyhez képest ha egyéb érdemre nézve Erdélyt nem akarná császár ő felsége megsegíteni, avagy csak magáért, és az kereszténységre abból következhetendő veszedelemnek eltávolításaért cselekedje.

Ha az patrociniumnak módjáról tenne ő felsége kérdést, azt felelheti ő kegyelme : ha ő felsége az pogánysággal békéleni akar, Erdélyt abból ki ne rekeszsze, az minthogy az elébbeni frigyszerzésekben is be volt rekesztve; ha pedig

ő felsége fegyverhez akar nyúlni, így is mint egyéb birodalmit, minket is az veszedelem alól szabadítson ki.

Ha oly kérdés támadna, micsoda háladatosságot mutatna az ország ő felsége jótéteményiért? Minthogy ő felsége tudja bölcs tanácsival micsoda utat rendelt elkövetni az törökkel való allapotban, assistentiáját is miből és mennyire akarja terjeszteni hozzánk, azért ő kegyelme onnét igyekezzék megérteni, és alkalmatosságot venni, hol járjon az assistentiáról való elmélkedése ő felségének; ahoz képest megmondhatja ő kegyelme bátorságosan, akarmely uton szerezzen ő felsége ez hazának securitást, de mindenképen hüségünket, és ő felségéhez való tökéletes indulatunkat meg fogja tapasztalni. Az elsöben úgy, hogy ő felségének mindenekben engedelmes szolgái leszünk, minden igazsággal, és noha külsőképen az töröknek leszünk alája vetettek, és adózással s egyéb külső cselekedetünkkel oda is engedelmességet kell mutatnunk, de szivünk mindenkor ő felségénél leszen, és valamit az ő felsége, vagy kereszténység hasznára vagy ártalmára való dolgokat értenénk, azokat ő felségének ideje-korán sinceritással értésére adni el nem mulatjuk, és valamiben ily szoros állapotunkhoz képest lehet szolgálni, és kedvezhetni ő felségének, el nem mulatjuk. A

második casusban úgy, hogy annak ideje és jó modja szerint mi is együtt fegyvert fogjunk.

Ha azt kevánja császár ő felsége, mi kapjunk elsőben az törökben, abban módunk nincsen. 1. Mert az vitézlő nép az sok változások és hadakozások miatt igen kevesedett. 2. Az sok adózás és sok rendbeli pusztitás miatt igen fogyatkozott. 3. Mert netalán az kereszténységnek nagy kárával elborítana az pogányság bennünket, míg illendő segitségünk érkezhetnék. 4. Az városok, melyeknek kezében vadnak az erősségek és értek, igen megrémülvén az török erőtől, ha külső segitség és bizodalom nélkül törökben való kapásunkat vennék észre, és kit Isten távoztasson, akármely kicsiny szerencsétlenség találna bennünket, félhető volna, hogy melléje ne állanának. 5. Ha kikben elrejtett gonosz indulatok lappanganának, azok is szerencsétlenségünk fordulván, kimutatnák magokat, és bátorságot vennének romlásunkra igyekező szándékjoknak véghezvitelére. 6. Pogányság is nagyubb szivet venne, és szarvat emelne az mi rajtunk való győzedelméből.

Hogy ha (kit nem reménlünk) mind két karban császár ő felsége feltett segitségéből meg kezdenénk fogyatkozni : avagy csak egyiket igyekezzék kegyelmed véghezvinni; hogy ha az kételenség arra vinne, hogy magunk oltalmára

kényszerítetnénk fegyvert fogni az török vagy ahhoz tartozók ellen, ő felsége valamely colorral haddal segítsen meg bennünket, birodalmában pénzünkért hadat fogadni, és fegyvert venni, és hazánkba behozatni engedje meg; ha pediglen császár ő felsége, az mi kirekesztésünkkel megbékélenék, vagy pedig fegyverrel is nem akarna oltalmazni, magunk is be nem tölthetnők véghetetlen kevánságát az portának, és így az utolsó szükségtől kénszerítetvén fegyverhez kell nyúlnunk, és (kit Isten távoztasson) ha az hazában nem maradhatnánk, törekedjék ő kegyelme azon, hogy az ő felsége birodalmában lehessen befogadtatásunk, és bántódás nélkül való lakhatásunk.

Nem kételkedünk semmit abban, hogy római császár ő felsége maga is és az ausztriai háznak szokott kegyelmessége szerint, minket oltalma, kegyelme alá ne vegyen, és szegény hazánknak megmaradására, és mostani szoros állapotjából való kisegítésére császári kegyelmét avagy csak maga birodalmira, és az kereszténységre nézve ne terjeszsze; illik is bölcsen gondolkodni ő felségének arról, ha az ő felsége és az kereszténység segitségitől megfosztatunk, és reménteleneké tétetünk, és így az pogányságnak erejének nem állhatunk ellene, micsoda akadályok következhetnek ez országból kedvünk ellen is az ő fel-

sége birodalmira : melyet ő kegyelme igen csendesen, és nagy engedelmesen jelentsen.

Anno Domini 1661 mense aprili.

Röviddel a beszterczei gyülés eloszlása után Barcsai Endre, hajolván Ákos felhivására, ki engedékenysége által sorsát javíthatni remélé, Fogarast hitre feladta. Szerencsétlenül; mert „csomóját dolgának az hitlevélben jól megkötni nem tanálván," foglyul küldetett azon várba, melynek imént még nagya volt, és kézre kerülvén levelei, melyeket fogságából pártos czélzattal az oláh vajdákhoz irt, Kemény parancsából felakasztatott. Dévát német kapitánya, Springer Tamás, a végett adá vala a fejdelem kezéhez, hogy nehány magyar tiszt szándékát hiusítsa, kik Barcsai felhivásának engedve, a jenei jancsárok kezére akarták játszani az erősséget. Jánosi János, Raffai Tamás és Fodor János, s velök Kállai Endre református lelkész voltak a szófogadó hivek. Kemény fejeiket szedette a nyomoruaknak.

A június elején Meggyesre kért rendek helyeselték az eljárást. Ali passának követelései : hogy Kemény mondjon le a fejdelemségről, s míg helyébe más fogott választatni, magyarországi jószágain lakjék; hogy továbbá az uj fejdelem nyomban választása után legfelebb huszonöt szolga s mindenik nemzetből tizenhat főember kiséretében kétévi adót s a régóta sürgetett ötszáz ezer tallért Temesvárra vigye, — a rendek által visszautasíttattak. „Ők Isten után mindenekben ő nagysága gondviseléséhez ragaszkodván, valamit ő nagysága a beszterczei gyülésen kelt szövetség mellett a haza megmaradására elkövethetne, követné el." Egy úttal végzés hozatott, hogy miután Barcsai, lemondása után is, foly-

vást a törökkel czimboráskodott, s miután magát, ha ilyesmire vetemednék, eleve a legszigoruabb büntetésnek vetette volt alá, Kemény bánjék vele, mint jónak tartja. Ezzel Barcsaira ki volt mondva a halál. Röviddel a gyülés után, midőn a török Erdélybe nyomult, s Barcsai visszahelyeztetését a fejdelmi székbe remélheté vala, Kemény őt oly ürügy alatt, mintha Kővárból Görgénybe szállítatná, szekérhez lakoltatta, s útközben Répa nevü falunál béres gyilkosok által megölette. A tett után elosontak a czinkosok, s a répai lakosok Ákos fejdelmet a falu pelengére melletti verembe takarították.

Konstantinápolyból Ali temesvári passa bízatott meg a szerdársággal Erdély ügyének elintézésére; Izmaël budai és Szajdi Amhád kanizsai passák alája rendeltettek. Alig indult ki június elején Temesvárból, midőn nagyvezíri parancs következtében Szajdi Amhádot meggyilkoltatta. Leopold most elvégre erélyesebben lépett fel Erdély oltalmára. Közbenvetésére történt, hogy a porta letett a gondolatról, Erdélyből beglerbegséget alakítani, hogy az erdélyi rendek fejdelemválasztási jogát ujból megismerte; de az Ali táborába küldött biztosnak nem sikerült a szerdárt fentartoztatni hadjáratában. Kemény június 18-án Marosujvárhoz táborba szállott; Bécsben követei Bánffi Dénes és Kászonyi Márton az igért segitséget mostanra szorgalmazták: könnyebb levén védeni mint visszafoglalni; és a magyar tanácsosok bővebben fejtegették, hogy a béke üres név, ha az egykori nagy Magyarországból, tenger törökség közepette, már csak egy hosszú de igen keskeny s ennélfogva alig-alig oltalmazható földnyelv van Leopold birtokában; hogy üdvet csak a háborutól remélhetni. S most Heister Gotfrid szatmári kapitány a Kemény által

Leopoldnak tartalékpontokul felajánlott erősségeket, névszerint Székelyhidot kezéhez vette; most parancs ment a Morvában és Ausztriában szállásoló hadakhoz, vegyék útjokat Nagyszombatnak, Semptének, hol Montecuccoli Rajmund, imént még a császári hadaknak Holsteinban, Pommernben vezére, szemlét tartván felettök, tizenöt ezer emberrel Komárom környékén tábort jártatott.

E közben — június 30-án — Izmaël budai passa a vaskapu-szoroson át Erdély földére lépett. A derékscreg Ali vezérlete alatt nyomban utána dőlt, s július közepéig a hátszegi kerületet pusztította. Ekkor, megérkezvén a bucsaki tatárok, ezeket előre küldötte; saját hadaival előbb Szászvárost és Szászsebest felgyujtotta, aztán utját mint amazok, szintén Gyulafehérvárnak vette. Kemény, még mindig királyi segéd nélkül, gyengeségének érzetében gondosan kerülte az ütközetet; s miután a székely hadakat Petki István vezérlete alatt Szeben és Fogaras felé küldötte, seregének másik részével Bonczidára, innen július 29-én Szamos-Újvárra vonult, honnan, a tatárok által folytonosan üzőbe vétetve, a hegyeken át Mármarosba nyomult, s Huszt ágyuinak oltalma alatt ütött tábort. A tatárok, mellette el, Szatmárig, Domahidáig száguldoztak, több ezer rabot magok előtt hajtva; s Kemény megértvén Ali derékseregének közeledését, Tiszabécsnél a folyam túlpartjára vette magát. A szerdár Nyalábvárig, Ugocsában, tolta elő hadait, s a fejdelem most ujra a Tisza innenső partján fogott állást.

Montecuccoli, mint emlékirataiban olvassuk, Erdélyt Erdélyen kivül akarta segíteni; azaz: Budát vagy Esztergomot megtámadni, melyek csak parányi vagy selej-

tes őrséggel voltak ellátva, mert vitézeinek színét Izmaël passa magával vitte. De a bécsi hadi tanács parancsot adott a seregnek a Tiszához szállítására. Augusztus 3-án Lévánál állott Montecuccoli, s itt megértvén Kemény folytonos hátrálását, Teleki Mihály fejdelmi biztos által felkérve, segédére sietett a lovassággal; augusztus 19-én Tokajnál fogott állást; 30-án Szatmártól két órányira a Kraszna partján ütött tábort; röviddel utóbb Kemény hadaival Goroszló tájára a Szilágyságban egyesült. Ekkoron Ali — mint Montecuccoli hiszi — az ő közeledésének hirére Magyarországból már kivonult volt, s Erdélyt Déstől Maros-Vásárhelyig pusztitotta. Beszterczéről augusztus 27-én maga elébe parancsolta a rendeket, hogy engedelmeskedve a porta kivánságának, magyar, székely, szász, fejdelemválasztáshoz lásson. A szász városok, Brassó kivételével, követeiket a török táborba küldötték, mely most Maros-Vásárhelyre tétetett által; a magyar urak és nemesek nem voltak képviselve, nem a székelyek sem. A két nemzet távollétében a harmadik nem vélte magát jogosítottnak fejdelemválasztásra; aztán alkalmas úri embereket sem ismert, kik a fejdelemségre méltók s elvállalására hajlandók volnának. Követség ment Petki Istvánhoz, mely őt megkinálja a méltósággal : a méltóság nem kellett neki. S most Ali, ki még Huszt alatti táborozásakor Rhédei Ferenczet és ennek Bethlen István leányával, Druzsával született fiát Lászlót, úgy Zólyomi Miklóst, Dávidnak fiát siker nélkül felhivta a fejdelemség elfogadására, — kérdést tett a szászoknak : ha nem lakik-e valamely nevesebb magyar úr a szomszédban; s ha igen, nevezzék meg, ő elfogadtatja vele a fejdelemséget. Egyvalakinek Ebesfalván lakozó Apaffi Mihály jött

eszébe, György országtanácsos fia, ki csak imént szabadult ki a krími tatárok fogságából. Ali most táborába parancsolta a nemességet, mely személyes biztosságáról gondoskodva a szász városokba vonult vala; táborába kisértette Apaffit; september 14-én a marosvásárhelyi mezőn fejdelmül választatta; september 16-án a csergei mezőn bottal, zászlóval, a fejdelemség jelképeivel feldiszítette. Örömében, hogy elvégre általesett a bajon, felét elengedte a Barcsai által igértetett ötszáz ezer tallérnak, s jelentést tett Konstantinápolyba, hogy Erdélynek úri nemzetből való s hűséget tudó fejdelme van ismét.

Kemény és Montecuccoli ez idétt már Kolosvár előtt táboroztak, a német gyalogság badeni Vilmos vezérlete alatt még Tokajnál érte volt utól a lovasságot. Tizennyolcz ezer fegyveresből állott az öszves német-magyar had; Kemény elégségesnek itélte az Alival megmérközésre, s a Maroshoz indulást mindenkép siettette; Montecuccoli más véleményben volt. A táborában kitört pestis, a korán beállott őszi esők, az eleség hiánya, — mert még ott is, hol a török-tatár nem pusztított, a sereg számára nem volt egybetakart élés, — végre azon körülmény is, hogy a szász városok, melyek állítólag esengve várták a német had megérkezését, máris kaput tártak a török előtt : tanácsosnak látatták Montecuccolival, elhalasztani a hadviselést. Ő eléglette, hogy valamint Szamos-Újvárba, Bethlenbe, Kővárba német őrség vettetett, úgy Kolosvárban is ezer magyar őrnek másfél ezer németet társul adhat. Keménynek nem tetszett az okoskodás, mert „fizetett hadain kivül az ellenséggel való megharczolásnak hirére most mindenfelől sok szép magyarság gyült össze"; de engedni kellett a kénytelenségnek. September 17-én hadainak értésül adta a csá-

szári tábornok elhatározását; s aztán ő is, Montecuccoli is Zsibó felé „kijődögéltek.“ A fejdelem hadai Erdőszadánál és Kővár táján, a császáriak Aranyos-Megyesen alól Borhidnál ütöttek tábort.

Ali a marosvásárhelyi gyüléssel ráiratott Keményre, hogy Erdélynek jól megyen dolga, az ő, — Kemény — segédére semmi szükség; a szász városok megfizették a falaik oltalma alá sereglett nemességgel az Ali által bekivánt kétszáz ötvenezer tallért; s török-tatár hadak october közepén a székelyek, névszerint a csikiak megfenyítésére indultak, kik makacsul megtagadták a hódolatot. Kemény segédet igért nekik, és szavát beváltandó, october 21-én fizetett hadaival és nehány ezer némettel bement Erdélybe. Későn. A csikiak ekkor már megraboltattak, megégettettek, megfertőztettek. A fejdelem ujabb hadjárati kisérletének öszves eredménye abban állott, hogy Fogarasba Bethlen Gergelylyel nehány száz német őrt beküldhetett; őmaga hadainak magvával a máramarosi és nagybányai hegyek között Bikszádon és környékén készült telelni. Montecuccoli nov. 1-jén még Tokajnál táborozott; hadainak részét Szatmártt, Kállóban, Károlyban, Nagybányán hagyta; a maradék hosszas barangolás után februárius végén Kolosvárra indult, mert a szabad királyi városok, névszerént Kassa, hol 1662. januárius elején Montecuccoli jelenlétében a nádor, a kanczellár és Rothal János királyi biztos az éjszakkeleti országrészszel gyülést tartattak, — kézzel lábbal ellenezték a hadak befogadását.

Kemény ekkor már megszűnt élni. Alinak Temesvárra visszatérése után felvillant agyában a gondolat, Erdély kulcsos városait, mielőtt ujból táborba szállana a török, meg visszafoglalni. 1662. januárius 3-án fizetett

hadával és a szatmári kapitánytól kölcsönzött német csapattal bement Erdélybe. Apaffi s a vele maradt török dandár, öszvesen hat ezer fő, Meggyesről visszavonúltak Segesvárra; Ali, Kucsuk Mohammed jenei beg vezérlete alatt még két ezer válogatott lovast küldött segédére, kik január 22-én, midőn Kemény már a város tőszomszédjában, Szőlősnél táboroznék, Meggyesbe belovagoltak. Más nap Kucsuk megütközött a fejdelem hadaival: Kemény halva maradott a csatatéren.

Pest, 1856. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.